

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Albert Fabritius og Harald Hatt

HÅNDBOG I SLÆGTSFORSKNING

3. udgave

KØBENHAVN

J. H. SCHULTZ FORLAG

1982

**HÅNDBOG
I SLÆGTSFORSKNING**

Albert Fabritius og Harald Hatt

HÅNDBOG I SLÆGTSFORSKNING

3. udgave

KØBENHAVN

J. H. SCHULTZ FORLAG

Albert Fabritius og Harald Hatt
Håndbog i slægtsforskning
© Schultz Forlag
3. udgave, 2. oplag
Trykt hos J. H. Schultz A/S, København 1982
ISBN 87 569 0112 7

INDHOLDSFORTEGNELSE

Forord	7
Indledning	9
Slægtsvidenskabens begreb og grundformer, dens opgaver og kilder	27
Slægtskabet og dets beregning	32
Anetavlen	37
Efterslægtstavlen	54
Afledede og kombinerede fremstillingsformer	65
Indsamlingen af dets slægtshistoriske materiale	68
Bibliotekernes slægtshistoriske indhold	94
Arkiverne og deres slægtshistoriske indhold	132
Rigsarkivet	133
Landsarkiverne	176
Hærens arkiv	212
Erhvervsarkivet	216
Københavns stadsarkiv	217
Frederiksberg stadsarkiv	227
Lokalhistoriske arkiver	227
Navnet	229
Våbenet, bomærket og seglet	238
Litteraturfortegnelse	258
Stednavneregister	260
Personnavneregister	264
Sagregister	267
Tilføjelser om Søetaten	278

FORORD

Nærværende 3. udgave af den af *Paul Hennings* grundlagte håndbog er et i det store og hele uforandret optryk af forrige udgave, bortset fra afsnittene om bibliotekernes og arkivernes slægthistoriske indhold, hvilke afsnit er ajourført. De i forrige udgave optagne afsnit om slægtsforskning i de øvrige nordiske lande samt i Tyskland er udeladt, idet de nordiske lande nu alle har deres egne håndbøger i emnet.

For den hjælp vi under bearbejdelsen har modtaget fra kolleger og fagfæller retter vi en hjertelig tak til Det kongelige Bibliotek, Rigsarkivet og landsarkiverne, Hærens arkiv, Københavns og Frederiksberg stadsarkiver. Endvidere ønsker vi at bringe en tak til afdelingsbibliotekar *Sven Houmøller*, Frederiksberg Kommunebiblioteker, og til cand. pharm. *Hans Brandt*, Fåborg, der begge med stor beredvillighed har bistået os.

En særlig tak skal ligesom i de tidligere udgaver rettes til kammerherre, hofjægermester, lensbaron *H. Berner Schilden Holsten*, som fortsat beredvilligt har stillet klichémateriale til vor rådighed.

København i januar 1963.

Harald Hatt.

Albert Fabritius.

INDLEDNING

Vort århundrede har oplevet en stedse stigende interesse såvel for det personalhistoriske studium i almindelighed som specielt for det genealogiske. Det ligger udenfor opgaven her at efterforske, hvilke faktorer der har medvirket hertil, men som en af de væsentligste årsager skal dog nævnes naturvidenskabernes moderne blomstring og den dermed voksende erkendelse af mennesket som underkastet de samme evige love som alle andre levende organismer. Hertil kommer for vort lands vedkommende de fremskridt i den almindelige oplysning, som det sidste århundrede har bragt med sig; den voksende trang til viden såvel om det almene, det udenfor os selv, som om det specielle, det i os og hos os. Måske har endnu de voldsomme ydre begivenheder, som nu to gange i en menneskealder har rystet menneskets sjæl, og som sidste gang har ramt vort land dybere og mere direkte end før, bidraget til den stille fordybelse i fortiden og i os selv, som danner grundlaget for slægtshistorisk arbejde. Måtte vi i arbejdet med fortiden finde ind til kilderne, hvorfra folkets sjæl skal hente kraft og styrke til at tage dagens gerning op, måtte den stille system, der bringer bud om opgangstid og nedgangstid i folkets liv, om bølgebevægelserne i de enkelte slægters historie, gøre os vise af fortidens fejl og fortrøstningsfulde i bevidstheden om det evigt gyldige i Shakespeares ord, »there is a tide in the affairs of men«.

Intet er naturligere for et folk end at samle sig om sine tusind års minder, intet naturligere for det enkelte menneske end at vide besked om sin herkomst, grundlaget for sin eksistens; derfor møder vi i folkenes historie genealogien, jævnsides med kronologien, før vi træffer på den egentlige historieskrivning. For så vidt urcellen i samfundets dannelse er den simple genealogiske gruppe: Forældre-børn, må et samfunds – et folks eller en stammes – første erindringer være af genealogisk natur eller i hvert fald personhistorisk bestemt. Historie er jo uløseligt knyttet til personerne, og genealogien optræder derfor som folkenes ældste form for historie; disse første genealogiske notitser har overvejende episk karakter og blev først trængt i baggrunden, efterhånden som den pragmatiske historieskrivning udviklede sig. Den genealogisk bestemte historieskrivning kendes fra så at sige alle kulturer; for den nordiske histories vedkommende vil det være tilstrækkeligt at minde om den islandske sagalitteratur, opstået på grundlag af den slægtstradition, som landnamsmændene førte med sig fra Norge, stor-

mændenes stamrækker udsmykket og udvidet i tidens løb med fortællinger om enkelte fremtrædende medlemmer af slægten.

For de orientalske folks vedkommende vides ikke meget om deres forhold til genealogien, naar bortses fra arabere, israeliter og persere, for hvem slægtstradition spillede en vital rolle; for de øvriges vedkommende må man indskrænke sig til at fastslå, at i hvert fald de kastedelte folk må have haft genealogiske hjælpemidler af den ene eller den anden art, uden at sikker kundskab herom, endsiges da noget materiale er os overleveret.

Fra den antikke litteratur er det bekendt, at *Hekataios* fra Milet i det sjette og *Hellanikos* fra Mytilene i det femte århundrede har haft større samlinger af genealogier, som har sat sig spor i den græske og hellenistiske litteratur. Også romerne må have haft en genealogisk litteratur, som nu er gået tabt; i denne retning taler den veludviklede familie- og arveret sit tydelige sprog. Hos romerne udvikledes en fast genealogisk terminologi og et nøje udformet arvegangsskema med beregninger af slægtskabsgraderne.

I middelalderen var den slægtshistoriske litteratur kun lidet omfattende og af ringe betydning; som det er at vente – og som det jo iøvrigt er tilfældet endnu i adskillige hundrede år – behandles kun de førende slægters, fyrsternes og enkelte stormandsætters genealogiske forhold. De store krønikeskrivere bringer kongelister som skelet for deres fremstilling, således behandler *Gregor af Tours* (d. 594) de første frankiske slægtsrækker, Merovinger og Langobarder behandles i det syvende århundrede, ligesom også de angelsaksiske stamrækker blev nedskrevne. Den mest bekendte krønikeskriver i karolingertiden, hvis værk indeholder genealogier, er utvivlsomt *Paulus Diaconus* (d. 797). Det gælder imidlertid om oldtid såvel som om middelalder, at genealogi som videnskab er et ukendt begreb, metoderne er uudviklede, begreberne mangelfulde, men uret vilde det iøvrigt være at bedømme hine tiders genealogiske produktion ud fra et moderne kildekritisk stade. Grækernes gude- og herosgenealogier må ikke tages som udtryk for historisk sandhed i moderne betydning, men må ses under den synsvinkel, hvorunder de opstod.

Som bogtrykkerkunstens opfindelse er den store milepæl i den genealogiske litteraturs udvikling, således er også spirerne til genealogisk metode og kritik først at søge i renæssancen og tiden herefter. De former, hvorunder genealogiske oplysninger i ældre tid bringes, er dels stamrækken, den blotte opregning af navne, fader og søn efter hinanden, og annalerne, der gemmer talrige genealogiske notiser i teksten. Ud fra disse har henholdsvis de genealogiske grundformer, anetavle og efterslægtstavle, og den personhistoriske: slægtshistorien, udviklet sig.

For Tysklands vedkommende hæver i det 16. århundrede to navne sig op over den skare af teologer, jurister og historikere, der tillige beskæftigede sig med genealogi: *Reiner Reineccius (Reineck)* (1541–95), der var professor

i historie ved universitetet i Helmstedt, og som på genealogisk-historisk grundlag opbyggede et kæmpeværk af oldtidens og antikens stamtavler, og *Hieronymus Henninges*, død 1597 som præst i Lüneburg, hvis »Theatrum Genealogicum« (1597–98) danner epoke i genealogiens historie ved at meddele de første trykte stamtavler over borgerlige; han bragte, måske i beskeden erkendelse af videnskabens plads, de lærde slægter ved siden af fyrste- og adelsfamiliernes stamtavler. For vor tid vil disse værker – som deres forgængere – i det store og hele være ubrugelige. De danner imidlertid højdepunktet af, hvad det 16. århundrede præsterede i kritisk henseende, og betegner et stort fremskridt i udviklingen.

Den næste mærkepæl i genealogiens historie danner franskmanden *André Duchesne* (1584–1640), der var Ludvig XIII's historiograf, og som 1619–34 udgav sine »Histoires généalogiques« i tolv bind, prægede af forfatterens vilje til at bygge på dokumenternes klippegrund med udeladelse af alle hypotetiske konstruktioner og fantastiske anekdoter. Samtidig med ham levede hans landsmand, den reformerte præst *David Blondel* (1591–1655), der var professor i historie i Amsterdam. Det er værd at lægge mærke til, at Frankrig, bortset fra denne kortvarige periode, og trods det, at der fra dette og det følgende århundrede kan nævnes ikke få fremtrædende forskere som *J.J. Chifflet* (1588–1660), *Jean du Bouchet* (1599–1684), *Samuel Comte de Guichenon* (1607–64), *C. du Fresne Seigneur du Cange* (d. 1688) og *Pierre d'Hozier* (d. 1660), m.fl., ikke har ydet større bidrag til genealogiens udviklingshistorie; det andet store navn i fransk genealogi er *Pierre de Guibours* (1625–94), der under sit navn som augustiner munk – *Père Anselme* – udgav det største franske genealogiske værk: »Histoire généalogique de la maison royale de France et des grands officiers de la Couronne« (Paris 1674 og 1726–33), hvori han i tekstform behandlede næsten alle levende og uddøde franske adelsslægter.

Tyskland tog straks efter føringen og har siden da hævdet sin stilling ubestridt som genealogisk forsknings egentlige hjemland. Af det 17. århundredes tyske genealoger kan der være grund til at nævne *Nikolaus Rittershausen* (1597–1670), professor i Altdorf, hvis »Genealogiae imperatorum« (1653) betød en fornyelse af tysk genealogi af samme art som Duchesne's i Frankrig; medens Rittershausen for stamtavlernes vedkommende gav af kald på de traditionelle forsøg på at kæde sagn og historie sammen, ryddede *Philip Jacob Spener* (1635–1705) på samme måde op i anetavlernes fantastiske vildnis. Den bekendte forfatter af »Pia desideria« – pietismens programværk – udgav 1668–78 sit »Theatrum nobilitatis Europae«, et stort anetavleværk, der udmærker sig ved en for sin tid sjælden pålidelighed. Som den første forfatter, der har gennemarbejdet et genealogisk kildemateriale med genealogisk formål, må nævnes historikeren *Johann Ludwig Schönleben* (1618–81), og superintendenten i Hildesheim *Jacob Friedrich Reimmann* (1668–1743) har æren af at have publiceret den

første genealogiske bibliografi, ligesom han vel er en af de første genealogiske teoretikere. Nævnes må endnu Nürnberger rådmanden *Jacob Wilhelm Imhoff* (1651–1728), hvis ry for pålidelighed dog er knapt så grundfæstet, og på overgangen til det 18. århundrede *Johann Hübner* (1668–1731). Hübner, der var rektor ved Johanneum i Hamborg, udgav fra 1708 sit store stamtavleværk »Genealogische Tabellen«, som trods sine iøjnefaldende mangler – dets upålidelighed står fuldt på højde med dets omfang – alligevel vil bevare hans navn som en af genealogiens store popularisatorer. Ved sine »Kurtze Fragen« og de dertil trykte oversigtstabeller til den politiske historie fik Hübner væsentlig indflydelse på genealogiens praktiske anvendelse som historisk hjælpedisciplin, og han blev derved en foregangsmand for Göttinger-professoren *Johann Stephan Pütter* (1725–1807), der fik stor betydning for den genealogisk orienterede historie- og statsretsundervisning, og som sammen med Gatterer står som det 18. århundredes fornyere af genealogien.

Johann Christoph Gatterer var født 1727 og virkede først som lærer ved gymnasiet i Nürnberg, siden som professor i retshistorie samme sted, indtil han 1759 blev kaldt til Göttingen for at overtage en ledig lærestol i historie; her blev han til sin død 1799. 1755 offentliggjorde han sin første stamtavle, 1759–61 fulgte hans »Handbuch der neuesten Genealogie und Heraldik«, der dog blot var en fortsættelse af Köhlers »Welt-Geschichts-, Geschlechts- und Wappenkalender«, og 1769 skrev han en betydningsfuld afhandling »Von der Evidenz der Genealogie« i det af ham selv grundlagte tidsskrift »Allgemeine historische Bibliothek«; endelig 1788 fulgte den lille bog »Abriß der Genealogie«, med hvilken han indskrev sit navn i genealogiens historie.

Gatterer havde da i nogle år holdt forelæsninger over, hvad han kaldte »Historische Encyclopädie«, hvorved han forstod en almindelig oversigt over historien, dens metode og litteratur, men tillige også hjælpvidenskaberne, hvorved han i særlig grad lagde vægt på genealogi og heraldik. Det er Gatterers store betydning at have fastslået genealogiens plads blandt historiens hjælpvidenskaber, som en historisk disciplin, en stilling som først den moderne udvikling har søgt at rokke ved.

Den franske revolution bragte en foreløbig standsning i den genealogiske produktion, naturligt nok, da genealogiens fornemste emner indtil da havde været fyrste- og adesslægtene. Dertil kom, at genealogien under de store statsomvæltninger mistede den politiske betydning, som den havde haft under enevælden, og derved forsvandt fra de universiteter, hvor den havde været doceret. Det er da næppe for meget sagt, at de første tre fjerdedele af det 19. århundrede var en død tid for genealogisk forskning; der kan nævnes talrige enkeltforskere, som har præsteret værker af høj kvalitet i forhold til deres tid og forudsætninger, men først ved århundredets slutning bliver der tale om, at en virkelig interesse er ved at vågne.

En ikke ringe del af æren herfor tilkommer *Ottokar Lorenz* (1832–1905), der fra 1885 til sin død virkede som professor i historie ved Jenas universitet. Hans grundlæggende værk »Lehrbuch der gesammten wissenschaftlichen Genealogie« (1898) indleder en epoke i genealogiens historie, som fortrinsvis udmærker sig ved systematiske bestræbelser efter at fastlægge det teoretiske grundlag, klargørelse af grundbegreberne og af genealogiens forhold til andre videnskaber, ikke mindst en fornyelse af anetavlestudiet og en fordybelse i den fuldstændige efterslægtstavle som aldrig før, en nøje føling med naturvidenskaberne og retshistorien. Lorenz var selv historiker, og med skarphed har han betonet genealogiens vigtighed for det historiske studium, således som forøvrigt allerede *Leopold v. Ranke* før ham havde gjort det. Rankes krav om skabelsen af en kritisk tilforladelig genealogi fik ved Lorenz' indsats mulighederne for at opfyldes, et sikkert teoretisk-systematisk grundlag at bygge på. Ved siden heraf fremhævede Lorenz genealogiens betydning for en række andre videnskaber, ikke mindst samfunds- og naturvidenskaberne, og det kan ikke nægtes, at det, der for ham var en naturlig ting at pege på indenfor rammerne af den historiske videnskab, blev udgangspunktet for en mindre heldig udvikling i retning af at opstille genealogien som en videnskab i midten. Allerede ved fremkomsten af hans bog blev det spået, at andre videnskaber end netop historien ville komme til at drage størst nytte af den, og i 1909 fremhævede den af tysk middelalderhistorie og -genealogi højt fortjente professor *Adolf Hofmeister* i Greifswald farerne ved, at historikerne ikke for alvor tog hånd i hanke med udviklingen. De bange anelser, hvormed man fra historisk hold imødeså genealogiens fremtid, er gået i opfyldelse i et omfang og på en måde, man næppe engang havde drømt om. Denne udvikling har gjort det påkrævet at advare mod det dilettanteri og den pseudovidenskabelighed, som er godt på veje til atter at bringe genealogien i miskredit, og til på det kraftigste at betone Gatterers ord: Man beretter og beviser i genealogien på samme måde som i den samlede historie. Genealogien har altså materie og form tilfælles med historien, den er selv en del af historien, som man – på grund af dens store anvendelighed – tager ud af hele den historiske masse og behandler særskilt.

Uden iøvrigt at gå nærmere ind på tysk genealogis udvikling siden Lorenz, skal dog nævnes enkelte fremragende forskere som *Eduard Heydenreich*, der har udgivet en fortræffelig, om end nu noget forældet håndbog, *Stephan Kekule von Stradonitz* (1863–1933), der har gjort sig fortjent af anetavle-forskningen, ligesom den nuværende professor i genealogi i München prins *Wilhelm Karl von Isenburg*, der også har skrevet en fortrinlig oversigt til brug for historisk studerende, og endelig lederen af den tyske forsknings centrum, Zentralstelle für deutsche Personen- und Familiengeschichte, dr.

Johannes Hohlfeld i Leipzig, hvis fortjeneste det er at have bragt statistiken til anvendelse i tysk genealogi.

Den udviklingslinie, som kort og skitse-mæssig er opridset i det foregående, væsentlig på grundlag af tysk genealogi, har i sine hovedtræk gyldighed også for vort lands vedkommende.

Den slægtshistoriske interesse i middelalderen gav sig dog ikke her udtryk i litteraturen på samme måde som tilfældet var ude omkring i Europa og måske mest fremtrædende i det unge Islands kraftige og storslagne litteratur. *Saxo* har f. eks. kun i sjældne tilfælde en stamrække, medens *Snorre Stur-lasons* *Heimskringla* i lige så høj grad er præget af hans blik for slægtsforbindelserne som for årsagssammenhængen. Først efter reformationen bliver der tale om en egentlig slægtshistorisk interesse, som giver sig udslag i arbejder dels om kongeætten, dels med stormandsslægterne som emne, men først og fremmest i store private samlinger, hvoraf væsentlige dele er bevaret til nutiden som talende vidnesbyrd om vort folks levende sans for og troskab mod slægten¹.

Det første genealogiske arbejde, som så lyset i Danmark, var en poetisk behandling af slægten Krabbe, udgivet 1581 under pseudonymet *Bram* og forfattet af præsten *Claus Christoffersen Lyschander* (1558–1624), der endvidere har skrevet den bekendte rimede fremstilling af Billeslægtens historie (trykt 1722 og påny udgivet 1888 efter de bevarede originalmanuskripter af *H. F. Rørdam*) og »De danske Kongers Slectebog«, som udkom 1622. Fra slutningen af det 16. århundrede må endvidere nævnes magister *Ivar Bertelsen* (død 1583 som forstander for Ringsted kloster), der udarbejdede et slægtregister over Hvideætten, og abbed i Sorø *Morten Pedersen* (1537–95), hvis 1572 forfattede bog om Absalons og Esbern Snares stamme blev trykt 1589, samt biskop i Bergen *Anders Foss* (d. 1607), hvis nu tabte latinske genealogi over kongeslægten vistnok blev trykt 1577, medens en dansk oversættelse, som udkom 1592, endnu er til. I Holsten står renæssanceskikkelsen *Henrik Rantzau* som den store beforder af litteraturen, ikke mindst af den, der kunde tjene til forherligelse af den Rantzau'ske slægt.

Meget fra denne tid må være gået utrykt til grunde og kendes nu kun på anden, tredje hånd, således *Axel Urnes* slægtshistoriske samlinger, men fra det 17. og 18. århundrede har vi dog særdeles meget, og meget værdifuldt, stof bevaret. I første række tænkes her på de for den danske adel så karakteristiske »Slægtbøger«, der væsentligst må være anlagt i tiden fra omkring 1550 til 1660, nedskrevne og afskrevne, atter og atter supplerede af adelige

1. Albert Fabritius: Dansk genealogisk Litteratur indtil 1830. Personalhistorisk Tidsskrift 11. rk. II, 1941, s. 41–56.

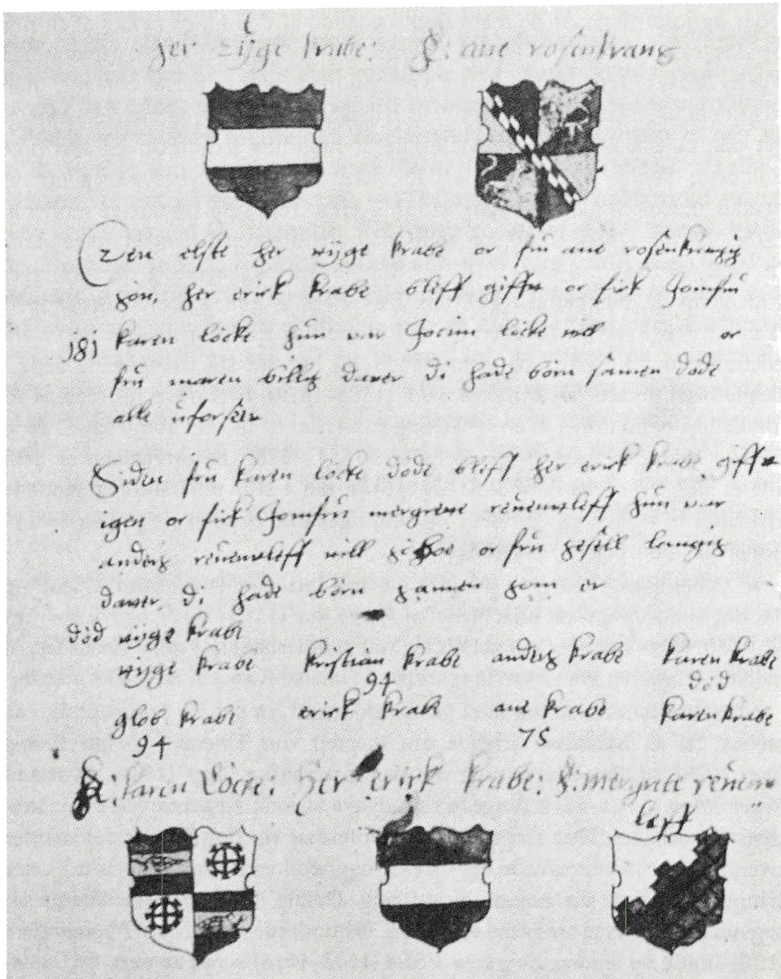
fruer og jomfruer¹. Af de mere fremtrædende af den lange række af flittige og slægtskære forfatterinder må nævnes *Sophie Brahe* (d. 1643), astronomen *Tycho Brahes* lærde søster, hvis slægtbog med rette er blevet betegnet som »Højdepunktet af Renæssancetidens danske Arbejder af denne Art, opbygget paa et usædvanligt rigt Materiale af mundtlig Tradition og skriftlige Kilder«²; *Sophie Below* (1590–1650), hvis slægtbog synes påbegyndt af hendes mormoder *Maren Bille* (1537 – efter 1607) og fortsat af moderen *Lisbet Skram* (1563–1600), og som 1659 afsluttedes af hendes døtre *Anne* (d. 1658) og *Birgitte Thott* (1610–62). Sophie Belows slægtbog, der har ligget godt gemt på Kletkamp i Holsten, blev 1918 af enkegrevinde Brockdorff skænket Rigsarkivet; foruden på den mundtlige tradition bygger den i vid udstrækning på ligsten og dokumenter og har sat sig dybtgående spor i slægtbogslitteraturen; *Lisbet Bryske* (1585–1674), hvis navn foruden til to forskellige redaktioner af en slægtbog er knyttet til en våbenbog, og søstrene *Lisbet* (1551–1609) og *Beate Huitfeldt* (1554–1626). Berømmeligst af dem alle er dog vel *Anne Krabbe* (1552–1618), der i stor udstrækning samlede afskrifter af ligsten og epitafier, og som ligeledes foruden slægtbogsredaktioner har udarbejdet våbenbøger.

Af våbenbogslitteraturen må især nævnes Jytte Gyldenstiernes våbenbog, der dog sandsynligvis er udarbejdet af *Karen Rud* (1560–1612), og *Niels Kragss* (d. 1650) våbenbog, der udmærker sig ved at have benyttet officielle kilder, til hvilke forfatteren som øverste sekretær i Danske Kancelli havde let adgang.

Af trykt litteratur findes intet på dansk grund fra det 17. århundrede, når bortses fra et holstensk arbejde om slægten von Thienen (*Johan Daniel Eber*, 1670) og den efterretning om den Krabbeske slægt (1684), hvormed *Peder Resen* (1625–88) ledsagede sin udgave af Erik Krabbes tyske oversættelse af jyske lov. Den slægtshistoriske interesse var dog ikke derfor mindre levende, men indskrænkede sig blot til ligprædikenslitteraturen, som i dette århundrede nåede sin højeste blomstring. Denne litteraturform daterer sin begyndelse til sidste tredjedel af det 16. århundrede, idet *Niels Hemmingsen* (1513–1600) og *Anders Sørensen Vedel* (1542–1616) synes at være de første, der lod deres prædikener offentliggøre; tidligst er prædikenerne over kong Christian III (1559), Mogens Gyldenstjerne (1570), Johan Friis (1571), Otte Rud (1571), Børge Trolle (1571) og den 1565 holdte ligprædiken over Herluf Trolle, der tryktes 1572.

1. Jfr. følgende arbejder af William Christensen: *Nogle Bemærkninger om Slægtbøger*, især om Sophie Belows Slægtbog, *Personalhist. Tidsskr.* 7. rk. IV, 1920, s. 1–50. – *Nogle Bemærkninger om den historiske Interesse hos den gamle danske Adel*, *Festskrift til Kristian Erslev*, 1927, s. 321–38. – *Nogle Slægtbogs- og Vaabenbogs-Undersøgelser*, *Personalhist. Tidsskr.* 9. rk. II, 1929, s. 1–37. – *Lisbet-Bryske-Tekster*, *Personalhist. Tidsskr.* 9. rk. IV, 1931, s. 1–56. – *Lisbet og Beate Huitfeldt som personalhistoriske Forfattere*, *Personalhist. Tidsskr.* 9. rk. V, 1932, s. 1–20. – *Vibeke Podebusks Slægtbog?*, *Personalhist. Tidsskr.* 10. rk. I, 1934, s. 1–43.

2. R. Paulli i *Dansk Biografisk Leksikon*, 2. udg. III, 1934, s. 579.

Side af en slægtetog med håndmalede våbener for familierne Krabbe, Rosenkrantz, Lykke, Krabbe og Reventlow. (Om Slægten Krabbe). Det kgl. Bibl. (Gl. Kgl. Saml. Fol. 1085, blad 92 v. (2. Pagin)).

Ligprædikenerne, der indeholder en ofte meget udførlig levnedsbekræftelse, indskrænkede sig i tidligste tid til blot at nævne den afdødes forældre, men de efterlevende gik snart over til at fordre en mere detaljeret redegørelse for forfædrene som illustration til skriftens ord: »Hvad er det skønt og ynskeligt at være kommen af det, som got er«¹. Allerede *Hans Lauritzens*

1. C. F. Bricka: Den danske Adel i det 16. og 17. århundrede, 2. saml., 1913, s. 90.

ligprædiken over Anders Kjeldsen Bing (1593, holdt 1590) nævner oldeforældrene, og fra omkring 1600 indgår anetavlen som et fast og uundværligt led i personalieafsnittets opbygning¹.

Slutningen af det 17. og hele det 18. århundrede er iøvrigt karakteriseret som den udprægede materialesamlings tidsalder. Landet over sidder stille lærde i deres studerekamre og hober det antikvariske, historiske og personhistoriske stof sammen, som nu udgør vigtige og uvurderlige dele af vore bibliotekers og arkivers håndskriftsamlinger. Af sådanne samlere, hvis interesser i særlig grad gik i personalhistorisk retning, må især erindres om den ovenfor nævnte *Peder Hansen Resen* (1625–88), der indtager en fremtrædende plads i dansk videnskabs historie. 1668 udgav han en samling »Inscriptiones Hafnienses«, som har bevaret talrige indskrifter, der siden er forsvundne, og ved hans død forelå i trykfærdig stand manuskriptet til det »Atlas Danicus«, til hvilket hans navn især er knyttet, men som på grund af sit omfang aldrig blev trykt, og hvis væsentlige dele blev ødelagt ved branden i 1728. Af stor personalhistorisk værdi er endvidere de af biskop i Ålborg *Jens Bircherod* (1658–1708) førte dagbøger, der spænder over hele hans levetid²; Bircherod har desuden ved sin støtte til den lærde vendelbo, bonden *Peder Dyrskjøt* (1630–1707), der testamenterede ham sine rige samlinger, bidraget til, at i hvert fald dele af dette vigtige stof blev bevaret; landsdommer *Jacob Bircherod* (1693–1737) i Odense, der var brodersøn af biskoppen, efterlod sig rige samlinger især vedrørende de odenseanske patricierslægter, hvis blod randt i hans årer.

Det 18. århundredes genealogiske produktion, såvidt den nedfældede sig i den trykte litteratur, indlededes af *Frederik Rostgaard* (1671–1745), der efter at have publiceret nogle temmelig ubetydelige genealogiske oversigter i form af lejlighedsskrifter, i 1715 samtidig offentliggjorde den danske litteraturs første egentlige stamtavle og første selvstændige anetavle: »Atrium Domus Reventlowianæ«. Også Rostgaard efterlod sig betydelige samlinger, ikke mindst til den danske adels personhistorie; han var den første, der fattede tanken om at udgive et dansk adelsleksikon, og nøjedes ikke med, hvad han selv kunde indsamle af kildestof, men lod i stor udstrækning andre samle til sig; af Rostgaards medarbejdere må især nævnes *Ole Hermansen Nysted*, der døde 1740 som klokker i Hobro, og præsten *Morten Haugaard* (1680–1740) i Køge. Rostgaard staar i dansk adels historie som den store fortsætter og bevarer af slægtbogslitteraturen, systematisk havde han ladet afskrive alt, hvad Peder Resen havde samlet på dette område, og selv ind-

1. Albert Fabritius: Anetavlen med særligt henblik paa dansk litteratur, 1941, s. 20.

2. Uddrag af J. Bircherods historisk-biographiske dagbøger ved C. Møllbeck, 1846. Andre uddrag ved G. L. Wad i Personalhist. Tidsskr. IV, 1883, s. 290–97 og ved H. Hjorth-Nielsen sst. 8. rk. IV – 9. rk., IV, 1925–31. Udsigt over Dagbogernes brevstof ved Carl S. Christiansen i Danske Magasin 5. rk. III, 1893–97, s. 156–82 og i Personalhist. Tidsskr. 3. rk. III–V, 1894–96.

købte han alt, hvad han kunde få fat i af denne art, ligesom hans samling af trykte ligprædikener (op imod 600) vel var sin tids største privatsamling. Af hans samtidsige må endvidere nævnes landsdommer *Peder Benzon Mylius* (1690–1745), der bl. a. efterlod sig et »Theatrum nobilitatis«, og hvis bevarede tegninger til Skjoldefrisen i Sorø formentlig vil have betydning for dennes rekonstruktion.

Tabt er de af renteskriver *Michael Mikkelsen* (d. 1742) indsamlede adelsgenealogier, der dog kendes i afskrift, og ligeledes *Gerhard Ernst Franck von Franckenaus* (d. 1749) adelshistoriske samlinger, der nu kun kendes gennem citater hos senere samlere, især Klevenfeldt. De adelshistoriske samleres række fortsættes af stiftsprovst *Ludvig Pontoppidan* (1648–1706) i Århus og præsterne *Peder Jensen Lucopidan* (1651–1717) og *Anders Samsing* (1672–1750).

Rostgaards ikke udførte plan om adelsleksikonet blev optaget af den driftige avisudgiver *Jochum Wielandt*

(1690–1730), der fra 1724 offentliggjorde en række artikler i leksikonform i sine »Nye Tidender om lærde og curieuse Sager«. Med offentliggørelsen af genealogisk litteratur gik det imidlertid småt, nævnes kan kun en stamtafle over den grevelige familie Wedel Jarlsberg (1717 eller kort tid derefter), Lyschanders ovenfor nævnte rimværk om familien Bille (1722), arbejder over familierne Plessen (ca. 1728), Rantzau (af *J. F. Noodt*, Slesvig 1733), Holsten (1743), Blome (af *A. H. Lachmann*, 1755) og enkelte andre. Af anetavler fremkom i århundredets første halvdel kun den i Frankfurt a. M. udførte kobberstukne anetavle for G. D. Holsten (1741).

Omkring midten af århundredet skete der imidlertid en ændring heri, idet de første resultater af den foregående periodes samlerflid nu begyndte at se dagens lys. I forreste række står her *Tycho de Hofman* (1714–54), hvis »Portraits historiques des hommes illustres de Dannemark« (1746) er det første af en række store samleværker med genealogiske tabeller. Hofman har lige-

Frederik Rostgaard.
Maleri af Joh. Hørner 1741.
Universitetsbiblioteket.

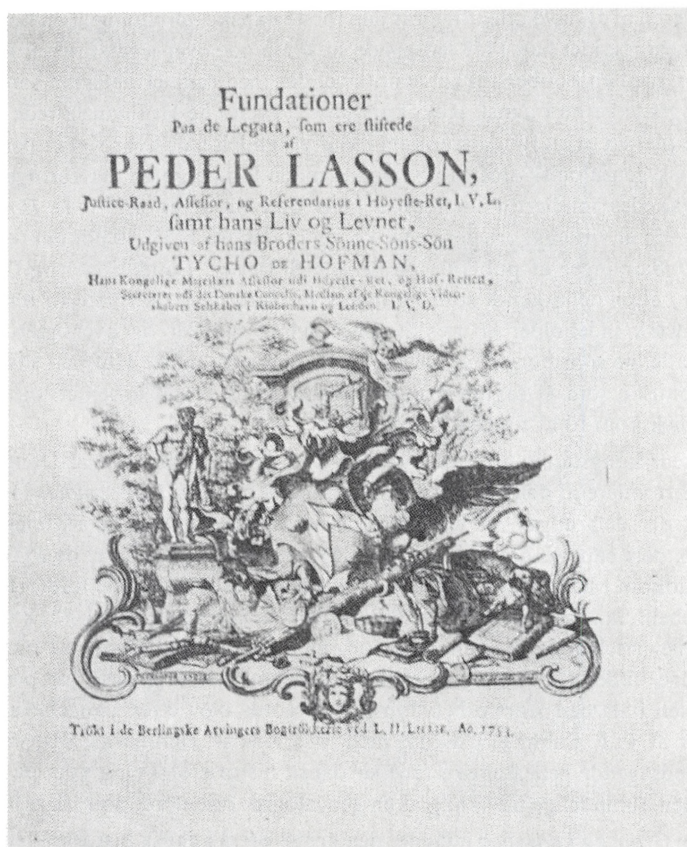
ledes æren af at have offentliggjort den første danske udredning af en borgerlig genealogi, idet han 1753 ledsagede sit æreminde over legatstifteren Peder Lasson med en kobberstukket stamtavle, der med rette er betegnet som »et af Pragtstykkerne i dansk Rokokografik«¹. Tycho de Hofman fattede endvidere planen til en fundatssamling i klar erkendelse af, hvor rigt et personhistorisk-genealogisk stof der på denne måde kunne gøres nyttebringende; det lykkedes imidlertid først efter hans død broderen *Hans de Hofman* (1713–93) at virkeliggøre denne tanke, og i tiden fra 1755–80 udkom i elleve bind: »Samlinger af publique og private Stiftelser, Foundationer og Gavebreve«, almindelig kendt som Hofmans Foundationer; de første to bind af dette værk indeholder en række genealogiske tabeller og oversigter over såvel adelige som borgerlige slægter, men desværre måtte Hofman såvel af økonomiske som af saglige grunde opgive denne del af arbejdet, og først Lengnick kom til at fortsætte denne linie.

Resens kongstanke med en topografisk-historisk beskrivelse af Danmark blev ført videre af den frugtbare topograf, biskop *Erik Pontoppidan* (1698–1764), der dels udgav en Københavns beskrivelse, »Origines Hafnienses« (1760), dels påbegyndte Pontoppidans Danske Atlas, af hvilket de to første bind udkom i hans egen redaktion, medens de resterende dele fuldførtes af Langebek, Sandvig og Hans de Hofman. *Jacob Langebek* (1710–75) kan vel ikke nævnes blandt genealogernes tal, men hans store udgave af middelalderlige kilder (*Scriptores Rerum Danicarum*) har dog også for personhistorien haft den største betydning. *Scriptores* blev efter Langebeks død fortsat af P. F. Suhm (1728–98), med hvis *Kritisk Danmarks Historie* og dens ledsagende genealogiske tabeller dansk historieforskning kom på linje med den almindelige udvikling af en genealogisk orienteret politisk historie.

Som *Gram* og *Langebek* indleder den kritiske æra i dansk historieskrivning og diplomatik, således blev *Terkel Klevenfeldt* (1710–77) den kritiske adelsforskningens store navn. Uproduktiv som han var af natur, fik han intet fra hånden, men som samler og kritisk bearbejder af det indsamlede stof har han haft uovertruffen betydning.

Karakteristisk for det 18. århundredes genealogiske materialesamling er det imidlertid, at man ikke her udelukkende helligede sig fyrste- og adelslægterne, også borgerskabet og da navnlig de lærde stænder blev genstand for samlernes interesser. Den linie, der udgår fra Bircherod'erne, føres videre over brødrene de Hofman og *Ditlev Gotthard Zwergius* (1699–1757), der efterlod sig fortræffelige samlinger af kirke- og personhistorisk karakter, til *Jørgen Bloch* (1717–73) og *Christoffer Giessing* (1723–91). Giessing, der var kantor i Roskilde, står ubestridt som det 18. århundredes største genealogi-

1. Lauritz Nielsen: *Den danske Bog*, 1941, s. 145.

Titelbladet til Tycho de Hofmans Peder Lassons Fundationer 1753 med Hofmans våben.

ske publicist; hans i årene 1779–86 udgivne hovedværk »Danske, norske og islandske Jubel-Lærere« udgør en samling af biografier af gejstlige, der har tjent i over 50 år i embede, og indeholder i alt 104 genealogiske tabeller og slægtregistre, der har bevaret dets værdi som en udtømmelig fundgrube lige til vor tid. Med rette har H. F. Rørdam betegnet ham som grundlæggeren af det borgerlige slægtsstudium i Danmark.

Også i hertugdømmerne blomstrede samlerinteressen i denne periode med centrum i Flensborg og med højdepunktet i denne bys to rektorer *Johannes Moller* (1661–1725) og hans søn *Olaus Henricus Moller* (1715–96). Johs. Moller udarbejdede det store forfatterleksikon »Cimbria litterata«, som blev udgivet af sønnen, og denne har efterladt sig omfattende, nu desværre stærkt spredte samlinger især til sønderjysk og holstensk personalhistorie. Næst

efter Giessing er O. H. Møller monarkiets frugtbarste genealog, idet han udgav ialt 39 arbejder, især vedrørende adelen som stamtavlerne over familierne Holstein (1761 og 63) og Ahlefeldt (1771) og Flensborgs patricierslægter, hvis genealogisk sammenfiltrede forhold han udredede i en lang række anetavler. Med O. H. Møllers virksomhed fik anetavlestudiet på dansk grund for lange tider sin sidste repræsentant.

Den levende sans for at indsamle og bevare mindet om svundne tider og personernes indbyrdes forhold er baggrunden for det 1777 stiftede Genealogisk-heraldiske Selskab, hvis drivende kraft og første formand var den flittige samler klokker *Oluf Bang* (1710–83), og som blandt sine medlemmer talte mænd som *Johan Bülow*, *Hans de Hofman*, *Abraham Kall*, *A. G. Moltke*, *O. H. Møller*, *P. F. Suhm*, *Henrik Stampe*, *Otto Thott* og *Christian Eberhard Voss*. Selskabet, hvis sekretær blev *Bertel Christian Sandvig* (1752–86), dannedes imidlertid på grænsen til en ny tid og formåede ikke til denne at overføre de kræfter, der havde ført til dets dannelse. Dets betydning indskrænkede sig til virkeliggørelsen af Rostgaards, Wielandts og Klevenfeldts aldrig fuldførte planer om et genealogisk-heraldisk adelsleksikon og iøvrigt til indsamling af stof, der endnu er bevaret samlet, og som rummer værdifulde ting også for nutidens forskere.

Foruden *Peter Kaasbøl* (1689–1767), *Christian Eberhard Voss* (1706–91) og *Ernst Albrecht v. Bertouch* (1745–1815) må som fortsætter af Klevenfeldts adelshistoriske samlinger nævnes *F. W. C. v. Benzon* (1791–1832), hvis arbejde navnlig har værdi for adelsgenealogien efter 1660.

Det genealogisk-heraldiske Selskab gik efter Suhms død i 1798 helt i stå og blev 1810 sammensmeltet med Det kongelige Danske Selskab, som ikke har videreført denne gren af historieforskningen. Tanken om et midtpunkt for genealogisk forskning blev dog atter taget op, og 1839 stiftedes Det genealogisk-biographiske Selskab på Lengnicks og Fr. Thaarups initiativ; heller ikke dette selskab viste sig levedygtigt; det eksisterede kun en halv snes år og fik ringe eller ingen betydning, trods *Frederik Thaarups* (1766–1845) fortrinlige bidrag i det af selskabet udgivne »Genealogisk og biographisk Archiv«.

1839 blev imidlertid på anden måde et mærkeår i den danske genealogis udvikling, idet Lengnick dette år begyndte offentliggørelsen af sine stamtavler, og dermed indledte stamtavlelitteraturens blomstring. *Johan Carl Louis Lengnick* (1795–1865), der fik sin start på den militære løbebane – han kaldes som regel kaptajn Lengnick – blev 1831 kopist i den afdeling af Københavns Magistrat, hvorunder overformynderiet hørte, og den daglige system med dettes arkiv førte ham ind på genealogiske studier, som for ham navnlig skulde tjene det praktiske formål dels at vejlede legatbestyrelser med hensyn til adkomstberettigede, dels at holde familierne underrettede om, hvilke

J. C. L. Lengnick.
Fotografi fra ca. 1860.

legater de i kraft af deres slægtsforhold kunne have adgang til. Hovedinteressen for hans deltagelse i Det genealogisk-biografiske Selskab var utvivlsomt oprettelsen af et kontor og arkiv som centrum for forskningen, men da selskabet foretrak i første række at hellige sig tidsskriftets udgivelse, trådte Lengnick ud og virkede nu som praktiserende genealog og sin egen forlægger, en lidet lukrativ forretning. De fleste af sine stamtavler, hvis tal overstiger 500, udgav han i samlingerne: »Genealogier over adelige og borgerlige Familier«. Lengnick offentliggjorde endvidere

1842 et lille skrift »Om genealogiske Undersøgelser, som og Kirkebøger«, den første vejledning i slægtshistoriske undersøgelser, og foreslog – et halvt århundrede forud for sin tid – kirkebøgenes og skifteprotokollernes centralisation. Selv om Lengnick ikke overalt har kunnet inddrage primært kildestof, har han dog anvendt dette i en udstrækning, som ingen tidligere – foruden overformynderiarkivalierne og enke-kassen både skifteprotokoller og kirkebøger; han fik fra et stort antal præster landet over tilsendt kirkebogsuddrag, ligesom han selv i stor målestok excerperede ministerialbøgerne. At det nu forløbne århundredes genealogiske forskning på mange punkter har gjort Lengnicks arbejder forældede ved inddragelsen af nyt kildemateriale og ikke mindst ved den lettelse i adgangen til det, som arkivordningen af 1889 skabte, forringer jo ikke i sig selv denne for sin tid fremragende forskers præstation.

Ved siden af Lengnick må nævnes *F. E. Hundrup* (1808–79), der dels udgav en række stamtavler, dels i stor målestok samlede stof om lærerstanden ved de lærde skoler, men som med hensyn til nøjagtighed og pålidelighed ikke på langt nær står på højde hverken med Lengnick eller med *Erslew*. *Thomas Hansen Erslew* (1803–70) udgav 1843–53 og 1858–68 sit i pålidelighed og ved sin uudtømmelige fylde af personalthistoriske, genealogiske og litterære oplysninger uovertrufne forfatterleksikon. På højde med den indsats, disse mænd har ydet, står præsten *S. V. Wiberg's* (1811–82) imponerende hovedværk »Dansk Præstehistorie« (I–III, 1870–73, suppl. 1879); Wibergs arbejde er ikke fejlfrit og kan ikke mindst på grund af, at vigtige kilder ikke har været tilgængelige for ham, nok tiltrænge en revideret udgave,

men vil dog stedse bevare sin betydning ved den fylde af kulturhistoriske og psykologiske iagttagelser, som det rummer.

Det rydningsarbejde, disse mænd med utrættet flid og tålmodighed og under arbejdsvilkår, som vor tid kan have vanskeligt ved at sætte sig ind i¹, har formået at udføre, har ikke alene lagt en solid grundvold for opbygningen af en dansk genealogisk litteratur, men har tillige virket til en kraftig udbredelse af slægtshistorisk interesse i bredere kredse af vort folk, og 1879 viste tiden sig at være moden til at genoptage Bangs og Thaarups ideer om et genealogisk selskab som forskningens midtpunkt. 22. september 1879 stiftedes da »Samfundet for dansk-norsk Genealogi og Personalhistorie«, som i de nu forløbne mere end 80 år ved udgivelsen af »Personalhistorisk Tidsskrift« har virket samlende og har ledet dansk slægtshistorisk forskning ind i rolige og videnskabeligt forsvarlige baner. Samfundet, der endvidere ved diskussionsmøder og foredrag har virket i samme retning, omfattede indtil 1927 også Norge, men det nævnte år ophævedes fællesskabet, efter at »Norsk slekshistorisk Forening« var stiftet 22. oktober 1926. Samfundets navn ændredes derefter til »Samfundet for dansk Genealogi og Personalhistorie«.

Kaster vi blikket tilbage over den ovenfor skitserede udvikling, kan vi optrække visse hovedlinier, af hvilke den adelshistoriske fra Klevenfeldt, Bertouch og Benzon førtes videre af den fynske historiker *L. S. Vedel-Simonsen* (1780–1858) og arkivaren *T. A. Becker* (1813–69), begges væsentligste betydning ligger endnu på indsamlingen, samt af *F. C. H. v. Krogh* (1815–91), der i årene 1866–78 udgav tre bøger om den danske adel, som trods et stort antal trykfejl og andre unøjagtigheder dog navnlig ved at være førstehåndsarbejder ikke er ganske uden værdi. Kroghs bøger, af hvilke den sidste bar titlen »Dansk Adelskalender«, var forløbere for »Danmarks Adels Aarbog«, som grundlagt 1884 af *H. R. Hiort-Lorenzen* (1832–1917) og *A. Thiset* (1850–1917) og videreført af *Louis Bobé* (1867–1951), endelig har bragt adelsgenealogien ind i videnskabelige rammer og gjort dens resultater tilgængelige for den almindelige historieforskning. Anders Thiset, hvis rige samlinger til adelshistorien opbevares i Rigsarkivet², udgav 1904 sammen med P. L. Wittrup »Nyt dansk Adelslexikon«, en fortjenstfuld afløser af det af Genealogisk-heraldisk Selskab udgivne, som i første række bygger på primært kildestof. Som Thiset står som den uovertrufne kender af den danske adels slægtskabsforhold før 1660, har Louis Bobé for den holstenske adelshistorie og for samspillet mellem dansk og tysk kultur især i det 18.

1. Se f. eks. Albert Fabritius: Genealogiske Genvordigheder for 100 Aar siden, Personalhist. Tidsskr. 9. rk. V., 1932, s. 175–97.

2. Axel Linvald: Arkivar Thisets Samlinger til den danske Adels Historie, Personalhist. Tidsskr. 7. rk. III, 1919, s. 81–83.

århundredes slutning ydet en indsats, som vil blive stående ned i tiden. Ved siden heraf har såvel de litterære kredses personhistorie som danskes spor i udlandet fra Grønland til Italien og hollandsk-fransk indslag i dansk personhistorie i ham fundet en kyndig og forstående udreder.

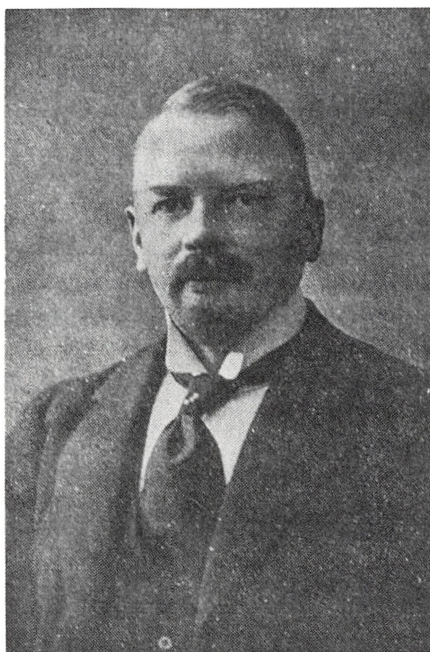
Den borgerlige genealogi, hvis linie fra Hofman over Giessing til Lengnick fik værdige fortsættere i mænd som *Sofus Elvius* (1849–1921) og *H. R. Hiort-Lorenzen* (1832–1917), og for den lokalt bestemte personalhistories vedkommende i Vendsyssels grundige kender *C. Klitgaard* (1868–1957), føres i vort århundrede videre af *Th. Hauch-Fausbøll* (1879–1948), der ved århundredskiftet påbegyndte udgivelsen af *Slægthaandbogen* (1900–13), der desværre aldrig er blevet fornyet, og som har offentliggjort en lang række monografier, især over det højere borgerskabs genealogi, hvis ypperste forsker han var i det forrige slægtled. Hauch-Fausbøll har tillige æren af at have været med at genoplive anetavlestudiet og ved en udstrakt genealogisk-journalistisk virksomhed har han utvivlsomt væsentlig bidraget til udbredelsen af slægtshistorisk kundskab og vækkelse af interessen i vort land. Som samler mere end som publicist må endnu på denne linie nævnes arkivar *S. Nygård* (f. 1869), hvis enestående samlinger til jydsk person- og herregårdshistorie m. v. har været og vil blive talrige forskere til den største nytte.

Hverken den adelige eller den borgerlige genealogi har imidlertid kunnet undvære den tredje retning indenfor dansk personhistorie, den kreds af mænd, som viede deres liv og arbejdskraft til indsamling af materialet og udgivelsen af biografiske etatværker, Giessings, Erslews og Wibergs efterfølgere – mænd som kirkehistorikeren *Holger Frederik Rørdam* (1830–1913), hvis omfattende historiske studier har haft enestående betydning for den personhistoriske forskning¹ – hans arbejde blev fortsat af overarkivar *Bjørn Kornerup* (1896–1957), hvis initiativ det i væsentlig grad skyldes, at »Kirkehistoriske Samlinger« er blevet ført videre – *Immanuel Barfod* (1820–96) (Falsters gejstlighed), *Anders Petersen* (1827–1914) (Sjællands stifts degnehistorie), oberstløjtnant *J. C. W. Hirsch* (1842–1922) (danske og norske officerer), *Kr. F. Carøe* (1851–1921) (lægestanden), *H. Ehrencron-Müller* (1868–1953) (forfatterleksikon), *Th. A. Topsøe Jensen* (1867–1941) og *E. Marquard* (1873–1950) (søofficerer) og *V. Richter* (1840–1911), hvis arbejde med juristerne fortsættes dels af *A. Falk-Jensen*, dels af *H. Hjorth-Nielsen*. Præstehistorien blev fortsat først af Elvius, siden af Hauch-Fausbøll og for Slesvig-Holstens vedkommende af *F. Ahrends*. Desuden må nævnes kantor *Viggo Holm* (1846–1927), hvis samlinger til Lolland-Falsters historie er en udmærket vejledende kilde, og *F. V. Christonje* (1837–1917), der i stor udstrækning excerperede kirkebøger.

1. Bjørn Kornerup: Til Minde om H. F. Rørdam, 1930 – med udtømmende bibliografi.

Vender vi efter denne kortfattede oversigt tilbage til den egentlige slægtshistoriske litteratur, så er endnu at nævne dronning *Marie Sophie Frederikkens* supplementstavler til Hübners tabeller og *J. P. E. Kønigsfeldts* (1812–76) og *Carl G. Krügers* (1788–1855) arbejder med historisk-genealogiske tabeller, af hvilke især Kønigsfeldts desværre nu ganske forældede Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægter (2. udg. 1856) har haft stor betydning.

Medens det 19. århundrede efter Lengnick i første række dyrkede stamtavlen og endda den snævrere familiestamtavle – *J. Vahls* Slægtbog over Afkommet efter Christiern Nielsen og *Jul. Bidstrups* stamtav-

Paul Hennings.

ler over slægterne Koefoed er de eneste rigtigt store fuldstændige efterslægtstavler – er det faldet i det 20. århundredes lod at vende tilbage til anetavlen, der så længe havde været ganske forsømt. Den vågnende naturvidenskabelige erkendelse og arvebiologiens udvikling indgød nyt liv i et studium, der enten havde været betragtet som et latterligt udslag af standshovmod eller rent snurrepiberi. Blandt vore anetavleforskere må først og fremmest *Th. Hauch-Fausbøll* og *P. B. Grandjean* nævnes, og endelig *Paul Hennings* (1875–1927), hvis væsentligste betydning i dansk genealogis historie sikkert vil vise sig at være offentliggørelsen af den første indenfor stramme videnskabelige rammer opbyggede anetavle (1917) og udarbejdelsen af den vejledning i dansk slægtsforskning, som er gået forud for nærværende arbejde.

Grundbetragtningen i al genealogisk forskning har indtil de seneste tider været et af faderretlige synspunkter domineret, forholdsvis snævert slægtsbegreb, som har været bestemmende for den slægtshistoriske litteratur, såvel i henseende til emnevalg som til opstillingsprincipper. Erkendelsen af, at mennesket ikke alene tilhører den slægt, hvis navn er hans tilfældige kendetegn, men er et enkelt stående individ med hensyn til arvebiologisk sammensætning, summen af talrige slægter, fører ud over og sprænger de fader-

retligt bestemte rammer. Anetavlen på den ene side – den fuldstændige descendenstavle på den anden – og kombinationen af disse to grundformer: konsanguinitetstavlen, fører til erkendelsen af individet som et led i en større sammenhæng, et led, der vel i højere eller mindre grad har betydning i sig selv, men hvis plads i helheden kan og vil blive udfyldt, således som allerede den antikke verden erkendte det i de homeriske linier:

Ligesom træernes blade, således er menneskens slægter,
Bladenes strøs af blæsten til jord, men når skovene grønnes,
bryder der friske på grenene frem ved vårens igenkomst,
således er menneskens slægter – en fødes, en anden forsvinder.

SLÆGTSVIDENSKABENS BEGREB OG GRUNDFORMER, DENS OPGAVER OG KILDER

Ved den i det foregående afsnit kort skitserede udvikling er slægtsvidenskaben – genealogien (af græsk *γενεά* – slægt, herkomst, og *λόγος* – lære) – nået frem til at blive en egentlig samfundsvidenskab, der kan bestemmes som *den videnskabelige udforskning af det enkelte menneskes på afstamningen beroende personlige, legemlige og sjælelige forhold, samt samfundsmæssige stilling og livsskæbne*.

Der må dog herved, som allerede påpeget af den svenske forsker *Johan Wretman*, skelnes imellem en ældre, snævrere, og en nyere, videre begrebsdefinition¹. Indenfor den snævrere betydning af genealogien som læren om individets på afstamningen beroende forhold falder alt, hvad man i almindelig daglig tale forstår ved personelle oplysninger, de egentlige genealogiske fakta (fødsel, vielse og død), samt samfundsstilling, menneskenes indbyrdes slægtskabsforhold og disses udredning og dokumentation. I udvidet forstand opnår genealogien imidlertid, som *Lorenz* hævdede, først »sit fulde indhold og sit egentlige præg ved at iagttage mennesket, således som dette erkendes i sit personlige avlings- og afstammingsforhold med hensyn til sine fysiske, psykiske og sociale egenskaber«².

Genealogien har således sin plads blandt de historiske discipliner, idet dens mål er at fremlægge historiske kendsgerninger, at dokumentere de påståede slægtskabsforhold under anvendelse af historisk-kritiske metoder, og idet dens kildemateriale ligger indenfor det sædvanlige historiske kildestof. Ved siden heraf udgør genealogien et nødvendigt grundlag for en række andre videnskaber, som arvelighedslæren, sociologien osv.; det kan dog ikke stærkt nok betones, at slægtsforskeren må vogte sig for at gå udenfor de grænser, der er afstukket for genealogien som historisk videnskab; alle slutninger af arvebiologisk eller sociologisk art osv. må overlades specialforskerne på disse områder³.

De *former*, hvorunder slægtsvidenskaben fremlægger sine arbejdsresultater, er flere, som dog samler sig i to grundformer, *anetavlen* og *efterslægtstavlen*, der behandler et bestemt menneskes (*probandens*) slægtskabsforhold ud fra diametralt modsatte synspunkter.

Anetavlen betragter probanden (den om hvem noget skal undersøges og bevises) som passiv, og giver oplysning om, hvilke mennesker han ved avling eller fødsel, direkte eller indirekte (gennem forældre, bedsteforældre osv.)

1. Johan Wretman: Släktvetenskapen, 1924, s. 24 f.

2. Ottokar Lorenz: Lehrbuch, 1898, s. 6.

3. Albert Fabritius: Genealogi og Historie, Personalhist. Tidsskr. 10. rk. IV, 1937, s. 101–23.

skylder sin tilblivelse. Efterslægtstavlen (descendenstavlen) fremstiller derimod probanden som aktiv, oplyser hvilke andre mennesker probanden som avlende eller fødende, direkte eller indirekte (gennem børn, børnebørn osv.) har skænket livet.

Slægtsforskerens hovedopgave er at fremskaffe *filiationsbeviset* for hver enkelt af de genealogiske grupper (fader, moder, barn), hvoraf anetavlen eller efterslægtstavlen består, med andre ord at dokumentere, at det på tavlen anførte slægtskabsforhold er rigtigt. Den tekniske fremgangsmåde ved fremskaffelsen af beviset er naturligvis den samme i begge tilfælde.

Nu er forholdet jo det, at et menneskes fødsel – altså hvem der er moderen – eventuelt kan bevises ved vidneudsagn, medens det fædrene forældreforhold, avlingen, unddrager sig dokumentation. For at komme over denne vanskelighed opererer retsvidenskaben med den fra romerretten kendte grundsætning »pater est quem nuptiæ demonstrant«, dvs. ægtemanden må antages at være fader til de i hans ægteskab fødte børn, indtil det bevises, at han ikke *kan* være det.

Denne præsumptionsregel må nødvendigvis også anvendes i slægtsforskningen; fordi avlingsbeviset ikke lader sig føre, behøver man på ingen måde at stå på vagt ved ethvert filiationsforhold. Der er dog skabt en relativ stor sikkerhed for faderskabets rigtighed derved, at ægtemanden selv, ubestridt af andre, på fødselstidspunktet manifesterer sin anerkendelse af at være fader til barnet ved at lade det døbe med sit navn, beholder det i sit hus og opdrager det som sit eget – altsammen kendsgerninger, som lader sig kontrollere. Selvom det sikkert er ubestrideligt, at der findes talrige tilfælde, hvor ægtemanden ikke er fader til et i ægteskabet født barn, må man dog vist fortsat fastholde, at troskaben i et ægteskab er reglen – ikke undtagelsen. I langt det overvejende antal tilfælde vil der overhovedet ikke kunne rejses berettiget tvivl om, at kirkebogens eller skifteprotokollens oplysninger om et barns forældre er troværdige.

Vanskeligere er forholdene unægtelig, hvor det drejer sig om illegitime børn; ifølge sagens natur vil der meget ofte fra en eller begge de implicerede parter side være gjort alt muligt for at tilsløre de virkelige forhold, og i mangfoldige tilfælde vil slægtsforskeren være tvunget til at standse op uden at kunne føre noget bevis.

Det turde være en selvfølge, at slægtsforskeren, når tvivl om faderskabet er rejst, ikke kan nøjes med at skyde sig ind under romerretsreglen; sagen må da undersøges, og i hvert fald sandsynlighedsbevis føres, medmindre spørgsmålet efter moden overvejelse må henstilles uafgjort. På den anden side kan der måske være anledning til at advare imod den – en overgang herhjemme næsten epidemiske – søgen efter nye fædre til kendte mænd som Jens Juel, Thorvaldsen, H. C. Andersen, o. a., som ikke synes båret alene

af trang til historisk sandheds erkendelse. Det må fastholdes, at den, der rejser spørgsmålet, også har bevisbyrden, og at fremsættelsen af løse påstande eller luftige hypoteser skader om ikke andet så genealogiens anseelse.

Ifølge sagens natur vil det i de fleste tilfælde være særdeles vanskeligt, for ikke at sige umuligt, at føre noget direkte bevis; alle momenter ved sagen må da inddrages i overvejelserne, også en sammenlignende undersøgelse af de pågældende fysiske og psykiske egenskaber, lighed osv. Der er imidlertid grund til at indskærpe den største forsigtighed på disse områder, billedmaterialet er således et meget farligt våben, især i den uøvedes hånd, idet lighed i malemåde, personernes klædedragt, paryk osv., ofte kan give indtrykket af en ikke faktisk foreliggende lighed, ligesom slægtsforskerens ønske om at finde bevis eller modbevis meget ofte, omend ubevidst, vil influere på afgørelsen og føre på afveje.

Men er et illegitimt forhold konstateret, lader det sig naturligvis ikke skjule. Drejer det sig om en anetavle, må barnets fader, ikke ægtemanden eller den af den ugifte moder med urette påståede – endsige da adoptivfaderen – opføres som ane. Således lader det sig efter det foreliggende ikke gøre at anføre Christian VII som fader til Caroline Mathildes datter prinsesse Louise Augusta, selvom hendes legitime fødsel aldrig officielt er blevet bestridt, ligesålidt som Ludvig XIV kan anses for søn af Ludvig XIII, med hvem hans moder Anna af Østrig indtil da havde levet i 23 år i barnløst ægteskab. For efterslægtstavlernes vedkommende er sagen principielt den samme; det barn, som ægtemanden ikke er fader til, kan naturligvis ikke anføres blandt hans ægtefødte børn. Tilbage bliver så spørgsmålet, om en mands illegitime børn skal medtages i en efterslægtstavle; på dette punkt kan der næppe gives nogen almindelig regel, men forholdene må i hvert enkelt tilfælde være bestemmende for fremgangsmåden. Forfatteren er dog af den anskuelse, at man af biologiske grunde bør registrere også en slægts illegitime afkom; spørgsmålet om slægternes uddøen, som ikke er uden interesse for den almindelige historie og sociologien, er i høj grad sammenhængt med dette problem, idet talrige nu »uddøde« mandslinjer lever videre under andre forhold og andre navne gennem illegitimt afkom. Det er imidlertid klart, at illegitime børn, som ikke er blevet anerkendt af faderen, som måske står på et ganske andet socialt og økonomisk niveau, ikke uden videre bør anbringes på den biologisk rigtige plads i faderens stamtavle, men må henvises til et tillæg; ganske at udelade sådanne børn af konventionelle hensyn forekommer imidlertid nærværende forfatter direkte forkert; det må vel erindres, at det ikke er slægtsforskeren, men den pågældende barnefader selv, som har gjort brud på familiens retlige, kulturelle og sociale enhed¹.

1. Se dog Bengt Hildebrand i (svensk) Personhistorisk Tidskrift, XXXIV, 1933, s. 114 f.

De opgaver, slægtsvidenskaben iøvrigt har, er efterhånden blevet strakt ud over stedse videre områder. Foruden for den politiske historie og for retsvidenskaben, som i århundreder har draget nytte af slægtsforskningen, er denne blevet en hjælpevidenskab for de mest forskelligartede videnskaber og videnskabsgrene; her skal blot i korthed peges på områder som *kultur- og kunsthistorien*, der uafsladelig må benytte såvel genealogens som heraldikerens hjælp for at klare de problemer, som mindesmærker og genstande stadig frembyder. Dertil kommer *hjemstavnsforskningen*, hvor ikke mindst den forsker, der beskæftiger sig med et snævrere lokalt område, ville være uheldigt stillet uden slægtsforskningen, og den egentlige samfundsvidenskab – *sociologien* – og dens særlige side, befolkningslæren – *demografien* – som uden genealogisk kundskab ville være ude af stand til at behandle vigtige problemer som samfundets almindelige struktur og fluktuation, vandringerne fra land til by og omvendt, slægternes levetid og uddøen, m.m.m.

Endelig og ikke mindst har slægtsforskningen på begrænset område en overordentlig betydning for *arvelighedsforskningen*¹ og derigennem for så vigtige områder som fysiologi, biologi, racehygiejne og medicin. Erkendelsen heraf er som arvelighedslæren selv af forholdsvis ny dato, og der er næppe tvivl om, at man undertiden – i hvert fald fra genealogisk side – har været tilbøjelig til at overvurdere den betydning, genealogien kunne få på disse betydningsfulde felter. Arvelighedsforskerens interesse strækker sig ikke gerne længere tilbage end til probandens bedsteforældre, men breder sig til gengæld til siden, således at der gennem en sammenligning indenfor hele et pars afkom forsøges draget slutninger med hensyn til dette pars arvebiologiske sammensætning; for overhovedet at have muligheder for sikre resultater på dette område, fordres en så nøje og uomtvistelig sikker iagttagelse, helst direkte, at et historisk materiale har relativt ringere værdi. Da det, hvormed der arbejdes, imidlertid er mennesker og deres indbyrdes relation, siger det sig selv, at grundlaget falder indenfor det genealogiske område, og det har da også ved studier over særlig markante personers psyke vist sig, at det historisk-genealogiske stof anvendt på rette måde kan være af væsentlig betydning.² Det vil derfor være naturligt, at slægtsforskeren i så vidt omfang som muligt samler oplysninger om de enkelte personers fysiske og psykiske egenskaber, evner og mangler. Man har i tidens løb såvel i Tyskland som i Sverige (Wretman) og også her i landet (Hennings) opstillet skemaer, som slægtsforskeren burde søge udfyldt, men det må ikke overses, at sådanne oplysninger, bortset fra den større eller mindre fuldstændighed, der vil kunne opnås, vil lide af væsentlige mangler med hensyn til pålidelighed – lægfolks

1. Se f. eks. Øvind Winge: *Arvelighedslære*, 1928. Oluf Thomsen: *Arvelighedsforhold hos Mennesket*, 1930.

2. Ib Ostenfeld: *J. Th. Lundbye. Et Stemningslivs Historie*, 1937.

diagnoser egner sig som regel dårligt som grundlag for lægevidenskabelige studier; et fingerpeg vil det imidlertid altid være muligt at give derigennem.

De kilder, hvoraf slægtsforskeren skal øse, adskiller sig ikke fra det almindelige historiske kildestof, og de kan derfor med Erslev¹ inddeles i 1) levninger af menneskene selv og af den natur, der har omgivet dem, 2) menneskets frembringelser af alle arter, som endnu er bevarede, og 3) nutidslivet, for så vidt det tillader tilbageslutninger til, hvad der skete i fortiden. Størsteparten af de kilder, der kan blive tale om at benytte, falder således inden for den anden gruppe, og skal man yderligere dele denne op, vil det være naturligt af rent praktiske grunde at bibeholde Hennings' inddeling af kilderne efter det sted, hvor forskeren må søge dem, og opstille dem i den rækkefølge, i hvilken de normalt bør tages op ved undersøgelsen:

A: Hjemmet og egnen, hvor slægtsmedlemmerne har levet og virket.

B: Bibliotekerne.

C: Arkiverne.

Af hensyn til det omfattende stof vil såvel bibliotekerne som arkiverne blive behandlet i særlige kapitler; de øvrige kilder vil blive nærmere omtalt i afsnittet om indsamlingen af det slægtshistoriske materiale.

1. Kr. Erslev: Historisk Teknik, 1911, s. 10.

SLÆGTSKABET OG DETS BEREGNING

Den moderne – juridiske og biologiske – definition af *slægtskab* går ud på, at dette består mellem to eller flere personer, af hvilke den ene nedstammer fra den anden – fader-søn (slægtskab i rette linje) – eller som begge eller alle nedstammer fra en tredje person – søster-broder, fætter-kusine (slægtskab i sidelinjen). En persons slægt i juridisk-biologisk forstand består således 1) af alle de personer, fra hvem han stammer (ascenderterne), 2) af alle, som stammer fra ham (descenderterne) og 3) af alle, med hvem han har en stamfader, resp. en stammoder fælles¹.

Begrebet slægtskab, der således beror på blodfællesskab, må holdes nøje ude fra *svogerskab*, hvorved man forstår forholdet mellem en ægtefælle og den andens slægtninge. Ligesom slægtskabet betegnes som *ægte* eller *uægte*, alt eftersom det skyldes et ægteskab eller en fri forbindelse, således betegnes svogerskabet som *lovligt*, hvis det er etableret ved ægteskab, ellers som *ulovligt*.

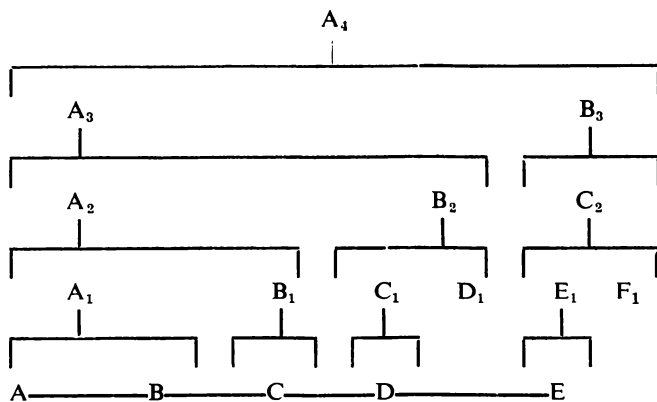
Denne definition af slægtskab har imidlertid kun gyldighed i retlig og biologisk henseende; i almindelig daglig tale vil man vel også kalde disse personer sine slægtninge, altså anerkende slægtskabet, men ved »slægt« vil man dog fortrinsvis forstå den kreds, der stammer fra en fælles stamfader gennem mænd, og hvis navn man bærer, altså som regel faderens familie. Denne snævrere begrebsopfattelse er så dybt rodfæstet i vore forestillinger, at man utvivlsomt må være berettiget til at opfatte den som levn af de tilstande, som man almindeligvis antager som de oprindelige for det germanske samfund, uddybet og vedligeholdt ved den rolige retsudvikling, som karakteriserer vort samfund, og ved lovgivningens til tider bevidste favorisering af det agnatiske princip. Hertil kommer så yderligere det rent praktiske forhold, at man som sin slægt gerne vil erkende en ganske bestemt afgrænset kreds, medens slægt i den juridisk-biologiske betydning tværtimod vil være noget udflydende og vekslende, kun fast for et kuld helsøskende, men forskelligt for fader og søn.

Antagelsen af det germanske samfund som oprindeligt opdelt i en række selvstændigt sluttede og fra hinanden skarpt afgrænsede slægter, således at en person kun tilhørte én bestemt slægt, f. eks. faderens, støttes ikke af uomtvistelige historiske vidnesbyrd – ordningen hører hjemme i forhistorisk tid – men er dels begrundet i, at man fra andre indogermanske samfund kender en

1. H. Munch-Petersen: Den borgerlige Ret, 11. udg., 1940, s. 37 f.

sådan slægtdeelt samfundsorden, dels i at retskilderne har bevaret talrige levn af en tidligere retstilstand, som kun kan fortolkes ud fra en sådan antagelse¹. Denne medfører imidlertid, at man på dette tidlige trin kun har regnet med afstamning enten gennem mænd eller gennem kvinder alene, den blandede (kognatiske) afstamning anerkendtes ikke. Hvor slægtskabet etableredes gennem lutter mandlige mellemed taler man om en faderretlig eller agnatisk slægtsorganisation, hvor mellemedene er kvinder om en moderretlig. I den faderretlige organisation står alle gifte kvinder udenfor den slægt, i hvilken de er født, ved den moderretlige tilhører manden den slægt, i hvilken han gifter sig ind. For de germanske samfunds vedkommende er det vistnok rimeligst at antage, at ordningen har været faderretlig, de spor, enkelte retshistorikere har ment at kunne påvise af en moderretlig ordening, er næppe uomtvistelige, og det er i hvert fald det agnatiske princip, som ligger bag ved den moderne, snævre slægtsdefinition.

Det praktiske liv har alle dage og under alle ordninger krævet en skelnen mellem en større eller mindre grad af slægtskab, med andre ord betegnelser for slægtskabets nærhed; de principper, som har været lagt til grund herfor, har imidlertid været meget varierende. I de danske landskabslove er benyttet et system, der vistnok udelukkende har haft til hensigt at bestemme nærheden af slægtskabet mellem personer, der hørte til samme slægtled som probanden. Man har derfor talt graderne på den tværlinje, som forbinder probanden med hans broder, fætter, næstsøskendebarn og næstnæstsøskendebarn (*fætterlinjen*). Graderne betegnes med ordet »mand« (tredje, fjerde mand) eller ved angivelse af antallet af »mand« mellem de to personer, for hvem slægtskabets nærhed skulle bestemmes; i modsætning til, hvad man har gjort andre steder, synes man i dansk ret ikke at have set bort fra broderen

1. Povl Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie, 1940, s. 216–32.

ved tællingen, men har medregnet dette led som »mand« imellem fætterten og probanden.

Ved at betragte hosstående skema, vil man se, at fætterten C på denne måde bliver »anden mand« i forhold til probanden A, medens næstsøskendebarnet (halvfætterten) D og næstnæstsøskendebarnet (kvartfætterten) E bliver henholdsvis tredje og fjerde mand. Senere har man udvidet systemet ved at etablere henholdsvis en »onkellinje« (altså den nærmest foregående generation) og en »nevølinje« (den nærmest følgende generation), først således at man har regnet probandens onkel, resp. nevø for en halv mand, men senere således, at man har optaget dem i fætterlinjens nummerering med hele tal, hvorved de førnævnte numre altså er blevet forskubbet. Efter denne beregningsmåde bliver fætterten C »tredje mand«, D og E henholdsvis »femte« og »syvende mand«, medens probandens onkel B_1 bliver »anden mand«, hans halvfætters onkel D_1 »fjerde« og hans kvartfætters onkel F_1 »sjette mand«.

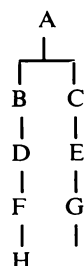
Disse regler synes i første række at have taget sigte på slægtens ret til at modtage og pligt til at yde mandebod, men de har formentlig også haft betydning for arveretten, som på den anden side også har taget hensyn til parentelsystemet; endnu i Danske Lov fastsættes dog den yderste grænse for slægtninges ret til arv til »syvende mand«; fandtes der ingen arvinger indenfor denne grænse, gik arven til kongen. Først ved forordningen af 21. maj 1845 førtes parentelsystemet i sin helhed igennem i dansk arveret¹. Ved *parentel-* eller *arveklassesystemet* opdeles slægten i fem grupper, af hvilke den første udgøres af *livsarvingerne* – arveladerens descendenter – de øvrige af *udarvingerne*, nemlig 2. klasse: Forældrene og deres efterkommere (1. sidelinje), 3. klasse: Bedsteforældrene og deres efterslægt (2. sidelinje), 4. klasse: Oldeforældrene og 5. klasse: Tipoldeforældrene og deres descendens (3. og 4. sidelinje), som kommer til arv i den anførte orden, således at livsarvinger udelukker udarvinger, og af disse igen personer af en nærmere klasse udelukker alle fjernere. Indenfor de enkelte arveklasser deles arven ikke efter antallet af arveberettigede, men således at hvert kuld børn tager den arv, som ville være tilfaldet deres fader (resp. moder). Hvis altså f. eks. en arvelader dør ugift og uden at efterlade arveberettiget efterslægt, men derimod har f. eks. en broder (A), der lever, en søster (B), der er død, men har efterladt sig to sønner (B_1 og B_2), og en afdød broder (C), som har efterladt sig tre sønner (C_1 , C_2 og C_3), så deles arven i tre portioner, af hvilke den første tilfalder A ($\frac{1}{3}$), den anden B_1 og B_2 (som altså hver får en sjettedel af arven), og den sidste tredjedel deles ligeligt mellem C_1 , C_2 og C_3 , som således hver får en niendedel af hele arven. Ved delingen tages der intet hensyn til personernes køn, søsterens arvepart er lige så stor som broderens, i modsætning

1. Viggo Bentzon: Den danske Arveret, 2. udg. 1931, jfr. Munch-Petersen anf. arb. s. 376–412.

til, hvad der var tilfældet i Danske Lov og for livsarvingernes vedkommende endnu indtil loven af 29. december 1857, der ophævede den pågældende paragraf i arveforordningen. Indtil da havde søsteren kun arvet halvt imod broderen, og arven ville i det foranførte tilfælde være blevet fordelt med $\frac{2}{5}$ til A, $\frac{1}{10}$ til B₁, $\frac{1}{10}$ til B₂, og $\frac{2}{15}$ til henholdsvis C₁, C₂ og C₃.

I tilfælde af, at arveladeren efterlader en enke (enkemand), og der har været formuefællesskab mellem ægtefællerne, får enken halvdelen af boet som sin boslod, medens den anden halvdel deles med $\frac{1}{4}$ til enken og $\frac{3}{4}$ til livsarvingerne; er der ikke livsarvinger, men arvinger i 2. arveklasse (1. side-linje), får enken halvdelen af boet (foruden sin boslod), arvingerne den anden halvdel, og findes der ikke arvinger i 2. arveklasse, får hun det hele. Efter Danske Lov var forholdet det, at enken i tilfælde af, at der var livsarvinger, foruden sin boslod fik en broderlod, således at hvis f. eks. en mand efterlod enke, to sønner og tre døtre, fik enken først halvdelen af boet, den anden halvdel deltes i 9 lodder, af hvilke enken fik 2, hver af sønnerne 2 og hver af døtrene 1; af hele boet fik enken på denne måde $\frac{1}{2}$ plus $\frac{1}{9} = \frac{11}{18}$, hver af de to sønner $\frac{2}{18}$ og hver af de tre døtre $\frac{1}{18}$. Kendskabet til disse arve-regler gør det muligt for slægtsforskeren at udregne, hvor stort et overskud der har været i et bo, i det ikke sjældent forekommende tilfælde, at skiftet er ikke bevaret, men hvor man har kendskab til arvingernes antal og f. eks. gennem en overformynderiprotokol tillige kender størrelsen af en broder- eller en søsterlod.

Ved beregningen af slægtskabsgraden indenfor parentelordningen skelner man mellem den *civile* (*computatio civilis* eller *juris romani*) og den *kanoniske* (*computatio canonica* eller *juris canonici*) *beregningssmåde*. Den civile beregningssmåde går ud fra reglen: quot sunt personae tot sunt gradus demto stipite, dvs. at man tæller såvel de personer, hvis slægtskabsnærhed skal bestemmes, som alle mellemedene, den fælles stamfader undtaget. Hvis man skal bestemme slægtskabsnærheden mellem H og G på hosstående oversigtsskema, må man altså tælle H, F, D, B, C, E og G, disse to personer er følgelig beslægtede i syvende led. I stedet for denne beregningssmåde, der altså angiver det samlede antal fødsler på begge sider, har dansk lovgivning hyppigst anvendt den kanoniske komputation, hvorved slægtskabsgraden bliver nærmere. Efter denne regnes nemlig slægtskabet efter det antal led, som de to personer hver for sig er fjernet fra stamfaderen, og dersom antallet er forskelligt, da efter det længste af dem. Ifølge denne beregningssmåde er B og C beslægtede i første, D og E i andet, F og G i tredje, H og G (ligesom H og C) i fjerde grad. Disse snævrere bestemmelser har vel deres oprindelse i de strenge etiske principper, hvorunder ægteskabet som sakramente betragtes af den romerske kirke, men til deres opretholdelse har måske også den med

dispensationsmuligheden indenfor visse grader forbundne indtægt for kirken været en medvirkende årsag.

Hvorvidt den germanske samfundsordning oprindelig har kendt til forbud mod ægteskab mellem slægtninge eller ej, lader sig næppe med sikkerhed afgøre¹, men på den tid, fra hvilken vore landskabslove stammer, var ægteskabet på de væsentligste punkter underlagt kirkens myndighed, og den kanoniske rets ægteskabsregler var derfor de gældende. Ægteskab var herefter forbudt mellem alle, der overhovedet kunne regnes for beslægtede indenfor syvende led, men ved at anvende den kanoniske beregningsmåde gav kirken dette ægteskabsforbud en så vid udstrækning, at tilstanden næsten blev utålelig. Ved reformationen ophørte naturligvis den kanoniske rets gyldighed også på dette område, og ved kirkeordinansen indskrænkedes forbudet til at gælde ægteskab mellem personer, der var beslægtede i tredje grad efter kanonisk komputation.

Efter den nugældende ægteskabslov består der kun forbud mod ægteskab mellem personer, der er beslægtet i ret op- og nedstigende linje og mellem såvel hel- som halvsøskende, uanset om slægtskabet er ægte eller uægte, og det samme gælder principielt svogerskab i den lige linje; herfra kan der dog i sjældne tilfælde under visse nærmere betingelser gives dispensation ved kongelig bevilling, dersom svogerskabet er lovligt, og ved almindelig ministeriel afgørelse for det ulovlige svogerskabs vedkommende. Ægteskab mellem besvogrede i sidelinjen er derimod uden videre tilladt.

1. Jfr. Stig Juul: Die Inzestregeln in den indoeuropäischen Recht en, *Classica et Mediaevalia*, II 1939, s. 27-54.

ANETAVLEN

Anetavlen (ascendenstavlen) anvendes som nævnt i genealogien til at fremstille probandens forfædre; den omfatter hans forældre, bedsteforældre, oldeforældre, tipoldeforældre osv. og bevæger sig således i sin fremstilling fra nutiden tilbage i fortiden. Ligesom anetavlen på denne måde danner den diametrale modsætning til efterslægtstavlen, således er den også en modsætning til denne derved, at dens form på forhånd er givet og fuldstændig regelmæssig; medens det jo nemlig er individuelt, hvor mange børn, børnebørn og børnebørns børn og af hvilket køn en proband efterlader, således er det fællesmenneskeligt og naturens orden, at enhver proband har en fader og en moder, fire bedsteforældre, otte oldeforældre o. s. fr. stadig dobbelt i næste generation. Anetavlen udgør således matematisk set en geometrisk progression og er ifølge sin karakter ubegrænset, uendelig. I praksis derimod sætter såvel de store tal, som man allerede efter få generationers forløb når op på, som kildematerialet forholdsvis snævre grænser for, hvor langt man kan gå tilbage.

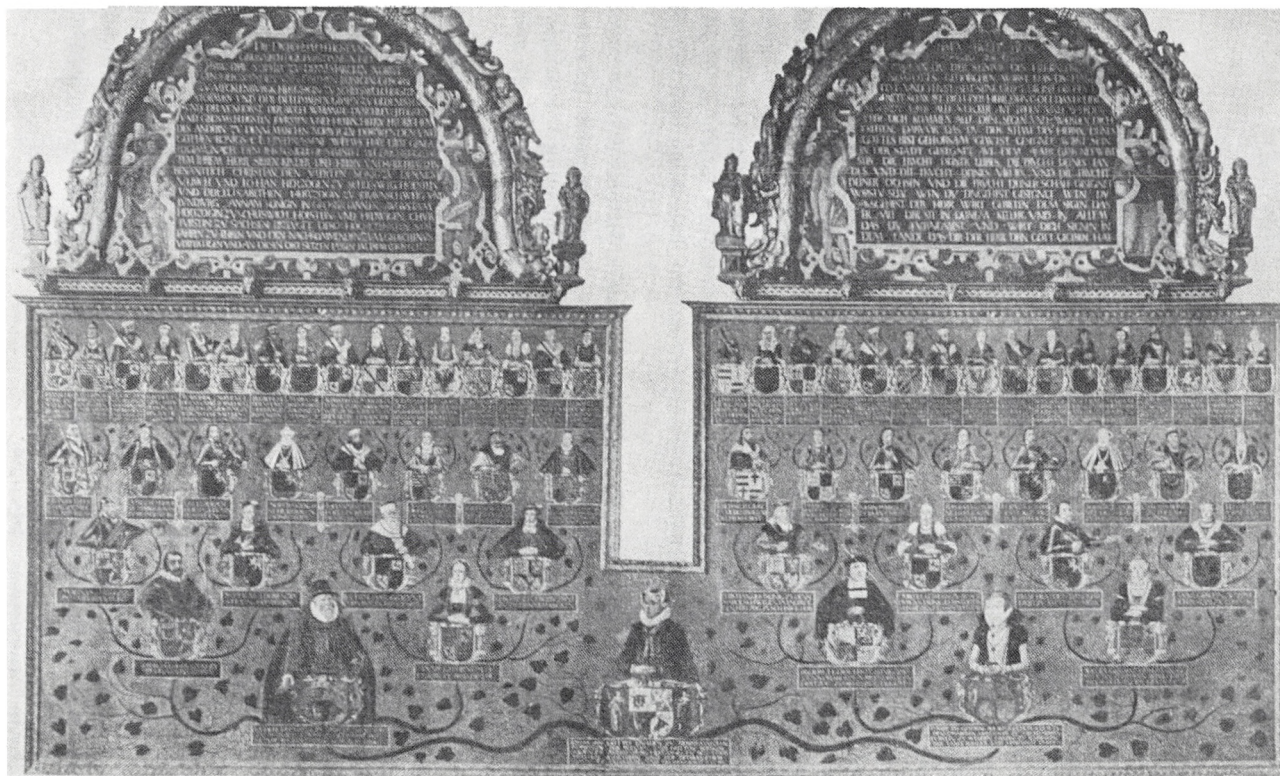
Antallet af de på en given anetavle forekommende personer er meget nemt at beregne, idet summen af de i et vist antal led forekommende personer altid er lig antallet af aner i den næst følgende generation minus 1; eksempelvis udgør antallet af personer i de fem første generationer (indtil 16 aner inklusive) 31, nemlig antallet af aner i sjette led (32) minus 1.

Anetavlen består således af en række *led* eller *generationer*. *Ledregningen (generationsbetegnelsen)* begynder i de forskellige systemer, for hvilke der nedenfor vil blive gjort rede, snart med probanden, snart med forældrene. Naturligst forekommer det dog nærværende forfatter at tælle probanden med som første generation; selv om man naturligvis principielt bør sondre mellem probanden og hans aner, udgør han dog en så væsentlig del af anetavlen, at det må forekomme ulogisk ikke at medregne denne generation.

Synonymt med betegnelsen generation benyttes også ordet *anerække*, der dog måske navnlig kommer til anvendelse, hvor talen er om det ældste led i den tavle, man beskæftiger sig med.

Udsnittet af en anetavle på langs kaldes med et ikke særlig godt dansk ord en *afkomsrække*¹; bedre er dog udtrykket *ascensorium*, som mere præcist udtrykker, hvad det drejer sig om, nemlig en stamliste, der omfatter en bestemt

1. Wretman: Släktvetenskapen, 1924, s. 105.

Anton Clement pinx.

DRONNING SOPHIES 32 ANER
Malet portræt- og våbenanetavle i Nykøbing F. kirke
(1627)

linje af probandens forfædre; anvendeligt synes også udtrykket *anelinje*, svarende til det af Wretman i Sverige foreslåede »anlinje«.

Anerne tælles efter det antal personer, som udgør det sidste led. En anetavle omfatter således 8, 16, 32, 64 eller 128 aner; derimod benyttes aldrig udtryk som f. eks. 11, 19 eller 1733 aner, idet antallet af personer ingen rolle spiller i denne forbindelse. Kun hvis alle anerne i en bestemt generation, f. eks. de 16 aner, kendes, taler man om, at man »har« sine 16 aner; selv om man kender nogle af personerne i de 32 aners række, »har« man ikke sine 32 aner, før rækken er komplet.

Den regelmæssighed, der udmærker anetavlen, gør det både muligt og naturligt at anvende en skematisk form for opstillingen. *Tavleformen* er både for anetavlen og for efterslægtstavlen den mest overskuelige fremstillingsform, som kendes; imidlertid gælder dette naturligvis kun indenfor visse grænser; som helhed kan det siges, at et anetavleskema, som går ud over de 64 aner, er ligeså uhåndterligt som uoverskueligt. Drejer det sig om udarbejdelsen af større anetavler, vil man derfor bevare overskueligheden bedst ved at dele tavlen på den måde, at man f. eks. på en hovedtavle opstiller probandens 16 aner og derefter lader disse 16 personer være probander på lige så mange tillægstavler.

På samme måde vil overskueligheden gå tabt i samme grad, som tavlen overfyldes med oplysninger om de pågældende personer. Indskrænker man sig til at bringe de rent genealogiske fakta, fødsels-, vielses- og dødsangivelser med sted og datum, samt en enkelt titel eller stillingsangivelse, så bevarer tavleformen endnu sine fordele, men enhver form for yderligere oplysninger, biografiske notitser af større eller mindre omfang må banlyses fra tavlen. En nødvendig forudsætning for, at overskueligheden kan bevares, er det endvidere, at den strengt skematiske inddeling af tavlen bibeholdes, selv om de enkelte felter ikke direkte er afsat. Forældrene må anbringes lige over probanden, farforældrene umiddelbart over faderen, moderens forældre umiddelbart over hende, og således videre. Er en anerække ikke komplet, må den åbne plads, hvor de pågældende oplysninger skulle have stået, markere det manglende. Fra dansk litteratur kendes adskillige forsyndelser imod denne elementære regel.

Som idealfremstilling for en anetavle må derfor kræves en oversigtstavle på højst 64 aner (helst endda ikke over 32) med de allernødvendigste oplysninger og forsynet med systembetegnelser, ledsaget af en tekst, der, under de samme systembetegnelser, bringer yderligere oplysninger i det omfang, som forfatterens plan og hensigt gør fornødent. Fra den danske litteratur kan som paradigma på en sådan ideelt fremstillet anetavle nævnes *Paul Hennings: Ahnetavle for fire Søskende Hennings, 1917*.

Den mest anskuelige skematiske form er en tavle, som er delt i rektangu-

ANETAIVLESKEMA

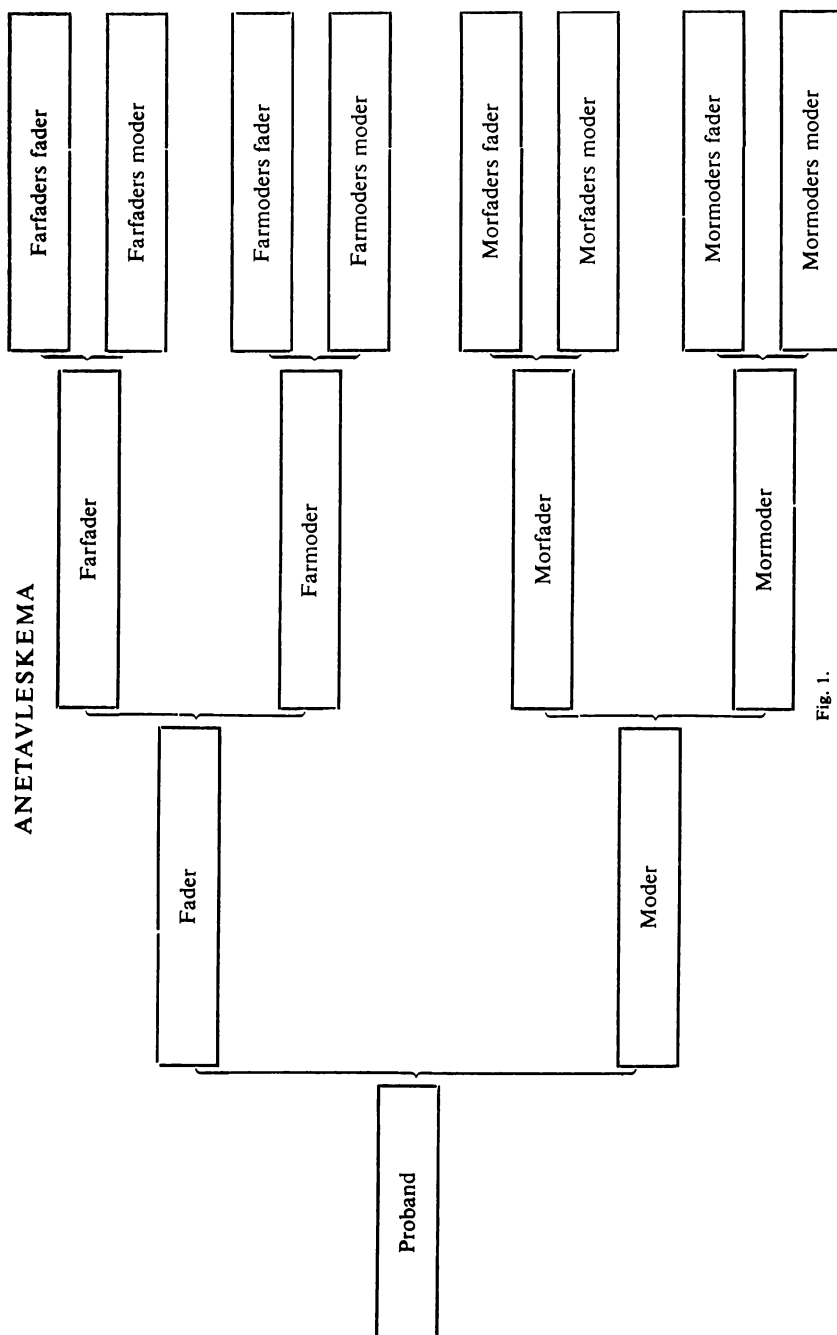

Fig. 1.

				1		2	
				Kong Christian IX til Danmark (1818-1906)		Kong Frederik VIII til Danmark (1843-1912)	
				3		4	
				Kong Christian IX til Danmark (1818-1906)		Prinsesse Louise af Hessen-Cassel (1817-1898)	
				5		6	
				Kong Christian IX til Danmark (1818-1906)		Prinsesse Louise af Hessen-Cassel (1817-1898)	
				7		8	
				Kong Christian IX til Danmark (1818-1906)		Prinsesse Louise af Hessen-Cassel (1789-1867)	
				9		10	
				Prinsesse Louise af Hessen-Cassel (1744-1836)		Landgreve Wilhelm af Hessen-Cassel (1787-1867)	
				11		12	
				Prinsesse Louise af Hessen-Cassel (1789-1867)		Prinsesse Charlotte af Danmark (1789-1864)	
				13		14	
				Prinsesse Louise af Hessen-Cassel (1789-1867)		Prinsesse Charlotte af Danmark (1789-1864)	
				15		16	
				Prinsesse Louise af Hessen-Cassel (1789-1867)		Prinsesse Charlotte af Danmark (1789-1864)	
				17		18	
				Prinsesse Louise af Hessen-Cassel (1789-1867)		Prinsesse Charlotte af Danmark (1789-1864)	
				19		20	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Landgreve Frederik af Hessen-Cassel (1747-1837)	
				21		22	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	
				23		24	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	
				25		26	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	
				27		28	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	
				29		30	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	
				31		32	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	
				33		34	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	
				35		36	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	
				37		38	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	
				39		40	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	
				41		42	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	
				43		44	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	
				45		46	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	
				47		48	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	
				49		50	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	
				51		52	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	
				53		54	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	
				55		56	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	
				57		58	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	
				59		60	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	
				61		62	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	
				63		64	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	
				65		66	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	
				67		68	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	
				69		70	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	
				71		72	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	
				73		74	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	
				75		76	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	
				77		78	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	
				79		80	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	
				81		82	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	
				83		84	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	
				85		86	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	
				87		88	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	
				89		90	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	
				91		92	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	
				93		94	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	
				95		96	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	
				97		98	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	
				99		100	
				Prinsesse Louise af Danmark (1750-1831)		Prinsesse Caroline af Nassau-Usingen (1762-1823)	

ERSIGTSTAVLEN

(2' system)

49	Jeanne Saint Jean (1725–1809)			
50	François Clary (1725–1794)			
51	Rose Françoise Somis (1737–1815)			
52	Vicomte Alexander de Beauharnais (1760–1794)			
53	Josephine Tascher de la Pagerie (1763–1814)			
54	Kong Maximilian I af Bayern (1756–1825)			
55	Prinsesse Augusta af Hessen-Darmstadt (1765–1796)			
56	Wilhelm V, fyrste af Nassau-Dietz, arve-stath. i Nederl. (1748–1806)			
57	Prinsesse Frederikke af Preussen (1751–1820)			
58	Kong Frederik Wilhelm II af Preussen (1744–1797)			
59	Prinsesse Louise af Hessen-Darmstadt (1751–1805)			
60	Kong Frederik Wilhelm II af Preussen (1744–1797) se nr. 58.			
61	Prinsesse Louise af Hessen-Darmstadt (1751–1805) se nr. 59.			
62	Storhertug Karl Ludvig af Mecklenburg-Strelitz (1741–1816)			
63	Prinsesse Frederikke af Hessen-Darmstadt (1752–1782)			
24	af Sverige og Norge (1764–1844)			
25	Désirée Clary (1777–1860)			
26	Hertug Eugène af Leuchtenberg (1781–1824)			
27	Prinsesse Augusta af Bayern (1788–1851)			
28	Kong Wilhelm I af Nederlandene (1772–1843)			
29	Prinsesse Wilhelmine af Preussen (1774–1837)			
30	Kong Friederich Wilhelm III af Preussen (1770–1840)			
31	Hertuginde Louise af Mecklenburg-Strelitz (1776–1810)			
12	Kong Oskar I Sverige og Norge (1799–1859)			
13	Hertuginde Josefina af Leuchtenberg (1807–1876)			
14	Prins Friedrich af Nederlandene (1797–1881)			
15	Prinsesse Louise af Preussen (1808–1871)			
6	Kong Carl XV af Sverige og Norge (1826–1872)			
7	Prinsesse Louise af Nederlandene (1828–1871)			
3	Prinsesse Lovisa af Sverige og Norge (1851–1926)			

ANETAVLESKEMA

Far-faders fader	Far-faders moder	Far-moders fader	Far-moders moder	Mor-faders fader	Mor-faders moder	Mor-moders fader	Mor-moders moder
Farfader		Farmoder		Morfader		Mormoder	
Fader				Moder			
Proband							

Fig. 2.

lære felter (hvad enten disse er markerede eller ej), hvor probanden anbringes til venstre og alle leddene står horisontalt; tavlen læses således fra venstre mod højre (fig. 1). Denne fremstillingsform anvendtes i dansk litteratur så at sige kun i ældre tid og da hyppigt i omvendt stilling, således at probanden er anbragt til højre, og tavlen læses fra højre mod venstre. Denne omvendte form må dog frarådes, dels fordi den skal læses den gale vej, dels og navnlig fordi mændene, når tavlen læses på normal måde, derved bliver anbragt til højre, kvinderne til venstre for probanden, medens det er en ufravigelig regel, at manden skal være anbragt til venstre.

Den mest anvendte skematiske form (se bilag 1), som i anskuelighed ikke står meget tilbage for den først nævnte, anbringer probanden fornedet og skal læses nedefra og opefter (fig. 2); de enkelte led anbringes horisontalt, men af pladshensyn er dog oftest de to øverste generationer stillet vertikalt, hvorved tavlen taber noget af sin overskuelighed. Denne tavleform er utvivlsomt afledet af ældre tiders »anetræ«, der fremstillede anetavlen som et træ, på hvis stamme probandens navn var anbragt, medens forældre, bedsteforældre osv. anbragtes på træets stedse mere udspaltede grene. Selvmodsigtelsen i at anbringe probanden på stammen og de fjerneste forfædre på træets yngste skud er selvindlysende. Også denne tavleform træffes undertiden

omvendt, således at probandens navn findes øverst, og tavlen læses fra oven og nedefter. Denne omvendte stilling synes imidlertid at forringe overskueligheden og kan derfor heller ikke anbefales.

Et andet rektangulært skema anbringer probanden i midten med faderen

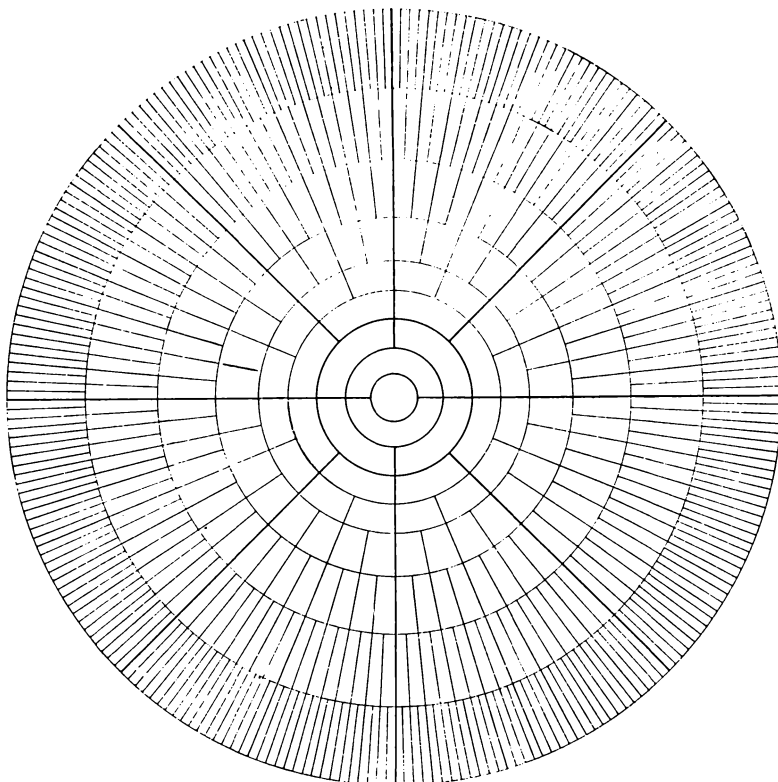

Fig. 3.

og de fædre aner anbragt ovenover, og moderen og de mødre aner neden under. Tavlen læses således såvel opad som nedad. Denne lidet egnede form kendes dog ikke fra dansk litteratur.

Af andre skematiske former anvendtes navnlig i tidligere tid i dansk litteratur *kredsskemaet* (fig. 3), en cirkel, hvor probandens navn, omgivet af en række koncentriske ringe med forældre, bedsteforældre, oldeforældre, og sådan fremdeles. Kredsskemaet rummer den fordel, at selv en ret stor anetavle kan anbringes skematisk på en forholdsvis meget lille plads, men tavlen udmærker sig ikke ved overskuelighed og er irriterende at arbejde med ved nødvendigheden af stadig at skulle dreje den.

En mellemtning mellem kredsskemaet og den rektangulære anetavle danner trediedels-cirklen eller »*vifteformen*«, hvis fordele dog mere er af dekorativ art. Den egner sig derfor navnlig til våben- eller billedanetavler.

For *tekstanetavlernes* vedkommende haves ligeledes forskellige opstillingsprincipper, som imidlertid står i nøje sammenhæng med de forskellige betegnelsessystemer.

For at kunne arbejde med anetavlen er det, i hvert fald så snart man forlader det overskuelige skema, nødvendigt at anvende et *betegnelsessystem*, der på utvetydig måde karakteriserer den enkelte ane og hans forhold til probanden. For oversigtstavlen vedkommende er betegnelsessystemet for så vidt overflødigt, som man af denne umiddelbart kan – eller bør kunne – aflæse forholdet; det vil jo imidlertid oftes være således, at man ved siden af oversigtstavlen, i hvert fald under indsamlingen af materialet, arbejder med et seddelapparat, og betegnelsessystemet vil da også være nødvendigt.

Af sådanne betegnelsessystemer findes flere, af hvilke følgende skal nævnes her:

1. *Kekule von Stradonitz'* system nummererer anerne fortløbende, begyndende med probanden som nr. 1 – fader nr. 2, moder nr. 3 – farfader 4, farmoder 5, morfader 6 og mormoder 7 – farfaders fader 8, farfaders moder 9 osv. til 15 – farfaders farfader 16 og således femte generation nr. 16–31 – 6. generation 32–63 og således fremdeles, idet der stadig tælles, generation for generation, fra venstre mod højre. Hver Anerække begynder med et lige tal, som tillige angiver antallet af de i den pågældende anerække forekommende personer. Mændene betegnes på denne måde altid ved et lige, kvinderne ved ulige tal; en mands anenummer vil altid være det dobbelte af hans barn, moderens anenummer er det dobbelte af barnets plus 1.

Systemet er 1898 bragt til anvendelse af den fremragende tyske genealog *Stephan Kekule von Stradonitz*, der fandt det anvendt hos den spanske genealog *Hieronymus de Sosa* (1676). Prins *W. K. Isenburg* har imidlertid nu påvist, at systemet allerede 1590 er blevet brugt af tyskeren *Michael Eizinger*¹. Iøvrigt er systemet så simpelt, at det meget vel har kunnet benyttes af forskellige uden direkte påvirkning; i dansk litteratur forekommer det således 1846 benyttet af *Frederik Barfod*². Medens systemet ikke i større grad er blevet brugt i Danmark, er det nu dominerende i den tyske litteratur.

1. Isenburg: *Historische Genealogie*, 1940, s. 8.
2. Albert Fabritius: *Anetavlen*, 1941, s. 7 f.

Bilag 2.

ANETAVLENS OPSTILLING I LISTEFORM

(Nummereringen er ligesom på bilag 1 efter Kekule von Stradonitz' system. Kun for de første personer er fuldstændige oplysninger angivet, for de senere meddeles alene navn og årstal, men ved opstilling af anetavlen skal naturligvis oplysningerne søges tilvejebragt fuldstændigt).

Proband:

1. Kong CHRISTIAN X CARL FREDERIK ALBERT ALEXANDER VILHELM til Danmark og Island, de Venders og Gothers, Hertug til Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Lauenborg og Oldenburg, * på Charlottenlund slot 26. september 1870. Succederede 14. maj 1912, tronbestigelsen proklameret 15. maj 1912.
 ~ Cannes 26. april 1898 med hertuginde ALEXANDRINE AUGUSTE af Mecklenburg-Schwerin, * i Schwerin 24. december 1879.

Forældre:

2. Kong CHRISTIAN FREDERIK VIII VILHELM CARL til Danmark, * København 3. juni 1843, † Hamburg 14. maj 1912. Succederede 29. januar 1906.
 ~ Stockholm 28. juli 1869
3. Prinsesse LOUISE JOSEPHINE EUGENIE af Sverige og Norge, * Stockholm 31. oktober 1851, † København 20. marts 1926.

Bedsteforældre:

4. Kong CHRISTIAN IX til Danmark, 1818–1906.
 ~ 1842
5. Prinsesse LOUISE VILHELMINE FREDERIKKE CAROLINE AUGUSTE JULIE af Hessen-Cassel, 1817–1898.
6. Kong CARL XV LUDVIG EUGEN af Sverige og Norge, 1826–1872.
 ~ 1850
7. Prinsesse VILHELMINE FREDERIKKE ALEXANDRA ANNA LOUISE af Nederlandene, 1828–1871.

Oldeforældre:

8. Hertug FREDERIK WILHELM PAUL LEOPOLD af Slesvig Holsten Sønderborg Glücksborg, 1785–1831.
~ 1810
9. Prinsesse LOUISE CAROLINE af Hessen-Cassel, 1789–1867.
10. Landgreve WILHELM af Hessen-Cassel, 1787–1867.
~ 1810
11. Prinsesse LOUISE CHARLOTTE af Danmark, 1789–1864.
12. Kong JOSEF FRANS OSKAR I af Sverige og Norge, 1799–1859.
~ 1823
13. Hertuginde JOSEPHINE MAXIMILIENNE EUGÉNIE NAPOLÉONE af Leuchtenberg, 1807–1876.
14. Prins WILHELM FRIEDRICH CARL af Nederlandene, 1797–1881.
~ 1825
15. Prinsesse LOUISE AUGUSTA WILHELMINE AMALIE af Preussen, 1808–1870.

2. *Rollers system* består ligesom det foregående i en fortløbende nummerring af anerne, men adskiller sig ved at lade probanden ubetegnet; faderen får således nr. 1, moderen nr. 2 – bedsteforældrene 3–6 – oldeforældrene 7–14 – tipoldeforældrene 15–30 og sådan fremdeles. Desuden betegnes generationerne med romertal, idet forældregenerationen regnes for I, bedsteforældrene for II, osv. Nævnes en enkelt person med sin betegnelse, anvendes begge tal, farfaders moder således III: 8, mormoders morfader IV: 29, I modsætning til Kekule von Stradonitz' system betegnes mænd således med ulige, kvinder med lige tal.

3. *Hagers system* opererer i sin oprindelige skikkelse med to tal, nemlig en generationsbetegnelse og et løbenummer indenfor generationen. Generationsbetegnelsen anvender romertal og begynder med forældregenerationen. Som løbenummer indenfor generationen benyttes arabertal. Eksempelvis betegnes således probandens farfader II: 1, farmoders moder III: 4. – Af dette system kendes et par varianter, hvoraf den ene lader generationsberegningen begynde med probanden i stedet for med forældregenerationen, som altså efter denne kaldes II. En anden variant anvender romertal i stedet for arabertal, og lader iøvrigt ligesom den sidstnævnte probanden gælde for første generation.

4. *Lorenz' system* («anebrøken»). I sin forhen omtalte Lehrbuch der Genealogie har *Ottokar Lorenz* foreslået et betegnelsessystem i form af en brøk, hvor tælleren angiver antallet af aner indenfor den pågældende generation, og nævneren anens løbenummer indenfor generationen. Farfader betegnes således med brøken $4/1$, mormoder $4/4$, farmoders fader $8/3$ og morfaders mormoder $16/12$. Efter dette system har mænd altid et ulige tal til nævner, kvinder altid et lige. Hustruens tal er det umiddelbart efter mandens følgende, $16/11$ og $16/12$ er mand og hustru. Af anebrøken fremgår det umiddelbart, om en ane tilhører den fædrene eller mødrene side; hvis nævneren udgør det halve eller derunder af tælleren, tilhører anen tavlens fædrene halvdel, ellers den mødrene; $16/5$ er en mandlig ane på faderens side, $256/192$ en kvindelig på moderens side.
 Hvis man vil se, om et vilkårligt valgt anepar, f. eks. $32/7$ og $32/8$ er repræsenteret på anetavlen gennem en søn eller datter, halveres moderens anebrøk i tæller og nævner ($32/8$), i det pågældende tilfælde altså gennem en datter ($16/4$). På samme måde som man således altid gennem halvering af den kvindelige anes nummer eller af den mandlige anes nummer plus 1 i nævneren, kan finde barnets anenummer, kan man naturligvis gennem fordobling af såvel tæller som nævner finde anebrøken for en vilkårligt valgt anes moder, faderens anebrøk er da den nærmest foregående; moderen til $128/17$ er $256/34$, faderen $256/33$.

Som nævnt findes endnu flere end de her anførte systemer, men ingen som i anskuelighed og praktisk anvendelighed kan sidestilles med dem. For fuldstændighedens skyld skal det nævnes, at den svenske civilingeniør *Agnar Engström* har bragt et system i forslag, som i stedet for at operere med generationerne – altså tage tavlen på tværs – arbejder med anelinierne, altså med tavlen på langs¹.

Set fra teoretiske synspunkter må Engströms system – dets praktiske fordele ganske ufortalt – imidlertid karakteriseres som værende helt i strid med anetavlens inderste væsen. Anetavlen er en fortegnelse over probandens forfædre, som udgøres af to forældre, fire bedsteforældre, otte oldeforældre, osv., altså af et vist antal generationer, hvis enkelte medlemmer alle er nøjagtigt ligestillede i forhold til probanden. Mormoderen har teoretisk nøjagtig samme andel, nemlig $\frac{1}{4}$, i probanden som farfaderen. Farmoders fader har ganske den samme stilling som morfaders moder, begge bidrager med $\frac{1}{8}$ i probandens sammensætning. Ethvert forsøg på at betragte tavlen som delt op i enkelte anelinier må derfor betragtes som stridende mod tavlens karakter og som levn af uvedkommende forestillinger. Ved valg af system bør der derfor kun kunne blive tale om et sådant, som enten anvender den fortløbende nummerering, eller som arbejder med henholdsvis generations- og løbenummerbetegnelser.

Af de to fortløbende nummereringssystemer synes Kekule von Stradonitz' system det bedst egnede; dels må det, som nævnt, forekomme irrationelt at udelade probanden af betegnelsessystemet, dels, og hvad der er vigtigere, rummer systemet den fordel fremfor Rollers, at det første anenummer i hver generation tillige angiver antallet af generationens medlemmer, og den ikke mindre væsentlige fordel, at man umiddelbart ved fordobling eller halvering af et nummer kan se forældrenes, resp. barnets nummer.

Af de dobbelte betegnelsessystemer må Lorenz' anebrøk forekomme mere umiddelbart anskuelig end de Hagerske varianter, men store principielle forskelle er der dog ikke, bortset fra at Hager oprindelig gik ud fra forældre-generationen som den første. Lorenz' rummer imidlertid den fordel, at det angiver antallet af anerne i det pågældende led.

Om man så vil foretrække Kekule von Stradonitz' eller Lorenz' system bliver nærmest en smagsag. Begge systemer opfylder de krav, der må stilles i henseende til klarhed og entydighed. Når man arbejder med fjernere generationer synes Lorenz' dog lettere at orientere sig med, således forekommer betegnelsen 1024/703 lettere umiddelbart at placere for bevidstheden end nr. 1726.

Hvad opstillingen af den ledsagende tekst angår, så er det klart, at denne må være afhængig af det valgte system; at anbringe anerne alfabetisk, betegnet efter Kekule von Stradonitz' system, således som den danske litteratur frembyder et eksempel på, er en fuldstændig misforståelse.

1. Wretman: Släktvetenskapen, 1924, s. 199–204.

Ved systemer med fortløbende nummerering giver opstillingen sig af sig selv, idet man blot følger nummereringen, og der er dertil kun at bemærke, at overblikket over teksten vilde lettes ikke uvæsentlig, dersom man, hvad der ganske vist ikke er anvendt i større udstrækning, rent typografisk ville gøre ophold mellem de enkelte generationer.

Drejer det sig om systemer med dobbelt nummerering, har der, i hvert fald i dansk litteratur, været anlagt forskellige synspunkter; man har forsøgt at følge anelinierne dels oppe fra og ned efter, dels nede fra og op efter, endvidere har man behandlet tavlen generation for generation, dels begyndende med de ældste generationer, dels i rækkefølgen forældre, bedsteforældre, osv. At følge anelinierne, hvad enten man begynder med det ældste eller det yngste led, er, som forhen fremhævet, stridende mod anetavlens væsen. Spørgsmålet er da blot, om man bør lade den generationsvise rækkefølge begynde med de ældste eller de yngste generationer. Afgørende herfor må det være, at probanden – udgangspunktet – er det yngste led. Det er hans forældre, bedsteforældre osv., for hvilke der skal gøres rede, og den anførte orden bliver da den naturligeste.

Ud fra en teoretisk betragtning er anetavlen, som ovenfor nævnt, matematisk uendelig; i princippet vil et menneske, som er født i året 1900 – når der regnes med tre slægtled på et århundrede – have 8 aner i 4. led (år 1800), 64 aner i 7. led (år 1700), 512 i 10. led (år 1600), 4.096 i 13. led (år 1500), 32.768 i 16. led (år 1400), 262.144 i 19. led (år 1300) og 2.097.152 i 22. led (år 1200). Omkring år 800 vil tallet med 34 generationer være nået op på 8.589.934.592. Med andre ord, man vil i løbet af nogle få århundreder, som udgør blot en lille del af det tidsrum, i hvilket vi har kendskab til menneskets eksistens, nå op på langt højere tal, end der nogensinde har levet mennesker på jorden, og vi måtte endvidere nå til det resultat, at alle nulevende menneskers aner på et vist tidspunkt var identiske, hvad vi har al grund til at formode, at de ikke er.

Forklaringen herpå ligger i den kendsgerning, der således har gyldighed for en hvilken som helst anetavle, at man, når man kommer tilstrækkeligt langt tilbage, vil kunne konstatere gentagelser af de samme personer på forskellige steder i anetavlen. Anderledes udtrykt, det virkelige antal personer indenfor en generation modsvarer ikke det teoretiske.

Problemet, der i tysk litteratur tidligst blev behandlet af *Friedrich Theodor Richter* i hans udgave af Oertels »Genealogische Tafeln« (1876), kaldtes oprindeligt »*Ahnenverlust*«, hvilket udtryk er blevet direkte oversat til det danske »*anetab*«. Tyske genealoger har imidlertid bestræbt sig for at finde et mere adækvat udtryk – om tab af aner i den forstand, at et menneske kun havde f. eks. 6 i stedet for 8 aner i fjerde led, er der jo ikke tale. Man har således benyttet det af *Oscar Hager* foreslåede »*Ahnenimplex*«, på dansk *aneimplex* og på svensk

»*aninfältning*«, men heller ikke dette er godt. Prins *W. K. Isenburg* har i sin førnævnte bog foreslået at benytte betegnelsen »*Ahnengleichheit*«, som bedre dækker forholdet; på dansk kunne måske udtrykket *anesammenfald* benyttes.

Anesammenfaldet opstår ved ægteskab mellem beslægtede; jo nærmere et ægtepar er i slægtskab, jo tidligere indtræder anesammenfaldet for deres børn og jo større er det følgelig. Hvis f. eks. fætter og kusine gifter sig, vil der for deres børn kun blive 6 personer på de 8 pladser i 4. led. Anesammenfaldet andrager således 25 pct.; indtræder der ikke yderligere anesammenfald, vil de 64 personer, der teoretisk skal være i 7. led, modsvares af et virkeligt antal af 48. Er ægtefællerne kun næstsøskendebørn vil i deres børns anetavle de 16 aner i 5. led være repræsenteret af 14 personer; anesammenfaldet beløber sig i dette tilfælde til 12,5 pct.

En særlig og ikke sjældent forekommende form for anesammenfald er *aneforskydning*, hvorved forstås, at en bestemt person optræder på forskellige steder i anetavlen og i forskellige led. Dette fænomen fremkommer ved ægteskab mellem personer, som er beslægtede i ulige led; hvis f. eks. en mand ægter sin broderdatter eller sin fætters eller kusines datter. Tager man det sidste tilfælde, at en mand har giftet sig med sin kusines datter, vil anetavlen for deres børn i 5. led kun kunne opvise 14 forskellige personer i stedet for 16, idet det ene par tipoldeforældre er identisk med det ene par oldeforældre; anesammenfaldet beløber sig således i dette tilfælde til 12,5 pct.

Et meget talende eksempel på anesammenfald i forbindelse med aneforskydning har læge *M. K. Zahrtmann* påpeget ved opstillingen af en anetavle for bornholmeren Karl Karlsen (f. 1784)¹; probandens farfader var halvbroder til hans mormoders moder, og af de 8 oldeforældre var henholdsvis 2 og 3 helsøskende. Probandens 16 aner er således repræsenteret af 9 ikke tidligere forekommende personer, derved nemlig at den ene tipoldefader (16/15) tillige er hans oldefader (8/1), og et par tipoldeforældre optræder to gange (nemlig som 16/1 og 16/2 = 16/11 og 16/12) og et par tre gange (16/7 og 16/8 = 16/9 og 16/10 = 16/13 og 16/14).

Anesammenfaldet, altså ægteskab mellem beslægtede personer, er ikke jævnt fordelt i befolkningen, og har påviseligt været varierende gennem tiderne, men utvivlsomt således, at der kan påvises en faldende hyppighedstendens. Problemet, der er af den største interesse såvel for genealogisk som for arvebiologisk forskning, er iøvrigt langt fra tilstrækkeligt belyst, og har i dansk litteratur, såvidt bekendt, overhovedet ikke været taget op til behandling.

Fra tysk-østrigsk genealogisk side er der foretaget nogle enkelt-undersøgelser, således såvel af *Lorenz* som af *Forst-Battaglia*, og tyske arvelighedsforskere har i enkelte tilfælde undersøgt befolkningen i snævert afgrænsede områder i så henseende. Man må derfor foreløbig nøjes med antydninger,

1. Personalhist. Tidsskr. 3. rk., VI, 1897, s. 280.

og det kan da i denne forbindelse anføres, at ægteskabshyppigheden mellem beslægtede, og dermed anesammenfaldet, er særligt fremtrædende i tre tilfælde, nemlig hvor ægtefællerne tilhører en samfundsgruppe, som er afgrænset i a: retlig, b: topografisk eller c: social henseende¹.

Til den første gruppe hører i forreste række fyrste- og adelsslægter, sålænge begrebet jævnbyrdighed har spillet en rolle ved valget af ægtefælle. For vort lands vedkommende har dette forhold vel aldrig været håndhævet i sine yderste konsekvenser på samme måde som f. eks. i Tyskland og Østrig; fra forordningen af 19. juni 1582 var dog den adelige mands jævnbyrdige ægteskab forudsætningen for, at hans børn kunne bevare deres stand, og flere lens-erektionsbreve har bevaret fordringerne om standsmæssigt ægteskab.

Til den anden gruppe hører befolkningerne på mindre øer, i afsides liggende egne eller isolerede dalstrøg. Det siger sig selv, at blandt andet kommunikationsmidlernes udvikling her har bragt en ikke ubetydelig nedgang i antallet af ægteskaber mellem beslægtede; at den danske bondebefolkning navnlig i ældre tid ved valget af ægtefæller holdt sig indenfor snævre lokale grænser er dog vist utvivlsomt.

Den tredje gruppe omfatter ethvert socialt afgrænset samfund, hvortil også må regnes de i konfessionel henseende afsluttede grupper. Som hovedregel kan det vistnok hævdes, at befolkningen i byerne indtil langt op i det 18. århundrede levede i skarpt afgrænsede grupper, mellem hvilke der kun var ringe ægteskabelig forbindelse, købmænd for sig, og håndværkere for sig, og disse sidste igen lavsvis adskilte.

Af de undersøgelser, der er foretagne, fremgår det, at den største procent-sats af anesammenfald findes iblandt fyrsterne, og her i større grad i de katolske end i de protestantiske lande. Dernæst hos adelen (for Tysklands vedkommende størst i landadelsslægterne, for den danske adels vedkommende vil ventelig rigsrådsslægterne også på dette område være de førende); derpå hos bønderne og endelig hos de fastboende borgerslægter, patriciatet og middelstanden. Overalt vil det sikkert endvidere vise sig, at tilhørsforholdet til et konfessionelt mindretal øger indgiftets størrelse.

Medens genealogerne har indskrænket sig til at undersøge enkelte anetavler, især fyrstelige, hvorved man har konstateret et anesammenfald på op til 50 pct. i 6. led, har man fra arvebiologisk side dels undersøgt bestemte befolkningsgrupper i afgrænsede lokaliteter, dels forsøgt almindelige beregninger over hele befolkninger. Således har f. eks. *Ernst Adolph Spindler* fundet 1,8 pct. ægteskaber mellem fætter og kusine i tre Württembergske landsbyer, medens *Wilhelm Reutlinger* hos den jødiske befolkning i to hohenzollernske flækker konstaterede 16,2 pct. fætterægteskaber. Forholdet svingede

1. Om det følgende jfr. Albert Fabritius: Ahnetavlen og de der anførte Henvisninger.

efter *Herbert Orel* mellem 0,5 og 1 pct. hos Østrigs katolske befolkning, og i Preussen opgjordes det af *Fritz Lenz* til 0,71 pct. for tiden 1875–79, medens det i 1924 kun androg 0,22 pct. Her i landet regner man skønmæssigt med ca. 1 pct. ægteskaber mellem fætter og kusine.

Som hovedresultat af de hidtil foretagne undersøgelser på dette felt har *Fritz Lenz* ment at kunne konstatere, at ægteskaber mellem beslægtede er mindre hyppige i katolske end i protestantiske egne (begrundet i den katolske kirkes opretholdelse af strengere ægteskabsregler) og særligt hyppigt forekommer i landdistrikter, som udgør konfessionelle enklaver. *Lenz* har endvidere, som det fremgår af de anførte preussiske tal, påvist en tilbagegang i antallet af ægteskaber mellem beslægtede i nyere tid, hvis årsager han for tiden indtil ca. 1900 søger i de tiltagende vandringer på landet, dernæst i fødselshyppighedens tilbagegang, hvilken faktor han tillægger den overvejende betydning efter 1900.

Navnlig i ældre tid var det en udbredt opfattelse, at ægteskab mellem beslægtede medførte overordentlig alvorlige konsekvenser med hensyn til afkommets sundhed, og der er skrevet en hel litteratur ud fra den overbevisning, at sådanne ægteskaber uvægerligt medførte biologisk degeneration. Arvelighed har imidlertid, efterhånden som forskningen er kommet ind på livet af problemet, vist sig at være en så kompliceret foreteelse, at man ikke uden videre kan fastslå almengyldige regler for indgiftets virkninger. Faren ved ægteskab mellem beslægtede ligger i, at der derved kan ske en ophobning af sygelige anlæg, som kommer til udbrud ved, at individet arver det fra begge sine forældre. Recessive sygdomme, som de kaldes, er således beskafne, at de kun giver sig udslag, hvis arveanlægget kommer fra begge sider, medens det ved kun at nedarves fra den ene side kan føres skjult videre generation efter generation. Slægtsdegeneration i den forstand, at slægterne bliver ringere, individerne legemligt eller sjæleligt defekte, fordi slægten ikke får tilført »frisk blod«, har ingen rod i virkelighedens verden. Arvelighedsforskerne antager derfor ikke, at fjernere slægtskab spiller nogen væsentligere rolle, men advarer naturligvis mod ægteskaber mellem beslægtede indenfor familier, i hvilke arvelige sygdomme tidligere har vist sig.¹

I denne forbindelse må det også erindres, hvor lille en procentdel de enkelte aners andel i probanden udgør; ved ægteskab mellem næstsøskendebørn er, som vi har set, de 16 aner, der teoretisk skulle være i 5. led, repræsenteret af 14 personer, dvs. at det ene par tipoldeforældre i stedet for at bidrage med 12,5 pct. deltager med 25 pct. i probanden. Dette er imidlertid ren teori; det vil med sikkerhed kunne siges, at de to gange 12,5 pct., hvormed dette ægtepar indgår i probandens arvmasse, ikke er identiske, såvist som kun én-æggede tvillinger kan antages at være identiske i deres arvebiologiske sam-

1. *Tage Kemp*: Ægteskaber mellem blodbeslægtede, (Universitetets Almanak for 1942, Kbh. 1941.

mensætning. Da endvidere talrige anlæg synes at være kønsbundne, må man yderligere skelne mellem de forskellige typer af ægteskaber mellem beslægtede indenfor samme grad; alene for slægtskabet fætter-kusine er der fire forskellige muligheder: Mandens fader kan være broder til hustruens fader eller til hendes moder, mandens moder kan være søster til hustruens moder såvel som til hendes fader. Jo fjernere slægtskab, jo flere kombinationsmuligheder.

Problemet har således vist sig at være sammensat i langt højere grad, end man anede for blot en menneskealder siden, og der vil endnu være meget arbejde at gøre, navnlig naturligvis for arvelighedsforskerne, men også for genealoger, før det bliver blot nogenlunde belyst.

Den oprindeligste form for genealogisk fremstilling er *stamlisten*, den primitive opregning af navne, fader og søn efter hinanden, som vi kender den fra Bibelen, fra oldtidens litteratur og middelalderens krønikeskrivere. Ud fra denne form, der jo fungerer både som ascentorium og som descentorium, alt efter den stilling, vi giver probanden, må man antage, at såvel anetavlen som efterslægtstavlen har udviklet sig; der er imidlertid en tydelig forskel i de to formers udviklingshistorie, anetavlens fremkomst synes i højere grad betinget af det daglige livs krav end efterslægtstavlen, hvis udvikling formentlig mere er bestemt af historisk interesse. De første spirer til anetavlen må søges i samfundets voksende stænderdeling og udvikledes under pres af *jævnbyrdighedsbegrebet*, der i sig indebærer kravet om slægtshistorisk kundskab udover den fædrene linje. Fordringerne om dokumentation af jævnbyrdigheden ved *aneprove*, som dog nåede frem i samfundets almindelige retsregler, fik deres højeste blomstring i lensretten og hos den stand, for hvilken begrebet jævnbyrdighed blev et led i kampen for bevarelsen af standsrettighederne.

Sideløbende med jævnbyrdighedskravets indtrængen i processen og privatretten gik udviklingen i lensretten, hvor kravene om krigernes ridderværdighed som betingelse for at opnå len udvidedes til et forlangende om, at også den pågældendes fader og bedstefader skulle have været ridder eller riddersmand. Lensretten krævede først fra det 13. århundrede 4-aneprove, hvorved f. eks. en ridders sønner med en kvinde af den frie bondestand – hvilket ægteskab efter landretten var jævnbyrdigt – ikke kunne succedere lenet. Lensvæsenets bestemmelser fik efterhånden overvægten over landrettens, således at kun de ridderbårne, som kunne præstere 4 aner, dannede en over de frie bønder stående adel, som havde adgang til turneringerne.

Kravet om aneproven blev ved denne udvikling obligatorisk ikke alene for deltagelsen i turneringerne, men tillige for optagelsen i stifter og domkapitler, og ved indtræden i ridderordener eller hoftjeneste, hvorved kravet om påvisning af 4 aner i løbet af det 15. og 16. århundrede sine steder skærpedes til 16.

I den trykte litteratur nåede anetavlen sin højeste blomstring i det 17. år-

hundrede. Som udtryk for standsfølelsen bevaredes hos adelen interessen for anetavlen, som gav sig udslag i våbenernes anbringelse på ligsten, epitafier og sarkofager, og i tekstanetavlens optagelse som en integrerende del af ligprædikenens personalia. Selvom ligprædikenlitteraturen ved eksemplets magt fik også borgerlige til at interessere sig for forfædrene ud over den mandlige linje, gik dog begrebet »aner« gennem brugen af våbenanetavlen og aneprøven over til i den almindelige bevidsthed at være noget for adelen specifikt, og med den franske revolution døde studiet hen; først naturvidenskabens erkendelse af mennesket som underkastet de for alle andre organismer gældende love bragte det fornyet liv.

Hvad den danske anetavelitteratur angår, så kan den ikke siges at have spillet nogen betydelig rolle i vor genealogiske produktion, hverken ved sit omfang eller ved sin udførelse; indtil 1940 er der kun publiceret godt 150 anetavler på dansk, af hvilke endda det store flertal er fremkommet som led i stamtavlepublikationer eller som illustrationer til artikler om andre emner; denne, som det synes ret ringe, interesse for anetavlen er vel i ikke uvæsentlig grad betinget af, at den kreds, som har personlig interesse i en anetavlepublikation, er betydeligt mindre end tilfældet er for efterslægtstavls vedkommende, og det vil derfor blandt andet i højere grad være afhængigt af enkeltmands økonomiske evne eller vilje, om en anetavle bliver offentliggjort. Beklageligere er det, at hovedmassen af den foreliggende litteratur, ligesom iøvrigt også efterslægtstavlerne, er præget af en noget vaklende systematik, hvortil hovedårsagen vel er at søge i den kendsgerning, at størstedelen af forfatterne kun giver gæsterolle på genealogiens scene, og at de professionelle genealoger som helhed hidtil har lagt mindre vægt på gennemført systematik. Den omstændighed, at de fleste genealogiske forfattere er amatører eller er begyndt som sådanne, har også haft den beklagelige følge at afsløre nogen begrebsforveksling; når man beskæftiger sig med genealogi, turde forskellen mellem efterslægtstavle (stamtavle) og anetavle dog høre til de elementære ting, man bør tilegne sig; uheldigt virker også den mangel på præcision, der præger vor genealogiske som så megen anden litteratur; det er dog en fordel, der ikke nok kan påskønnes, umiddelbart af en bogs titel at få underretning om dens indhold. I denne forbindelse kan særligt fremhæves den ikke sjældent forekommende titel »N. N. og Hustrus Anetavle« anvendt, hvor det i virkeligheden drejer sig om en anetavle for det pågældende ægtepars børn.

Naturligt må det dog forekomme, om anetavlen indtager en større plads i litteraturen i et land, hvor man ikke har betænkt sig på at trykke endeløse rækker af stambøger for heste og hunde, kvæg og fjerkræ – naturligt både af historiske og biologiske grunde, og det er en af den her foreliggende håndbogs opgaver at opfordre til øget interesse for udarbejdelsen af anetavler, opbygget på videnskabelig forsvarlig basis.

EFTERSLÆGTSTAVLEN

Efterslægtstavlen (descendenstavlen) anvendes i genealogien til at fremstille probandens efterslægt. Den fuldstændige efterslægtstavle omfatter således probandens børn, børnebørn og børnebørns børn osv. og bevæger sig altså som historisk fremstilling fra fortiden ned mod nutiden. Det billede, efterslægtstavlen frembyder, er ifølge sagens natur højst uregelmæssigt, idet nogle af probandens efterkommere i hvert slægtled har nogle, måske mange, børn, andre færre og nogle slet ingen.

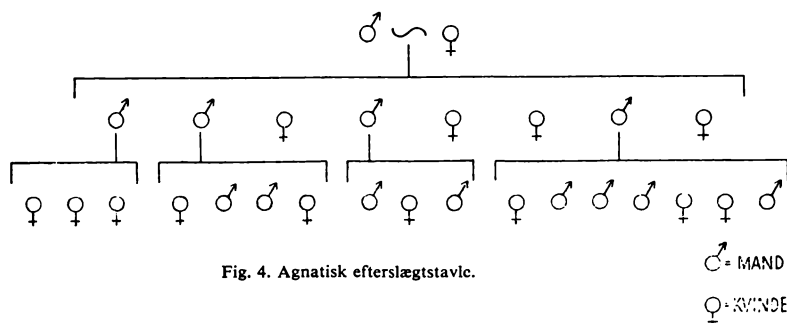
Fuldstændige efterslægtstavler er trods deres retlige, navnlig arveretlige, og biologiske interesse, forholdsvis sjældne, såsnart der er tale om mere end nogle få slægtled. Årsagen hertil er for det første den i det foregående omtalte almindelige definition af begrebet slægt som kun omfattende det agnatiske, altså gennem lutter mandlige led nedstammende afkom, dels det forhold, at arbejdet ligesom ved anetavlen vil svulme op i et fuldstændigt uoverkommeligt omfang. Det hævdes erfaringsmæssigt, at ethvert ægtepar gennemsnitlig efterlader sig to forplantningsdygtige børn, som hver for sig atter sætter to børn i verden; med denne geometriske progression er det klart, at man i det tilfældige udsnit af befolkningen, som descendensen efter et enkelt ægtepar udgør, ligesom ved anetavlen, i løbet af få århundreder kommer op på astronomiske tal, og et ægtepar, som har levet omkring år 800, måtte nu have flere efterkommere, end der findes mennesker på jorden. Modsigelsen forklares ved, at der i enhver større efterslægtstavle forekommer ægteskab mellem descendenterne.

Vi møder altså i efterslægtstavlen som *efterslægtssammenfald* og *efterslægtforskydning* nøjagtig de samme fænomener som i anetavlens anesammenfald og aneforskydning; i virkeligheden er det jo også et og samme problem, blot set fra forskelligt stade. Efterslægtssammenfaldet opstår ved, at to efterkommere af probanden indgår ægteskab, hvorved deres børn vil komme til at optræde i to forskellige linjer af hans efterslægt, og det virkelige antal personer ikke vil komme til at svare til det teoretiske. Dersom ægtefællerne ikke tilhører samme generation regnet fra probanden, fremkommer efterslægtforskydningen, idet børnene da i den ene linje vil optræde f. eks. som oldebørn, i den anden eventuelt som tipoldebørn af stamfaderen. Efterslægtforskydningen vil utvivlsomt vise sig at være en forholdsvis hyppig foreteelse, hvis hovedårsag er den normale aldersforskel mellem ægtefællerne, som atter dels skyldes sociale forhold, dels og navnlig er

begrundet i, at kvinderne normalt sætter børn i verden på et tidligere alderstrin end mænd, og at mænd kan forplante sig i langt senere alder end kvinder; den person, som helt eller blot delvis gennem kvinder nedstammer fra en proband, der har levet for blot et par århundreder siden, vil derfor som regel være fjernet flere generationer fra ham end den, for hvem samtlige mellemed er mænd.

Af de nævnte årsager begrænser slægtsforskeren således hyppigst sin opgave til et udsnit af efterslægtstavlen, nemlig til fremstilling af efterkommerne i den mandlige linje (agnaterne). Dette udsnit omfatter således kun de mænd og kvinder, der enten selv er børn af stamfaderen eller som gennem lutter mandlige mellemed stammer fra ham. Karakteristisk for et sådant udsnit vil det som regel være, at samtlige personer bærer samme slægtsnavn, hvad der bidrager til samhørighedsfølelsen og det deraf følgende sammenhold, som savnes i andre slægtskabsforhold. Dette gælder imidlertid kun som hovedregel i nyere tid, blot for et par århundreder siden var en skiften af slægtsnavn indenfor en mandsstamme ikke noget ualmindeligt fænomen. Et prægnant eksempel herpå frembyder præsteslægten Steenstrup, hvis ældste generationer førte navnet Riber – efter stamfaderens fødeby – men som derpå, efter at et par slægtled havde ladet sig nøje med patronymnavne, kaldte sig Vogelius, hvilket navn en linje af slægten har beholdt, medens den anden linje optog navnet Steenstrup efter en mødrene ane.

Den agnatiske efterslægtstavle benævnes i almindeligt sprogbrug *stamtavle*, et udtryk, der har vundet hævd, uden at det øvrigt er muligt logisk at begrunde forskellen mellem de to udtryk. *Stamtavle* brugtes i ældre tid som fællesnavn for al genealogisk fremstilling; for efterslægtstavlen anvendtes undertiden udtrykket »*stamtræ*«, som vel væsentligst tog sigte på den billedlige fremstilling af efterslægtstavlen som et træ, på hvis rod stamfaderens navn anbragtes, medens træets grene og kviste symboliserede børnene og de øvrige descendenter.

Som for anetavlen således gælder det også for efterslægtstavlen, at den mest anskuelige fremstillingsform, som kendes, er *oversigtstavlen* (se fig. 4).

Øverst midt på tavlen anbringes probanden og hans hustru(er). Børnene opføres ved siden af hinanden under forældrene, det ældste barn længst til venstre; tidligt afdøde eller dødfødte børn medtages. For at tydeliggøre filiationsforholdet anbringes over børnenes navne en vandret klamme, hvis spids eller forbindelseslinje peger op imod forældrene. Idet man fortsætter nedefter med 3. slægtled, altså probandens børnebørn, fremtræder den naturbundne uregelmæssighed i efterslægtstavlen struktur, som rent teknisk vanskeliggør, og ved tavler af stort omfang umuliggør en fortsættelse med tavleformen¹. Hvis f. eks. probanden har otte børn, og blot nogle af disse har haft en nogenlunde talrig børneflokk, vil man allerede i tredje generation have vanskeligheder med at få disse børn anbragt på den plads lige under forældrene, hvor de naturligt hører hjemme. Denne vanskelighed lader sig selvsagt overvinde ved enten at gøre tavlen bredere eller ved at trække et eller to af kuldene hen til siden på tavlen, og så med en pil, der føres hen til forældrene, vise forbindelsen, men allerede på dette stadium er noget af overskueligheden gået tabt, og en fortsættelse gennem mange generationer vil ganske fratage tavleformen dens naturlige fortrin. For at hjælpe på overskueligheden kan man naturligvis dele tavlen i flere, således at de personer i f. eks. tredje slægtled, som har efterladt sig descendens, hver for sig anbringes som probander på nye tavler, men jo flere tavler, jo mindre overskuelighed.

Af væsentlig betydning for, hvor mange slægtled man kan have på oversigtstavlen, er det selvfølgelig, hvor mange oplysninger om hver enkelt person man meddeler her. Det gælder nu som før, at man bør indskrænke sig til absolut minimum, bestående af de rent genealogiske fakta, fødsels-, vielses- og dødsangivelser med sted og datum, samt en enkelt stillings- eller titelangivelse. Dersom man gør skridtet fuldt ud og i stedet for oversigtstavlen alene foretrækker at meddele efterslægtstavlen i tekstform, ledsaget af en oversigtstavle, kan man endda nøjes med navn, fødsels- og dødsår og titel, samt løbenummer, hvis en sådan nummerering anvendes i teksten. Denne sidste fremgangsmåde vil vistnok alle være enige om at fremhæve som den mest praktiske.

Anvender man tekstformen til sin fremstilling, foreligger der forskellige systemer², som groft kan samles i følgende tre grupper:

1. *Indrykningssystemet* har navn efter den rent typografiske ordning, idet man som oftest, men dog langt fra altid, lader den tekst, der omhandler

1. Hennings har i *Personalhist. Tidsskr.* 8. rk. V, 1926, s. 72 omtalt en efterslægtstavle i skematisk form, som er 13 alen bred.

2. Albert Fabritius: *Om Systemer for Opstilling af Efterslægtstavler*, *Personalhist. Tidsskr.* 10. rk. I, 1934, s. 125–36, med »Gensvar« af S. Nygård sst. s. 136–47.

en bestemt generation, rykke ind til højre under den lige foregående, ældre generation og ud til venstre under den lige foregående, yngre generation. Det karakteristiske ved indrykningssystemet er, at det følger primogeniturordenen, således at man stadig går fra en mand til hans ældste barn, idet man da, hvis man f. eks. holder sig til den rent agnatiske efter-slægtstavle, følger den fra stamfaderen nedstammende, lige mandslinje; først når man har behandlet den yngste generation af denne linje, går man over til den næst yngste generation og tager, stadig i overensstemmelse med primogenituren, hvert enkelt medlems descendens straks, før man går over til tredje-yngste generation. Først når man har behandlet hele descendensen efter stamfaderens ældste søn, går man over til at tage den næstældste søns afkom på samme måde, og således videre.

EFTERSLÆGTSTAVLE. INDRYKNINGSSYSTEMET

NIKOLAI EDINGER, † København 16. juli 1646, begr. Nikolaj k. (nordre gang nr. 10) omkr. 22. juli.

Træffes første gang i København, da han 19. juli 1628 for 116 rdlr. fæstede gravsted i Nikolaj kirke. Han har vel allerede da boet i Kongensgade på hjørnet op mod kirkegården, hvor han træffes 1633, da han »vil give aarligen, saalænge det kan taales, 2 fl (mark) 8 β (skilling)« af to nye boder, som er udbygget over rendestenen. Grundtaksten af 1661 oplyser, at huset var på 13 fag og ansatte det til 600 dl. Husets størrelse vil også fremgå af, at det i 1659 ansattes til 12 mands indkvartering.

~ 1. N. N., † København 1628, begr. Nikolaj K. (nordre gang nr. 10) omkr. 19. juli. – 1 barn kendes: A.

~ 2. 17. maj 1629 ELLEN BALTSERSDATTER HEISCH, * København 11. april 1613, døbt 15. april, † København ca. 5. juni 1690, begr. Nikolaj K. (nordre gang nr. 10) 10. juni. Datter af remmesnider BALTSE HEISCH og MAREN LORENZDATTER. 15. maj 1667 tilskødede kronen hende 2 gårde med de på grunden værende huse i Stenlille by, Stenløse sogn, Ølstykke herred, ialt $25\frac{1}{2}$ td. 2 skp. htk. for $1291\frac{1}{2}$ rdlr. 16 β at regne fra 5. november 1666. 6. august 1687 fik hun bevilling til ølbrygning til eget behov. Af 9 børn begravedes 4 i Nikolaj Kirke henholdsvis 26. oktober 1633, 16. september 1637, 10. maj 1643 og 3. februar 1649. – 4 børn kendes: B–E.

A. JOHAN VILHELM EDINGER, † København 1667, begr. Nikolaj K. (nordre gang nr. 19) 13. august.

(Biografien udelades her og for de følgende).

~ ELISABETH KRIECH, † København 1704, begr. Nikolaj K. (nordre gang nr. 19) 10. marts. (Hun ~ 2 1669 (bev. uden trolovelse og

lysning 22. januar) JOHAN FUNCK, vinhandler i København). – 3 børn kendes: 1–3.

1. NICOLAJ EDINGER, * København omkr. oktober 1658, † Køge 1727, begr. der 18. november.

~ Køge kirke 31. maj 1702 CHARLOTTE FRIDERICA FOSS, 1681–1729. – Ingen børn.

2. WILHELM EDINGER, 1659–1733.

~ 15. december 1686 ELSE MARGRETHE MICHELBECKER, 1668–1720. – Af 21 børn kendes 10: a–j.

a. ELLEN ELISABETH EDINGER, 1687–1749.

b. VIGANT EDINGER, 1693–1729.

c. ANNA MARIE EDINGER, 1695–1767.

d. ALHED SOPHIA EDINGER, 1696–1756, gift Koefoed.

e. JOHANNES EDINGER, 1697–1763.

~ 1 1735 INGEBORG REBSTRUP, 1716–47. – 4 børn: 1)–4).

~ 2 1747 ANNA DOROTHEA LAUB, 1722–70. – 1 barn: 5).

1) WILHELM EDINGER, 1736–37.

2)–5) osv. og disse descendens på samme måde.

f. ULDRICH FRIDERICH EDINGER, 1698–1781.

~ 1 1736 METTE BERING, 1717–47. – 7 børn: 1)–7).

~ 2 1755 MARGRETHE KIRSTINE DALDORPH, † 1755, u. b.

1) ELSE MARGRETHE EDINGER, 1737–73. ~ 1 Nissen, 2. Monrad.

2) INGER ELISABETH EDINGER, 1738–38.

3)–7) osv. og disse descendens på samme måde.

g.–j. osv. og disse descendens.

3. ALHED EDINGER, † 1716, ~ Poulsen.

B. LORENTZ EDINGER, 1631–91.

~ 1674 BARBARA LANDORPH, 1653–97. – 7 børn: 1–7.

1. NICOLAJ EDINGER, 1675–1769.

~ MARIA ANNA AHLEFELDT, † 1739, – 2 børn: a–b.

a. LORENTZ KEY EDINGER, 1705–05.

b. BARBARA EDINGER, 1710–40, ~ Jensen.

2. METTE VILHELMINE EDINGER, 1677–1713, ~ Bremer.

3–7 osv. og disse descendens.

2. *Den tabellariske opstilling* ordner personerne i familiegupper således at tabel 1 behandler stamfaderen og alle hans børn, idet der dog for dem af børnene, som har haft efterslægt, kun anføres navn og evt. årstal med henvisning til den tabel, på hvilken de behandles udførligere, medens børn, som ikke har haft afkom, eller hvis descendens ikke ønskes

5. ANNA CATHRINA, † København 1654, begr. Nikolaj K. (nordre gang nr. 10) 18. august. Ugift.

Tabel 2.

JOHAN WILHELM EDINGER (søn af Nicolai Edinger, tab. 1), † København 1667, begr. Nikolaj K. (nordre gang nr. 19) 13. august. Biografi som for de øvrige.

~ ELISABETH KRIECH, † København 1704, begr. osv. Børn:

1. NICOLAJ, † Køge 1727, begr. der 18. november. Biografi. ~ Køge 31. maj 1702 CHARLOTTA FRIDERICA FOSS, 1681–1729, osv. Ingen børn.
2. WILHELM, 1659–1733, købmand, se tab. 3.
3. ALHED, * København ca. 1659, † Køge 1716, begr. der 2. oktober. ~ Næstved St. Mortens K. 18. april 1683 CORNELIUS POULSEN (søn af POUL CORNELIUSSEN og hustru MARGRETA), † Karrebæk ca. 1709. Sognepræst i Karrebæk 1. maj 1668.

Tabel 3.

WILHELM EDINGER (søn af Johan Vilhelm Edinger, tab. 2), * København 1659, døbt St. Petri K. 19. oktober, † sst. 4. juli 1733, begr. St. Petri K. 9. juli. – Biografi. – ~ 15. december 1686 ELSE MARGRETHE MICHELBECKER, * København 21. februar 1668, døbt St. Petri K. 25. februar, † sst. 13. september 1720, begr. St. Petri K. 20. september. Datter af kgl. kældermester WIGAND MICHELBECKER og ANNA LUDEWIGS. Børn (af 21 kendes 10):

1. ELLEN ELISABETH, * København 1687, døbt St. Petri K. 12. oktober, † sst. 5. august 1749, begr. St. Petri K. 8. august. Ugift.
2. VIGANT, * København 1693, † sst. 1729, osv. Ugift.
3. ANNA MARIE, data og biografi som forhen. Ugift.
4. ALHED SOPHIA, data og biografi som forhen. Gift, men børnene medtages ikke.
5. JOHANNES, 1697–1763, rådmand, se tab. 4.
6. ULDRICH FRIDERICH, 1698–1781, se tab. 9. 7–10 som forhen.

Tabel 4.

JOHANNES EDINGER (søn af Wilhelm Edinger, tab. 3), * København 1697, data og biografi som forhen.

Børn:

1–5. Som forhen med anførelse af fuld biografi for de ugifte og dem, der er døde uden børn, og med henvisning til efterfølgende tabeller, for dem af dem, der har efterslægt.

osv.

3. *Den generationsvise opstilling* ordner, som navnet angiver det, efterslægten i generationer og behandler disse hver for sig som et afsluttet hele; indenfor hver generation behandles igen hvert kuld for sig, og over hvert kuld anføres forældrenes navne og evt. henvisning til det sted, hvor disse er behandlet. – Den principielle forskel mellem dette system og de forud nævnte ligger i, at dette tager efterslægtstavlen på tværs og således intet hensyn tager til primogenituren (se nedenst. eksempel).

EFTERSLÆGTSTAVLE. GENERATIONSVIS OPSTILLING FØRSTE SLÆGTLED

1. NICOLAI EDINGER † Kbhvn. $^{16}/_7$ 1646, begr. Nikolaj K. (nordre gang nr. 10) ca. $^{22}/_7$.

Træffes første gang i København, da han $^{19}/_7$ 1628 for 116 rdlr. fæster gravsted i Nikolaj Kirke. Han har vel allerede da boet i Kongensgade på hjørnet op mod kirkegården, hvor han træffes 1633, da han »vil give aarliggen, saalænge det kan taales, 2 M. 8 Sk.« af to nye boder, som er udbygget over rendestenen. Grundtaksten af 1661 oplyser, at huset er på 13 fag, og ansætter det til 600 dl. Husets størrelse vil også fremgå af, at det i 1659 ansættes til 12 mands indkvartering.

~ 1 N. N., † Kbhvn. 1628, begr. Nikolaj K. (nordre gang nr. 10) ca. $^{19}/_7$.

1 barn kendes: Andet slægtled I nr. 2.

~ 2 $^{17}/_5$ 1629 ELLEN BALTSERSDATTER HEISCH * Kbhvn. $^{11}/_4$ 1613, d. $^{15}/_4$, † Kbhvn. ca. $^{5}/_8$ 1690, begr. Nikolaj K. (nordre gang nr. 10) $^{10}/_8$. Datter af remmesnider Baltser Heisch og Maren Lorenzdatter. $^{15}/_5$ 1667 tilskødede kronen hende 2 gårde med de på grunden værende huse i Stenlille by, Stenløse sogn, Ølstykke h., ialt $25\frac{1}{2}$ td. 2 skp. htk. for 1291 $\frac{1}{2}$ rdlr. 16 sk. at regne fra $^{5}/_{11}$ 1666. $^{8}/_8$ 1687 fik hun bevilling til ølbrygning til eget behov. Af 9 børn begravedes 4 i Nikolaj Kirke henholdsvis $^{20}/_{10}$ 1633, $^{18}/_8$ 1637, $^{10}/_5$ 1643 og $^{3}/_2$ 1649.

4 børn kendes: Andet slægtled I nr. 3–6.

ANDET SLÆGTLED

I. Nicolai Edingers børn (se nr. 1).

af første ægteskab med N. N.:

2. a. JOHAN VILHELM EDINGER † Kbhvn. 1667, begr. Nikolaj K. (nordre gang 19) $^{13}/_8$.
~ ELISABETH KRIECH, † Kbhvn. 1704, begr. Nikolaj K. (nordre

gang nr. 19) $^{10}/_3$. Hun \sim 2 1669 (bevill. u. tro. l. $^{22}/_1$) JOHAN FUNCK, vinhandler i København.

3 børn kendes: Tredie slægtled I nr. 7-9.

af andet ægteskab med Ellen Baltersdatter Heisch:

3. b. LORENTZ EDINGER * Kbhvn. $^{30}/_{12}$ 1631, † Odense $^5/_4$ 1691, begr. St. Knuds K. $^{15}/_4$.
 \sim $^{29}/_7$ 1674 BARBARA LANDORPH * Odense $^7/_1$ 1653, † der 1697.
 Datter af stiftsskriver HANS BRODERSEN LANDORPH og METTE WILUMSDATTER. Hun \sim 2 1694 ELIAS NAUR * Naur $^{17}/_2$ 1650, † Odense $^6/_5$ 1728. Søn af sognepræst til Naur og Siir ESKILD ELIASEN NEBSAGER og SIDSEL CHRISTENS DATTER KLÆR.
 7 børn: Tredie slægtled II nr. 10-16.
4. c. MARTINIUS EDINGER † Kbhvn. 1677, begr. Nikolaj K. (nordre gang nr. 10) $^{19}/_6$.
5. d. BALTZER EDINGER † Kbhvn. 1691, begr. Nikolaj K. (nordre gang nr. 10) $^3/_7$.
6. e. ANNA CATHRINE EDINGER † Kbhvn. 1654, begr. Nikolaj K. (nordre gang nr. 10) $^{18}/_6$. Ugift.

TREDIE SLÆGTLED

I. Johan Vilhelm Edingers børn med Elisabeth Kriech (se nr. 2).
 og sådan fremdeles

Af ikke ringe betydning er det naturligtvis her som ved anetavlen at have et betegnelsessystem, der kan lette overblikket over stoffet og sætte den benytter af arbejdet, som ikke på forhånd er fortrolig med det, i stand til hurtigt at orientere sig. Den principielle forskel mellem den ensartede anetavle og den højst individuelle efterslægtstavle træder her klart for dagen og gør det vanskeligt for efterslægtstavlerne at finde en signatur, der på samme tid angiver en vilkårlig valgt persons køn og forhold til probanden på samme måde som Kekule von Stradonitz' løbenummer eller Lorenz' anebræk. Forskellige forslag til personbetegnelse har tid efter anden været fremme uden at sætte sig større spor i den genealogiske litteratur, og det mest vellykkede af dem – Grønvold og Webergs system til betegnelse af personerne i en konsanguinitetstavle –, der med ringe modifikation også kan anvendes i efterslægtstavler, har utvivlsomt virket afskrækkende ved sin noget komplicerede opbygning¹.

1. P. Grønvold og O. Weberg: Om Personbetegnelse i Slægtskabstavl, *Personalhist. Tidsskr.* 7. rk. I, 1916, s. 225-30.

De systemer, der nu anvendes, og for hvilke der i grove træk skal redegøres her, har alle det tilfælles, at flere personer i efterslægtstavlen får samme betegnelse, et forhold, på hvilket der følgelig må rådes bod på anden måde. Der må i de anvendte systemer skelnes mellem to principper, et hvor generations- og rækkefølgebetegnelsen er kombineret i en signatur, og et hvor disse betegnelser anføres hver for sig. Fælles for dem er, at kullet ikke betegnes. Det første princip anvendtes f. eks. i Danmarks Adels Aarbogs stamtavler indtil 1918. Probanden betegnedes ikke, til anden generation benyttedes store bogstaver A, B, C, D, osv., til tredje generation arabertal 1, 2, 3, 4, osv., til fjerde små bogstaver a, b, c, d, osv., derefter anvendtes de samme betegnelser – dog med udeladelse af de store bogstaver – først med parentes til højre, 1), 2), 3), 4) og a), b), c), d), for femte og sjette generation, så med parentes til venstre, (1, (2, (3, (4 og (a, (b, (c, (d for syvende og ottende generation, hvorefter man, hvis generationernes antal nødvendiggør det, begynder forfra med 1, 2, 3, 4 for niende generation, og således fremdeles. I samlingen Patriciske Slægter er et lignende system anvendt, blot med den forskel, at de store bogstaver overhovedet ikke benyttedes, anden generation betegnedes altså med arabertal, 1, 2, 3, 4, tredje med små bogstaver a, b, c, d, osv. Et tredje system indenfor denne gruppe anvender romertal, store bogstaver, arabertal og små bogstaver fra anden til femte generation og derefter de samme betegnelser med parentes til højre osv.

Det andet princip haves der eksempel på i arbejder af P. B. Grandjean og andre. Til generationsbetegnelse anvendes her store bogstaver, anden generation A, tredje generation B, fjerde generation C osv., og rækkefølgen angives så med arabertal. D. 6 er således det sjette barn i et eller andet (ubetegnet) kuld i femte generation. Et andet system af samme type anvender henholdsvis romertal og arabertal.

De her skildrede systemer, som ikke er væsensforskellige fra hverandre, anvendes udelukkende i efterslægtstavler, der er opstillet efter indrykningssystemet. Det tabellariske system anvender normalt ikke andre betegnelser end arabertal til angivelse af rækkefølgen indenfor søskendeflokken, men bliver som regel i sit hjemland, Sverige, ledsaget af en kortfattet oversigts-tavle, som afbøder systemets praktiske ulemper og på tilfredsstillende måde giver det forønskede overblik. I den generationsvise opstilling betegnes generationen ved en overskrift – f. eks. femte slægtled – som navnlig i mere omfattende arbejder bør anføres som kolumnetitel på hver side; kuldene betegnes med romertal, der anbringes foran angivelsen af forældrenes navne over hvert kuld, og rækkefølgen indenfor det enkelte kuld med små bogstaver.

Det kan iøvrigt såvel ved indrykningssystemet som ved den generationsvise opstilling meget anbefales at benytte almindelige løbenumre ved siden af signaturen, hvortil der krydshenvises, således at man, ligegyldigt hvor

man befinder sig, straks kan finde tilbage til en vilkårlig valgt persons forældre og frem til hans børn. I den tabellariske opstilling lader løbenummeringen sig ikke godt anvende.

Medens der har været og fremdeles er dybtgående uoverensstemmelse mellem fagmænd om, hvilket opstillingssystem der fortrinsvis bør vælges, er der almindelig enighed om, at intet af de her skildrede systemer opfylder alle de krav med hensyn til enstydighed og praktisk anvendelighed, som med rimelighed kan stilles¹. Overskueligst af alt er tavleformen, men hvor det drejer sig om efterslægtstavler af nogenlunde stort omfang, er den ifølge sin natur uanvendelig. Det kan imidlertid ikke kraftigt nok anbefales altid at ledsage den tekstlige fremstilling med en ganske summarisk oversigtstavle. Hvilket system man end vil vælge til sin fremstilling, er det en hovedregel, at man ved trykningen bør sørge for, at opstillingen fremtræder så klart og anskueligt som muligt; variation af skrift, kolumnetitler osv., er fortrinlige hjælpemidler til at afbøde de værste ulemper ved systemerne. Således bør man naturligvis ved anvendelse af indrykningssystemet overholde den indrykning, hvorefter systemet har navn, selvom det er lige så uskønt som dyrt; en opsætning efter dette system, der udfylder siden helt, således som det ikke sjældent forekommer i vor litteratur, er en meningsløshed og berøver systemet dets sidste praktiske fordele.

1. Se herom arkivar Nygårds anmeldelse af Hennings' Slægtsforskning i Personalhist. Tidsskr. 9. rk., VI, 1933, s. 266–70, docent, dr. phil. Bengt Hildebrand i (svensk) Personhist. Tidskr. XXXIV, 1933, s. 112–16, min foran cit. opsats: Om Systemer for Opstilling af Efterslægtstavler og arkivar Nygårds Gensvar. – De forløbne års arbejde med såvel teoretisk som praktisk genealogi har ikke bevirket nogen ændring i de synspunkter, jeg dengang gjorde gældende; jeg anser fortsat den generationsvise opstilling i forbindelse med en løbenummering for den på en gang mest praktiske og overskuelige og tillige som den, der logisk bedst er i overensstemmelse med efterslægtstavlens natur. Som fremhævet i et foregående afsnit må man skelne mellem den almindelige dagligdags opfattelse af begrebet slægt og den juridisk-biologiske definition af ordet, og trods den opfattelse af genealogien som en i første række historisk disciplin, som jeg har ment det nødvendigt stærkt at pointere, vil det ikke være mig muligt at anlægge andre end rent biologiske synspunkter paa den teoretiske genealogi. Ud fra denne betragtning vil – ligesom i anetavlen alle fire bedsteforældre har nøjagtigt den samme betydning for probandens tilværelse – også i efterslægtstavlen alle descendenter i et bestemt led uanset køn og mellemed have nøjagtigt den samme stilling, og den generationsvise opstilling bliver derfor også den, der bedst harmonerer hermed. Skal rent praktiske eller æstetiske synspunkter være afgørende for systemvalget, bør efter mit skøn også den generationsvise opstilling have fortrinet, selvom jeg ikke kan nægte, at det svenske tabellariske system på mange måder virker tiltalende og under alle omstændigheder er at foretrække for indrykningssystemet.

AFLEDEDE OG KOMBINERED E FREMSTILLINGSFORMER

Foruden de i det foregående behandlede to hovedformer for genealogisk fremstilling, anetavlen og efterslægtstavlen, findes adskillige heraf afledede

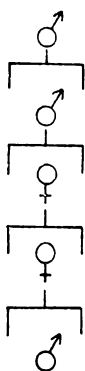

Fig. 5.
Stamrække

eller sammensatte former, som tjener ganske specielle formål. Enklest af disse er *stamrækken* eller *stamlisten* (*ascensorium*, *descentorium*), et udsnit på langs af anetavlen eller efterslægtstavlen. Som det vil fremgå af fig. 5 fremstiller stamrækken slægtskabsforholdet mellem to personer, der er beslægtede i den rette linje. Den anvendes naturligvis til at fremstille såvel agnatiske som kognatiske slægtskabsforhold. I tysk litteratur anvendes undertiden benævnelsen »Deszent« for den enkle stamrække i modsætning til den dobbelte eller flerlinjede stamrække, som kaldes *descentorium*. Der synes imidlertid ikke at være nogen rimelig grund til at opretholde denne adskillelse; ved betegnelserne enkelt eller dobbelt (flerdobbelt) *descentorium* vil man vistnok med tilstrækkelig klarhed angive, hvad det drejer sig om.

Benævnelsen *Ascensorium* kan selvsagt benyttes med samme ret; om det ene eller det andet udtryk skal anvendes afhænger af probandens stilling; et *descentorium* viser forholdet mellem probanden og en af hans efterkommere, et *ascensorium* hans forhold til en af hans forfædre. I almindelighed anvendes dog vistnok betegnelsen *descentorium* i begge tilfælde.

Det dobbelte descentorium (fig. 6) viser forholdet mellem to personer, af hvilke den ene nedstammer fra den anden gennem to linjer.

Den fuldstændige konsanguinitetstavle har til formål at give en oversigt over alle probandens blodbeslægtede indenfor en vilkårlig valgt ramme; den består af probandens anetavle og et antal fuldstændige efterslægtstavler over descendenterne af anerne i den øverste anerække og fremstiller således Probandens slægt i dette ords juridiske og biologiske betydning; som følge heraf tjener denne fremstillingsform først og fremmest til løsning af arveretlige og arvebiologiske problemer. Ved på den mest fuldstændige måde at belyse slægtsforbindelserne indenfor den valgte kreds vil konsanguinitetstavlen formentlig også kunne få betydning for historien.¹

Nogen dansk benævnelse for denne fremstillingsform findes ikke, hvad der naturligt står i forbindelse med, at den danske genealogiske litteratur hidtil

1. Albert Fabricius: Hans Majestæt Kong Christian X og hans Slægtninge, 1937.

kun kender ganske enkelte eksempler herpå, ligesom den overhovedet er meget sjældent forekommende i den trykte litteratur. Udtrykket *slægtskabstavle* kunne dog måske benyttes svarende til det tyske »Sippchaftstafel«.

Med hensyn til opstillingen af slægtskabstavlen må denne nødvendigvis ske i tekstform, tavleformen tillader kun den nødtørftigste skematiske oversigt, og man bør da ligesom ved de to hovedformer, hvoraf tavlen er sammensat, vælge et opstillingssystem, der harmonerer med tavlens natur; de her forekommende personer skal ikke betragtes i deres indbyrdes sammenhæng som led i en anetavle eller en efterslægtstavle, men først og fremmest i deres forhold til probanden.

Tavlen stilles derfor gruppevis op i overensstemmelse med parentelsystemet, således at den første gruppe behandler probanden og hans descendens (hvis denne strækker sig over flere generationer, da generationsvis opstillet); anden gruppe behandler først probandens forældre (2/1 og 2/2) hver for sig, derefter hans søskende og hans søskendes børn, børnebørn osv., ligeledes generationsvis ordnet; tredje gruppe omfatter probandens bedsteforældre (4/1, 4/2, 4/3 og 4/4) hver for sig og disses samlede efterslægt, generationsvis ordnet, og naturligvis med udeladelse af den del af descendensen, som allerede er behandlet i første og anden gruppe. På denne måde fortsættes så langt tilbage, som man ønsker at gå; i praksis vil man på grund af arbejdets stærkt tiltagende omfang formentlig næppe gå længere tilbage end til de 16 tipoldeforældre og deres descendens – altså den nugældende arvelovs grænse – og den biologiske interesse vil endda næppe kræve en så omfattende tavle.

Med hensyn til personbetegnelse er i det nævnte danske eksempel anvendt løbenumre, som er anbragt foran navnet, og desuden i parentes til sidst betegnelser svarende til det forhen omtalte af P. Grønvold og O. Weberg foreslåede system¹. Grundlaget for dette er Lorenz' anebræk, som anvendes ved anerne. Søskende til disse betegnes med den pågældende anebræk med tilføjelse af et nul og et tal, som for mænd er ulige, for kvinder lige. Den ældste broder til den vilkårligt valgte ane, f. eks. 4/1, betegnes således 4/1 01, den næstældste broder 4/1 03, den ældste søster 4/1 02, den næstældste søster 4/1 04, osv., stadig kun ulige tal for mændene, kun lige for kvinderne. Børnene af disse personer betegnes med faderens (moderens) betegnelse med endnu et tal tilføjet, stadig ulige for mænd. 4/1 015 er således den tredje-

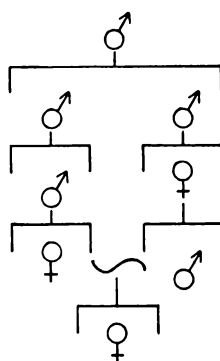

Fig. 6.
Dobbelt stamrække.

1. P. Grønvold og O. Weberg: Om Personbetegnelse i Slægtskabstavler, Personalhist. Tidsskr. 7. rk. I, 1916, s. 225-30.

ældste søn af probandens farfaders ældste brøder. Bliver det ved disse benævnelser på grund af søskendeflokkens størrelse nødvendigt at anvende tocifrede tal, anbringes disse mellem punkter, 4/4 03.12.1 betegner således den ældste søn af den sjette datter af den næstældste brøder til probandens mormoder. Det må udtrykkelig bemærkes, at disse cifre intet angiver med hensyn til aldersordenen mellem brødrene og søstrene indbyrdes. Har f. eks. 4/1, foruden den søn 2/1, som er behandlet i anden gruppe, to døtre og to sønner i den her angivne rækkefølge, får disse fem søskende altså betegnelserne 2/1 – 4/1 02 – 4/1 04 – 4/1 01 – 4/1 03.

Foruden den meget store fordel det er, at enhver på tavlen forekommende person har sin specielle betegnelse – 4/3 03 er altid næstældste brøder til probandens morfader, uanset hvem probanden er – rummer systemet den behagelighed, det er at kunne beregne slægtskabets nærhed mellem probanden og en vilkårligt valgt person efter den civile beregningsmåde. Dette foretages efter følgende ligning: Slægtskabsgraden er lig eksponenten til den potens af 2, som findes i slægtningsens anebrøks tæller og antallet af de til denne anebrøk knyttede tal, i hvilken forbindelse såvel nullet som tocifrede tal mellem punkter regnes for ét tal. Vil man eksempelvis konstatere slægtskabsgraden mellem probanden og 16/3 02.15.1, omskrives dette sidste til $2^4/3$ 02.15.1, hvorefter eksponenten (4) adderes til antallet af cifre (0,2, 15,1 ialt 4). Disse to personer er følgelig beslægtede i 8. grad. Også slægtskabsgraden mellem to vilkårligt valgte personer lader sig udregne ved hjælp af dette system, men fremgangsmåden herved er dog adskilligt mere kompliceret.

Også af konsanguinitetstavlen kan man naturligtvis behandle udsnit, som skal klarlægge forholdet mellem to vilkårligt valgte personer; disse udsnit vil dog ikke være væsensforskellige fra de foran omtalte udsnit af anetavlen og efterslægtstavlen, men vil blot blive mere sammensatte descentorier.

INDSAMLINGEN AF DET SLÆGTSHISTORISKE MATERIALE

Som tidligere fremhævet er begrebet slægt i almindelig betydning af ordet vanemæssigt fortrinsvis knyttet til den agnatiske slægtsgruppe, hvis navn man bærer. *Slægtsfølelsen* og dens nødvendige forudsætning, *slægtsbevidstheden*, er dog ikke lige udbredt overalt, den kræver en vis social og kulturel standard for at kunne opstå og trives, og er utvivlsomt hyppigere hos slægter, der bærer et egentligt slægtsnavn, end hos sådanne, hvor navnet er et, ganske vist nu fast, men tidligere skiftende patronymikon; endelig er den formentlig også mere udbredt blandt slægter, der i flere generationer har ejet den samme jord, end hos sådanne der fører en mere ubunden tilværelse. Slægtsbevidstheden er således fortrinsvis knyttet til navnet og til jorden, medens slægtsfølelsen vel på sin side væsentligst er betinget af kærligheden til det hjem, hvorfra man er udgået, af samhørighedsfølelsen med dem, man er vokset op sammen med, og med hvem man har livets bedste minder fælles; ganske naturligt fremspirer ønsket om at lære de forfædre nærmere at kende, som forældrene har talt om og fortalt om, og hvis træk man er fortrolig med fra billederne på væggen og i de gamle albums, kortsagt man vil have noget mere, måske også noget mere positivt, at vide, man ønsker at kende den rod, hvoraf man er runden. Tager man fat på arbejdet vil man hurtigt opdage, at kærligheden til slægten, der begyndte som kærlighed til hjemmet, er blevet uddybet og forstærket, at samhørighedsfølelsen er blevet udstrakt til en videre kreds, og som arbejdet skrider frem, tages man fangen deraf; man vil ikke længere lade sig nøje med sin faders og farfaders slægt, man vil også kende sin moders og sin mormoders, og en skønne Dag sidder man begravet i arbejde med anetavle og slægtshistorie.

Der som nu ingen tidligere har beskæftiget sig med den pågældende slægts historie, og der således ikke kendes nogen trykt stamtavle eller foreligger samlinger af utrykt materiale om slægten, er det som oftest sparsomt, hvad man ved eller kan få at vide ad mundtlig vej; de døde rider hurtigt, og den menneskelige hukommelse fastholder ikke nogen lang stamrække, oftere derimod mere eller mindre nøjagtige fortællinger om, hvorledes slægten har været knyttet til en bestemt egn, er indvandret fra et fremmed land eller har tilknytning til en eller anden historisk slægt eller person.

Udarbejdelsen af en efterslægts- eller en anetavle kræver ofre af tid og penge, af personligt arbejde, men den kræver tillige også ofte resignation eller nedbrydning af en eller anden skøn eller interessant tradition. Således

som den menneskelige naturs ærgerrighed og forfængelighed nu engang er, anses det meget ofte for værdifuldere eller »finere« at udlede sin herkomst fra socialt højere stående forfædre – altså påvise slægtens nedgang – end at vise, hvorledes slægten ved ihærdigt og dygtigt arbejde fra et lavere trin har nået sit nuværende sociale stade. Enhver arkiv- eller biblioteksmand, enhver, der blot nogenlunde har studeret vor slægtshistoriske litteratur, ved, hvor forbavsende ofte den begyndende slægtsforsker møder med en klippefast overbevisning om at tilhøre samme slægt som denne eller hin berømte søhelt eller statsmand, eller har sat sig som mål at påvise sin slægts forbindelse med en eller anden forlængst uddød adelig slægt, hvis navn tilfældigvis har en større eller mindre lighed med hans eget; sådanne forventninger vil næsten uvægerligt blive skuffede. Overhovedet må man gøre sig klart, at en jævn almindelig borger- eller bondeslægt i reglen ikke vil kunne føres længere end 5 à 6 slægtled tilbage; at komme bagom 1700-tallet hører til sjældenhederne.

Giver man sig derimod i lag med arbejdet med vilje til at bære de ofre og skuffelser, der uundgåeligt følger i dets spor, og med forståelse af, at opgaven er at fremskaffe den historiske sandhed, at fremdrage ondt med godt, da vil arbejdet i sig selv være en kilde til glæde og berigelse.

Ved udarbejdelsen af en efterslægtstavle bør man begynde med at sammenstille de slægtsmedlemmer, som man ved besked om, på en foreløbig oversigtstavle, altså f. eks. bedsteforældrene med deres børn og børnebørn. Ved navnet tilføjes oplysninger om den pågældendes stilling, fødselsdag og -sted, dåbsdag og -kirke, vielsesdag og -sted, samt døds- og begravelsesdag og -sted. Det gælder nu om:

- 1) at udforme denne foreløbige oversigt til at omfatte alle de til slægten hørende personer
- 2) at fremskaffe beviserne for de på tavlen anførte kendsgerninger ved udskrifter af kirkebøger etc., og
- 3) i så vidt omfang som muligt at fremskaffe biografiske oplysninger om de opførte personer.

Skønt efterslægtstavlen ifølge sin natur begynder med et for kortere eller længere tid siden levende ægtepar og i sin fremstilling skrider frem mod nutiden, må fremgangsmåden ved udarbejdelsen nødvendigvis være den omvendte; man må begynde med det, man ved, og så led for led arbejde sig tilbage til det ukendte. Ganske det samme gælder anetavlen og slægtskabstavlens, hvor arbejdet blot er så meget større, fordi man stadig inddrager nye slægter i undersøgelsen.

Indsamlingen af stoffet indledes med, at man først undersøger den nærmest liggende kilde, hjemmene, for at fremdrage de her skjulte slægtshisto-

riske værdier; disse er dels den mundtlige fortælling, *traditionen*, dels de hos de forskellige familiemedlemmer beroende familiepapirer og slægtsminder af enhver art.

I reglen vil der være personlig forbindelse mellem tre slægtled, spændende over et tidsrum af henvend 100 år. Et i året 1910 født menneske, som i 1940 begynder at interessere sig for sin slægtshistorie, vil i de fleste tilfælde endnu have slægtninge i live, der kan fortælle ham om bedsteforældrenes hjem fra midten af det 19. århundrede, og de vil måske endog kunne berette adskilligt, som de selv har hørt fortælle om de nærmest forud liggende slægtleds liv. Undertiden kan den direkte forbindelse mellem slægtledene dog som følge af gentagne sene giftermål spænde over betydeligt længere tidsrum¹.

Af stor betydning for den begyndende slægtforsker er det at få slægtens ældre medlemmer til at fortælle det mest mulige af, hvad de selv erindrer eller har hørt fortælle om slægtens skæbne i de svundne generationer. Alt for ofte er det hændt, at man har udsat at få disse oplysninger så længe, at det er blevet for sent, og det vil som regel kun være til glæde for begge parter, for den unge at få et, ganske vist ofte mindre solidt grundlag at gå ud fra, for den ældre at finde interesse for fortællinger om en forbigangen tid og om personer, der for ham eller hende lever med al mindets styrke. Hvad man får fortalt, må man da straks skrive ned med angivelse af, når og hvem der har fortalt det; at stole på sin hukommelse er ensbetydende med at overgive det berettede til forglemmelse eller, hvad der er næsten værre, til forvanskning; bedst er det naturligvis, dersom man kan bevæge den ældre til selv at fæstne sine erindringer på papiret eller til at diktere dem til en tredjemand.

Ved nedskrivningen må intet udelades, selv tilsyneladende ganske ubetydelige træk kan, når de anbringes i deres rette sammenhæng, bidrage til at gøre personerne til mere end tomme navne i det færdige arbejde; at man ved benyttelsen senere hen, ofte vil komme til at udskyde en stor del af det således indsamlede stof er en selvfølge, man er blot til at begynde med ikke klar over, hvad der vil få interesse, og hvad der vil vise sig uvæsentligt, og man er navnlig ikke i stand til på forhånd at afgøre, hvilken af de meddelte detaljer der vil føre ind på det rette spor, når man er ved at gå i stå med arbejdet.

At man til eget og eventuelle senere benytteres brug bør ledsage beretningen med en karakteristisk af fortælleren, siger sig selv; nogle mennesker er nøgterne og pålidelige og udstyret med en god hukommelse, for andres vedkommende er det modsatte tilfældet. Beretningerne må derfor altid søges kontrolleret ad anden vej; samstemmende beretninger om en bestemt begivenhed indenfor en slægts liv af hinanden uafhængige meddelere bestyrker troværdigheden.

1. Et eksempel på tre generationer, der spænder over 213 år, er anført i Personalhist. Tidsskr. 7. rk. VI, 1921, s. 108.

Ikke alene slægtens egne medlemmer, men også gamle venner af familien eller et gammelt tyende, som har været i familiens tjeneste gennem en lang årrække, kan med held rådspørges og give lige så værdifulde oplysninger, men én ting må man på forhånd gøre sig klart: som traditionen er slægtsforskerens første kilde, således er den også den farligste, usikker i sine detaljer, med forvanskede og forskudte træk. Oplysningerne om de egentlige genealogiske kendsgerninger, f. eks. hvem en person er barn af, omstændighederne ved hans fødsel, giftermål eller død, vil vel som oftest vise sig pålideligere længere tilbage i tiden end andre beretninger om hans liv, vel at mærke, hvis der ikke hos fortælleren findes motiver til at fortie noget eller direkte forvanske kendsgerningerne.

Samtidig hermed må man så indsamle, hvad der i hjemmet findes af håndgribelige slægtsminder af forskellig art, noget holdes i ære af slægten og er let tilgængeligt, andet kan gemme sig på loftskamre, i kasser og skuffer. Undertiden opnår man kun det negative resultat, at der intet findes, men sjældent går man dog helt tomhændet bort.

Ethvert menneske skaber sig jo i sit livsløb et personligt arkiv, bestående af attester af enhver art, breve, forretningsbøger og meget andet¹. Der kasseres langt mere af den slags ting end ønskeligt er, ofte af den pågældende selv, men navnlig af de efterladte, som i trang til at få ende på en nødvendig oprydning ubeset brænder eller bortkaster efterladte papirer. En regnskabsbog med sine tørre notitser og tal kan for slægtsforskeren blive en kærkommen kilde, korrespondance med ægtefælle og børn, forældre og søskende, kan som indbydelser og lejlighedsdigte m. m. give bidrag af værdi til skildringen af det daglige liv i slægtens fortid, så vel som til personkarakteristiken.

Derfor gælder det om i videst mulige omfang at opspore og samle alt, hvad der kan findes af gamle breve, regnskabsbøger, familiebibler, diplomer, ligtaler og lejlighedsdigte, ejendomsdokumenter og auktionskataloger, avisudklip med nekrologer eller anden omtale af slægtens medlemmer, meddelelser om fødsler og forlovelser, om ægteskab og dødsfald osv. osv.

Foruden familiebibler og andagtsbøger, som ofte indeholder slægtsoptegnelser, må man i særlig grad være opmærksom på stambøger og poesibøger, gæstebøger, fødselsdagsbøger o. lign. *Stambøger*, af hvilke mange, især fra det 17. og 18. århundrede, nu opbevares i vore arkiver og biblioteker, findes også mange steder bevaret i slægtens eje; de er gerne ført af studenter på udenlandsrejse og under ophold ved fremmede universiteter, og gennem de indførsler, som deres medstuderende, professorer og andre har foretaget, er man ofte i stand til at følge stambogens ejer på rejsen, man kan se, hvor han har boet, hvem han har hørt, og med hvem han har været sammen.

1. G. Saxild: Om Arkivvæsen. Fire forelæsninger holdt på Statens Biblioteksskole (Statens Bibliotekstilsyns publikationer VII, 1923), s. 9.

I forbindelse med denne materialeindsamling må også nævnes *billederne*. Ganske naturligt vil slægtsforskeren søge at samle malerier og tegninger, silhouetter og miniaturer, daguerreotypier og fotografier; kan originalerne ikke erhverves, bør de i hvert fald fotograferes. Slægtsforskeren bør selvsagt ikke indskrænke sig til portrætterne alene, også billeder af slægtens ejendomme eller de steder, hvor dens medlemmer har boet eller færdedes, af genstande, som har været i deres besiddelse osv. osv., vil være af interesse og bidrage til at skabe et livfuldt billede af den svundne tid. En nødvendighed er det at sørge for, at billederne forsynes med nøjagtig angivelse af, hvad de forestiller, hvem der har malet eller stukket dem, originalens findested, størrelse osv.; man må ikke her skyde sig ind under, at man dog selv kender alle disse detaljer, en skønne dag ligger der en samling billeder, som intet menneske aner noget om, og ingen har glæde af; hvor ofte må ikke størstedelen af et familiealbums mange fotografier gå lige i papirkurven, fordi de mennesker, som så godt kendte dem alle sammen, nu selv er borte og har undladt at notere navn og årstal på billedets bagside.

Ved billedsamlingens anlæg må man foruden hjemmene også undersøge vore offentlige samlinger, dels kobberstiksamlingen, dels Det kongelige Biblioteks billedsamling, Nationalmuseet, Frederiksborgmuseet og Statens kunsthistoriske fotografisamling m. v. Det kongelige Bibliotek ejer foruden den store samling af stik, der går under navnet *Müllers Pinakotek*, en meget righoldig samling af topografiske billeder og portrætter, som stadig øges. Det nationalhistoriske museum på Frederiksborg har et stort kartotek over malede portrætter i offentlig og privat eje, og i mangfoldige tilfælde tillige fotografier af de pågældende billeder, og Nationalmuseets 2. afdeling besidder en overordentlig righoldig billedsamling, indeholdende såvel gamle som nye tegninger og fotografier, ofte af nu forsvundne bygninger. Nedenfor (s. 107) er meddelt en fortegnelse over en række arbejder, som slægtsforskeren først og fremmest må rådspørge, før han går til de offentlige samlinger.

I nær forbindelse med slægtshistorien står *hjemstavnsforskningen*¹; ganske naturligt følges slægtsforskerens interesse for slægtens liv af en trang til at se den egn, hvor denne har hørt hjemme, at sætte sig ind i de lokale forhold, hvorunder forfædrene har virket; slægten må, for at det rette lys kan kastes over den, ses i forhold til egnen og dens andre slægter. Derfor vil man besøge de ejendomme, som har været i slægtens besiddelse og undersøge deres historie, man vil se kirkerne, hvor ens forfædre fandt det sidste hvilested, og undersøge om epitafier, ligsten eller ting, som de kan have skænket kirken (altersølvet med givernes navne eller våben, lystager, tæpper osv.) endnu minder om deres tilknytning til dette sted; man vil endvidere studere egnens levesæt og gennem samtaler med befolkningen erfare, om der endnu skulle

1. Jfr. Haandbog i Hjemstavnsforskning og Hjemstavnskultur ved Regnar Knudsen, 1939.

findes bevaret træk i folkeminde, som kan benyttes. Overalt må det erfarede straks fæstnes til papiret, de fundne genstande nøje beskrives, indskrifterne afskrives osv. Er indskriften på et epitafium eller en ligsten delvis afskallet eller bortslidt, bør linierne nøje opmåles, og hullernes størrelse omhyggeligt noteres.

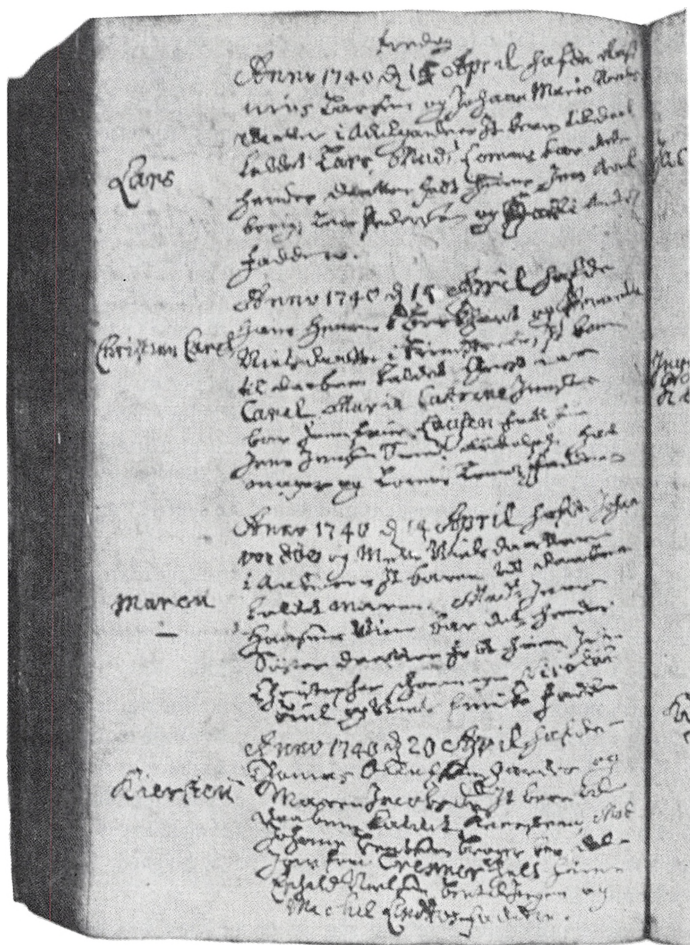
Når man således har samlet, hvad hjemmet og hjemstavnen byder af tradition og synlige minder, og man på denne måde har skaffet sig et solidt grundlag at bygge på, er tidspunktet kommet, hvor man bør søge til arkiver og biblioteker; i nogen grad gælder det naturligvis, at arbejdet må foregå jævnsides begge steder, men det bør dog være en hovedregel, at man begynder med bibliotekerne og først og fremmest skaffer sig oplysning om, hvad der findes af litteratur til belysning af den slægt, man arbejder med, eller til dens enkelte medlemmers historie. S. 103–31 er meddelt en fortegnelse over de bøger, som under alle omstændigheder må efterses, iøvrigt må man til stadighed rådføre sig med de historiske bibliografier (se s. '98 ff.) og bibliotekernes kataloger.

Når denne foreløbige gennemgang er tilendebragt, og man omhyggeligt har noteret sig, hvad der er foretaget, gælder det om i arkiverne at finde dels bekræftelsen fra de primære kilder på de oplysninger, man har fra den trykte litteratur, dels nye bidrag i det utrykte kildemateriale.

Først og fremmest går man til *kirkebøgerne*¹ og skaffer sig derigennem en såvidt mulig fuldstændig samling af udskrifter vedrørende samtlige slægtsmedlemmers fødsel, vielse og død; herved må man sørge for at få alle personhistoriske oplysninger med, faddere og forlovere, de pågældendes bopæl osv. En samlet oversigt over, hvad der er bevaret af kirkebøger haves i Vejledende Arkivregistraturer V, Danmarks Kirkebøger ved S. Nygård, 1933. (C. A. Reitzel i kommission).

At samle disse udskrifter er en let sag, så længe man ved, hvor og blot tilnærmelsesvis hvornår kirkebogsindførslerne må være foretaget; ligger disse senere end 1891, til hvilket år kirkebøgerne er tilgængelige i landsarkiverne, må der skrives til den pågældende præst eller kordegn. Henvendelser herom bør angive tidspunktet for den søgte indførsel så nøje som muligt, og bør udtrykkeligt gå ud på at få en ordret udskrift af kirkebogen, altså for dåbens vedkommende med angivelse af fadderne, hvortil der ikke er afsat plads i de nu anvendte attestformularer. Præsten har krav på betaling for hver attest, som kan vedlægges i frimærker, men er man ikke sikker på, at indførslen findes i den pågældende kirkebog, kan man anmode om at få

1. Nye regler for kirkebøgernes tilgængelighed er under udarbejdelse. Det ventes, at bøgerne normalt vil blive stillet til rådighed for forskerne 50 år efter udskrivningen. Om mikrofotoaftrykninger af kirkebøgerne se s. 132.

Side af dåbs- og vielsesprotokol 1740 for Trinitatis kirke i København.
Skrevet af den kendte klokker og regnemester Søren Mathiesen.

attesten tilsendt pr. efterkrav. Frankeret konvolut bør vedlægges alle sådanne henvendelser.

Når man har fået samlet kirkebogsudskrifter m. v. for den nærmeste slægt, fortsætter man arbejdet med at supplere oversigtstavlen med de oplysninger, man har fået ad denne vej om oldeforældrene og deres børn, altså bedsteforældrenes søskende, og derefter samler man et tilsvarende materiale for disse, idet man dels går baglæns i opadstigende linje, dels til siden (søskende, fætre) og atter fremefter med disses efterslægt. Allerede når man har nået oldeforældrenes generation, kan der være anledning til at tage under

overvejelse, om man skal indskrænke sit arbejde til den agnatiske linje, idet man altså da udskyder spindelinerne; man medtager selvfølgelig døtrene, der i dåben har fået slægtsnavnet, og deres ægtemænd, men ikke deres efterkommere. Eventuelt kan det dog være af interesse også at medtage spindelinerne første generation, altså døtrene børn, men videre bør man ikke gå, hvis man ikke vil gøre skridtet fuldt ud at udarbejde en oversigt over samtlige efterkommere af slægtens ældste mand; dog må man, selvom man indskrænker sig til den agnatiske efterslægtstavle, til stadighed fra første færd notere kildehenvisninger for, hvad man finder, men ikke vil medtage, således at man sparer ulejligheden med at lede sig frem til disse oplysninger igen, dersom man senere skulle få brug derfor.

For tiden før 1891 er det mest praktisk at henvende sig til landsarkiverne¹; ganske vist kan man ikke her få udstedt attester fra kirkebøger efter 1814, men det lønner sig som regel selv at oplede den søgte indførsel, og skal attesterne ikke bruges til dokumentation i en eller anden anledning, kan man lige så godt selv foretage udskriften.

En kirkebogsgennemgang, der som regel vil være det første arkivarbejde, er ikke nogen udpræget morskabslæsning, tværtimod må man være forberedt på at komme til at tilbringe time efter time med at studere vanskeligt læselige protokoller og uden resultat, måske fordi man er på galt spor; udholdenhed og tålmodighed er da, hvad der i første række kræves. Der findes imidlertid forskellige genveje, som man bør benytte sig af, og som navnlig kommer den til nytte, der arbejder med et egentligt slægtsnavn; hertil hører først og fremmest følgende kirkebogsuddrag:

1. *Lengnicks Kirkebogsuddrag*, 77 kvartbind i Rigsarkivet. Uddragene omfatter en stor del af Danmarks kirkebøger for 1814, hvert sogn er excerperet for sig, og inden for dette har vielse, dåb og begravelse hver sit afsnit, med alfabetiske navneregistre. Uddragene omfatter kun egentlige slægtsnavne og personer med patronymnavne med en sådan stilling, at de ses at have hørt til de højere samfundsklasser; bondebefolkningen er udeladt. Enkelte af disse uddrag er nu blevet yderligere værdifulde derved, at selve kirkebøgerne er gået til grunde senere.

Afskrifter af Lengnicks Kirkebogsuddrag for Københavns Holmens, Vor Frue, Garnisons, Helligaands, St. Nikolaj og Trinitatis Kirkers vedkommende findes i Landsarkivet for Sjælland m. m. Fotostatkopier af Lengnicks uddrag findes i landsarkiverne.

1. Fra 1813 er det *Kontraministerialbogen* (degnens eller lærerens eksemplar), der opbevares i landsarkiverne. Hovedministerialbøgerne ligger stadig hos stedets sognepræst. De to eksemplarer skal være enslydende, men er det langt fra altid. Har man grund til at tvivle på rigtigheden af en i Kontraministerialbogen forekommende indførsel, eller mangler en indførsel, som man med sikkerhed kunde vente at finde her, vil det være rimeligt at henvende sig til præsten for at få konstateret, om der foreligger en skrivefejl eller en forglemmelse.

2. *T. V. Christonjes Kirkebogsuddrag* for Sjællands og Lolland-Falsters bysogne, samt enkelte landsogne, seddelapparat i Landsarkivet for Sjælland m. m. Heraf er »A-Bl.« trykt som tillæg til »Personalhistoriske Samlinger«.
3. *Viggo Holms Samlinger*, uddrag af kirkebøger, skifte- og retsprotokoller for Lolland-Falster. Seddelapparat i Landsarkivet for Sjælland m. m.
4. *S. Nygårds jyske Kirkebogsuddrag*. (Seddelapparat i dennes privateje). Omfatter i reglen dåb til 1830, vielse til 1860, begravelse til 1891. Oplysninger vil i almindelighed blive givet mod en rimelig godtgørelse ved henvendelse til ejeren, fh. arkivar ved Rigsarkivet.
5. *Th. Hauch-Fausbølls haderslevske Kirkebogsuddrag* (trykt som tillæg til »Personalhistoriske Samlinger«) omfatter for Haderslev Marie Kirke: Dåb 1737–1808, vielse 1759–1807, begravelse 1759–1807 og for Haderslev landsogn (Gammel Haderslev): Blandede uddrag 1666–1763, dåb 1769–1812, vielse 1773–1809 og begravelse 1770–93.
6. *Louis Bobé: Slesvigske og holstenske Kirkebogsuddrag* i Rigsarkivet, omfatter hovedsagelig adelige, samt militære og civile embedsmænd. Eckernførde (1658–1842), Glückstadt slotskirke (1661–1845), Rendsborg Garnisons kirke (1701–1832), Rendsborg Marie kirke (1646–1826), Slesvig Friederichsberg (1667–1831), Slesvig Domkirke (1723–1845), Slesvig St. Michaelis kirke (1629–1821), Gottorp Slotskapel (dåb 1734–1766).
7. *Th. Hauch-Fausbøll: Kirkebogsuddrag vedrørende Adelen* (trykt i »Dansk Adelsblad« VII, s. 72 og 81, VIII, s. 3, 7, 10, 19, 1917 og 1918) omfatter Rendsborg dåb 1701–04, 1719–20, 1730–33, 1741–42, 1753–54, 1757–98, vielse 1751–56, begravelse (døde) 1757–99.
8. *Døbte i St. Petri Kirke i København før 1728* i Landsarkivet. Kirkebøgerne brændte ved Københavns ildebrand, fortegnelsen er optaget af kirkens præster efter branden. Trykt udgave ved S. Elvius.
9. *Overretssagfører Mallings Samling af Vielser i danske Landsogne 1661–1792* med register over hustruer. Manuskript i Landsarkivet for Sjælland m. m. 4 bind, omfatter kun de vielser, ved hvilke der er betalt kopulationspenge, og er udarbejdet på grundlag af regnskaberne over disse.
10. *F. Olsens Kirkebogsregistre* i Landsarkivet for Sjælland m. m. er ordnet alfabetisk indenfor de tre rækker dåb, vielse og begravelse og omfatter følgende københavnske kirker: Citadellet 1712–1891, Frederiks Tyske Kirke 1743–1886, Vartov 1743–1891, Søkvæsthuset 1743–1815, Ladegården (Pesthuset) 1734–67, Tvangs- og Arbejdsanstalten 1836–86, Abel Cathrines Stiftelse 1807–91, Børnehuset og Christianshavns

Straffeanstalt 1710–92, Almindeligt Hospital 1764–1891, Frederiks Hospital 1758–1820, civile Arresthus 1766–1886, Pesthuset 1693–1813, samt Fødselsstiftelsens dåbsprotokol 1759–1813, forsåvidt forældrenes navne er angivet.

11. *Dommer Stener Grundtvigs Kirkebogsregistre* i Landsarkivet for Sjælland m. m., ordnet på samme måde som F. Olsens uddrag, men dog alfabetisk indenfor hver protokol, omfatter følgende kirkebøger: København Slotskirkens dåb 1686–1902, Frederiksberg dåb 1778–1875, Helsingør St. Olai dåb 1681–1874, Roskilde Domkirkes dåb 1708–38, Sorø dåb 1690–1782, 1798–1814.
12. *Wads Sedler* i Landsarkivet for Fyen; en samling uddrag af mange forskellige arkivalier i det fynske landsarkiv, grundlagt af G. L. Wad, men suppleret af Holger Hansen, Seesten m. fl.

Jfr. iøvrigt de i *H. Hjorth-Nielsen: Indholdsfortegnelse til Personalhistorisk Tidsskrifts første 50 Bind*, s. IV–VII nævnte arbejder (Personalhistorisk Tidsskrift 9. rk. III, 1930, også i særtryk) og i *Albert Fabritius: Indholdsfortegnelse til Personalhistorisk Tidsskrift 1930–1945*, s. II–VII (Personalhistorisk Tidsskrift 12, I, 1946, også i særtryk).

Sådanne kirkebogsuddrag må dog kun betragtes som hjælp til selvhjælp; man må aldrig lade sig nøje med deres angivelser, men kun bruge dem som genvej til den primære kilde, i dette tilfælde den originale kirkebog. Det er en hovedregel her som i al anden forskning, at man ikke nøjes med sekundære kilder (trykte værker, afskrifter osv.), hvor en primær kilde er for hånden.

Med disse kirkebogsuddrag er dog ikke alle muligheder for lettere at finde, hvad man søger i kirkebøgerne, udtømt. Skal man finde en persons dåb, må man først skaffe sig oplyst, hvornår omtrent vedkommende er født, alderen kan man finde gennem *folketællingslisterne*, *lægdsrullerne* osv., ofte er den angivet ved dødsfaldet eller vielsen, eller man kan fra vielsestidspunktet slutte sig til det omtrentlige fødselstidspunkt; hvorved må dog erindres, at aldersangivelsen såvel i folketællinger som ved dødsfald, ja iøvrigt selv i familieoptegnelser kan variere ofte ikke ubetydeligt fra det virkelige¹; arbejder man f. eks. systematisk med folketællingerne i hele en persons levetid, vil man ikke sjældent konstatere en betydelig forskel fra gang til gang. Sluttes man sig til det omtrentlige fødselsår f. eks. ud fra vielsen, må man på samme måde vise største forsigtighed og ikke lade sig nøje med at gen-

1. Et skoleeksempel på, hvorledes absolut samtidige og primære kilder kan svigte, er anført i H. Berner Schilden Holsten og Albert Fabritius: *Lehnsbaron H. Berner Schilden Holsten's Slægtbog*, I, 1, 1940–41, s. 242 f. Sophie Magdalene baronesse Holsten, f. Friccius von Schilden angives i en familiebibel og på inskriptionen på hendes kiste at være født 1799, men viste sig at være døbt i 1797 i Itzehoe.

†
Optegnelse
paa Folketallet m. v. i Kjøbenhavn.
den 1te Februar 1850.

Jævnst Navn, og Baaerens det Quides Nummer og agerens Antal.	Eenlige Personers Navne i det Haard, dett Quid, dett Familie.	Alder i Aar.	Sex.	Borstedt, nemlig Aarsbæret og det Quides Nummer, og dett Leetid, og dett Gængemaal, Skattem. og Løstue No. den de st. l. l.	Personens Løst, Embede, Høerding, Baaerens, Hæringsted, Bølling.	Hv Aarsl. naar		
						Indkøbs- bøgerne	Indkøbs- bøgerne	Indkøbs- bøgerne
N: 34 Kjøbmand i Højst	Johannes Schakel	38	mand	Løstue	Skriver og Bøgerens			
	Johannes Schakel	38	mand	Løstue	Skriver			
	Mari Schakel	6	kvind					
	Georg Schakel	4	mand					
	Anna Schakel	2	kvind					
	Anders Schakel	37	mand	Løstue				
	Anders Schakel	37	mand	Løstue				
	Anders Schakel	23	mand	Løstue				
	Anders Schakel	19	mand	Løstue				
	Anders Schakel	20	mand	Løstue				
Højst	X <u>Johannes Schakel</u>	37	mand	Løstue	Serfaktant			
	X <u>Anders Schakel</u>	37	mand	Løstue	Serfaktant			
	X <u>Anders Schakel</u>	18	mand	Løstue	Serfaktant			
	Anders Schakel	13	mand	Løstue	Serfaktant			
	Anders Schakel	20	mand	Løstue	Serfaktant			
	Anders Schakel	27	mand	Løstue	Serfaktant			
	Anders Schakel	28	mand	Løstue	Serfaktant			
	Anders Schakel	28	mand	Løstue	Serfaktant			
	Anders Schakel	28	mand	Løstue	Serfaktant			
	Anders Schakel	28	mand	Løstue	Serfaktant			

Folketælling
Kbh. St. Annæ Øster Kvarter 1850, Nyhavn Matr. Nr. 34.
Midt på siden ses H. C. Andersens navn.

nemgå kirkebøgerne for det eller de få år, man slutter sig til, man kan komme ud for overraskelser¹. Undertiden vil det også være nemmere, hvis man søger en dåb, da at begynde med *konfirmationsregistrene*, hvor man tilmed også ofte får oplysning om, hvorvidt forældrene eller en af dem er død; også *kommunionbøgerne* kan benyttes i denne forbindelse, men har ellers væsentligst betydning derved, at man gennem dem kan konstatere, hvor længe en familie har opholdt sig på et sted, som den senere vides at have forladt.

Vielsen finder man for Københavns vedkommende lettest ved først at slå efter i *kopulationsprotokollerne* i Stadsarkivet (se s. 218), hvor datoen for afgiftens betaling – som regel et par dage før vielsen – er angivet sammen med oplysning om, i hvilket sogn vielsen skulle foregå. For landdistrikternes vedkommende bør man først forsøge Mallings samling af vielser i Landsarkivet for Sjælland (se ovenfor). Har man fundet vielsen og gennem vejvisere, skattemandtal, folketællinger osv. har konstateret familiens bopæl gennem en årrække, bør man foretage en systematisk gennemgang af dåbsprotokoller og begravelsesregistre. En sådan planmæssig gennemgang blad for blad for hele det tidsrum, i hvilket familien vides at have boet i det pågældende sogn, vil som oftest være af stor værdi for undersøgelserne, derved for det første at man får fat i alle de indførsler, som findes om slægten, således også om tidligt afdøde og dødfødte børn, for det andet, fordi man derved konstaterer, når og for hvem slægtens medlemmer er optrådt som faddere eller forlovere, og på denne måde får kendskab til deres omgangskreds og også ofte et spor at gå videre på, dersom man går i stå med undersøgelserne. Man erhverver sig et indtryk af, hvilke mennesker der har levet og spillet en rolle det pågældende sted samtidig med slægtens medlemmer, og man får endelig det ikke uvæsentlige resultat, at man er sikker på at have udtømt denne kilde. Den systematiske kirkebogsgennemgang har naturligvis især muligheder for at lønne sig, hvor det drejer sig om et landsogn eller en mindre by; ved de større byer og da navnlig København vil den anvendte tid ofte komme til at stå i omvendt forhold til udbyttet; det kan imidlertid for Københavns vedkommende tilrådes at gennemgå dåbsprotokollerne på den måde, at man, når man har fundet et barn af det pågældende ægtepar, blader 8–9 måneder frem eller tilbage i protokollen og så gennemgår den systematisk, indtil man har fundet det næste – resp. det foregående – barn, hvorefter man igen springer en periode over.

Kirkebogsindførslerne er i ældre tid ofte særdeles mangelfulde. Når en præst således skriver: »Idag begravede jeg min kære Collega«, kan det ikke

1. Anna Cathrine Krabbe var født 1. august 1719 og blev gift med pastor Thomas From på Christiansø, men en gennemgang af kirkebogen fra 1736 for at finde vielsen var forgæves; denne fandtes ved et tilfælde i november 1732, da bruden lige var fyldt 13 år. Det første barn var født 1734. Den slags overraskelser forekommer hyppigere, end man skulde vente.

nægtes, at det ville have været af værdi at få at vide, hvad denne hed, men det er altså ikke faldet præsten ind, at nogen kunne være i tvivl herom; at en præst begravede »en gammel rytterkone, som levede af almisse« er heller ikke oplysende, og rækken af slige naive indførsler kan forøges efter behag. Ved dåben er moderens navn eller faderens stilling ofte udeladt, derimod nævnes fadderne som regel, omend langt fra altid¹.

Fadderne og forloverne har den største betydning for slægtsforskeren, fordi de i de fleste tilfælde, oftere dog på landet end i byerne, rekrutteres fra slægten. I mangfoldige tilfælde kan forlovere eller faddere give fingerpeg om det hidtil ukendte sted, hvorfra forfædrene stammer, og ligeledes har man ofte gennem dem kunnet konstatere, at et slægtsmedlem endnu har levet på et bestemt tidspunkt, og hvor det har opholdt sig, skønt det ellers ikke havde været til at finde; med hensyn til værdien af fadderlisterne som oplysende om det pågældende hjemms omgangskreds må man dog erindre, at der til visse tider og på visse steder har hersket modestrømninger også på dette område, undertiden var fadderne mange, somme tider kun få, til tider bad man sognets honoratiores, til andre tider indskrænkede man sig til slægten og dens nærmeste venner.

Skønt missivet af 1645, der gav regler for kirkebøgernes førelse, udtrykkeligt omtaler registrene over fødte og døde, er det i det 17. og 18. århundrede det hyppigste, at ikke fødsels- eller dødsdagen, men i stedet kun dåbs- og begravelsesdagen anføres i kirkebogen; man må derfor straks orientere sig om, hvad der er tilfældet med den bestemte kirkebog, som man beskæftiger sig med.

Således som kirkebøgerne før 1814 er blevet ført, kan det ikke undgås, at de udgør kilder af meget ulige værdi; nogle kirkebøger er let læselige, skrevet af en omhyggelig og ordentlig mand, andre næsten ikke til at stave sig igennem, og hvad værre er, mangelfulde i større eller mindre grad. Huller i indførslerne er næsten uundgåelige, sygdom og bortrejse kan have hindret præsten i at føre bøgerne, ofte er de heller ikke ført i det tidsrum, der er gået mellem en præsts død og hans eftermands overtagelse af embedet; særligt ubehageligt virker det, når man får fornemmelsen af, at kirkebøgerne er ført for et længere tidsrum under et efter hukommelsen. Man kan med andre ord ikke være sikker på, at en begivenhed ikke har fundet sted, blot fordi den kirkebog, som skulle have registreret den, intet indeholder derom.

Ildebrand i præstegårdene, sløseri og ligegyldighed med opbevaringen har berøvet os mange kirkebøger, og kommer man under sin forskning til det punkt, at den kirkebog, hvor man med sikkerhed skulle kunne finde, hvad man søger, er gået tabt, vil der som regel ikke være meget at gøre. Dog bør

1. S. Nygård i Samlinger til jydsk Historie og Topografi, 4. rk. III, 1917–19, s. 22–43.

man, hvor det drejer sig om personer, som ved rang, embede eller andre forhold er hævet over den almene befolkning, forsøge om vielsestiden eventuelt kan konstateres gennem kopulationspengenes betaling, i hvilket tilfælde man som nævnt kan gå ud fra, at vielsen som regel har fundet sted få dage senere¹, gennem lejlighedsdige eller bevillinger; at søge tilladelse til at vies i huset uden trolovelse og lysning var fra slutningen af det 17. og hele det 18. århundrede igennem overordentligt almindeligt; de her hen hørende bevillinger vil normalt være at finde i sjællandske, jyske osv. registre (se s. 136), men er ikke altid indført, hvorfor også Danske Kancellis Sportelregnskaber bør undersøges.

Er det en begravelse, man ikke kan finde, må også foruden lejlighedsdige og ligprædikener i den trykte litteratur, registre og sportelregnskaberne undersøges, dispensationer fra begravelsesforordningen af 1682 er ikke sjældent forekommende; af betydning, særlig i købstæderne og København, er også kirkernes regnskaber; eksempelvis kan nævnes, at man for Københavns St. Nikolaj kirkes vedkommende – hvis begravelsesprotokol først begynder 1767 – er dækket tilbage til 1732 gennem de i Stadsarkivet opbevarede kirke-regnskaber, hvorover register findes sst., og for begravelserne inde i kirken endda et godt stykke tilbage gennem de også i Stadsarkivet bevarede gravstedsprotokoller²; også latinskolernes *ligpengeregnskaber* er en fortrinlig kilde; det var almindelig skik og brug, at disciplene sang ved begravelser, og man kan ofte af den vedføjede bemærkning »hel« eller »halv skole«, dvs. stort eller lille kor, få oplysninger af personhistorisk værdi. For Københavns vedkommende er man relativt godt hjulpet med hensyn til begravelser. Frue Skoles regnskab over ligpenge 1584–86, 1594–1602, 1603–12 og 1625–28 giver en del, men navnlig de fra 1711–97 bevarede *Frue Skoles Ligbøger* er et hjælpemiddel af uvurderlig betydning; de er ordnet som ugepengeregnskaber og giver altså ikke oplysning om selve begravelsesdagen, men kun om den uge, i hvilken jordefærden har fundet sted³. Kender man tidspunktet for en persons død, men ikke begravelsesstedet i København, er det langt lettere at slå efter i ligbøgerne, hvor også sognet er angivet, end at lede sig frem gennem en halv snes kirkebøger. Fra 1805 har desuden Københavns begravelsesvæsen årsvis alfabetisk ordnede registre over begravede med henvisning til begravelsesvæsenets egne protokoller. Seddelmaterialet hertil findes nu i Københavns Stadsarkiv.

Selvom det store flertal af kirkebogsindførslerne ikke giver andet og mere end korte, tørre data, er der visse oplysninger, som sjældent savnes i ældre tid, fordi de har haft økonomisk betydning for præsten, og som kan have

1. Noget bevis for, at vielsen har fundet sted, ligger der naturligvis ikke heri.

2. Uddrag for tiden indtil ca. 1700 trykt ved Oluf Nielsen i *Personahist. Tidsskr.* I, 1880, s. 192–223.

3. Saa vel ligpengeregnskaberne som ligbøgerne findes i Landsarkivet for Sjælland m. v.

stor slægtshistorisk værdi ved, hvad man derigennem kan slutte sig til med hensyn til den afdødes position; det gælder f. eks. ved vielser med hensyn til kongebrevs løsning, ved begravelser, om de har fundet sted i kirken eller på kirkegården, i den dyre eller i den billige jord, med alle klokker eller kun med den lille spirklokke, i egekiste, med ligklæde osv., osv.; det er jo ikke få præstemænd og degne, der som Holbergs Per Degn har forbedret deres indkomster ved at skelne mellem fint sand og slet og ret jord. Er der tale om fremtrædende personer, eller er der til en bestemt begivenhed knyttet særligt mærkelige omstændigheder, kan man undertiden finde udførlige beretninger herom, ofte ledsager præsten også indførslen med en rosende eller dadlende karakteristik, der sætter den fromme afdøde eller det syndens barn i det rette relief; ligefremme nekrologer, som man ikke sjældent træffer f. eks. i tyske kirkebøger, er sjældnere her til lands.

Med reskriptet af 1812, hvorved de skematiske kirkebøger indførtes, ophører den individualistiske periode i vore kirkebøgers historie; alle slige opmuntrende og ikke mindst for præsternes eller degnenes personkarakteristik overordentligt værdifulde enkeltheder forsvinder, men er de nye kirkebøger end, som det er blevet fremhævet, ved deres ensartethed kedeligere end de gamle, må de dog alligevel netop ved deres krav om ganske bestemte oplysninger, i hvert tilfælde betragtes som et væsentligt skridt fremad¹.

Ved efterforskninger i kirkebøgerne, som iøvrigt ved alle andre arkivaliske kilder, må man have opmærksomheden henledt på det forhold, at retskrivningen i ældre tid var overordentligt vakkende, og ikke mindst på den fuldkomne usikre navnebrug. Der er så at sige ikke grænser for, under hvilke betegnelser en og samme person kan optræde. Det hører til dagens orden, at Peder Hansen et sted kaldes således, et andet sted træffes som Peder Væver, et tredje sted måske med et slægtsnavn; heroverfor må man være særligt varsom og ikke mindst sørge for, at identificeringen altid er fuldkommen sikker, før man medtager en oplysning i sin fremstilling; der kan jo være to vævere, som begge hedder Peder, i samme sogn. At slægtsnavne optræder i de mærkeligste former, må man heller ikke undre sig over, der er intet usædvanligt i, at en slægt Mohr i kirkebogen kaldes Maard, eller at en bærer af dette navn ved sin død kun kaldes Ole Pedersen; i en tid, hvor slægterne oftest selv var inkonsekvente i deres brug af navnet, kan man ikke vente, at den tilfældige kirkebogsfører eller kancelliskriver skal anvende den form, man nu anser for den korrekte. Til gengæld har man ofte den fordel af den anvendte form at kunne se, hvorledes navnet har været udtalt, som når Fabritius hyppigt forekommer i formen Fabritzius, eller slægten

1. S. Nygård i Jydske Saml. anf. sted. Gustav Bang: Kirkebogsstudier, 1906. – Om de sønderjyske kirkebøgers særlige karakter se S. Nygård i Vejledende Arkivregistraturer V, Danmarks Kirkebøger 1933.

Grandjeans stamfader Augustin Grandjean kaldes »Ostein«, altså en fonetisk form for diminutivet Austin.

Endnu et lærerigt eksempel på, hvilke vanskeligheder navneusikkerheden medfører, skal anføres. En købmand Peder Berg i Korsør († 1810) måtte ifølge en attest fra hans læretid, som fandtes i skiftet efter ham, være født i Skelskør ca. 1770, men en omhyggelig gennemgang af Skelskørs dåbsprotokol var resultatløs. Da navnene på et par af hans søskende var kendte, noteredes alle de personer i kirkebogen, der i tiden 1750 til 1800 var døbt med disse navne. Resultatet heraf var, at det eneste ægtepar, der havde børn med disse navne var en skipper Christopher Norsk og hustru Sara Poulsdatter. En tredje gennemgang af kirkebogen efter alle børn af dette ægtepar gav så beviset for, at Peder Berg hørte hjemme her, derved at præsten et sted havde været så forsynlig at skrive Christopher Berg, kaldet Norsk.

Værre er man naturligvis stillet, når f. eks. kirkebogen i Sigersted beretter, at *møller* Svendsens enke af Englerup er død 14. januar 1814, og denne indførsel så betyder, at den nævnte dag begravedes Elisabeth Schwensen, født Collundborg, enke efter *skovrider* Friederich Schwensen i Glücksborg, og død 8. januar 1814. Fejltagelsen med møllerstillingen skriver sig fra, at afdøde boede hos sin svigersøn i Englerup mølle. I denne indførsel er der vist begået så mange fejl som overhovedet muligt.

Et andet forhold, man må have opmærksomheden henledt på, er de gennem tiderne foretagne omlægninger af sognegrænserne; søger man forgæves en indførsel, som man bestemt måtte vente at finde i den pågældende kirkebog, kan årsagen hertil være, at sognegrænsen er flyttet, oplysninger herom findes i kirkebogsregistraturen (se foran s. 73). Årsagen til, at man intet kan finde, kan dog også være, at præsten ved uagtsomhed har forvekslet kirkebøgerne og foretaget indførslen i annekssognets protokol.

Er man kommet længere tilbage i tiden, kan man ikke undgå sproglige vanskeligheder, man må i så fald rådspørge ordbøgerne, af hvilke mange er for hånden, især benyttes Videnskabernes Selskabs Ordbog og O. Kalkar: Ordbog over det ældre danske Sprog. Kan man ikke løse vanskelighederne herigennem, bør man forsøge dialektordbøgerne og om mere specielle ting iøvrigt spørge sig for; det samme gælder overfor de både danske og latinske forkortelser, som i stor udstrækning findes i kirkebøgerne, hvis ikke betydningen klart fremgår af teksten. Man må være klar over de almindeligst forekommende latinske benævnelser: pater for fader, mater – moder, testes – faddere, susceprix – gudmoder osv.

Også dateringen kan undertiden volde den uøvede vanskeligheder, idet præsterne foruden at anvende latinske benævnelser og forkortelser som en reminiscens fra middelalderlig dateringsmåde har været tilbøjelig til ikke at angive datoen, men derimod antallet af dage før eller efter en kirkelig høj-

tid; det er jo ikke umiddelbart til at se, at et barn, der er døbt Fest. Ascens. (Kristi himmelfartsdag) 1717, er døbt 6. maj, eller at Dom. 12. p. Trin. (12. søndag efter trinitatis) 1750 var 16. august. Da de fleste af kirkefesterne jo er bevægelige, må man have kronologiske hjælpemidler for at finde datoen, hertil kan i første række anbefales *R. W. Bauer: Calender for Aarene 601–2200* (Kbh. 1868 og senere udgaver) og *Grotefend: Taschenbuch der Zeitrechnung* (Hannover 1898).

Søndagen hedder Dominica, hverdagen Feria (egentl.: ugedag) med tilføjet tal, Feria 2 er mandag, Feria 6 fredag. Af mere specielle søndagsnavne, som hidrører fra begyndeisesordene i de latinske messetekster til de pågældende dage, skal her anføres: Esto mihi eller Quinquagesima for fastelavns-søndag, Invocavit, Reminiscere, Oculi, Lætare og Judica for henholdsvis 1., 2., 3., 4. og 5. søndag i fasten, Quasimodogeniti, Misericordia, Jubilate, Cantate, Rogate og Exaudi for 1., 2., 3., 4., 5. og 6. søndag efter påske.

Et andet forhold, man må være opmærksom på ved dateringer, er *kalenderreformen* i året 1700, da Danmark og Norge ligesom den protestantiske del af Tyskland gik over fra den julianske kalender til den gregorianske, idet man dette år sprang fra 18. februar til 1. marts. Den tilsvarende kalenderreform indførtes i Sverige 1753. Ved dateringer før 1700 bør den gamle dato anføres med tilføjelse af gl. st. (gammel stil, eller den tilsvarende latinske forkortelse st.v.). Endelig må man bemærke de latinske forkortelser for månednavnene, hvor VIIbr. (eller 7br.) betyder september (altså ikke den syvende måned), VIIIbr. (8br.) er oktober, IXbr. (9br.) november og Xbr. (10br.) december, svarende til de latinske tal septem (7), octo (8), novem (9) og decem (10)¹.

En let anvendelig regel til at konstatere ugedagen for en kendt dato er meddelt i *Nyt Tidsskrift for Matematik A. 1897*²:

Gregoriansk kalender:

Læg følgende fem tal sammen:

1. Datoen (dagens nummer i måneden).
2. Det til månedens nr. svarende tal af rækken 1–4–4–0–2–5–6–3–6–1–4–6.
3. Et af tallene 4–2–0–6 eftersom årstallets to første cifre er 17–18–19 eller 20.
4. Årstallets to sidste cifre.
5. En fjerdedel af det sidstnævnte tal.

Summen divideres med 7, som rest vil da fremkomme et af tallene 1–2–3–4–5–6–0. Den søgte ugedag er da henholdsvis søndag, mandag, tirsdag, onsdag, torsdag, fredag eller lørdag. I skudår formindskes ovennævnte rest med 1, når datoen er i januar eller februar³.

1. Jfr. Johannes Steenstrup: *Tidsregning*, 1908 og Herluf Nielsen: *Kronologi*, 1962.

2. Efter E. Kleins artikel herom i *Fortid og Nutid II*, 1919, s. 225.

3. I den gregorianske kalender er årstal, delelige med 4, skudår, undtaget herfra er dog hele århundreder, dersom antallet af hundreder *ikke* også er deleligt med 4 (altså 17, 18 og 1900 er ikke skudår, medens 1600 og 2000 er det).

Juliansk kalender:

Fremgangs måden er den samme som før, kun at den under 3 opførte talrække ombyttes med 1-0-6-5-4-3-2 svarende til årstallets to første cifre 10-11-12-13-14-15-16.

Et spørgsmål af største betydning for den begyndende slægtsforsker er *læsningen* af arkivalierne. Ikke alene har skriften undergået meget stærke ændringer gennem tiden, men lige til henimod sidste fjerdedel af det 19. århundrede har man skrevet med gotisk skrift, som jo afviger stærkt fra den nu brugelige latinske. Læsningen er imidlertid som regel ikke så vanskelig, som den straks i første øjeblik ser ud til, og rutine erhverves som regel ret hurtigt. Der findes i boghandelen forskellige skriftlæsningsbøger, skriveshæfter og alfabeter, og det kan ikke tilstrækkeligt anbefales begynderen at lære det gotiske alfabet så grundigt, at han selv er i stand til at skrive det, før han giver sig i lag med omfattende arkivstudier; af stor nytte er det også at begynde sine studier med at få fat i facsimiler af skrift, helst med vedføjet trykt gengivelse, og forsøge at skrive håndskriften af¹; ved derefter at konferere sin afskrift med den trykte gengivelse vil man hurtigt udfinde, hvilke punkter det er, der volder en selv de største vanskeligheder, og ved fortsat øvelse lærer man sig på denne måde hurtigt det nødvendige. Både for en selv og for det arkiv- eller bibliotekspersonale, som gerne vil træde hjælpende til, vil der spares megen tid, dersom begynderen uden vanskelighed selv kan klare en almindelig skriverhånd. At der også for den øvede håndskriftlæser stadig vil forekomme vanskeligheder, er en selvfølge, og man må hellere spørge sig for end skrive galt af.

Når kirkebogsundersøgelserne er til ende eller jævnsides med dette arbejde, må man i gang med skifteprotokollerne; når man har dødssted og -tidspunktet, må man først konstatere om der er bevaret skifteprotokoller (jfr. den s. 194 ff. givne oversigt over skiftevæsenet) og sætte sig ind i, hvilken myndighed den afdødes bo sorterede under. Ligesom kirkebøgerne har skifteprotokollerne ifølge deres natur juridisk gyldighed som bevis for filiationsforholdet, men skifteprotokollerne har tillige som oftest den største slægts-historiske betydning, idet man jo ikke alene derved får oplysning om alle arvingerne og deres opholdssted, kvindelige arvingers ægteskabelige forhold, osv., men også meget ofte gennem den rigdom af attester, breve, regninger osv., osv., der kan være bevaret i afskrift i protokollen eller som bilag til denne, og gennem de omhyggelige registreringer af boets værdier vil få væsentlige bidrag til skildringen af hjem og personer. Underskrifter og segl fra slægtens medlemmer vil også ofte være bevaret netop her.

1. Holger Hjelholt: Skriftprøver fra Tiden efter Reformationen til Midten af 19. Aarhundrede. Med Tekstlæsninger. 1940. Anna Elise Møldrup: Gotisk Skrift. Vejledning i Læsning af Kilder til Slægtsforskning, 1940.

A B C D E F G H I
 J K L M N O P Q R S
 T U V W X Y Z æ ø

a b c d e f g h i j k l m n
 o p q r s t u v w x y z æ ø

Gotisk alfabet.
Kalligraferet.

A B C D E F G H I
 J K L M N O P Q R S
 T U V W X Y Z æ ø

a b c d e f g h i j k l m n
 o p q r s t u v w x y z æ ø

Gotisk alfabet.
Almindelige håndskriftformer.

Spørgsmålet om *kildekritik* og *diplomati*k kommer slægtsforskeren ikke helt uden om, men som regel vil han dog i langt ringere grad end historikeren komme til at stå ovenfor en undersøgelse af dokumenternes ægthed; disse undersøgelser forekommer hyppigere ved studiet af middelalderlig genealogi, og med denne vil en ikke historisk-videnskabeligt uddannet slægtsforsker næppe i større grad komme til at beskæftige sig. Forfalskninger af kirkebøgerne haves der imidlertid også eksempler på¹, og det kan kun anbefales slægtsforskeren at orientere sig med hensyn til principperne for den historiske kildekritik, således at han i hvert fald er klar over de her hen hørende problemers eksistens².

Virkelige vanskeligheder bereder de ovenfor skildrede undersøgelser ikke, bortset fra de nævnte besværligheder, som enhver begynder står over for, og som han hurtigt vil overvinde ved at sætte sig grundigt ind i de pågældende kilders karakter, være omhyggelig med sin gennemgang og nøjagtig med sine optegnelser, samt endelig bruge både sin iagttagelsessans og sin tålmodighed i videst mulige udstrækning.

Værre bliver det unægtelig, dersom man ikke ad de nævnte veje kan konstatere, hvornår eller hvor et bestemt familiemedlem er født. Hvorledes man i sådanne tilfælde skal bære sig ad, er det ugørligt at opstille almen gyldige regler for; hvor langt man vil nå, er ikke alene afhængigt af, hvad der er bevaret af kildemateriale, men også i højeste grad af tilstrækkeligt kendskab til de kilder, der findes, og af forskerens iagttagelses- og kombinationsevne. Det gælder her fremfor alt at lægge mærke til de tilsyneladende ubetydeligste småting, ofte er det dem, der kommer til at hjælpe en over »*det døde punkt*«. Er man standset i sit arbejde, må man tage et skøn over, hvad man ved, og på dette grundlag danne sig en arbejdshypotese; man må skaffe sig nøje overblik over, hvilke kilder der kan komme i betragtning i det foreliggende tilfælde, og omhyggeligt lede, indtil man har fundet, hvad man søger, eller alle muligheder er udtømt. Det kan imidlertid ikke kraftigt nok pointeres, at man meget nøje må skelne imellem, hvad der vides med sikkerhed, og hvad der kun er formodning og mere eller mindre vel underbygget konstruktion. Altfor ofte har man set det sørgelige resultat, at en forsker har arbejdet så længe med sin egen formodning, at han til sidst føler sig overbevist om, at forholdet er således, og fremsætter den som en kendsgerning; at man ved fremstillingen bør gøre rede for, på hvilket grundlag man har

1. Et tilfælde af kirkebogsforfalskning omtales i Paul Hennings: Die »Ehe« des königl. dän. Generals und Staatsministers von Huth, Der Deutsche Herold 1922, nr. 2.

2. Kr. Erslev: Historisk Teknik, 1911.

opstillet sin hypotese, og hvilke undersøgelser der er foretaget, er næsten for selvfølgelig til at blive særligt fremhævet. At give en oversigt over, hvilke arkivalier der kan komme i betragtning, er ganske umuligt; det vil i hvert enkelt tilfælde afhænge af de foreliggende omstændigheder, og talrige arkivalske kilder af den mest forskellige art kan i givet fald indeholde oplysninger af værdi for slægtsforskeren. I største almindelighed skal her kun henvises til det pågældende steds retsprotokoller, overformyndersager, skøde- og pantebøger osv., osv., men desuden naturligvis til centraladministrationens arkiv, hvor ikke mindst skatteregnskaber og kancelliregistranter (registre og tegnelser) i første række får betydning.

Hvor man skal sætte ind, afhænger af det milieu, slægten eller dens enkelte medlemmer har levet i; drejer det sig om en *embedsmand* søger man naturligvis først og fremmest embedsansøgninger og -udnævnelser, pensions- og enkekassesager, lønnings- og konduitelister, osv. *Borgere* søges i borger-skabsfortegnelser, rådstueprotokoller og købmandslav, *håndværkere* i de respektive lavs arkiver, af hvilke en del opbevares i vore offentlige arkiver, *bønder* i amtsstuernes eller godsernes arkiver, i fæsteprotokoller og jordebøger, tingbøger osv.

Mulighederne er mangfoldige, og det følgende afsnit om arkivernes slægts-historiske indhold skulle give forskeren tilstrækkelig vejledning til at opnå i hvert fald noget resultat ved egen hjælp, ikke mindst ved den deri meddelte oversigt over de forskellige institutioners forretningsgang, som jo danner grundlaget for arkivsagernes ordning. Endelig må man naturligvis også på dette punkt søge råd og vejledning hos arkivernes embedsmænd, som gennem deres daglige arbejde med stoffet sidder inde med rige erfaringer for, hvor man med held kan søge. Som sidste udvej kan det tilrådes at indrykke spørgsmålet i »Personalhistorisk Tidsskrift«; der er jo en mulighed for, at en af tidsskriftets læsere i sine samlinger har oplysninger, som kan føre videre.

Hvad det manuelle arbejde angår, må slægtsforskeren gøre sig det til hovedregel, at *intet må skrives uden kildeangivelse*, og denne må være klar og udtømmende, dvs. omfatte protokollens eller sagens fulde titel, foliotal eller nummer, og stedet, hvor den findes. Her må anbefales den største omhyggelighed og nøjagtighed, en fejlfuld eller ufuldstændig kildeangivelse – for slet ikke at tale om mangelen på henvisning – kan forårsage timers spildt arbejde for en selv eller andre. Lader man sit arbejde trykke, *skal* kildehenvisninger ufravigeligt anføres i noterne. Naturligvis behøver man ikke ved de genealogiske kendsgerninger at henvise til de kirkebøger, hvorfra oplysningen er taget; står der i teksten, at en mand er døbt i Slangerup kirke, er det en selvfølge, at kilden herfor er Slangerup kirkebog, derimod er det f. eks. ikke nok at skrive, at en mand er døbt i Slagelse eller i Helsingør, her må henholdsvis St. Mikkels eller St. Peders og St. Olai eller St.

Maric kirke anføres. Er oplysningen hentet andet steds fra, fordi selve kirkebogen er gået tabt, må der selvfølgelig henvises også for de genealogiske kendsgerningers vedkommende.

Nøjagtighed og omhyggelighed er tillige de første krav, der må stilles til selve udskrifterne, Uddrag må som regel anføres ord- og bogstavret, og refererer man en kilde, må man drage omsorg, for, at alt væsentligt bliver medtaget; at man skarpt bør skelne mellem referat og udskrift er en selvfølge. Med hensyn til den bogstavrette gengivelse er dog en fornuftig og forsigtig *normalisering* at anbefale. Fortidens fuldkomment tilfældige og usystematiske anvendelse af store og små bogstaver, dobbelte konsonanter osv. har det som regel ingen interesse at få slavisk gengivet; en sådan gengivelse bevirker kun, at citaterne bliver vanskelige at læse og bidrager til at skabe fuldstændigt fejlagtige forestillinger hos den mindre kyndige om det danske sprogs udtale i tidligere tid; normaliseringen bør imidlertid ikke foretages så radikalt, at man, som puristisk påvirkede skribenter i forrige århundrede, går så vidt at erstatte x med ks og c med k; herved fremkommer f. eks. en sådan meningsløshed, at man træffer den kendte politiker C. C. Hall i forklædningen K. K. Hall. Gengiver man i større udstrækning breve eller dokumenter, bør de principper, som man konsekvent har fulgt ved sin normalisering, nøje angives. Det må imidlertid anbefales, i hvert fald hvad personnavnene angår, at vente med normaliseringen, indtil manuskriptet skal renskrives; det kan være af afgørende betydning, at man i sit materiale er i stand til at se nøjagtigt, hvad der står i kilden.

Praktisk vil det være at tage sine uddrag på sedler af en bestemt størrelse, oktav eller kvartark til mindre uddrag, folioark til større. Man bør altid benytte samme størrelse, og det betaler sig ikke at spare på papirets kvalitet, sedlerne skal jo gentagne gange mellem hænder, inden man er færdig med sit arbejde. Endvidere bør man kun skrive på den ene side af papiret og altid anbringe kildehenvisningen på den samme plads, foroven eller forneden som man nu finder det bekvemmost.

Samtidig med indsamlingen af materialet må dette ordnes og registreres; mest hensigtsmæssigt er det at samle alle de udskrifter, der vedrører en bestemt person i et charteque eller en kuvert for sig; dokumenter, der vedrører hele slægten, holdes for sig selv i spidsen af samlingen, og sådanne, der angår flere personer, anbringes under hovedpersonen, medens der for de øvriges vedkommende i de respektive kuverter lægges genparter eller blot henvisning til hovedstedet. Breve sorteres således, at hver *adressats* breve samles for sig og her indenfor ordnes alfabetisk efter brevskrivere og kronologisk indenfor disse.

Et register er tillige nødvendigt; bedst er det at anvende så store registersedler eller -kort, at de samtidig kan tjene som en slags »generalieblade«,

således at man ikke alene har de genealogiske kendsgerninger anbragt på kortet, men tillige straks kan se, hvad man i det hele taget ved – og dermed også hvad man mangler – om den pågældende person. Personens fulde navn anbringes på kortet, efternavnet forrest og kaldenavnet understreget. Hvorledes man i det enkelte vil indrette sig, er naturligvis individuelt, Hovedsagen er, at man *har* et system, som man selv, og helst også andre, kan finde sig til rette i uden vanskelighed, og som på et hvilket som helst stadium under arbejdet tillader det fulde overblik.

I Tyskland er der gjort et stort arbejde med at konstruere kartotekkort med fortryk, personblade, kartotekmapper, oversigtstavler, spørgeskemaer, osv. osv., også her i landet er der fra tid til anden fremkommet skematiske slægtsbøger, som kan benyttes med held¹.

Når man så er kommet så vidt, at stofindsamlingen i det store og hele er tilendebragt, må materialet samles og bringes i form. Som nævnt ovenfor er det en absolut fordring til moderne genealogiske arbejder, at teksten indeholder visse bestemte oplysninger om hver enkelt person, for så vidt de kan skaffes; de pågældende oplysninger er fulde navn og steds- og datoangivelser for fødsel og dåb, vielse, død og begravelse. For stedsangivelsernes vedkommende er det som nævnt ikke tilstrækkeligt ved købstæder kun at anføre byens navn, også kirkens navn skal meddeles. Det er gennem disse oplysninger, at arbejdet dokumenteres, først her igennem bliver det muligt for andre, der beskæftiger sig med de samme personer, at verificere de anførte data. For at undgå stadige gentagelser og lette overskueligheden, kan det anbefales at anvende følgende almindeligt benyttede tegn og forkortelser:

- * for: født
- dbt. for: døbt
- ~ for gift . . . med
- † for: død
- begr. for: begravet.

Det må endvidere anbefales at holde oplysninger om fødsel, dåb, død og begravelse samlede umiddelbart efter navnet; ofte søger benytteren af et genealogisk arbejde jo en ganske bestemt ting, og det sparer da både tid og ulejlighed, ligesom det forebygger fejltagelser, at han kan finde det søgte uden først at være nødt til at gennemlæse en biografi på en halv side eller mere. Det er ikke uden betydning tillige at anføre dødsårsagerne, hvor disse kan konstateres gennem kirkebøger eller attester.

Til de skematiske oplysninger kan man så føje biografiske meddelelser efter sit eget skøn. Hovedreglen er her, at man må gøre rede for den på-

1. Saaledes f. eks. »Slægtebog« 1940 (J. H. Schultz forlag) og Slægtskartoteket, 1946 (Morten A. Kochs forlag).

gældendes løbebane, uddannelse, ansættelser, profession, besiddelsesforhold osv.; man må vogte sig for at give disse biografier en alt for knap form, men endnu mere dog for at gå til den modsatte yderlighed. Der er i tidens løb anvendt tilstrækkeligt med tryksværte til at genoptrykke, hvad andre har skrevet, og man bør derfor indskrænke sine meddelelser om personer, der i forvejen foreligger fyldigt biograferede, til et nødtørfigt minimum; ikke mindst gælder dette om den begrænsede kreds af lærde folk og patri-ciere fra det 16. og 17. århundrede, som stadigt går igen på så mange nulevende menneskers anetavler.

Bliver biografierne for omfattende, kan det anbefales at skille dem ud fra den rent genealogiske tekst og dele sit arbejde i en efterslægts- eller anetavle, som kun indeholder de nødvendige genealogiske og biografiske oplysninger, og en historisk skildring af slægten eller enkelte af dens medlemmer. Man bør være varsom med i alt for høj grad at gengive dokumenter og breve som led i selve teksten; et stof må bearbejdes og ikke fremlægges for offentligheden som en blot og bar materialesamling, slikt halvfærdigt arbejde er til mere ærgrelse end glæde for læseren. Brevstof og dokumenter af enhver art kan gengives in extenso eller i uddrag som tillæg til bogen. Ved selve bearbejdelsen bør man naturligvis også være forsigtig med, hvad man inddrager i teksten. Begyndere har her en vis – ganske naturlig – forkærlighed for at hæfte sig ved de tusinde småting, som faktisk ingenting siger, fordi det er fællestræk, og til at lade sig imponere af ganske selvfølgelige bagateller. Man må ved omfattende historisk og kulturhistorisk læsning og ved grundigt at sætte sig ind i den genealogiske og personhistoriske litteratur, vejledt gennem anmeldelser, søge at nå frem til det bedst mulige resultat.

Spørgsmålet om, i hvilket omfang man er berettiget til at offentliggøre resultaterne af sine slægtshistoriske undersøgelser uden samtykke fra alle eller flertallet af slægtens medlemmer, har været drøftet på forskellig vis. Oplysninger, der gør indgreb i privatlivets fred, må naturligvis ikke trykkes – herimod beskytter iøvrigt straffeloven – men bortset herfra må det fastholdes, at da arkivernes samlinger er offentligt tilgængelige, må den slægtsforsker som af egen drift og på egen bekostning indsamler oplysninger om en slægt, det være sig hans egen eller andres, også have frie hænder til ved offentliggørelse eller på anden måde at gøre sit arbejde frugtbringende.

Dersom arbejdet udføres på bestilling og mod honorar, har derimod den eller de, der har bekostet undersøgelserne, bestemmelsesretten med hensyn til, hvad der skal ske med arbejdet¹. Meddelelsen af oplysninger til et arbejde må antages at indeholde samtykke til at benytte disse oplysninger også ved offentliggørelsen. Ved benyttelsen af brevstof, dagbøger osv. i privat eje må

1. Det kan dog ikke antages, at den mand, der bestiller et genealogisk arbejde hos en anden, er berettiget til at lade dette trykke i udarbejderens navn uden dennes tilladelse.

ejerens samtykke indhentes. Næst efter sandfærdighed kommer det iøvrigt i det hele taget an på takt og smag, når spørgsmålet om, under hvilken form arbejdet skal trykkes, bliver aktuelt.

Det er ovenfor nævnt, at bogen skal være forsynet med henvisninger, hvori der gøres rede for, hvorfra oplysningerne er hentet; dette er et uafviseligt krav i alle de tilfælde, hvor kilden ikke direkte fremgår af det meddelte. Et andet uafviseligt krav til et slægtshistorisk arbejde er, at det afsluttes med et udtømmende navneregister, som bør omfatte alle de i teksten forekommende personer, hvorom der er meddelt noget af betydning; fyrster, i hvis tjeneste slægtens medlemmer har stået, officerer, der blot nævnes i deres egenskab af afdelingschefer, forfattere, hvis værker citeres o. lign. kan som regel udelades. Stedregistre og ved rigt illustrerede værker tillige billedregistre vil også som oftest være særdeles nyttige¹.

Om navneformerne gælder det samme som ovenfor er sagt med hensyn til citatgengivelse; der bør foretages en fornuftig normalisering. Det er som oftest uden interesse at bringe navnene i den form, den tilfældige kirkebogsfører har fundet passende, men også her må dog advares mod for radikale metoder.

Hvadenten man har delt arbejdet i en genealogisk og en historisk del eller ikke, bør der i indledende afsnit gøres rede for slægtens navn og våben, ved beskrivelser heraf må man eventuelt søge sagkyndig bistand. Har slægten gennem tiderne ført flere våbener eller forskellige former af det samme våben, bør man tillige benytte lejligheden til at få fastslået, hvilket eller hvilken form der fremtidig bør benyttes, hvorom der naturligvis må træffes aftale mellem slægtens medlemmer; også i så tilfælde vil det være nødvendigt for lægmanden at søge sagkyndig hjælp for at få det rette våben fastslået, og man bør ikke af pietetshensyn vige tilbage for at få ændret de detaljer, der strider imod de heraldiske regler. Flertallet af vore borgerlige slægtsvåben stammer fra en heraldisk forfaldsperiode, der tilsidesatte de mest elementære love.

Indledningen bør også bringe en kort redegørelse for slægtens oprindelse og hovedtrækkene i dens liv, og den bør endvidere ledsages af en statistisk behandling af materialet, som giver oversigt over de simple talforhold, antallet af personer fordelt efter generationer og køn, civilstands forhold, ægteskabernes frugtbarhed, gennemsnitsalder, fordeling efter fødested og erhverv osv. Det er næppe overflødigt at gøre opmærksom på, at en statistisk analyse af en slægt giver mulighed for en ganske anderledes nøjagtig slægtsbeskrivelse end den tilvante; det indtryk, en tilfældig benytter får af en slægt ved at blade i en genealogisk fremstilling, afviger ofte ikke ubetydeligt fra det talmæssigt begrundede resultat, fordi man er tilbøjelig til at hæfte

1. H. W. Harbou: Om Personregistre, Personalhist. Tidsskr. 7. rk. III, 1919, s. 1–22.

sig for stærkt ved de iøjnefaldende undtagelser. På den anden side må man være klar over, at almenyldige slutninger ikke vil kunne drages af en sådan enkelt slægtsanalyse; når den alligevel tilrådes foretaget, er det da dels begrundet med den interesse, det altid vil have at få en exakt beskrivelse af slægten, dels med den lettelse, det vil betyde for fremtidige sammenfattende slægtsanalyser, at tallene for den enkelte slægt på forhånd er udregnede.

Endelig bør man også i indledningen gøre rede for sine iagttagelser med hensyn til tvillingfødsler, særligt fremtrædende eller hyppigt forekommende egenskaber (musikalitet f. eks.) osv., men som forhen fremhævet: man bør overlade enhver slutning på grundlag af sådanne måske tilfældige, måske arveligt bestemte foreteelser til fagmænd, det er blot genealogiens opgave at påpege tilfældene.

Den snævre slægtsinteresse vil som regel være den drivfjeder, der sætter det slægtshistoriske arbejde i gang; rige og dybe glæder venter den forsker, der giver sig i lag med arbejdet med iver og lyst, ledet af en ærlig stræben efter at fremskaffe – ikke beviset for slægtens fornemme herkomst eller store indsats – men blot de nøgne historiske kendsgerninger, og forberedt på at bære de ofre og skuffelser, der følger i dets spor. Men slægtsforskeren, også den der udtrykkeligt sætter sig som mål kun at skrive for slægten selv, må stedse erindre sig, at der ved siden af hans egen personlige interesse i det pågældende arbejde knytter sig en større, almen interesse dertil, en interesse som er ganske uafhængig af hans egen og af slægtens større eller mindre historiske betydning – også den slægt, som har levet hele sit liv i fuldstændig ubemærkethed, har sin plads i den store sammenhæng, er en lille sten i den mosaik, som udgør det danske folk – også dens udredning kan få betydning for den almindelige genealogiske forskning. Derfor må arbejdet udføres med redelighed og omhu og fremlægges på en så klar, nøgtern og lettilgængelig måde, at dets resultater kan blive »til fleres nytte«.

BIBLIOTEKERNES SLÆGTSHISTORISKE INDHOLD

Trykte slægtshistoriske værker vil i almindelighed fremtræde som resultat af en indsamling og bearbejdelse af arkivalisk stof, og kendskabet til dem vil derfor som regel spare slægtsforskeren for adskilligt arbejde, ikke mindst derved at de gennem deres letlæselige form er tilgængelige for begynderen på slægtsforskningens område uden at berede ham større vanskeligheder end det i almindelighed volder at læse nøjagtigt og skille det væsentlige ud. Da det vil være en ganske meningsløs anvendelse af tid og kræfter at gennemføre en arkivundersøgelse for bagefter at konstatere, at den pågældende slægts stamtavle allerede er trykt, eller at ikke uvæsentlige bidrag til den findes i litteraturen, så må gennemgangen af bibliotekernes slægtshistoriske stof være det første arbejde, som skal gøres. Først når man har et grundigt kendskab til, hvad bibliotekerne rummer, bør man vende sig til arkiverne som det sted, hvor slægtsforskerens væsentlige arbejde trods alt vil komme til at ligge.

For slægtsforskerens vedkommende vil der med bibliotekerne i det store og hele kun kunne forstås de videnskabelige biblioteker. Der findes mange velforsynede kommunebiblioteker, som også har en del af de håndbøger, slægtsforskeren skal benytte, og til benyttelse på læsesalene, eventuelt tillige til hjemlån, kan dele af den nødvendige litteratur lånes fra de videnskabelige biblioteker gennem folkebibliotekerne, men en væsentlig del af håndbøgerne har deres plads på læsesalene og vil derfor ikke kunne udlånes. Frederiksberg Kommunebiblioteker har dog landets største genealogiske samling udenfor Det kgl. Bibliotek.

De biblioteker, der således i første række bliver tale om at benytte, er følgende:

1. *Det kongelige Bibliotek* i København er Danmarks nationalbibliotek og ejer som sådant den største eksisterende samling af, hvad der er trykt her i landet fra de ældste tider indtil nu. Biblioteket er således for dansk litteraturs vedkommende et universalbibliotek, det vil sige at samlingen rummer litteratur indenfor alle fag; for den udenlandske litteraturs vedkommende er biblioteket tillige hovedcentret for de humanistiske videnskaber, således at det meste af den litteratur, som slægtsforskeren kan tænkes at få brug for, findes her, for så vidt den overhovedet haves her i landet.

Biblioteket er grundlagt som kong Frederik III.s private bogsamling og har fra 1793 været offentligt tilgængeligt. Læsesalen er åben for publikum kl. 9–22 i tiden $\frac{1}{10}$ – $\frac{31}{3}$ og kl. 9–19 i sommermånederne, udlånet er åbent 12–16, lørdag dog 12–15. Ekspedition af bøger til læsesalen finder sted 10–16, telefonbestilling 9–12.

Biblioteket er delt i flere afdelinger, hver med sine kataloger. Det, slægtsforskeren i første række får brug for, findes i bibliotekets danske afdeling, som rummer den danske, islandske, norske og slesvig-holstenske litteratur indenfor alle områder, samt den udenlandske litteratur disse lande vedrørende. For norsk litteratur er Det kgl. Bibliotek hovedstedet. Danske afdelings kataloger indtil 1960 består for det første af en række systematiske kataloger, 60 ialt, hvor bøgerne er indført uden hensyn til format efter de emner, de omhandler; dette systematiske katalogapparat står fremme i katalogværelset. Desuden findes et seddelkatalog, ordnet alfabetisk efter forfatternavn og for anonyme værkers vedkommende efter stikord; dette kan rekvireres ved henvendelse til den vagthavende bibliotekar, der også vil vejlede med hensyn til de under udarbejdelse værende kataloger for tiden efter 1960.

Den udenlandske afdeling omfatter som nævnt kun de humanistiske fag; herover findes 3 sæt systematiske kataloger over bøger henholdsvis i oktav, kvart eller folio-format, ordnet efter emner, og 2 seddelkartoteker, et alfabetisk ordnet på forfatternavne, et alfabetisk på anonyme værkers stikord. Såvel de systematiske kataloger som kartotekerne findes i katalogværelset. Dette katalogsystem er afsluttet 1950 og litteratur efter denne tid, ligesom løbende værker, påbegyndt før 1950, er optaget i et nyt katalogsystem. Til udenlandske afdeling er knyttet en særlig *svensk* afdeling, bestående af bøger, som omhandler Sverige og svenske forhold. Endvidere findes flere specielle samlinger, af hvilke især kort- og billedsamlingen samt håndskriftafdelingen har interesse i denne forbindelse.

2. *Universitetsbiblioteket* og det dermed forenede Classenske Bibliotek i København er oprettet i det femtende århundrede og består siden 1938 af to afdelinger, af hvilke den første (Fiolstræde 1) omfatter den humanistiske, den anden (Nørre allé 49) den natur- og lægevidenskabelige litteratur. Læsesalene er åbne kl. 9–22 (i tiden $\frac{1}{4}$ – $\frac{30}{9}$ dog kun 9–20). Bestilling af bøger til læsesal og udlån telefonisk kl. 9–11 for første afdelings, kl. 11–16 for anden afdelings vedkommende. Udlånet er åbent på 1. afdeling kl. 12–16 og på 2. afdeling kl. 10–16.

Det er således Universitetsbibliotekets første afdeling, der rummer den for slægtsforskeren nødvendige danske (men ikke norske) litteratur, der er tilgængelig her i samme omfang som i Det kgl. Bibliotek.

For den danske litteraturs vedkommende er Universitetsbiblioteket mere tilbøjelig til udlån end Det kgl. Bibliotek, hvis opgave som bogmuseum for nationallitteraturen nødvendiggør større tilbageholdenhed. Universitetsbiblioteket har ikke i sine kataloger nogen skillelinje mellem dansk og udenlandsk litteratur. Bøgerne holdes samlet i én systematisk opstilling. Den store disputatssamling, som universitetsbiblioteket har erhvervet og stadig forøger ved sine bytteforbindelser, er fordelt mellem de forskellige fagbiblioteker, udenlandske disputatser af humanistisk indhold skal således søges i Det kgl. Bibliotek. Hovedparten af den værdifulde håndskriftsamling er ligeledes overført til Det kgl. Bibliotek.

Til Universitetsbiblioteket er knyttet *Avisbiblioteket*, som rummer alle danske aviser; de københavnske aviser er tillige tilgængelige på Det kgl. Bibliotek, men alle provinsaviser, herunder de sønderjyske og holstenske, skal benyttes i Fiolstræde.

3. *Statsbiblioteket* i Århus er grundlagt 1897 og åbnes for publikum 1902. Åbningstiden er for læsesal og katalogværelse kl. 9–21 (i tiden $\frac{1}{5}$ – $\frac{21}{8}$ dog kl. 9–19), ekspeditionen finder sted kl. 10–15 og udlånet kl. 13–15.

Biblioteket rummer alt væsentligt af dansk litteratur efter ca. 1800 og har desuden betydelige dele af den ældre litteratur. Ligesom i Universitetsbiblioteket er den danske og den udenlandske litteratur opstillet samlet i én systematisk række. Statsbiblioteket har en kort- og billedsamling og forskellige andre specialsamlinger, som dog kun undtagelsesvis kan have betydning i denne forbindelse. Håndskriftsamlingen er ikke af større værdi for den personalhistoriske forskning.

Under overbibliotekaren ved Statsbiblioteket sorterer *Statens Avisamling i Aarhus*, som er oprettet 1916. Samlingen er så godt som fuldstændig fra ca. 1820, betydelig for tiden tilbage til 1783, men fra tidligere tid findes kun spredte årgange eller numre.

4. *Frederiksberg Kommunebiblioteker*, Solbjergvej 21–25. Bibliotekets læsesal (åben kl. 9–22, $\frac{1}{6}$ – $\frac{21}{8}$ dog kun kl. 9–20, lørdage kl. 9–16, søndag hele året kl. 13–18) har som nævnt landets største genealogiske samling bortset fra Det kgl. Biblioteks og har i sine seddelkartoteker et overordentligt fyldigt henvisningsmateriale til tidsskrifter, årbøger og samleværker.

Foruden disse hovedbiblioteker findes adskillige specialbiblioteker, for hvilke der henvises til den udførligere omtale i Lauritz Nielsen: *Vejledning i Biblioteksbenyttelse og almindelig Bibliografi*, 1931, og H. Einersen og M. Iversen: *Dansk Biblioteksfører*, 1955.

Af betydning for slægtsforskeren er ikke mindst Det kongelige Biblioteks store håndskriftsamling, bestående dels af bibliotekets oprindelige sam-

linger: 1. Gamle kgl. Samling, 2. Thottske, 3. Uldallske, 4. Kallske, 5. Collinske, 6. Ledreborgske og 7. Ny kgl. Samling, dels af de fra Universitetsbiblioteket overførte samlinger: E donatione variorum, Rostgaard og Additamenta, foruden flere mindre. Over de for slægtsforskeren betydende dele af disse samlinger foreligger trykte kataloger (se nedenfor), hvortil dog bemærkes, at Ny kgl. Samling stadig forøges. Man bør derfor jævnsides med de trykte kataloger holde sig ajour med de i bibliotekets katalogværelse tilgængelige systematiske og alfabetiske kataloger over håndskriftsamlingen.

Desuden findes landet over i forskellige arkiver, biblioteker og andre institutioner mere eller mindre væsentlige håndskriftsamlinger, hvorover en ganske summarisk oversigt haves i Albert Fabritius: Haandskrifter i danske Samlinger (Biblioteksaarbog 1941).

Det vil ikke kunne undgås, at den, der for første gang skal benytte et stort bibliotek, vil stå usikker og famlende overfor de særlige og uvante forhold, og der vil medgå ugers arbejde, før man med blot nogen selvtilid bevæger sig mellem bibliotekets kataloger og endnu længere tid kræver det at blive i stand til fuldt ud at udnytte dem. Det må jo ved de systematiske kataloger erindres for det første, at mangfoldige bøger er af en sådan art, at deres systematiske anbringelse beror på et subjektivt skøn, for det andet, at det system, efter hvilket katalogerne er indrettet, er blevet til på et tidspunkt, hvor den stedfundne udvikling i bogproduktionen såvel i kvantitativ som i indholdsmæssig henseende var umulig at forudse. Begynderen må derfor forsøge at sætte sig ind i det pågældende biblioteks særlige system og ikke straks opgive at finde litteratur om et bestemt emne, fordi den ikke findes der, hvor han først søger den. Det vil derfor altid, og naturligvis i første række for begynderen, være nødvendigt at spørge sig for hos bibliotekets embedsmænd. Megen tid vil imidlertid kunne spares såvel for publikum som for bibliotekspersonalet, hvis begynderen søger at klare de elementære spørgsmål på egen hånd; hertil skulle nedenstående oversigt kunne tjene.

Til disse indledende bemærkninger bør vist endnu knyttes et par ord, der gælder såvel for bibliotekernes som for arkivernes vedkommende, nemlig at behandle de benyttede bøger og arkivalier med den største omhu. Lad være med at væde fingrene, når der skal blades i kataloger, bøger eller akter, vend bladene ved at tage i hjørne hjørne for oven, ikke i underkanten inde ved ryggen; lad være at benytte bøgerne som skriveunderlag, det sætter uudslettelige mærker, ikke mindst i kuglepennens tidsalder, og lad være med at foretage understregninger, supplerende tilføjelser eller rettelser i andre end Deres egne bøger; finder man en meningsforstyrrende fejl bør man forelægge den for den vagthavende bibliotekar og lade ham foretage rettelse, såfremt han skønner det fornødent; som oftest vil dette kun gælde henvisninger eller registre. For arkivaliernes og håndskriftsamlingernes vedkommende bør den stren-

geste orden med akterne overholdes; som regel ligger akterne i en ganske bestemt orden, hvis forstyrrelse kan være af skæbnesvanger betydning. Disse bemærkninger er desværre ikke overflødige; det er langt fra altid, at publikum erindrer, at alle arkivalier og en stor del af den trykte litteratur er ganske uerstattelige ting, og den stærke benyttelse, som f. eks. ikke mindst folketællinger og kirkebøger har været ude for i de sidste menneskealdrer, lader ikke den tid fjern, da det af hensyn til bevarelsen vil være nødvendigt at gå til hårdhændede restriktioner, hvad benyttelsen angår.¹

Det første, begynderen har at gøre, er at gå i gang med de historiske bibliografier og andre trykte kataloger, af hvilke her skal nævnes:

1. C. V. Bruun: *Bibliotheca Danica. Systematisk Fortegnelse over den danske Litteratur fra 1482 til 1830, I–IV, 1877–1902, med Supplement og Register ved Lauritz Nielsen, 1914–31.* (Bd. III, 1896, indeholder sp. 933–1590 register over den danske slægts- og personhistoriske litteratur, dog kun omfattende selvstændige skrifter, ikke tidsskriftartikler; denne gruppe foreligger også i særtryk med selvstændig titel: *Fortegnelse over den danske personalhistoriske Litteratur fra den ældste Tid til 1830*). Hertil slutter sig et supplement, omfattende tiden 1831–40, udarbejdet af H. Ehrencron-Müller.

Til *Bibliotheca Danica* knytter sig videre for det her omhandlede område følgende arbejder: C. Klitgaard: *En Samling gamle Bryllupsviser* (*Personalhistorisk Tidsskrift* 6, V, 1914); H. Ehrencron-Müller: *Gamle danske Bryllups- og Ligvers i norske Biblioteker* (*Ph. T.* 8, II, 1923); samme: *En Samling personalhistoriske Viser, erhvervet af Det kongelige Bibliotek* (*Ph. T.* 8, VI, 1927); Albert Fabritius: *Dansk genealogisk Litteratur indtil 1830* (*Ph. T.* 11, II, 1941).

2. B. Erichsen og Alfr. Krarup: *Dansk historisk Bibliografi. Systematisk Fortegnelse over Bidrag til Danmarks Historie til Udgangen af 1912* (i Tilslutning til *Bibliotheca Danica*), I–III, 1927–29. (Registrerer al den udkomne danske og udenlandske litteratur vedrørende Danmarks historie (herunder Hertugdømmerne til 1864 og Norge til 1814), for så vidt den ikke er optaget i *Bibliotheca Danica*. Den vigtigere del af tidsskriftlitteraturen er analyseret. Bind I: tidshistorie m. m., II: topografi og Sønderjyllands historie m. m., samt registre, III: personalhistorie.
3. Årlig fortegnelse over historisk litteratur vedrørende Danmarks historie. Tillæg til *Historisk Tidsskrift*, udarbejdet af W. Møllerup (1875–86), William Christensen (1886–89), M. Mackeprang (1890–98), Alfr. Krarup (1899–1924), V. Hermansen (1925–27) og Henry Bruun (1928–

1) Se også Hans Knudsen i *Haandbog i Hjemstavnsforskning og Hjemstavnskultur*, 1939, s. 296.

- 42). – Litteraturfortegnelsen, der er ordnet efter samme grundprincipper og med samme inddeling som Erichsen og Krarups ovennævnte bibliografi, tjener som fortsættelse af denne for tiden efter 1912. – En samlet fortsættelse af Erichsen og Krarup, dækkende perioden 1913–42 er under forberedelse ved Henry Bruun.
4. Henry Bruun: Dansk historisk bibliografi 1943–47, 1956. – Udgør den første af en planlagt række 5-årsbibliografier i tilslutning til de foregående.
 5. Dansk Bogfortegnelse 1841 ff. Udarbejdet af F. Fabricius, J. Vahl, H. Ehrencron-Müller, H. Topsøe-Jensen, E. Allerslev-Jensen og Bodil Normann. – 5-årig fortegnelse over alle danske selvstændige skrifter, ordnet dels efter forfatternavn og anonymt stikord, dels systematisk. Sidst udkomne bind 1955–59; for den følgende tid benyttes Dansk bogfortegnelse, årskatalog.
 6. Årlig fortegnelse over dansk genealogisk litteratur i Personalhistorisk Tidsskrift, udarbejdet af R. Paulli (1911–38), Albert Fabritius (1939–50) og Mogens Haugsted (1951).
 7. Dansk Tidsskrift-Index, 1915 ff. (Udg.: Svend Dahl, Th. Døssing og Dansk bibliografisk kontor). – Registrerer årligt ca. 200 tidsskrifter og supplerer i nogen grad den under 3 nævnte fortegnelse, som ikke medtager nøjagtigt de samme tidsskrifter.
 8. Albert Fabritius: Ahnetavlen med særligt Henblik paa dansk Litteratur, 1941. (Særtryk af Hans Berner Schilden Holsten og Albert Fabritius: Lehnsbaron Hans Berner Schilden Holsten's Slægtetog I), indeholder bibliografi over den danske anetavlelitteratur indtil 1940.
 9. Frederiksberg Kommunebiblioteker. Katalog over Genealogisk Samling, 1944, med Tillæg 1. april 1944–31. december 1950, 1951. – Analytisk katalog over store dele af den personhistoriske litteratur.
 10. C. M. Munthe: Kilderegister til norsk slektshistorie (særtryk af Norsk tidsskrift for genealogi og personalhistorie, III, 1926). – Er overordentlig betydningsfuld også som vejleder i den danske litteratur.
 11. Gustav E. Raabe: Norske stamtafver. Bibliografi. Oslo 1941. – Også dette arbejde har betydning for dansk slægtshistorie.
 12. Katalog over Erhvervelser af nyere udenlandsk Litteratur ved Statens offentlige Biblioteker (den årlige Accessionskatalog) 1901 ff.

Af håndskriftkataloger mærkes især:

1. E. Gigas: Katalog over Det kongelige Biblioteks Haandskrifter vedrørende Norden særlig Danmark, I–III, 1903–15.
2. C. Behrend: Katalog over Det kongelige Biblioteks Haandskrifter vedrørende dansk Personalhistorie, I–II, 1925–27.

3. Alfr. Krarup: Katalog over Universitetsbibliotekets Haandskrifter, I-II, 1929 35. Bd. I Personalhistorie. (Håndskrifterne findes som nævnt nu i Det kgl. Bibliotek).

I disse bibliografier er praktisk taget registreret hele den trykte litteratur, som slægtsforskeren vil få brug for, alle efterslægts- og auctavler, enkeltbiografier og slægthistoriske samleværker, her finder man bl. a. Lengnicks ca. 500 genealogier¹, Adelsårbogens og Patriciske slægters stamtavler. Tillige findes her oversigt over de for personalhistorikeren så vigtige bryllups- og begravelsesdigte, ligprædikener osv.

Om ligprædikenerne er der talt s. 16 f.; *Bryllups- og begravelsesdigtene* hører i særlig grad hjemme i det 18. århundrede og findes fortrinsvis for borgerstanden og de højere stænder. Med alle deres konventionelle tirader rummer de som oftest positive oplysninger for slægtsforskeren, og især har de naturligvis værdi ved at meddele oplysninger om, hvormange børn den afdøde har haft eller har efterladt eller andre familiehistoriske enkeltheder, samt ved at indeholde bryllups- eller dødsdatoen i tilfælde, hvor kirkebøgerne svigter. De angives ofte at være forfattet af en nær slægtning til de pågældende personer eller af »Sørgehusets Tro Ven« eller lign., hvis navn så enten er angivet helt ud eller skjuler sig i underskriftens fremhævede initialer; man må dog ikke heraf lade sig forlede til at tillægge de pågældende større eller mindre digterisk begavelse, de virkelige forfattere var i de fleste tilfælde som »Poeten i Aabenraa« professionelle lejlighedsdigtere. Medens sådanne digte er optaget i Bibliotheca Danica, såvidt de dengang kendtes², er derimod deres afløser, de endnu brugelige konfirmations-, bryllups- og begravelsesange, der især siden midten af forrige århundrede er blevet almindelige, udeladt, såvel af de trykte som af bibliotekernes håndskrevne kataloger. Det kongelige Bibliotek besidder en meget stor samling af sådanne lejlighedssange i sin småtryksafdeling; efter 1920 gemmes imidlertid kun et ringe fåtal af disse digte, der jo som oftest for konfirmations- og bryllupsangenes vedkommende vil være ganske umulige at identificere. Begravelsesangene gemmes ligeledes kun for meget prominente personer, de tusinder og atter tusinder af optryk af et meget begrænset udvalg af salmebogen har ingen interesse, og de positive oplysninger om begravelsesdato og evt. sted kan uden større vanskeligheder fremskaffes ad anden vej.

Fra bibliografierne må man notere sig de værker, som man kan tænke sig

1. Lengnicks håndeksemplar af hans stamtavler findes i Rigsarkivet og er forsynet med utallige rettelser og tilføjelser. – I Landsarkivet for Sjælland findes en af H. Mallings udarbejdet håndskreven fortegnelse over samtlige i Lengnicks stamtavler forekommende slægtsnavne med angivelse af, i hvilke stamtavler de forekommer.

2. Der fremdrages til stadighed hidtil ukendte lejlighedsdigte; jfr. de ovenfor nævnte supplementer til Bibliotheca Danica. – Den i Kiels Universitetsbibliotek værende store samling (ca. 100 bind) lejlighedsdigte: Libri minores cimbrici, gik ulykkeligvis til grunde under bombardementerne.

kan være af betydning for ens arbejde, og først og fremmest må man naturligvis gennemgå registrene for det eller de slægtsnavne, man arbejder med. Er der her tale om et egentligt slægtsnavn, er arbejdet, som hele undersøgelsen overhovedet, almindeligvis langt lettere, end hvor det drejer sig om et patronymnavn, et sådant der ender på -sen. Til benyttelse af registrene på rette måde hører en vis øvelse; det må her navnlig anbefales at læse de indledninger, der findes i de forskellige bibliografier for at gøre sig klart, dels hvad man kan vente at finde, dels efter hvilke principper arbejderne er udført, hvilke forkortelser der er anvendt osv. Bibliotheca Danica registrerer således kun den danske litteratur indtil 1830, for så vidt den er til stede i Det kongelige Bibliotek, Universitetsbiblioteket eller Karen Brahes bibliotek i Odense landsarkiv, og her må man bemærke, at de skrifter, ved hvilke der i parentes er anført et U. B. eller K. B., kun findes i henholdsvis Universitetsbiblioteket eller Karen Brahe, ikke i Det kongelige Bibliotek.

Bestiller man bøger direkte fra bibliotekernes egne kataloger, det være sig nu de alfabetisk ordnede sedler eller de systematisk ordnede protokoller, bør man gøre sig til regel altid på den dertil bestemte plads på bestillingssedlen at anføre bogens signatur, det vil sige katalognummer, pagina og format, hvilket i høj grad fremmer ekspeditionen; herved må dog bemærkes, at forudsætningen naturligvis er nøjagtighed i angivelsen, en fejltagtig signatur sinker mere end den manglende angivelse.

De nævnte bibliografier er jo imidlertid kun vejledende med hensyn til, hvilke bøger, tidsskrifter og aviser der findes, og tildels også, men kun tildels, med hensyn til tidsskrifternes indhold; derimod er det meget sparsomt, hvad der findes af vejledning gennem avisernes mængde. Dette er så meget mere beklageligt, som aviserne jo ofte rummer stof af stor personhistorisk værdi. Desværre har man ikke på et tilstrækkeligt tidligt tidspunkt taget den opgave op at gennemføre en konsekvent registrering af dagbladenes indhold. Der er derfor ikke andet at gøre end at søge på må og få ud fra det holdepunkt, man har i kendskabet til dødsdatoer og andre mærkedage, som man kan tænke sig har foranlediget avisomtale. Fra 1940 har en kreds af bibliotekarer samlet sig om den opgave at udarbejde en »Avis-Kronik-Index«, der omfatter kroniker og kronikagtigt stof af aktuelt, historisk og kulturelt indhold. Den udgives af Dansk bibliografisk kontor og er en uundværlig faktor også ved slægtshistoriske undersøgelser¹. Har man ikke holdepunkter af den nævnte art, vil en gennemgang af det moderne avisstof være et så at sige uoverkommeligt arbejde, det vil ikke kunne betale

¹ Institutet for Historie og Samfundsøkonomi har udarbejdet registre til Berlingske Tidende (1865–1909) og Politiken (1884–1916), som er tilgængelige på Det kgl. Bibliotek og i Landsarkivet i Odense (jfr. Frantz W. Wendt i Fortid og Nutid XIV, 149–57). Til eftersøgning af dødsfald og andre personelle oplysninger haves forskellige hjælpemidler, se afsnittet Nekrologi i efterfølgende litteraturoversigt. For avisstoffets vedkommende efter 1940 benyttes tillige den nævnte Avis-Kronik-Index.

sig at lade blot en enkelt årgang af de moderne aviser igennem: for at finde en notits på tre linjer. Drejer det sig derimod om det 18. og de første årtier af det 19. århundrede skulle en gennemgang selv af flere årgange dog være mulig; for det første vil kun Adresseavisen, Berlingske Tidende, Altonaischer Merkur og ganske enkelte provinsblade kunne komme på tale, og for det andet er deres omfang så ringe og deres stof så ensartet opstillet, at det godt vil kunne lønne sig at ofre nogen tid derpå; bortset fra bondestanden vil enhver samfundsklasse være repræsenteret med notitser af den ene eller den anden art. Særlig Adresseavisens stof er i det 18. århundrede så systematisk opstillet, at det uden større vanskeligheder lader sig overse¹; fra nummer til nummer kan det indordnes under følgende grupper: 1. dødsfald, 2. vielser, 3. proklamata og skiftemeddelelser, 4. domme, 5. rejsende (ind- og udpasserede), 6. ejendomsoverdragelse, 7. privilegier, 8. udnævnelser, 9. skipperlister, 10. prædikantlister, 11. lejlighedsvers o. lign., 12. avertissementer og 13. diverse. – Skipperlisterne og prædikantfortegnelserne har som regel ingen værdi for slægtsforskeren, og nyheder om ejendomsoverdragelse, domme, samt dødsfald og vielser findes lettere i skøde- og panteprotokollerne, dombøgerne og kirkebøgerne, men er disse gået tabt, kan en slig avismeddelelse have stor interesse, og desuden kan der jo altid dertil være knyttet bemærkninger som på en eller anden måde kan have betydning. Men for grupperne rejsende, lejlighedsvers og avertissementer er aviserne at anse som en betydningsfuld historisk kilde, selvom man naturligvis altid må regne med, at avisstof rummer en relativ høj procent trykfejl og misforståelser.

Størst værdi har lejlighedsversene, dels *Elogerne* (prisningen af den afdøde), dels de ikke fuldt så hyppige *gratulationsvers* i anledning af fødselsdage, bryllupper, udnævnelser o. lign. og endelig *gravskrifterne* (gengivelse af indskrifter på kistepladen eller ligsten). *Avertissementerne* er vigtige, fordi de i tidligere tid havde et ganske anderledes personligt og fyldigt indhold end nu; anonyme avertissementer kendtes næsten slet ikke, og de meddeler derfor for det første gerne den averterendes adresse og dernæst ofte oplysninger om vedkommendes beskæftigelse, formues-, forretnings- eller ejendomsforhold og tillige også ofte et indblik i privatlivet, som man ikke kan vente at finde andet steds.

Begynderen må ikke lade sig forlede til at tro, at trykte værker altid er pålidelige; for det første findes der næppe en bog, som er fri for trykfejl, for det andet er bøgerne som bekendt skrevet af mennesker og derfor behæftet med disses unøjagtigheder, fejlvurderinger osv. Som kilde bør man derfor af den trykte litteratur kun anvende kildeudgaver, som er udarbejdet på videnskabelig forsvarlig basis og under behørig kontrol; al anden littera-

1. Jfr. K. C. Uldall: Adresseavisens Bidrag til det 18. Aarhundredes Personalhistorie (Dansk Adel og Borgerstand, 1917, s. 49–52), samt hans under Nekrologi nævnte samlinger.

tur bør normalt kun anvendes som hjælpemiddel og under fornøden anvendelse af kritik.

Nu hører det vel til sjældenhederne, at man i bibliotekerne finder trykte genealogiske arbejder over den slægt, man tilhører eller beskæftiger sig med, uden at man har haft nogen anelse om deres eksistens; det man derimod ofte finder er større eller mindre udsnit af den pågældende slægts genealogi i arbejder om andre slægter, eller personhistoriske oplysninger om enkelte af slægtens medlemmer. Man må derfor især have sin opmærksomhed henvendt på den del af efterslægtstavlelitteraturen, som behandler mere end den rent agnatiske descendens, og da især på de fuldstændige efterslægtstavler, af hvilke vor litteratur dog ikke rummer så forfærdelig mange. Her skal kun nævnes enkelte større værker som J. Vahl: *Slægtbog over Afkommet af Christjern Nielsen, Borgmester i Varde o. 1500, Kbh. 1879–96* (ufuldendt), som rummer tusinder og atter tusinder af personer, Jul. Bidstrup: *Stamtavle over Slægten Koefoed, 1886* og samme: *Stamtavle over Slægten Koefoed fra Koefoedgaard, 1887*, som især til bornholmske familiers genealogi rummer et overordentlig vidtrækkende og værdifuldt stof. Desværre savner vi i dansk litteratur et sidestykke til C. M. Munthes foranævnte kilderegister, men de snævre bånd, der knytter norsk og dansk slægtshistorie sammen, har dog bevirket, at Munthes register også for dansk litteraturs vedkommende er overordentlig vigtigt.

Men hertil kommer så hele den øvrige litteratur, som slægtsforskeren må sætte sig ind i og kan drage nytte af; først og fremmest gælder dette den topografiske litteratur, som uden endnu at være så udpræget slægtsbestemt som f. eks. den norske topografi, dog er ganske uundværlig for personalhistorikeren, men dernæst historisk litteratur af enhver art og afskygning, militærhistorie og håndværkshistorie, åndshistorie og kunsthistorie, osv. Her må slægtsforskeren selv i det enkelte tilfælde finde sig til rette i litteraturen, at give anvisninger ville være det samme som at meddele en større bibliografi.

I det følgende skal derfor kun bringes en kortfattet oversigt over det væsentligste af den foreliggende litteratur, der forhåbentlig vil kunne være en foreløbig orientering. Det vil ikke kunne undgås, at den i litteraturen vel bevandrede vil finde, at noget kunne have været skudt ud og andet medtaget, men den begyndende slægtsforsker vil forhåbentlig herigennem få et rimeligt grundlag at gå ud fra under sit eget arbejde med at finde vej gennem bibliotekernes skatte.

* foran titlerne i efterfølgende fortegnelse angiver, at det pågældende værk står fremme på læsesalen i Det kongelige Bibliotek.

Almindelig biografi.

*C. F. Bricka: *Dansk biografisk Lexikon, I–XIX, 1887–1905*. Håndskrevet personregister (ca. 140.000 navne) på Det kgl. Biblioteks læsesal.

- ***Dansk Biografisk Leksikon**, grundlagt af C. F. Bricka. Red. af Povl Engelstoft under medvirkning af Svend Dahl, I–XXVII, 1933–44. Personregister på sedler på det kgl. Biblioteks læsesal.
- ***Svend Dahl og P. Engelstoft: Dansk biografisk Haandleksikon**, I–III, 1920–26.
- Aug. F. Schmidt: **Sønderjyds biografisk Leksikon**, 1942.
- ***C. P. Rothe: Brave danske Mænds og Quinders berømmelige Eftermæle**, I–II, 1753.
- ***F. C. Schönau: Samling af lærde Fruentimmer**, 1–2, 1753.
- ***Materialier til et dansk biographisk-literarisk lexicon ved Niels Chr. Øst**, 1–4, nr. 1–50, 1835–38.
- ***Kraks blå bog 1910 ff.** (årlig biografi af ca. 7000 kendte nulevende danske, samlet navnerregister 1910–58 i årgang 1959).
- Danmarks Byer og deres Mænd**. Red. C. C. Clausen, I–VII, 1899–1901.
- Danske Byer og deres Mænd**. Red. Andr. K. Jensen, I–XXXVII, 1915–19.
- Danske Byer og Sogne**, I–XIV, 1931–35.
- Danmarks Amter og deres Mænd**. Red. af Osvald Osvald, 1935–39.
- Kendte danske Kvinder 1934**. Red. Olga Eggers, 1934.
- Den gyldne Bog om danske Kvinder**, under red. af Edith Rode, 1941.
- ***Vem är vem i Norden. Biografisk handbok**. Huvudredaktör: Gunnar Sjöström, Sthlm. 1941.

Tidsskrifter.

- ***Genealogisk-biographisk Archiv 1840–49**.
- ***Personalhistorisk Tidsskrift 1880 ff.** (med dødsfaldsfortegnelser 1881–1923 og 1944 ff., vielsesfortegnelser 1896–1900 og litteraturfortegnelser 1911–51). Indholdsfortegnelse til de første 50 bind findes i 9. III, 1930 og 1930–45 i 12, I, 1945.
- ***Th. Hauch-Fausbøll: Personalhistoriske Samlinger I–II, 1906–13** (fortsat som *Genealogisk Tidsskrift* 1913–14). Her til som tillæg bl. a. **Slægt-haandbogen 1900–13* (ikke afsluttet).
- ***Arkiv for Genealogi og Heraldik. Samlinger til dansk Personal- og Familiehistorie**, Hefte 1–9, 1908–11. – Tillæg: Torkil Baumgarten: *Borgerlige Familier*, 1910–12 (ikke afsluttet).
- Heraldisk tidsskrift**, 1960 ff.

Nekrologi (jfr. også Forsvaret).

- Alphabetisk Fortegnelse over anmeldte Dødsfald i Kjøbenhavns Adresse-comptoirs Efterretninger 1807–24. Samlet af Thom. Eichel Bartholin, 1825.

- *H. Ehrencron-Müller: Gravskrifter i danske Aviser 1759–1800, 1944.
- *H. Ehrencron-Müller: Fortegnelse over de i Adresseavisen, Jydske Efterretninger m. fl. optagne Dødsfald 1759–90. (Håndskrevet 1945, også i Frederiksberg Kommunebiblioteker).
- *K. C. Uldall: Personregister til Gravskrifter, Nekrologer og Lejlighedsdigte i Adresseavisen 1759–1800. (Håndskrevet).
- K. C. Uldall: Seddelregister til Adresseavisen 1759–61, 1763, 1778 og 1787 (Kgl. Bibl. håndskriftsamling, Ny kgl. Saml. Fol. 1700).
- Fædrenelandsk Nekrolog 1821–26. Udg. af Fr. Thaarup, 1835–44. – Ny Række (1827 og 1843), 1–2 hft., 1844–45.
- *H. P. Selmer: Nekrologiske Samlinger 1–2, 1849–52.
- *V. Richter: Dødsfald i Danmark 1760–1790, 1907 og samme: 100 Aars Dødsfald 1791–1890, 1901–05 (indeholder uddrag af danske avisers dødsannoncer). – Supplement hertil ved H. Ehrencron-Müller, 1948. – Håndskrevne personregistre over de udenfor den alfabetiske orden forekommende navne af H. F. Grandjean (Rigsarkivets læsesal) og H. Ehrencron-Müller (Kgl. Biblioteks læsesal).
- Dødsfald i Nordgrønland. Dødsfald i Sydgrønland. (Godthaab 1906(07)).
- Dødsliste over danske Sømænd i den anden Verdenskrig (ved J. Hjort). Tillæg til Den danske Sømand, 1948.
- Liste over døde 1946–49 (supplement til Kraks Vejviser), 1948–50. – Fortsat som Fortegnelse over døde 1950–53, 1951–54.
- Årlige dødsfaldsfortegnelser findes desuden i Personalhistorisk Tidsskrift for årene 1881–1923 og fra 1944, i Avisårbogen 1924 ff., i Vejviseren til 1945 (jfr. ovenfor) og i Statshåndbogen indtil 1961. For adeliges vedkommende tillige i Danmarks Adels Aarbog.
- Desuden findes forskellige »vejvisere« til kirkegårdene, hvoraf mærkes følgende:
- Veiviser til Familiebegravelserne paa Assistens Kirkegaardene udenfor Staden Kjøbenhavn's Nørreport, 1831. (Jfr. Historiske Meddelelser om København, 1960).
- Frederiksberg ældre Kirkegaard II (Sven Houmøller: Paa Vandring i den stille Have), 1959.
- Jul. Margolinsky: Gravpladserne på Mosaik nordre kirkegård i Møllegade 1693–1953, 1954 (dupl.).
- Jul. Margolinsky: Gravpladserne på Mosaik vestre kirkegård 1886–1955, 1955 (dupl.).
- Jul. Margolinsky: De jødiske kirkegårde i danske provinsbyer 1722–1956, 1957 (dupl. – Indeholder Ålborg, Randers, Århus, Horsens, Fredericia, Odense, Fåborg, Assens, Nakskov og Slagelse).

Indskrifter.

*Erik Pontoppidan: *Marmora Danica I-II*, 1739 41.

P. Resen: *Inscriptiones Hafnienses*, 1668.

Talrige indskrifter findes i den topografiske litteratur, håndskriftsamlingerne og især i **Danmarks Kirker*. Udgivet af Nationalmuseet 1933 ff. (udkommet er dele af København, Københavns amt, Præstø, Sorø, Bornholm, Maribo og Thisted, samt de sønderjyske amter).

Samlinger af stamtavler m. v.

*J. C. L. Lengnick: *Genealogier over adelige og borgerlige Familier I-III*, 1844-64.

J. Vahl: *Slægtbog over Afkommet af Christjern Nielsen, Borgmester i Varde o. 1500*, 1.-17. hft. 1879-97.

*Sofus Elvius og H. R. Hiort-Lorenzen: *Danske Patriciske Slægter*, 1891. Fortsat af Th. Hauch-Fausbøll som *Patriciske Slægter II-V*, 1911-31 (II og III sammen med H. R. Hiort-Lorenzen, V sammen med S. Nygård).

*Wilhelm von Antoniewitz: *Danske Patricierslægter I*, 1956.

A. Hellemann: *Genealogiske og personalhistoriske Meddelelser*, 1893, 2. udg. 1925.

*Louis Bobé: *Efterladte Papirer fra den Reventlowske Familiekrede I-X*, 1895-1932 (personregister i bd. X ved A. Drachmann Benzon). – Indeholder i noter og tillæg betydelige slægtshistoriske samlinger, ikke mindst vedrørende fremmedadel i Danmark og lærde slægter i det 18. århundrede.

Jacob Ludwig: *Stamtavler over Slægter i den fransk-reformerte Coloni i Fredericia*, 2. udg. 1896. – Tysk udg. I-II, Basel 1910.

*Th. Hauch-Fausbøll: *Slægtshaandbogen 1900-13* (ufuldendt, tillæg til Personalhistoriske Samlinger).

Torkil Baumgarten: *Borgerlige Familier. En Samling af Genealogier*, Aarh. 1910-12. (Ufuldendt, tillæg til Arkiv for Genealogi og Heraldik).

*Louis Bobé: *Die deutsche St. Petri Gemeinde zu Kopenhagen*, 1925.

Slægtstavlesamlingen. Udg. af Personalhistorisk Bureau, 3 bd., 1931-33.

Le Danemark dans ses rapports avec la France, 1935.

Paul Nedergaard: *100 danske præsteslægter. En lille slægtshaandbog opstillet i uddrag af stamtavler*, 1954.

C. M. Munthe: *Vore felles ahner*, Oslo 1941 (optryk af artikel i Norsk tidsskrift for genealogi III, 1926), udg. af Gustav E. Raabe.

Endvidere henhører til de almindelige kilder **Kongelig dansk Hof- og Statskalender (Statshåndbogen)*, 1734 ff. først på tysk, siden 1801 på dansk, samt de forskellige portrætsamlinger, ordens-, forenings- og legatværker.

Portrætter.

- A. Strunk: Samlinger til en beskrivende Catalog over Portraiter, 2 Bind, 1865–82 (*sidste bind: Kongehuset).
- *P. C. Westergaard: Danske Portræter i Kobberstik, Litografi og Træsnit. En beskrivende Fortegnelse, I–II, 1930–33.
- *E. F. S. Lund: Danske malede Portræter, I–X, 1895–1912 (ufulden). Fortegnelse over Grosserer Vilh. Borgens Samling af Portrætter, 1904. Berlingske Tidendes Silhouet-Udstilling, 1931.
- Karl Madsen og Otto Andrup: Fortegnelse over to Hundrede af Baroniet Gaunøs Malerier, 1914.
- Otto Andrup: Fortegnelse over Malerierne på Venmetofte adelige Jomfrukloster, 1918.
- Otto Andrup: Fortegnelse over Malerierne paa Gisselfeld Kloster, 1918.
- Otto Andrup: Katalog over de udstillede Portrætter og Genstande paa Frederiksborg, 1919.
- H. D. Schepelern: Portrætsamlingen i Odense adelige Jomfrukloster, 1959.
- Ingeborg Buhl: Portrætsamlingen i Roskilde adelige Jomfrukloster, 1961.
- O. H. Clementsen: Fortegnelse over Chrétien's Portrætstik af kendte Danske, 1921.
- O. H. Clementsen: Fortegnelse over Flints Portrætstik, 1924.
- O. H. Clementsen: Medaillon-Portrætstik af Danske og Norske (Ph. T. 13, I, 1952, s. 62–92, supplement hertil Ph. T. 13, IV, 1956, s. 117–119).
- E. Lehmann: Katalog over det kgl. Garnisonsbiblioteks Officersportrætssamling, 1929.
- C. W. Schnitler og A. M. Wiesener: Bergenske malte Portrætter 1600–1850, 1912.
- Om billedsamlinger (og kortsamlinger) se iøvrigt: Otto Smith: En Oversigt over de topografiske Kort- og Billedsamlinger, i Fortid og Nutid, VI, 1926.

Ridderordener og medailler.

- P. Biørn: Nye Samling over Ridderne af Elephant- og Dannebrog-Ordenen 1660–1776, 1776.
- Joh. Dan. Thimoth. Manthey: Biografier af Mænd, dekoreret med Ridderordener, døde 1809–17, 1818.
- I. F. Berlien: Der Elephanten-Orden und seine Ritter, 1846.
- *H. F. Grandjean: De kongelige danske Ridderordener, 1903, med Supplement 1904 og 1908 (Register over de udenfor den alfabetiske orden forekommende navne på Rigsarkivets læsesal).
- *Th. Hauch-Fausbøll: De kongelige danske Ridderordener og Medailler. Biografisk Billedgalleri, 1929–30; Supplement 1935.

- *De kongelige danske Ridderordener og medailler I-II, 1950 –(1949-53), 1954 – (1954–58), 1960.
 Medlemmer af Ordenen de l'Union parfaite 1732–63 (Adresseavisen 1763, s. 80–82 og Dansk Adel og Borgerstand 1917, nr. 5–6).
 G. Nielsen: Beskrivelse over danske Mynter og Medailler i den kongelige Samling 1791–94.
 Vilh. Bergsøe: Danske Medailler og Jetons fra 1789–1891, 1893. – Fortsættelse til 1893, s. å.
 Georg Galster: Danske og norske Medailler og Jetons ca. 1533– ca. 1788, 1936.
 Ernst E. Areen: De nordiska ländernas officiella belöningsmedaljer, heders- och minnestecken från 1500-talet till våra dagar. Sthlm. 1938.

Foreninger.

- E. N. Ritzau: St. Johannes Logen Zorobabel og Frederik til det kronede Haab (medlemsfortegnelse indtil 31. december 1881).
 E. Collin: Fremragende danske Frimurere, I-II, 1872–75.
 Albert Fabritius: Kjæde-Ordenen De tre Vise af Østerland. Medlemsprotokoller 1774–1874, 1949.
 C. Reitzel: Det kgl. københavnske Skydeselskab og danske Broderskabs Medlemsskiver, 1897.
 N. P. Jensen: Medlemmerne i Hellig-Trefoldigheds Laug udi det danske Kompagni 1447–1901, 1904.
 Aage Langeland-Mathiesen: Det kongelige københavnske Skydeselskab og danske Broderskab 1334–1934, 2 bd. 1934 (bd. II indeholder farvelagte gengivelser af skydeskiverne og fortegnelse over brødrene 1334–1934).
 Fra de senere år findes utallige forenings-jubilæumsskrifter, institutionsjubilæumsskrifter m. v., som indeholder et rigt biografisk stof.

Stiftelser og legater.

- *Hans de Hofman: Samlinger af publique og private Stiftelser, Foundationer og Gavebreve, osv. I-XI, 1755–80 (stamtavlerne heri er registreret i Albert Fabritius: Dansk genealogisk Litteratur indtil 1830, Ph. T. 11, II, 1941).
 *N. Schack: Revision og Fortsættelse af Hofmans Fundatssamling, I-VI, 1832–44.
 *H. R. Hiort-Lorenzen, F. P. G. Salicath og E. Rosendahl: Repertorium over Legater og milde Stiftelser i Danmark I–VI, 1896–1904.
 *Stig Iuul og E. Villarsen: Samling af de for Københavns Universitets legater gældende bestemmelser, 1962.

Om de adelige klostre, se nedenfor under Adelen.

Tilhører en slægt en bestemt stand eller har dens medlemmer gennem flere generationer søgt beskæftigelse indenfor et bestemt erhverv, hvilket særlig i tidligere tid var meget almindeligt – vi har f. eks. adskillige udprægede præsteslægter, sø- og landmilitærslægter, juristslægter, forstmandsslægter osv. – er opgaven straks noget lettere; den danske litteratur rummer en overordentlig righoldig samling af etatværker, som dog er af meget forskellig lødighed. I det store og hele kan det siges, at de moderne »stater« overnulevende medlemmer af bestemte organisationer eller korporationer har en væsentlig ringere kildeværdi end de værker, der omfatter en etats personalbestand gennem tiderne; i denne henseende adskiller de moderne etatværker sig desværre ikke fra det af Johannes Madsen redigerede Dansk Portrætgalleri, som også må benyttes med den største varsomhed.

Nedenfor anføres den vigtigste del af den litteratur, der i så henseende bør rådspørges; for en stor dels vedkommende findes disse værker let tilgængelige på de store bibliotekers læsesale, men kan i så tilfælde som regel ikke udlånes. Ligesom i det foregående betegner en * foran titlen, at det pågældende værk står fremme på Det kongelige Biblioteks læsesal. – Fortegnelsen, der ikke gør krav på fuldstændighed, giver ved sit omfang et indtryk af, hvor righoldigt et materiale, der står til slægtsforskerens rådighed.

Kongehuset.

I. P. F. Kønigsfeldt: Genealogisk-historiske Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægter, 2. udg. 1856.

H. R. Hiort-Lorenzen: Livre d'or des souverains, 2. udg. 1908. – Supplement 1912.

Albert Fabritius: Hans Majestæt Kong Christian X og hans Slægtninge, 1937.

Hofstaterne.

Eric Baad-Heimer og N. M. Stenstrøm: De tjenestegørende kongelige danske Hofstater samt Kammersangere, Kammermusici m. fl. 1925 (duplikeret).

Palle Rosenkrantz: Det kongelige danske Hof (1863–1937) og Statsraadet (1660–1937). Indledning og Biografier 1864–1912, 1937. (Heri også hofleverandører).

Adelen.

*Danmarks Adels Aarvog 1884 ff. (med fuldstændige stamtavler over talrige adelsslægter af A. Thiset, Louis Bobé og Albert Fabritius m. fl. Re-

- gister over de offentliggjorte stamtavler og tilføjelser findes i hver årgang, register over offentliggjorte portrætter ligeledes årligt, men ikke for hele perioden; navneregister siden 1940).
- *Th. Hauch-Fausbøll: Haandbog over den ikke naturaliserede Adel, 1917; 2. udg. 1933.
- *Lexicon over adelige Familier i Danmark, Norge og Hertugdømmerne. Udgivet af det kgl. danske genealogiske og heraldiske Selskab, I–II, 1787 (hertil slutter sig et håndskrevet alfabetisk tillæg og et supplement til udgangen af 1871).
- *A. Thiset og P. Wittrup: Nyt dansk Adelslexikon, 1904. Hertil slutter sig Knud Prange: Heraldisk nøgle 1959, som muliggør det at identificere ikke navngivne danske adelsvåben.
- *H. Storck: Dansk Vaabenbog. Afbildninger til A. Thiset og P. Wittrup: Nyt dansk Adelslexikon, 1910.
- Albert Fabritius: Danmarks Riges Adel. Dens Tilgang og Afgang 1536–1935, 1946 (indeholder fortegnelser over samtlige patenter).
- *Magazin til den danske Adels Historie, 1824.
- F. Krogh: Den højere danske Adel, 1866.
- F. Krogh: De danske Majorater, 1868.
- F. Krogh: Dansk Adels Kalender, 1878.
- H. H. Berner Schilden Holsten: Danske Herregaardes Ejere I–III, 1906–16.
- Gustav Ludvig Wad: Mindeskrift i Anledning af Halvandethundredaars-Dagen for Oprettelsen af Det adelige Stift Vallø, 1888¹.
- Th. Thaulow: Vallø Stift 1888–1938, 1938.
- Louis Bobé: Roskilde adelige Jomfrukloster 1699–1899, 1899.
- Tycho de Hofman: Portraits historiques des Hommes illustres de Danemark, I–VI, 1746; *dansk udgave med titlen: Historiske Efterretninger om velfortjente Danske Adelsmænd, I–III, 1777–79. (Stamtavlerne er registreret i den før nævnte oversigt: Dansk genealogisk Litteratur indtil 1830).
- C. F. Bricka og S. M. Gjellerup: Den danske Adel i det 16. og 17. Aarhundrede, 1874–75 (uddrag af ligprædikener); II af C. F. Bricka, udg. af A. Thiset, 1913.

Lovgivningsmagten.

- Fr. Barfod: De borgerlige Rigsdagsmænd 1660, udg. af L. F. la Cour, 1920–25.
- Fr. Barfod: Dansk Rigsdagskalender, 1856.

1. I blandt Lengnicks uddrag i Rigsarkivet findes registre over de indskrevne damer i de adelige klostre Vallø og Vemmetofte, samt Uetersen i Holsten.

- N. Bransager og Palle Rosenkrantz: Den danske Regering og Rigsdag 1901–1903.
- *J. P. Jensen: Valgene til Rigsdagen i 80 Aar (1849–1929), 1929.
- *A. Lauesgaard: Fortegnelse over Rigsdagsvalgene, Medlemmerne m. m. 1848–1916, 1916.
Folketinget 1956 ff.
- *Gunnar Fog-Petersen: Vor Regering og Rigsdag. Politiske Biografier og Portrætter, 1938.
- *Victor Elberling: Rigsdagens Medlemmer gennem 100 Aar, I–III, 1949–50. (Det biografiske hovedværk på dette område).
- *Hans Jensen: De danske Stænderforsamlings Historie 1830–48, I–II, 1931–34.

Embedsmænd i central- og lokalforvaltningen.

- *Kr. Erslev: Danmarks Len og Lensmænd 1513–1596, 1879.
- *Kr. Erslev: Danmark-Norges Len og Lensmænd 1596–1660, 1885.
- *G. N. Kringelbach: Den civile Centraladministrations Embedsetat 1660–1848, 1889. – Fortsættelse 1848–1893, 1894. – Fortsættelse ved L. Laur- sen 1894–1913, 1921 og ved Harald Jørgensen 1914–35, 1936.
- *G. N. Kringelbach: Civile Direktioner og Kommissioner samt andre overordnede Myndigheder under Enevælden, 1899.
- *Appellinstansernes Embedsetat 1660–1919. Udg. af Rigsarkivet, 1928.
- *J. Bloch: Stiftamtmand og Amtmand i Danmark og Island 1660–1848, 1895.
- *Germann H. W. Jonassen: Stiftamtmand og Amtmand i Kongeriget Dan- mark 1848–1922, 1923.
- Palle Rosenkrantz: Amtmandsbogen. Portrætter og Biografier af Stiftamt- mænd og Amtmand i Danmark 1660–1935, 1936.
- *Henry Bruun: Danmarks Amtsforvaltere 1660–1848 (særtryk af Ph. T. 7, IV, 1919).
- *Harald Hatt: Danmarks Amtsforvaltere 1848–1932 (særtryk af Ph. T. 9, VI, 1933).
- *F. J. West: Statholdere i Slesvig og Holsten (Sønderjydske Aarbøger 1909, s. 274–87).
- *F. J. West: De kongelige Amtmand i Hertugdømmet Slesvig 1660–1864 (Ph. T. 7, VI, 1921).
- J. Smith: Slesvigske Amtsforvaltere. Studier og Personalhistorie vedr. Oppebørselsvæsenet i Hertugdømmet Slesvig indtil 1864, 1954 (dupl.).
- Danmarks kommunale Forvaltning, 11 bd., 1928–30.
- Dansk Politistat. Danmarks Politi, Fængselsvæsen, Grænsegendarmeri og Sognefogeder. Red. Chr. Gjerløv, I–XI, 1933.

- C. Klitgaard: Herredsfogeder og Tingskrivere i Vendsyssel fra Middelalderen til ca. Aar 1800, 1937.
- H. Swalin: Det danske Statsraad 1800–1881, 1881.
- F. C. Bruun: Det danske Udenrigsministerium 1770–1870, 1870.
- Emil Marquard: Danske Gesandter og Gesandtskabspersonale indtil 1914, 1952.
- Udenrigsministeriets Kalender 1910 ff. (med biografier af ministeriets embedsmænd).
- Kollegialtidende 1798–1847, Departementstidende 1848–1870 og Ministerialtidende B 1871–1910 indeholder udnævnelser. Efter denne tid optages udnævnelser i Statstidende, til hvilken H. Hjorth-Nielsen har udarbejdet register 1911–24. Også Ministerialtidende har register.

Forsvaret.

- *I. C. W. Hirsch: Danske og norske Officerer 1648–1814. (Manuskript, 12 bd. med personalia i alfabetisk orden på Det kgl. Biblioteks læsesal, fotokopi på Rigsarkivets læsesal og i Hærens arkiv).
- *V. Richter: Den danske Landmilitæretat 1801–94, 2 bd. 1896–97. Danmarks Hær, 2 bd. 1934–35.
- Kundgørelser for Hæren 1808 ff. (Håndskrevet indholdsfortegnelse 1808–1912 på Det kgl. Biblioteks læsesal).
- *Håndbog for hæren 1867 ff.
- Håndbog for hærens underofficerer og ligestillede, 1902 ff.
- P. F. Rist: Militærpersonalhistoriske Samlinger (Det kgl. Biblioteks håndskriftsamling, Ny kgl. Saml. Kwart 2808).
- A. D. Cohen: Krigen 1848 og de Faldnes Minde. – Samme 1849–50 (alle i 2. udg. 1853). (Indeholder lister over de faldne med oplysninger om datum og sted for død og begravelse).
- Vilhelm Cohen: Krigen 1864 og de Faldnes Minde 1865 (ligeså).
- Axel F. Hansen: Mindeskrift over de i 1864 faldne Officerer, 1909.
- Axel Pontoppidan: De faldt for Fædrelandet. Mindeskrift over de Officerer af Hæren, der gav deres Liv for Fædrelandet 1940–45, 1955.
- En rigdom af personalhistoriske oplysninger findes desuden i de talrige værker om den danske hær og dens enkelte afdelinger – nævnes skal især V. E. Tychsen: Fortifikations-Etaterne og Ingenieurkorpset 1684–1893, 1893 – ligesom i de krigshistoriske værker, af hvilke her særlig skal fremhæves:
- *Otto Vaupell: Den dansk-norske Hærs Historie, I–II, 1872–76.
- *Bidrag til den store nordiske Krigs Historie, udg. af Generalstaben, 9 bd. 1899–1932.
- *Meddelelser fra Krigsarkiverne (krigen 1807–14), 9 bd. 1883–1902.
- *H. G. Garde: Efterretninger om den danske og norske Sømagt, 1–4, 1832–35.

- *H. G. Gardc: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535–1700, 1861 og samme 1700–1814, 1852.
- H. D. Lind: Fra Kong Frederik den Andens Tid, 1902.
- H. D. Lind: Kong Kristian den Fjerde og hans Mænd paa Bremerholm, 1889.
- H. D. Lind: Kong Frederik den Tredjes Sømagt, 1896.
- V. Richter: Den danske Søetat 1801–90, 1894.
- Th. A. Topsøe-Jensen: Det danske Søofficerskorps 1801–1919, 1919.
- *T. A. Topsøe-Jensen og Emil Marquard: Officerer i den dansk-norske Søetat 1660–1814 og den danske Søetat 1814–1932, I–II, 1935.
- K. Dahl og H. Hjorth-Nielsen: Danmarks Flaade, 1934.
- Holger Eigil Foss: Søofficersrulle 1700–1951, (sænummer af Tidsskr. for Søvæsen 1951).
- J. Teisen: Maanedslieutenant 1801–14 (sænummer af Tidsskr. for Søvæsen 1961).
- Kundgørelser for Flaaden 1870 ff.
- Calender over den kgl. danske Søetat 1834–68, Marine-Calender 1869 og *Håndbog for Søværnet 1870 ff.
- *Håndbog for Underofficerer af Søværnet 1890–1909.
- *Håndbog for flyvevåbnet, 1952 ff.
- *Håndbog for de under forsvarsministeriet henlagte korps og institutioner m. fl. 1952–53 ff.

Toldvæsenet.

- Toldetaten 1750–1896 udarbejdet af V. Richter (Kgl. Bibl. håndskriftsamling, Ny kgl. Saml. Kwart 2685 k).
- *Det danske Toldvæsen, 1932.
- *Håndbog for toldetaten og toldgrænsekorpset i kongeriget Danmark (nyeste udg. 1961).
- Grænsegendarmen, se foran under embedsmænd i central- og lokalforvaltningen.

Landbrug og gartneri.

- D. E. Rugaard: Fremragende danske Bønder før og nu, 1871.
- M. Galschiødt: Landbrug og Landmænd i Danmark efter Stavnsbaandets Løsning, 1888.
- *Johannes Madsen: Dansk Landbrug, 1906 (Dansk Portrætgalleri III).
- Dansk Landbrug fra 1880–1938. Red. Kjeld Bjerke, Hans Jensen og Karl Madsen, 1939.
- A. Christensen: Hædrede Husmænd, 1908.
- Danske Møller, 1934.
- Dansk Mejeristat. Red. G. Ellbrecht, I–V, 1931–32.

Ib Windfeld: Danske Landbrugskandidater, 1918. – *Ny udgave ved Alfred Larsen 1955, supplement 1960.

*Anton Christensen og Tycho Pedersen: Danske Konsulenter vedrørende Landbrug, Havebrug, Husholdning m. m. indtil 1932, 1931. – Ny udgave ved Tycho Pedersen, 1945.

*Danske Havebrugskandidater 1865–1946 ved A. Pedersen, 1947. – Supplement 1955.

Johannes Tholle: Danske Gartnere, 1927.

Johannes Tholle: Danske Gartnerivirksomheder I–III, 1934–36. (Heri tilføjede Islands gartneri).

Johannes Tholle: Københavnske Urtegaardsmænd og Gartnere og deres Kaar i Kongens Sold. (Ph. T. 11, III, 1942).

Skovbrug.

Bidrag til en Forstlig Stat (Tidsskrift for Skovvæsen 1907).

*C. S. de Roepstorff: Meddelelser om danske Forstkandidater 1798–1897, 1898. Tillæg: Supplerende Notitser til Forstlig Stats 2. Udg. (Tidsskrift for Skovvæsen 1916).

*Chr. Gandil: Danske Forstkandidater 1786–1936, I (1861–1936), 1936.

*A. Thyssen: Danske forstkandidater 1890–1955, 1956.

*Poul Bredo Grandjean: Kgl. danske Forstembedsmænd 1660–1790, 1907 – og før 1660 m. m., 1911.

Danske Forstmænd. Red. A. Bruun Sørensen, 1944.

Oversigt over Skovfogedaspiranter 1906–47, 1948.

Fiskeri.

Dansk Fiskeristat I–II, red. af A. C. Strubberg, 1935–36.

Industri og håndværk.

*Johannes Madsen: Danmarks Industri og Haandværk, 1905 (Dansk Portrætgalleri II).

Dansk Industristat. Red. S. P. Fornjotur, 1934.

Erhvervenes Funktionærstand. Red. O. Bouet og Albert Fabritius, I–III, 1935–36.

Dansk Haandværkerstat I–VI. Red. Aage Sølvér Schou, A. C. E. Petersen og Ole Olsen, 1932–33.

Valdemar Stenkilde: Danske Haandværkere, 1942.

Det danske Landhaandværk I–III (4 bd.). Red. M. K. Gudmundsen og Alfred Christensen, 1935–36.

Hvem er hvem i dansk håndværk, 1952.

Hejselbjerg-Paulsen: Sønderjydsk Haandværker- og Industrileksikon, 1950.

Chr. Damm: Biografier over slesvigske Billedskærere, 1941.

*Danske Teknika og deres Dimittender gennem 50 Aar, 1931.

Danske Ingeniører fra Teknika, 1945.

C. Nyrop og R. Berg har skrevet en række af københavnske lavs historie; desuden findes fra de senere årtier talrige, tildels meget omfattende jubilæumsskrifter fra institutioner og foreninger på handelens, industriens, bank- og forsikringsvæsenets områder, som også ofte indeholder biografiske oplysninger om de til den pågældende institution knyttede personer.

Handel m. m.

Aage Heinberg: Danske Erhvervsmand, 1930–34.

Dansk Erhvervs Leksikon, red. af Johs. Lehmann og Jørgen Lemming, 1943.

*Kraak. Danmarks ældste Forretninger (sidste udgave 1950).

*Dansk Grossererstat 1935–36, 3. udg. 1935.

Fortegnelse over grosserer, mæglere og vekselere i København (årlige fortegnelser siden 1847.)

Grosserer-Societetet 1742–1942. (*Særtryk: Albert Fabritius: Grosserer-Societetets Præsidium, Komité og Repræsentantskab m. v. 1742–1942), 1942.

*Dansk Finansstat, 7. udg. 1945.

J. P. Hemmer Hansen: Dansk købmandsstand, 1955.

*A. Dolleris: Danmarks Boghandlere 1837–1918, 1–4, 1893–1919.

Hvem er hvem i Nordens Erhverv. Red. S. Bay Schmidt, 1948.

Danske statsautoriserede revisorer, 1962.

Søfart.

Biografisk Haandbog. Navigatørernes Bog. Den danske Handelsflaades Befalingsmænd, 1938.

Hvem er hvem i dansk søfart. Red. Ove Nielsen, 1954.

Kay Larsens samlinger »Dansk Søfart« findes på Kronborg-Museet og hans »Søfarten og dens Mænd« i Det kgl. Bibliotek.

Post-, telegraf- og jernbanevesen.

Fr. Olsen: Poststyrelsen, Postkontorerne og Postmestrene i Danmark 1624–1924, 1925.

*Fr. Olsen: Den danske Postetat 1624–1924, 1929 (maskinskrevet alfabetisk fortegnelse med biografiske oplysninger findes i de tre store videnskabelige biblioteker, Rigsarkivet og Landsarkivet for Sjælland).

*Johannes Madsen: Det kgl. danske Postvæsen, 1904 (Dansk Portrætgalleri, I).

V. Richter: Danske Postembedsmænd 1750–1906, 1907.

H. Hjorth-Nielsen: Det danske Post- og Telegrafvæsen I–IV, 1932–33.

Danmarks Jernbaner I-II. Red. Martin Buch og C. I. Gomard, 1933.

For etaterne findes håndbøger og personalefortegnelser i flere udgaver, således i Årbog for det danske Post- og Telegrafvæsen og Danske Statsbaners Tjenestemænd.

Forsikringsvæsen.

*Dansk Forsikrings-Stat (sidste udg. 1962).

Forfattere og journalister.

*Jens Worm: Forsøg til et Lexicon over danske, norske og islandske Lærde osv. I-III, 1771-86.

*R. Nyerup og I. E. Kraft: Almindeligt Litteraturlexicon for Danmark, Norge og Island, 1820.

*H. Ehrencron-Müller: Forfatterlexicon for Danmark, Norge og Island indtil 1814, I-XII, 1924-35. (Kildeangivelserne er et fortrinligt hjælpemiddel også til den slægtshistoriske litteratur).

*Thomas Hansen Erslew: Almindeligt Forfatterlexicon for Kongeriget Danmark med Bilande 1814-40, I-III, 1843-53. – Supplement 1840-53, I-III, 1858-68. (Håndskrevet register af J. E. Dittmann og A. P. Møller på Det kgl. Biblioteks læsesal) (Et under udgivelse 1962 værende fotostatisk optryk vil medtage et registerbind). – Værket indeholder under udnyttelse af et omfattende tidsskrifts- og avisstof et væld af oplysninger om de biograferede og deres slægt. Medtaget er tillige oplysninger om anmeldelser og portrætter¹.

Karl Johan Almqvist: Danske Skribenter, 1930.

*Dansk skønlitterært forfatterleksikon 1900-1950, I-(III), 1959 ff.

*E. Collin: Anonymer og Pseudonymer, 1869.

*H. Ehrencron-Müller: Anonym og Pseudonym Lexikon for Danmark og Island til 1920 og Norge til 1814, 1940.

*P. M. Stolpe: Dagspressen i Danmark, dens Vilkaar og Personer indtil Midten af det 18. Aarhundrede, 4 bd., 1878-82.

Jacob Wolsing: Journalistisk Stat, omfattende den danske Provinspresse (i: Dansk Provinspresse, 1925).

Danske Journalister, 1960.

Jævnfør iøvrigt Østs og Schönaus under almindelig biografi nævnte værker.

Bibliotekarer og arkivarer.

*Svend Dahl: Den danske Bibliotekarstand, 1925.

*Dansk Folkebibliotekarstat 1930.

1. J. Hannovers og S. Birket-Smiths ufuldendte, men betydelige samlinger til en fortsættelse af Erslew findes i Det kgl. Bibliotek.

Albert Fabritius: Det kongelige Biblioteks Embedsmænd og Funktionærer 1653–1943, 1943.

*Den danske Bibliotekarstand 1950, red. af Albert Fabritius og Sven Houmøller, 1951. – Ny udg. 1963, red. af Sven Houmøller og Torben Palsbo, 1962.

Harald Jørgensen: Rigsarkivets Tjenestemænd 1889–1953, 1954.

Skuespillere.

*T. Overskou: Den danske Skueplads m. v., 5 bd., 1854–64, fortsat af Edgar Collin, 2 bd., 1876.

*Arthur Aumont og Edgar Collin: Det danske Nationalteater 1748–1889, 5 bd., 1896–99.

Knud Atlung: Det kongelige Teater 1889–1939, 1942 ff. (fortsættelse af Aumont & Collin).

Robert Neiiendam: Det kongelige Teaters Historie 1874–1922, 5 bd., 1921–30 (ufuldendt).

Olaf Fønss: Danske Skuespillerinder, 1930.

Musikere.

Angul Hammerich: Musikken ved Christian IV's Hof, 1892.

Carl Thrane: Fra Hofviolonernes Tid 1648–1848, 1908.

Angul Hammerich: Musikforeningens Historie 1836–86, 1886.

C. Lyng: Danske Komponister, 2. udg. 1917.

Vor Tids danske Musikere og Tonekunstnere, 1937–39.

Musikkens Hvem Hvad Hvor. Biografier. Red. af Ludvig Ernst Bramsen, 1–2, 1961.

Organister, se kirkelige embedsmænd.

Billed- og bygningskunstnere.

*Philip Weilbach: Nyt dansk Kunstnerlexicon (indtil 1894), 2 bd., 1896–97¹. – 3. udg. ved Merete Bodelsen og Povl Engelstoft, I–III, 1947–52.

*Jastraus Kunstnerleksikon. Billedhuggere og Malere, 1935.

Chr. H. Damm: Biografier over slesvigske Kunstnere, 1937.

*Dansk Arkitektstat, 1931.

For mange enkelte kunstnere findes selvstændige monografier, som dels må søges i de personalhistoriske, dels i de kunsthistoriske kataloger.

*Bjørn Ochsner: Fotografer i Danmark indtil år 1900, 1956 (dupl.) (gennem denne fortegnelse er det muligt omtrentligt at tidsbestemme ældre fotografier).

1. Weilbachs korrespondance findes i Det kgl. Biblioteks håndskriftsamling. Ny kgl. Saml. Kwart 2308.

Kirkelige embedsmænd.

- *Kirkehistoriske Samlinger 1.–5. række 1849–1913, 6. rk. 1933 ff. (samlet register til de første fem rækker ved H. V. Olsen på Det kongelige Biblioteks læsesal).
- *Præstehistoriske Samlinger, udg. af Aage Dahl, 1–14 hft., 1929–40.
- Gejstlig (nu Teologisk) Stat 1750 ff. (mange udgaver, *sidste udgave ved Jon Juul 1960).
- Kirkelig håndbog, 10. udg. 1959.
- *Gerhard Treschow: Danske Jubel-Lærere, 1753¹. (Stamtavlerne er registreret i den tidligere omtalte fortegnelse over Dansk genealogisk Litteratur indtil 1830).
- *Christopher Giessing: Nye Samling af danske, norske og islandske Jubel-Lærere, I–III, 1, 1779–86. (De talrige stamtavler er registreret i Dansk genealogisk Litteratur indtil 1830).
- *I. C. L. Lengnick: Personalhistoriske Bidrag vedrørende Danmarks og Norges Gejstlighed, 4 hft., 1847–58.
- *S. V. Wiberg: Personalhistoriske, statistiske og genealogiske Bidrag til en almindelig dansk Præstehistorie (fra reformationen til 1868), I–III, 1870. Med Register over Præsterne, 1873 og Supplement 1879. (Personregistre over hustruer og forældre findes såvel på Det kgl. Biblioteks som på Rigsarkivets læsesal)².
- *Erh. Quistgaard: Præstehustruer der helt eller delvis mangler i Wibergs Præstehistorie, 1934, tillæg 1936.
- *Sofus Elvius: Danmarks Præstehistorie i Aarene 1869–84, 1885–87.
- *Max Grohshennig og Th. Hauch-Fausbøll: Danmarks Præstehistorie 1884–1911, 2 bd., 1914–32.
- Sofus Elvius: Danmarks Præstehistorie 1885–1914 (ufuldendt, slutter med Idestrup), 1914–15.
- Paul Nedergaard: Personalhistoriske, sognehistoriske og statistiske bidrag til en dansk præste- og sognehistorie (Kirkelig geografi) 1849–1949 (under udgivelse), 1949 ff.
- *Johannes Madsen: Danmarks Kirker, 1909. (Dansk Portrætgalleri V). Dansk Kirkestat (Danmarks Præster og Menighedsraad). Red. af Alfred Th. Jørgensen og E. H. C. Mikkelsen, I–IV, 1934.
- I. P. F. Kønigsfeldt: De catholske Erkebiskopper og Biskopper i Danmark og samme: De evangeliske Biskopper i Kongeriget Danmark og paa Island (i C. Molbech: Historisk Aarvog III, 1851).

1. Jubel-Lærer er betegnelsen for en præst, der har været 50 år i embede.

2. Jfr. Quistgaards samlinger i Det kgl. Biblioteks håndskriftsamling, Ny kgl. Saml. Oktav 808, der dog kun bør benyttes som vejledende. En ny præstehistorie fra reformationen til 1960 er under forberedelse ved Det danske Sprog- og Litteraturselskab.

Sofus Elvius: Biskopperne i Danmark 1885–1914, 1914¹.

*Detlev Gotthard Zwergius: Det sjællandske Clerisie, 1754 (ufuldendt, stamtavlerne er registreret i Dansk genealogisk Litteratur indtil 1830).

*Jørgen Carstens Bloch og Laurids Pedersen Næraae: Den fynske Gejstligheds Historie I–II, 1787–90 (ufuldendt, det udkomne bind og 2. binds 1. hft. indeholder kun de fynske biskoppers, Odense Katedralskoles lærerstands, samt Odense bys og Åsum og Båg herreders gejstligheds historie. Manuskript til resten findes i Det kgl. Biblioteks håndskriftsamling, Additamenta Fol., 138).

*Imm. Barfod: Den falsterske Gejstligheds Personalhistorie, I–II, 1851–54.

C. Klitgaard: Optegnelser om vendsysselske Præstefamilier før ca. Aar 1700, 1945.

*Otto Fr. Arends: Gejstligheden i Slesvig og Holsten fra Reformationen indtil 1864. I–III, 1932. (Navneregister over de heri nævnte præstehustruer, udarbejdet af H. F. Kiær, findes i Rigsarkivets håndskriftsamling).

R. Müller: Fortegnelse over Præster i Grønland 1721–1910, 1912 (særtryk af Det grønlandske Selskabs årsskrift).

H. Ostermann: Grønlands Præstehistorie, 1932.

*Anders Petersen: Sjællands Stifts Degnehistorie, 1899.

Alfred Larsen: Lolland-Falsters degne og skoleholdere, 1960 (dupl.).

P. M. Rørsig: Skoler og Degne i Vendsyssel indtil 1814, 1.–2. bd., 1933–57.

Ejnar Poulsen: Hardsyssels Degnehistorie, 2 bd., 1931–34.

Ejnar Poulsen: Viborg amts degne- og skolehistorie, 1957.

*Organist- og Kantorembederne, 5. udg. 1953.

Universitetet og studenterne.

K. Carøe: Bidrag til Studentermatriklen før 1611 (Ph. T. 6, I, 111 og 7, III, 251).

*S. Birket Smith: Kjøbenhavns Universitets Matrikel I, 1611–67 (1890), II, 1667–1740 (1894), III, 1740–1829 (1912). Til universitetsmatriklen foreligger flere registre, således i Rigsarkivet register til 1611–1740 af H. H. Schou med oplysninger om de enkelte studenter, 1740–1829 udarbejdet af S. Otto Brenner. H. Friis (-Petersen)s fortræffelige registre findes såvel i Det kgl. Biblioteks håndskriftsamling som i Statsbiblioteket i Århus.

En rig kilde for personalhistorikeren har åbnet sig gennem den i den sidste menneskealder stedsfundne omfattende udgivelse af universitetsmatrikler. Disse, der i ældre tider altid førtes på latin, angiver i reglen vedkommendes navn, immatrikulations- og undertiden også afgangstid, alder, studiefag og hjemstedet; om der hermed i virkeligheden er ment hjemstedet eller fødestedet er ofte tvivlsomt; hvis

1. Om biskopper 1869–84, se Elvius: Danmarks Præstehistorie.

vedkommende er fra landet angives ofte kun egnens navn eller hovedbyen i hjemstedets nærhed. Det bemærkes, at Holsatus ikke behøver at betyde at vedkommende er fra Holsten, betegnelsen anvendes om folk fra begge hertugdømmerne. Da indførslerne ofte er sket efter mundtlige angivelser, kan man ikke stole fuldt ud på korrektheden, og den omstændighed, at en person ikke findes i en matrikel, behøver ikke at være bevis for, at vedkommende *ikke* kan have opholdt sig ved det pågældende universitet. Hvis opholdet kun varede kort tid, hændte det, at indførslen udeloddes, idet vedkommende da ikke aflagde den af studenterne krævede ed til universitetet, ganske bortset fra, at ikke alle matrikler førtes med tilstrækkelig nøjagtighed.

Følgende matrikler er trykt (årstallene angiver begyndelses- og slutningsåret for den trykte matrikel):

Åbo 1640–1827, Aberdeen 1596–1860, Altdorf 1575–1809, St. Andrews 1747–1897, Bamberg 1648–1803, Bayreuth 1742 (findes i Erlangens matrikel, se denne), Braunsberg (pæpstl. Seminar) 1578–1798, Breslau 1811–1911, Bützow 1760–89 (i tillæg til 4. bind af Rostocks matrikel) Cassel 1638–52 (i Zeitschrift f. hess. Gesch. u. Landeskunde XVIII), Deventer 1630–1878, Dillingen 1551–1695, Dorpat 1632–65 og 1802 ff. (i Mitt. a. d. Geb. der Gesch. Liv-, Est- und Kurlands VIII), Duisburg 1652–1818, Erfurt 1392–1636, Erlangen 1743–1843, Eton 1753–90, Frankfurt a. O. 1506–1811, Freiburg i. B. 1460–1656, Giessen 1608–1707, Greifswald 1456–1700, Groningen 1615–1915, Göttingen 1737–1937, Harderwijk 1648–1818, Heidelberg 1386–1662 og 1704–1870, Helmstedt 1574–1636, Helsingfors 1828–52, Herborn 1584–1742, Ingolstadt 1472–1700, Jena 1548–57, Kiel 1665–1865, Krakau 1400–1606, Köln 1389–1466 og 1476–1559, Königsberg 1544–1829, Landshut 1800–26, Leipzig 1409–1809, Leyden 1575–1940, Louvain 1642–1776 og 1834–1909, Marburg 1527–1830 (i Universitetsprogrammerne 1872–1914), Oxford 1647–58, Rostock 1419–1831, Salzburg 1639–1810, Strasbourg 1621–1793 (i Urkunden u. Akten der Stadt Strassburg, 3. Abt., I–III, 1897–1902), Trier 1474–75, 1483–84 (i Triersches Archiv, Tillægshft. 16), Tübingen 1477–1600, Upsala 1595–1750, Utrecht 1636–1886, Wittenberg 1502–1602, Würzburg 1587–1870, Zerbst 1582–1797.

For de sidste 100 år vil de fleste universiteter iøvrigt have årlige trykte studenterfortegnelser.

Hvor matriklen ikke er trykt, må man i reglen henvende sig til universitetsarkivet eller det pågældende stats- eller rigsarkiv.

Der er i tidens løb gjort et betydeligt arbejde for at uddrage de danske og andre nordiske studerendes navne af udenlandske universiteters matrikler, hvoraf nogle er forsynet med noter. I et særligt skrift »Matrikler over nordiske Studerende ved fremmede Universiteter« (1885) begyndte L. Daae offentliggørelsen af navne på danske og norske studerende ved fremmede universiteter, og første hæfte bragte udtag af de originale matrikler fra Prag 1367–1408, Erfurt 1395–1508 og Rostock 1419–1758; men hermed standsede udgivelsen. Endvidere findes følgende trykte udtag (Ph. T. betyder Personalhistorisk Tidsskrift, Kh. Saml. Kirkehistoriske Samlinger): Altdorf 1575–1809 (Ph. T. 14, II, 82), St. Andrews Skotland 1595–1610 (Ph. T. 14, IV, 23), Basel 1494–1747 (Kh. Saml. 5, II, 400) og 1568–1689 (Zeitschr. f. Schlesw.-Holst. Gesch. XL, 502). Bologna 1289–1525 (Kh. Saml. 5, VI, 375), 1292–1558 (L. Daae: Symbolae ad historiam eccl. . . ., Kria 1888, 4–6), Erfurt se ovenfor, Franeker 1592–1803 (Ph. T. 9, V, 53), Frankfurt a. O. 1506–1799 (Kh. Saml. 5, I, 756), samme 1506–1811 (Ph. T. 14, IV, 36), Genf 1559–1800 (Ph. T. 1, IV, 331), Giessen 1608–1707 (Kh. Saml., 5, V, 567 og Personalhist. Saml. I,

452), Greifswald 1456–1686 (Kh. Saml., 4, VI, 340, 498), Groningen 1615–1762 (Ph. T. 5, VI, 262), Göttingen 1734–1837 (Ph. T. 14, I, 134 og 14, II, 135); (norske 1734–1804, Norsk slektshist. T. III, 239; slesvig-holstenske 1734–1800, Zeitschr. d. Zentralstelle für Niedersächs. Familiengesch., 1926, 113, 1928, 65 og 89), Halle 1692–1744 (Kh. Saml. 4, IV, 126; norske 1691–1775, Norsk slektshist. T. III, 237), Harderwijk 1648–1812 (Ph. T. 5, III, 144), Heidelberg 1386–1668 (Kh. Saml. 5, V, 138), Helmstedt 1576–1744 (Kh. Saml. 4, III, 783), samme 1574–1810 (Ph. T. 10, III, 213, norske 1574–1636, Norsk slektshist. T. III, 234), Herborn 1585–1715 (Ph. T. 6, II, 36), Ingolstadt 1549–1659 (Ph. T. 14, II, 194), Jena 1548–1850 (Præstehist. Saml. 10. hft., 1934; norske 1548–1850, Norsk slektshist. T. III, 233, slesvig-holstenske 1558–1850, Zeitschr. d. Zentralstelle für Niedersächs. Familiengesch. 1930–31, også selvstændigt tryk 1932), Kiel 1665–1865 (Ph. T. 7, II, 231, norske 1665–1865, Norsk slektshist. T. 1931, 236), Köln 1389–1466 (Ph. T. 3, V, 292), samme 1476–1559 (Ph. T. 8, II, 91) (jfr. Norsk hist. Tidsskr. III, 481), Königsberg 1544–1829 (Ph. T. 7, III, 103), Leipzig 1409–1660 (Ny Kh. Saml. II, 512), Leyden 1575–1800 (Ph. T. 1, II, 104 og 193, samt 1, V, 41), Louvain 1429–1538 (Ph. T. 8, V, 118) (nordiske studerende se Hist. Tidsskr. 9, III, 385, Skandinaver i Louvain, se Bulletin de la Soc. archéol. et hist. de l'Orléanais, 1883, også i særtryk), Marburg 1527–1634 (Kh. Saml. 5, I, 281), Orléans 1548–1688 (Ph. T. 4, I, 124 og 8, IV, 151), Oxford 1602–1783 (Ph. T. 10, II, 146; supplement 1603–22 i Ph. T. 14, IV, 26), Padua 1559–1705 (Ph. T. 6, IV, 201 og V, 104, samt 9, I, 32, 103, 276), 1566–1644 (Suhms Saml. II, 3, 1784, 6), Paris 1532 (Danske Mag. 4, IV, 347), Prag, se ovenfor, Rostock, se ovenfor (norske 1419–1690, Norske Saml. I, 1852, 75), Siena 1575–1702 (Ph. T. 4, III, 54), Strasbourg 1614–1790 (Ph. T. 5, VI, 143), Tübingen 1537–1775 (Ph. T. 1, V, 311 og Kh. Saml. 5, V, 246, samt Kh. Saml. 7, II, 645), Utrecht 1640–1856 (Ph. T. 9, V, 146), Wittenberg 1502–65 (Ny Kh. Saml. I, 461, jfr. IV, 70 og 4, III, 815), samme 1560–1660 (Ph. T. 14, III, 137, norske 1602–1812, Norsk slektshist. T. III, 235, slesvig-holstenske, 1602–1812, Zeitschr. für Niedersächs. Familienkunde og selvstændig Hamburg 1936), Zerbst 1587–98 (Ph. T. 11, II, 36).¹ – Om sønderjyske studenter i almindelighed, se: Saa mangan Søn af Slesvigs Sletter ved Th. O. Achelis (Ph. T. 10, III, 97). – I denne forbindelse må også nævnes Henny Glarbo: Danske Elever ved Rideskolen i Angers 1601 35 (Ph. T. 8, V, 19).

En noget anden karakter end de egentlige matrikeludtog, men dog herhen hørende, har Ellen Jørgensen: Nordiske Studeringer i Middelalderen, Nordboerne ved Universitetet i Paris fra det 13. Aarhundredes Begyndelse til det 15. Aarhundredes Midte (Hist. Tidsskr. 8, V, 331), G. Hochfeldt: Kopenhagener Studenten, die vorher die Universität Rostocks besucht haben (Jahrbuch d. Vereins für Mecklenburgs Gesch. LXXXI, 52) og Henny Glarbo: Studier over danske Adelsmænds Udenlandsrejser 1560–1660 (Hist. Tidsskr. 9, IV, 221).

J. C. L. Lengnick: Danske, norske og islandske Studenter, der 1649–1814 er jordede i Kjøbenhavn, 1847.

Knud Larsen og K. Müller: Regensianerne 1895–1919, 1923.

Kvinderegensen 1932–1957, 1957.

1. Foruden de her nævnte uddrag vil følgende, hvortil manuskripter er indleveret af den 1962 afdøde grosserer H. Friis, i nærmere fremtid blive trykt i Personalhistorisk Tidsskrift: Braunsberg 1578–1694, Deventer 1630–1878, Duisburg 1652–1818, Ingolstadt, Landshut og München 1772–1872, Leipzig 1660–1809 og Marburg 1653–1830.

Kvindelige Akademikere 1875-1925, 1925.

Studenterbibliumsskrifter, udgivet i anledning af 25, 40 og 50 års jubilæer, findes i stort antal i tiden 1847-1923.

*Holger Fr. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie 1537-1621, I-IV, 1868-77 (indeholder talrige biografiske oplysninger om professorerne).

*Københavns Universitets Årbog og Kbh. Universitets festskrifter ved årsfesten indeholder ligesom Århus Universitets årsberetning nekrologer over professorer og autobiografier af de promoverede doktorer.

F. E. Hundrup: Biografiske Efterretninger om dem, der ved Kjøbenhavns Universitet har erholdt de højeste akademiske Værdigheder, 3 hftr. (Roskilde Skoles program 1854-55). Om Magistre 1544-1775, se videre Hundrups samlinger i Rigsarkivet, bd. 17-19 med register.

Levnedsbeskrivelse af de ved Kjøbenhavns Universitets Firehundredaarsfest promoverede Doktorer og Licentiat, 1879.

*Holger Fr. Rørdam: Magistre creerede ved Kjøbenhavns Universitet fra Reformationen til 1660 (Ph. T. 1, II-IV, 1882-83).

Danish Theses for the Doctorate and Commemorative Publications of the University of Copenhagen 1836-1926. A bio-bibliography, 1929.

Om studenterfortegnelser fra de enkelte skoler, indbefattet Norge til 1814 og Hertugdømmerne til 1864 se H. Friis-Petersen: Studenterfortegnelser (Ph. T. 12, IV, 122).

Teologer, se Kirkelige embedsmænd.

Jurister (se også embedsmænd i central- og lokalforvaltningen).

*Juridisk og statsvidenskabelig stat (flere udgaver siden 1831, sidste udg. ved A. Falk-Jensen 1952, ny udg. er under forberedelse).

*V. Richter: Meddelelser om Examinati juris (Danske jurister) 1824-94, 1903.

*H. C. Roede: Fortegnelse over Kandidater med »slesvigsk juridisk« Examen 1796-1863 (Ph. T. 6, I, 1911).

*V. Lind: Kongeriget Danmarks praktiserende Sagførere, 1929.

*H. Hjorth-Nielsen: Danske Prokuratorer med kongelig Bevilling 1660-1869, samt et Tillæg indeholdende Oplysninger om en Del Prokuratorer uden kongelig Bevilling, 1935.

*H. Hjorth-Nielsen: Danske Sagførere under Loven af 26. Maj 1868. (Beskikkelser udfærdigede i Tiden 1. Jan. 1869-30. Sept. 1919), 1941.

*A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsen: Candidati og Examinati juris 1736, 1936, Candidati politici 1852-1936, Candidati actuarii 1922-1936, I-V, 1954-1959.

H. F. Garde: Vestindiske jurister (Ph. T. 14, II, 177).

Medicinere.

- V. Ingerslev: Danmarks Læger og Lægevæsen fra de ældste Tider indtil Aar 1800, 2 bd. 1873.
- *K. Carøe: Den danske Lægestand 1479–1900. I, Doktorer og Licentiat 1479–1788, 1909; II, Kirurger examinerede ved Theatrum anatomico-chirurgicum 1738–1785, 1906; III, Den danske Lægestand 1786–1838, 1905; IV, Supplementsbind til Den danske Lægestand 7. Udg., indeholdende de Læger, der har taget Eksamen efter 30. Januar 1838 og er døde inden 1. Januar 1901, 1904; V, Supplementsbind til hele værket med register over hustruernes navne, 1922.
- *Den danske Lægestand (siden 1850, 13. udg. ved Albert Fabritius og Sven Houmøller, 1957).

Filologer m. v.

- F. E. Hundrup: Biographiske Efterretninger om de Candidater, som ved Københavns Universitet have underkastet sig philologisk Embedsexamen, 1.–2. hft. (Roskilde Skoles program 1849 og 1851).
- F. E. Hundrup: Biographiske Efterretninger om de Candidater, som ved Københavns Universitet have underkastet sig philologisk-historisk Embedsexamen, 2. Udgave 1875 (omfatter eksaminander 1849–75).
- C. H. Sthyr og H. F. Øllgaard: Filolog- og Magister-Stat, sluttet 31. December 1906, 1907.
- Magister-Stat 1926. – Supplement 1933. – Magister-Stat 1945. – *Magister-Stat 1951 (ny udgave under forberedelse).

Akademier.

- *Gustav Ludvig Wad: Det kongelige Ridder Academis Matrikel 1691–1710 (Ph. T. 2, I, 1886).

Polyteknikere.

- *Dansk Civilingeniørstat 1955 (Indeholder oplysninger om alle polytekniske kandidater 1829–1954, samt om nogle medlemmer af Dansk Ingeniørforening, som ikke er udgået fra læreanstalten. Afløser tildels de tidligere udgaver af Biografiske Oplysninger om Den polytekniske Læreanstalts Kandidater og Civilingeniørstaten 1942).
- Povl Vinding: Dansk Teknik gennem hundrede Aar belyst i Levnedsskilddringer, 1939.
- Stadsingeniører, Havneingeniører og Kommuneingeniører i Danmark, 1947.

Skolens lærere og elever.

- F. E. Hundrup: Korte biografiske Efterretninger om Bestyrere, Overlærere og Adjunkter ved de lærde Skoler (F. E. Hundrups Skolekalender 1843).

C. G. Kofoed: Alfabetisk Fortegnelse over de danske lærde Statsskoleers Lærerpersonele siden 1818 (Rønne Skoles program 1906).

Lærerne og Samfundet (Folkeskolens kendte Mænd og Kvinder), 4 bd., 1913–14.

Dansk Skolestat I–IV. Red. N. A. Larsen og E. H. C. Mikkelsen, 1933–34.

Fra Hundrups hånd findes iøvrigt trykte fortegnelser over lærerstanden – med en del stamtavlemateriale – ved et stort antal nedlagte lærde skoler (Ebeltoft, Grenå, Hjørring, Hobro, Holbæk, Kalundborg, Korsør, Køge, Mariager, Nakskov, Næstved, Nykøbing M., Nykøbing S., Nysted, Præstø, Ringsted, Skagen, Skælskør, Skive, Slagelse, Slangerup, Stege, Storehedinge, Sæby og Thisted) samt ved de lærde skoler i Ålborg, Randers, Rønne og Viborg og ved Metropolitanskolen. Desuden findes lærerbiografier fra en række andre skoler hyppigt i de pågældende skoleers programmer.

Elevbiografier findes ligeledes fra en række skoler, se den tidligere omtalte oversigt over Studenterfortegnelser i Ph. T. 12, IV, 122; her skal derfor blot nævnes P. Gøtzsche: Meddelelse om Herloviaer 1814–1934, udgaaet af Skolen uden Studentereksamen, 1942 og Chr. Ottesen: Det kgl. Vaisenhus, 1927.

Sundhedsvæsen.

Medicinere, se foran.

Danmarks Jordemødre. Red. af V. Nellemose, I–III, 1935.

Hjemmesygeplejen. Red. J. Voltelen, 1934.

Danmarks Sygekassevæsen gennem Aarhundreder, red. af H. Daniel, 1938.

Danske Tandlæger 1681–1930, 1931. (I tiden til 1853 af Holger Hansen, II biografier 1853–1930).

Danske Tandlæger 1931–1944, 1945. – Danske Tandlæger 1953.

A. Bang: Biografier af Lærere ved den danske Veterinærskole (Medlemsblad for danske Dyrslæger 1923).

H. Krabbe: Fortegnelse over examinerede Dyrslæger 1779–1883, samt over Lærerne ved Veterinærskolen, 1883.

Den danske Dyrslægeforening 1849–1949. Danske Dyrslæger 1779–1947, red. af J. Philip Hansen og C. Grove Vejstrup, 1949.

Den danske Dyrslægestand, 4. udg. 1956.

Dansk veterinærhistorisk Aarbog 1934 ff. Se også Johannes Madsen Dansk Landbrug, ovenfor.

Farmaceutisk Stat (siden 1856, sidste udgave 1929).

Farmaceutisk Aarbog, årlig siden 1930.

L. Gjerulff og C. A. Jordening: Den danske Apotekerstand 1770–1870, 1870. – Med tillæg 1872.

E. Dam og A. Schæffer: De danske Apotekers Historie indtil 1922, I–IV, 1925–47.

Se også Ingerslevs ovennævnte værk under Medicinere.

Kolonierne.

Kay Larsen: De dansk-ostindiske Koloniers Historie, 2 bd. 1907–08.

*Kay Larsen: Dansk ostindiske Personalia og Data (manuskript på Det kgl. Biblioteks læsesal).

Kay Larsen: Krøniker fra Trankebar, 1918.

Kay Larsen: De Danske i Guinea, 1918.

W. Westergaard: The Danish West Indies under Company Rule, 1917.

Kay Larsen: Dansk Vestindien 1666–1917, 1928.

Kay Larsen: Guvernører, Residenter, Kommandanter og Chefer samt enkelte andre fremtrædende Personer i de tidligere danske Tropekolonier, 1940.

Vore gamle Tropekolonier, I–II, 1952–53.

Grønland i Tohundredaaret for Hans Egedes Landing I–II, 1921 (Meddelelser om Grønland), særlig II, s. 662–756 indeholdende H. Ostermann: Biografiske Oplysninger.

H. Ostermann: Danske i Grønland i det 18. aarhundrede, 1945.

Fremmede i Danmark.

Alfabetisk Navneregister over Personer, der i Aarene 1850–1915 ved Lov har erhvervet dansk Indfødsret, 1916.

Danske i Udlandet.

Danske i Udlandet, sidste udg. 1956.

Aage Heinberg: Danske i England, Skotland og Irland, 1934.

P. S. Vig: Danske i Kamp i og for Amerika fra ca. 1640–1865, 1917.

John O. Evjen: Scandinavian Immigrants in New York 1630–74, 1916 (indeholder tillige oplysninger om Canada, Mexiko og Sydamerika 1532–1640, Canada 1619–20 og New York i det 18. århundrede).

Danske i Amerika, 1.–2. bd., Minneapolis u. å. (ikke afsluttet).

Arne Hall Jensen: Den dansk-amerikanske Historie, 1937.

Sophus Hartwick: Danske i California og California Historie, I–II, 1939.

Forskelligt.

Landinspektørforeningen gennem 50 Aar. 1872–1925, 1925–35.

Den danske Landinspektørforening 1925–50, red. af Erik V. Harboe, Axel Meldal og A. Voldum-Jensen, 1950.

P. Vilh. Pedersen: Danmarks Amtsvevinspektører, 1949.

A. Krieger: Danmarks Brandvæsener (De kommunale Brandvæsener), 1936.

Th. Gelardi: Elektricitetens Historie og dens Mænd, I–III, 1939–40.

De danske el-erhverv, I–II, 1959.

Th. Gelardi: Automobilets Historie og dets Mænd, I–III, 1938.

Den danske motorbranche I-II. Red. Tage Agdal og Alfred Larsen, 1962.
Nic. Hurup: Dansk Person- og Rutebiltrafik, samt Falcks Redningskorps,
1936.

Nic. Hurup: Dansk Godstrafik med Auto, 1937.

Dansk vognmandsstand, red. Adam Nygaard, 1956.

Roberto Weile: Danske Værter, 1934.

Hotelværter og Restauratører, I-II, Red. Th. Adamsen og Albert Fabritius,
1937-38.

Dansk hotelvært- og restauratørstand, 1957.

Afholdsbevægelsen i Danmark, I-III. Red. Frode Markersen og Albert
Fabritius, 1939-40.

Malererhvervet i Danmark, 1957.

Slagtererhvervet i Danmark, 1959.

De danske træerhverv, I-II, 1958-59.

Størstedelen af de specielle slægtshistoriske kilder samler sig om tiden fra det 17. til det 20. århundrede. Når genealogen kommer længere tilbage i tiden – og dette vil i det store og hele kun være tilfældet for den, der arbejder med adelshistoriske undersøgelser – falder de genealogiske kilder sammen med de almindelige historiske, som dog også for den nyere tids vedkommende kan indeholde særdeles rigt stof af værdi for slægtshistorien. Medens det ved genealogiske undersøgelser for den nyere tids vedkommende må siges at gælde, at jo mere fortrolig slægtsforskeren er med historisk kritik og metode, jo bedre stillet er han overfor sin opgave, så gælder det ubetinget for den ældre tid og da især for middelaldergenealogien, at dens dyrker helst må være specielt uddannet i almindelig historisk forskning; for den, som ikke har en sådan uddannelse, men alligevel ønsker at strække sine forskninger ind på dette område, vil der derfor ikke være andet at gøre end i forvejen at sætte sig grundigt ind i den historiske teknik, dels ved hjælp af Erslevs forannævnte lille vejledning, dels gennem den deri anførte litteratur, ligesom han ved omfattende læsning og studier i de foreliggende middelaldergenealogier (især i Danmarks Adels Aarvog) og i specialafhandlinger må forberede sig til sin opgave.

Nedenfor skal meddeles en fortegnelse over nogle af de vigtigste kildepublikationer og tidsskrifter, der som nævnt også bør benyttes af den der beskæftiger sig med den nyere tid. Også her betegner * foran titlen, at det pågældende værk står fremme på Det kongelige Biblioteks læsesal.

*Scriptores rerum danicarum medii aevi, I-IX, 1772-1878.

*Diplomatarium Danicum, 1938 ff. (under udgivelse; udkommet er 1. rk.
4.-5. bd. omfattende tiden 1200-1223, 2. rk. 1.-12. bd., tiden 1250-1339

- og 3. rk. 1.–2. bd. tiden 1340–47). Foreligger også i *dansk udgave med titlen: Danmarks Riges Breve.
- *Gammeldanske diplomer (under udgivelse; udkommet er gruppe A: den middelalderlige overlevering 1. rk. 1.–4. bd., omfattende tiden 1364–1410, 1959–61, duplikeret).
 - *Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis (omfatter tiden indtil 1450), 1894–1912. – 2. rk. 1451–1513, I–IX, 1928–39.
 - *Regesta diplomatica historiæ Danicæ, 1847–1907.
Monumenta historiæ Danicæ (ved Holger Rørdam), 1873–87.
Udvalg af hidtil utrykte danske Diplomer og Breve fra det XIV, XV og XVI Aarhundrede (ved C. Molbech og N. M. Petersen), 1858.
 - *De ældste danske Arkivregistraturer, I–V, 1854–1910.
 - *Diplomatarium Christierni I (ved H. Knudsen), 1856.
 - *Missiver fra Kongerne Christiern I's og Hans' Tid 1450–1513 (ved William Christensen), I–II, 1912–14.
 - *Breve og Aktstykker til Oplysning af Christian II's og Frederik I's Historie (ved C. F. Allen), 1854–74.
 - *Kong Frederik I's danske Registranter (ved Kr. Erslev og W. Møllerup), 1879.
 - *Danske Kancelliregistranter 1535–50 (ved Kr. Erslev og W. Møllerup), 1881–82.
 - *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold, 1885 ff. (Under udgivelse af Rigsarkivet, begynder med 1551 og er foreløbig nået til 1643; efter planen skal værket fortsættes til 1660).
 - *Kronens Skøder paa afhændet og erhvervet Jordegods i Danmark 1535–1765 (ved L. Laursen, F. J. West og S. Nygård), I–V, 1892–1955.
 - *Kong Frederik II's Enke Dronning Sophies Kopibøger 1588–1617 (ved Svend Thomsen), 1937.
 - *Kong Christian IV's egenhændige Breve 1589–1648 (ved C. F. Bricka, J. A. Fredericia og Johanne Skovgaard), I–VIII, 1878–1947.
 - *De Hansborgske Registranter, 1–2 (ved Emilie Andersen), 1943–49.
 - *Prins Christian (V)s Breve (ved E. Marquard og J. O. Bro-Jørgensen), 1–2, 1952–56.
 - *Aktstykker og Oplysninger til Statskollegiets Historie 1660–76 (ved Johs. Lindbæk), 1903–10.
 - *Luxdorphs Dagbøger, indeholdende Bidrag til det 18. Aarhundredes Stats-, Kultur- og Personalhistorie (ved Eiler Nystrøm), I–II, 1915–30.
 - *Kabinetstyrelsen i Danmark 1768–72 (ved Holger Hansen), I–III, 1919–25.
 - *Inkvisitionskommissionen af 20. Januar 1772 (ved Holger Hansen) I–V, 1927–41.

- *Fonden ad usus publicos. Aktmæssige Bidrag til Belysning af dens Virksomhed 1765–1842, I–III, 1897–1947.
 - *Statsrådets Forhandlinger 1848–63 (under udgivelse ved Harald Jørgensen, udkommet er I–V, 24. januar 1848–31. maj 1854), 1954 ff.
 - *Suhms Samlinger til den danske Historie, I–VI, 1779–95 (håndskrevet register på Det kgl. Biblioteks læsesal).
 - *H. Rørdam: Historiske Samlinger og Studier I–IV, 1891–1902.
 - *Dänische Bibliothek, 1737–47 (håndskrevet register på Det kgl. Biblioteks læsesal).
 - *Danske Magazin og Nye danske Magazin 1745 ff. (løbende).
 - *Historisk Tidsskrift 1839 ff. (løbende). – Indholdsfortegnelse til 1. rk.–10 rk. IV, 1839–1938 ved Henry Bruun, 1939.
 - *Danske Samlinger for Historie, Topografi, Personal- og Litteraturhistorie 1865–79 (håndskrevet register på Det kgl. Biblioteks læsesal).
 - *Museum. Tidsskrift for Historie og Geografi 1890–96.
 - *Fra Arkiv og Museum I–V, 1899–1915. – 2. rk. I–II, 1925–35.
 - *Fortid og Nutid. Tidsskrift for Kulturhistorie og Lokalhistorie, 1914 ff. (løbende).
 - Tidsskrift for jødisk Historie og Litteratur, 1–3, 1919–25.
 - *Scandia 1928 ff. (løbende).
 - *Meddelelser fra Rentekammerarkiverne (ved J. Grundtvig), 1871–78.
 - *Aarsberetninger fra det kongelige Gehejmearkiv I–VII, 1852–83.
 - *J. L. A. Kolderup-Rosenvinge: Udvalg af gamle danske Domme, I–IV, 1842–48.
 - *Det kgl. rettertings domme og Rigens forfølgninger fra Christian III's tid (ved Troels Dahlerup), I, 1959 (under udgivelse).
 - Danske middelalderlige Regnskaber, 1944 ff. (under udgivelse; udkommet er 1. rk. I, Hof og Centralstyre og 3. rk. I Roskildekirkens jordebøger og regnskaber).
 - Reynold Junges Møntmesterregnskaber 1534–1540 (ved Georg Galster), 1934.
 - Kongelige Kammerregnskaber fra Frederik III.s og Christian V.s Tid (ved Emil Marquard), 1918.
- Endelig skal nævnes de kildepublikationer, som er udgivet af det 1952 stiftede Udvalg for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie.
- *Herlufsholm birks tingbog 1616–19, 1630–33, 1954–59.
 - *Aasum herreds tingbog 1640–48, 1956–62.
 - *Skast herreds tingbog 1636–40, 1954 ff. (under udgivelse).
 - *Sokkelund herreds tingbog 1621–22, 1625–37, 1956 ff. (under udgivelse).

C. F. Allens Haandbog i Fædrelandets Historie har i sin 8. udgave en oversigt over den vigtigste historiske litteratur indtil 1880, den er lettere håndterlig end Bibliotheca Danica og vil derfor for den ældre tid kunne bruges som supplement til Erichsen og Krarups bibliografi.

Dersom en slægt er knyttet til en bestemt by eller egn, må *Topografien* tages til hjælp¹; overhovedet må slægtsforskeren altid ved hjælp af Generalstabens fortrinlige kort (1 : 20.000) studere de steder, hvor slægtens medlemmer kortere eller længere tid har levet deres liv; eventuelt må også Videnskabernes Selskabs kort fra ældre tid og de talrige udskiftningskort i Matrikelarkivet benyttes, og man må sætte sig ind i den lokalhistoriske litteratur. Personhistorie, lokalhistorie og almindelig politisk og social historie vil til enhver tid gribe således ind i hinanden, at studiet af dem alle må gå jævnsides, hvis man vil opnå et tilfredsstillende resultat af sine forskninger.

Af den topografiske litteratur må først og fremmest nævnes *Pontoppidans Danske Atlas, 1763–81 og *Traps Danmark, hvis 5. udgave nu er under udgivelse; medens denne kun medtager den del af Sønderjylland, som 1920 genforenedes med Kongeriget, er hele Sønderjyllands topografi optaget i en særlig udgave *Traps Slesvig, 1864. Den topografiske speciallitteratur findes i Bibliotheca Danica II, Erichsen og Krarup II og Chr. Heilskov: Dansk Provinstopografi, 1920, med tillæg 1949.

Desuden findes særlige bibliografier for mindre områder, nemlig:

Litteratur om Aabenraa, 1956 (duplikeret).

B. Seidelin: Fortegnelse over Litteratur vedrørende Aalborg Amt (1655–1935), 1939.

Litteratur om Århus og forstæder, 1959.

Esther Iversen: Udvalg af trykte kilder om Bornholm, 1957.

Litteratur om Frederiksberg, 3. udg. 1950.

Anders Uhrskov: Frederiksborg Amt i Litteraturen, 1946.

Litteratur om Gjentofte Kommune og Jægersborg Dyrehave, 1943.

Olav Christensen: Litteratur om Haderslev, 1956.

Københavns bibliografi I–III, 1957–60.

W. Norwin: Kilder og Hjælpemidler til Lolland-Falsters Historie 1915–19.

Litteratur om Odense, 1945.

Oluf Abitz og Aage Bredsted: Litteratur om Vejle Amt, 1945.

Henri Hansen: Litteratur om Viborg, 1948.

1. Jfr. S. Nygård: Anvisning til at drive historisk-topografiske Studier (Fortid og Nutid VII, 1928, s. 1–30), Svend Aakjær og Chr. Bokkenheuser: Sognet og Byen. En Studievejledning i Lokalhistorie, 1931. Haandbog i Hjemstavnsforskning og Hjemstavnskultur ved Regnar Knudsen, 1939. Håndbog for danske lokalhistorikere, red. af Johan Hvidtfeldt, 1952–56.

Af publikationer, der vedrører de enkelte landsdele, mærkes iøvrigt følgende:

- *Samlinger til jydsk Historie og Topografi (*Jydske Samlinger*), 1866 ff. (løbende).
- *Samlinger til Fyens Historie og Topografi (*Fyenske Samlinger*) 1871–90 (håndskrevet register på Det kgl. Biblioteks læsesal).
- *G. L. Wad: Fra Fyens Fortid I–IV, 1916–24.
- *Fyens Hjemstavn 1928–39.
- *Fyenske Aarbøger 1939 ff. (løbende).
- *Sønderjydske Aarbøger 1889 ff. (løbende).

For *Københavns* vedkommende er af særlig betydning, foruden den foranævnte bibliografi, der går til 1950:

- *Kjøbenhavns Diplomatarium I–VIII (ved Oluf Nielsen), 1872–87.
- *Oluf Nielsen: Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse, I–VI, 1877–92 (går til 1730).
- *Carl Bruun: Kjøbenhavn I–III, 1887–1901.
- *H. U. Ramsing: Københavns Historie og Topografi i Middelalderen I–III, 1940.
- *H. U. Ramsing: Københavns Ejendomme 1377–1728, 1943 ff. (under udgivelse; udkommet er Øster, Strand, Snarens, Vester og Købmager kvarterer).
- *E. Marquard: Kjøbenhavns Borgere 1659, 1920.
- *Kjøbenhavns Huse og Indvaanere efter Branden 1728, 1906.
- *Kjøbenhavns Brandforsikring 1731–1911, 1913 (heri en række biografier). Københavns Privilegier. Til Minde om den 24. Juni 1661, 1911 (indeholder fuldstændige lister over Københavns og Christianshavns borgmestre, rådmænd, 32 mænd og borgerrepræsentanter indtil 1911).
- *Historiske Meddelelser om København, 1907 ff. (løbende).
- *Københavns vejviser udkom siden 1770 (en så godt som fuldstændig række findes i Rådhusbiblioteket i København).

Også for andre byer end København og for større områder findes diplomatarier, ligesom talrige større og mindre lokaliteter er behandlet i selvstændige skrifter; enkelte borgerskabsprotokoller er udgivet, nemlig Vejle 1754–1870 (ved Jørgen Swane, 1943) og Viborg 1713–1860 (ved Otto von Sprechelsen 1955). Oplysning om, hvad der findes, må søges i de nævnte bibliografier og i bibliotekernes kataloger. Af særlig personalhistorisk betydning skal dog her endnu nævnes A. H. Nielsen: Personalhistoriske Notiser om Embeds- og Bestillingsmænd i Aalborg, 1879–80, V. Hostrup-Schultz: Helsingørs Embeds- og Bestillingsmænd. Genealogiske Efterretninger, 1906 og H. Friis-Petersen: Embeds- og Bestillingsmænd i Aarhus, 1941. Og endelig skal opmærksomheden henledes på de lokalhistoriske årbøger, der i dette

århundrede er vokset frem som et tiltalende vidnesbyrd om den voksende historiske sans i vort folk, dets ønske om at kende sig selv og sine historiske forudsætninger.

Disse historiske årbøger er følgende:

Fra Frederiksborg Amt 1906 ff.

Aarbøger for Københavns Amt med gamle Roskilde Amt (nu Fra Københavns amt), 1910 ff.

Meddelelser fra Historisk Topografisk Selskab for Gjentofte 1924 ff.

Søllerød Bogen 1942 ff.

Fra Holbæk Amt 1907 ff.

Aar bog for Sorø Amt 1912 ff.

Aar bog for Historisk Samfund for Præstø Amt 1912 ff.

Bornholmske Samlinger 1906 ff.

Lolland-Falsters historiske Samfunds Aar bog 1913 ff.

Aar bog for historisk Samfund for Odense og Assens Amter 1913–38 (fortsat i Fynske Aarbøger 1939 ff.).

Svendborg Amts Aarskrift 1908–37 (fortsat i Fynske Aarbøger 1939 ff.).

Vendsyssels Folk og Land 1908–32.

Vendsysselske Aarbøger 1915 ff.

Historisk Aar bog for Thisted Amt 1906 ff.

Historisk Aar bog for Mors 1919–30.

Skive og Omegns historiske Aar bog (Skivebogen) 1909 ff.

Fra Himmerland og Kær Herred 1912 ff.

Aar bog for Lysgaard, Hids, m. fl. Herreder 1918–26.

Fra Viborg Amt 1935 ff.

Fra Randers Amt 1907 ff.

Aarbøger udgivet af Historisk Samfund for Aarhus Stift 1908 ff.

Vejle Amts Aarbøger 1905 ff.

Hardsyssels Aar bog 1907 ff.

Fra Ribe Amt 1903 ff.

Sønderjydske Aarbøger 1889 ff.

For den der især interesserer sig for forholdene syd for Kongeåen findes der foruden i den ovennævnte litteratur udmærkede vejvisere i Troels Fink og Johan Hvidtfeldt: *Vejledning i Studiet af Sønderjylland Historie*, 1944 og Olav Christensen: *Bibliografi over sønderjysk slægtstavelitteratur* (med tillæg ved Peter Kr. Iversen: *Manuskripter vedrørende sønderjysk personalhistorie i landsarkivet i Åbenrå*), 2. udg. 1959.

ARKIVERNE OG DERES SLÆGTSHISTORISKE INDHOLD

Den danske stats arkivvæsen er ordnet ved lov af 30. marts 1889, der bestemte, at der skulle oprettes et rigsarkiv, bestående af et hovedarkiv i København og 3 provinsarkiver eller *landsarkiver*, som de siden 1907 hedder: i København for Sjælland og Lolland-Falster, i Odense for Fyn og i Viborg for Nørrejylland; hertil kommer landsarkivet i Åbenrå for de sønderjyske landsdele, der oprettedes ved lov af 28. april 1931 og åbnedes 1933. Hovedarkivet, der i daglig tale altid kaldes *Rigsarkivet*, under hvilken betegnelse det også vil blive omtalt i det følgende, kom til at omfatte det gamle Gehejmearkiv og det dermed i 1883 under fælles ledelse forenede Kongerigets Arkiv (de civile ministeriers arkiv, dannet 1861 ved forening af kancelli- og kammerarkiverne) samt alle andre af centraladministrationen fremgæede arkiver. Landsarkiverne er derimod opbevaringssted for den lokale forvaltnings arkiver, herunder også provinskøbstedernes arkiver. *København* har sit særlige *stadsarkiv*, og det samme gælder fra 1953 *Frederiksberg*. *Københavns universitets arkiv* opbevaredes tidligere i Universitetsbiblioteket, men nu i Rigsarkivet. I *Hærens arkiv* (Slotsholmsgade 4) opbevares de militære afdelingsarkiver samt fra tiden efter 1900 den militære centralstyrelses (krigsministeriets) arkiv. En nydannelse er *Erhvervsarkivet* i Århus; her opbevares talrige erhvervsorganisationers og -virksomheders arkiver.

De nævnte arkiver er alle offentligt tilgængelige.¹ Dersom man er udelukket fra at besøge et arkiv, hvor de for ens forskning nødvendige akter findes, vil man under visse betingelser kunne få disse udlånt til benyttelse i et af de andre arkiver eller i et stats- eller centralbibliotek, som er i besiddelse af brandsikre rum. Fra udlån er dog undtaget særlig skrøbelige samt særlig vigtige og stærkt benyttede arkivalier, deriblandt kirkebøger, skifteprotokoller, skøde- og pantebøger, borgerskabs- og rådstueprotokoller og folketællinger. Disse og mange andre arkivalier er nu som sikringsforanstaltning blevet mikrofotograferet for tiden indtil 1860 (folketællingslisterne til 1911), og dersom man ikke har lejlighed til at se originalerne, vil der således være mulighed for i stedet at benytte mikrofotografierne.

Medens man i ældre tid i reglen søgte at ordne arkivalierne efter mere

1. For tiden er Rigsarkivet åbent kl. 10–17, tirsdag og torsdag tillige 17–19,30, landsarkivet i København kl. 10–17, i Odense kl. 10–16, i Viborg kl. 9–12, 13–17, i Åbenrå kl. 9–12, 13–16, Københavns stadsarkiv kl. 10–15 (lørdag 9–12), Frederiksberg stadsarkiv kl. 9–15 (lørdag kl. 9–12), Hærens arkiv kl. 9–17 (lørdag 9–12), Erhvervsarkivet kl. 10–15 (lørdag kl. 10–13).

eller mindre kunstige systemer, i lighed med ordning af trykte bøger i et bibliotek, er man nu herhjemme nået til erkendelse af, at udgangspunktet for enhver arkivalisk ordning bør være det, først af Frankrig knæsatte princip, at bevare arkivalierne i den naturlige forbindelse, i hvilken de er opståede ude i livet. Man kalder dette princip *hjemmehørs-, oprindelses-* eller med et fremmed ord *proveniensprincippet*¹. Det er nu blevet grundlaget for al dansk arkivvirksomhed. Enhver institutions arkiv holdes for sig som et særskilt fond og ordnes så vidt muligt i overensstemmelse med den oprindelige kontorordning, der jo som regel vil svare til og til en vis grad genspejle institutionens forretningsgang. Efter en protokol eller sammenhængende protokollrække anbringes de tilsvarende akter, efter en række skifteprotokoller således de dertil hørende skiftedokumenter. Ethvert aktstykke får på denne måde sin bestemte, naturlige plads, hvor det hører hjemme og normalt skal være at finde, og hvor dets indhold og betydning bedst forstås. Anvendelsen af hjemmehørsprincippet nødsager ikke blot arkivernes personale, men i nogen grad også det arkivsøgende publikum til at orientere sig i det i tidernes løb stærkt vekslende system, hvorefter central- og lokalforvaltningen har været indrettet, det enkelte styrelsesorgans magtsfære, både i saglig og stedlig henseende osv.

RIGSARKIVET

Rigsarkivet er som nævnt centralstyrelsens arkiv.

Trykte oplysninger om centralforvaltningen har man i de af Rigsarkivet udgivne værker: Den civile Centraladministrations Embedsetat 1660–1848, 1848–93, 1894–1913 og 1914–35, og Civile Direktioner og Kommissioner samt andre overordnede Myndigheder under Enevælden. Endvidere i Hof- og Statskalenderen. Nogen samlet fremstilling af centralstyrelsens historie foreligger ikke, men af dens hovedfaser har Vilh. Lorenzen, Knud Fabricius, Axel Linvald og K. F. Hammerich givet en skildring i værket: Den danske Centraladministration (1921). En kortfattet oversigt både over centralstyrelsens institutioner og over arkivbestanden har man i Kr. Erslev: Rigsarkivet og Hjælpemidlerne til dets Benyttelse (1923, udgivet af Rigsarkivet, men nu forlængst udsolgt). Udførlige fortegnelser over arkivbestanden har man i de ligeledes af Rigsarkivet udgivne »Vejledende Arkivregistraturer«:

- I. Danske Kancelli og de dermed beslægtede Institutioner, 2. udg. (1943).
- II. Rentekammeret, Generaltoldkammeret og Kommercekollegiet 1660–1848 (1892, udsolgt).

1. Se V. A. Secher: Om Proveniens- (Hjemmehørs-) Princippet m. v. i Medd. fra det danske Rigsarkiv I, 191–240 (1907).

- III. Finansarkiverne 1660-1848. Generalpostdirektionens Arkiv 1711-1848 (1900, udsolgt).
 - IV. Privatararkiver fra det 19. Aarh. i Rigsarkivet (1923).
 - V. Danmarks Kirkebøger (1933).
 - VI. Landsarkivet for de sønderjydske Landsdele (1944).
 - VII. Tyske Kancelli I og de dermed beslægtede Institutioner (1946).
 - VIII. Privatararkiver før 1660 i Rigsarkivet (1948).
 - IX. Privatararkiver 1660-1800 i Rigsarkivet (1952).
 - X. De sønderjyske fyrstearkiver (1959).
 - XI. Tyske Kancelli II. Gehejmekonseilet, Danske Kancellis og Tyske Kancellis udenrigske afdeling til 1770 (1962).
- Hertil kommer de mange håndskrevne registraturer.

Rigsarkivet besidder en række håndskrevne *hjælpemidler* af forskellig art, hvoraf mange er let tilgængelige på læsesalen eller i de tilstødende lokaler (angivet ved et tilføjte (L)). De for person- og slægtsforskningen vigtigste af disse hjælpemidler er:

Lengnicks kirkebogsuddrag. Se s. 75 (L).

Kgl. genealogisk-heraldisk Selskabs samlinger (katalog af W. Benzon 1819, i tidskriftet *Historisk Museum* I, 103-77) og *Historisk-genealogisk Arkiv*s lidet omfangsrige samlinger.

Hundrups samlinger, stamtavler og notitser mest om borgerlige slægter og samlinger til den lærde stands personhistorie (doktorer, magistre, lærere ved lærde skoler, teologiske, juridiske og andre kandidater og studenter).

Klevenfeldts Genealogiæ familiarum in Dania illustrium (stamtavler over den danske adel), 4 bind, med et tillægsbind: Annotationer til slægttavlerne Bille-Urne. (L).

W. Benzon: Stamtavler over danske adelsslægter 1660-1820 (5 bind). Er, skønt forældede, brugbare for de adelsslægters vedkommende, over hvilke der endnu ikke er trykt fuldstændige stamtavler. (L).

Voss's Excerpter til slesvig-holstensk adelshistorie (jfr. *Hist. Museum* I 119 f.). Indeholder i en lang række bind dels selve excerpterne, dels på grundlag af disse sammenstillede efterretninger om adelsslægterne og deres enkelte medlemmer, samt i bind LXXIII et topografisk register.

Thises samlinger til den danske adels historie (jfr. Linvald i *Personalhistorisk Tidsskrift* 7. rk. III, 81-83) består af 16 *pakker* med stamtavler, våbentegninger og -beskrivelser samt oplysninger om enkelte slægtsmedlemmer, i alt væsentligt på grundlag af slægtbøger, de ældre samlere og den trykte litteratur, 25 *kapsler* med seddeluddrag af trykte bøger, kancelliets brevbøger og indkomne breve m. m., samt 22 *kasser* seddeluddrag af Rigsarkivets og Universitetsbibliotekets diplomer, Rentekammerets resolutionsprotokoller, akter i det norske Rigsarkiv og nogle godsarkiver; alle tre rækker er ordnede alfabetisk.

Kay Larsen: Dansk-ostindiske Personalia og Data. Alfabetisk ordnet kartotek med oplysninger ikke blot om personer, men f. eks. også om skibe i fart på Ostindien; findes også i protokolform på det kgl. Biblioteks læsesal. (L).

Mynsters Samlinger. 10 kasser; bl. a. samlinger vedrørende dansk-norske examinatio juris, læger og apotekere samt register til inskriptionsprotokollen for livrentesocieteterne af 1747 og 1757 (dette sidste L).

- P. B. Grandjean*: Uddrag af sjællandske, fynske, smålandske og jyske registre 1593–1660 (København 1909).
- Barners Register over ansatte ved Toldvæsenet c. 1801 ca. 1875*, 2 pakker (med bemærkning om ansættelsen i toldtaten, fødselsdag og undertiden dødsdag).
- P. H. J. Petersen*: Samlinger vedr. danske ridefogder.
- H. Engelhardt*: Fortegnelse over ligprædikener fra det 16. og 17. århundrede.
- C. F. Wilster*: Personalhistoriske optegnelser, dødsfald 1823–45.
- A. G. Lowzow*: Personalhistoriske samlinger (adelige og borgerlige slægter).
- Kartotek over embedsudnævnelser*. (L). En følge af den konsekvente gennemførelse af proveniensprincippet har været, at man i Rigsarkivet har søgt at fremskaffe et fyldigt materiale til såvel central- som lokalforvaltningens historie, især ved på sedler at udskrive alle embedsudnævnelser og tildelinger af titler i tiden 1660–1488. Disse sedler er ordnede alfabetisk i flere rækker, omfattende udnævnelser gennem Kancelliet 1660–1848, Direktionen for Universitetet og de lærde skoler 1805–48, Rentekammeret 1660–1848, Kommercekollegiet 1735–1816, Generaltoldkammerkollegiet 1760–1816, Generaltoldkammer- og Kommercekollegiet 1816–48, Finanskollegiet m. m. 1771–1848, Det kgl. Partikulærkammer 1731–70, Landvæsenkommissionen og Generallandvæsenkollegiet 1757–71, Generalvejkommisionen 1778–1808, Vestindiske embedsudnævnelser 1849–54. På disse med kildehenvisninger forsynede uddrag er ikke alene de ovennævnte trykte embedsetater bygget, men også en håndskreven fortegnelse over *magistrater og retsbetjente*, ordnede efter embeder, i 7 bind (L); en genpart heraf findes ved de respektive landsarkiver.
- N. Møller*: Alfabetisk register over alle *rangspersoner* 1730 ca. 1780 (L).
- Danske Kancellis protokol over »*Adskillige Bestillinger*«. No. 1, 1730–1848 (ordnet topografisk, med alfabetisk sted- og sagregister) og no. 2, 1730–1835 (ordnet sagligt, efter bestillingernes art). Også kaldet »den grønne« og »den gule« protokol. Indeholder en mængde oplysninger ikke blot om embedsudnævnelser og tildeling af titler, men også om alle slags gennem kancelliet udstedte privilegier og bevillinger på næringsvæsenets område (apotek, farveri, værtshushold, brændevinhandel, frimesterbevillinger, etc. etc.). (L).
- Protokol over *Rentekammerets embedsmænd og funktionærer* ca. 1830–40; heri tilføjede personelle oplysninger om stiftamtmand og amtmænd, handelsinspektører i Grønland, amtsforvaltere og andre oppebørselsbetjente, inspektører ved de for statsgældskassens regning overtagne godser, stiftslandinspektører, skovridere og skovfogder, landfogder og sysselmænd, betjente ved de kgl. bygninger, haver og jordegodser, embedsmænd ved tallotteriet i København, embedsmænd og betjente ved den grønlandske og færøske handel (udnævnelsesdato, gage, tidligere ansættelse, rang, afgang etc.).
- Embedsmænd i Slesvig og Holsten* under Rentekammeret ca. 1750–1830 (Bedienings-Protocoll), 1 bind. (L).
- Udnævnelser under Rentekammeret* 1660–1848, 3 bind. (L).
- Register til *Krigskollegiets indkomne breve* 1660–80. (L).
- Anciennitetsliste over *søofficerer* 1675–1769, 1 bd., og efterretninger om søofficerer 1785 97 og 1831, 1 bd. og 1 pk., samt fortegnelse over månedsløjtnanter 1807–14, 2 bd.
- T. R. Stampe*: *Udenrigsministeriets højere embedsmænd* 1771–1890 og danske *gesandter* samt legationssekretærer 1699–1890, ordnede efter embeder, 1 bind; fremmede magters gesandter i Danmark 1730–1890, ordnede efter magterne, 1 bind. (L).

- H. C. Roede: Systematisk fortegnelse over hofetaten 1660-1772, 3 bind.*
O. Köhl: Den landmilitære centraladministrations embedsetat 1660 1763. (L).
Rentekammerets kongelige resolutioner 1660 1719 (kronologisk ordnet register over c. 25.000 kgl. resolutioner, udarbejdet af S. Nygård, med register over person- og stednavne; forarbejderne hertil er tilgængelige i landsarkivet i Viborg). (L).
Rentekammeret. Embedsansøgninger og Partikulære Personer, to rækker alfabetisk ordnede henlagte sager.
Seddelregistre til enke-kassens arkiv, til Københavns skattemandtal 1743 og ekstra-skattemandtallet 1762, over testamenter indførte i registre og tegnelse m. m., samt over brevskrivere i privatarkiverne. (L).

En stor del af de nævnte værker og samlinger hører til den såkaldte »håndskriftsamling«, der omfatter manuskripter af forskellig art, som ved gave eller køb er kommen i Rigsarkivets besiddelse, uden at være egentlige arkivalier, heriblandt en mængde vedrørende enkelte slægter. Over håndskriftsamlingen er udarbejdet en seddelregistratur.

De forskellige administrationsorganer har i tidens løb oftere skiftet navn; i efterfølgende redegørelse er disse forskellige navne dog som regel ikke specificerede, kun den hovedbetegnelse, hvorunder organet i reglen med lethed vil kunne identificeres, er nævnt, f. eks. er Kommercekollegiet kun betegnet med dette navn, skønt det begyndte 1735 med at hedde General-Landets-Økonomi- og Kommercekollegium.

Danske Kancelli.

Vejledende arkivregistraturer I, 2. udg. (1943)

Indtil 1660 var Kancelliet centralstyrelsens eneste ekspeditionskontor, hvorigennem alle kongelige ordrer og breve udgik. For regnskabsvæsenet havde man ganske vist et særligt organ i Rentekammeret, men det var ikke selvstændigt, idet alle dets ekspeditioner gik gennem Kancelliet. I det 16. årh. opstod der et særligt »tysk Kancelli«, som besørgede den på tysk og latin førte korrespondance og derfor navnlig fik med hertugdømmerne og de udenrigske anliggender at gøre. Hvad der er bevaret af Kancelliets arkiv fra tiden før 1500 er kun lidet omfattende, dels som følge af den daværende administrations primitive karakter, dels på grund af de tab af arkivalier, som har fundet sted i tidens løb. Først fra 1513 førte man i Kancelliet kopibøger eller registranter over udgåede kongebreve, i begyndelsen endda kun over de såkaldte »åbne breve«, der indeholdt almindelige kundgørelser (forordninger, bevillinger, bestallinger etc.) og begyndte med ordene »Vi etc. gøre alle vitterligt«. Disse kopibøger over åbne breve kaldtes *registre*. »Missiverne«, de »lukkede breve«, der var rettede til enkeltmand, begyndte med ordene »Vor Gunst tilforn« og indeholdt befalinger til embedsmænd,

instrukser, stævninger o. l., blev derimod først fra 1535 indført i de såkaldte *tegnelser*. Indtil 1571 førtes for hele riget kun én række »registre« og én række »tegnelser«, dog var de åbne breve i hvert bind grupperede efter landskaber: 1) sjællandske, 2) skånske, 3) fynske og smålandske (d. e. lolland-falsterske), 4) jyske og 5) norske registre (breve vedrørende Island, Færøerne og Grønland indførtes i norske registre). Fra 1572 fremtræder de hidtil samlet indbundne afdelinger af registre som særlige protokolrækker, og tegnelser inddeles fremtidig på samme måde. Registerne findes altså i 5, tegnelser i andre 5 rækker, adskilte efter landsdelene¹. Breve, der gælder hele riget, er indført i sjællandske registre og tegnelser. Brevbøgerne er for en stor del forsynede med personregistre, der i hvert fald fra ca. 1650 er gode og pålidelige; de er ført alfabetisk på fornavn, først i Struensee-tiden gik man over til at føre dem på efternavn. De i »registre« og »tegnelser« indførte breve er for tiden indtil 1643 trykt i uddrag i »Kancelliets Brevbøger«, der udgives af Rigsarkivet; det er hensigten at fortsætte udgivelsen til 1660. – Over de bevarede indkomne breve til Kancelliet og indlæg til registre og tegnelser (indtil 1660) har man en seddelregistrant; hertil er udarbejdet et navneregister, som går til 1650. – Kancelliets ældre arkiv fra tiden før 1660 indeholder derudover kun lidet af særlig interesse for personalhistorien; nævnes må dog mønstringsruller og rostjenestetakseringer 1535–1652, mønstringsruller over borgerskabet i forskellige byer 1583–1639, jordebøger indsendt af lensmændene 1625 og 1651 samt sognepræsternes designationer på gårde, bol og tiendeydere i deres sognekald, indsendt 1651 og 1657–58; endvidere mandtaller over Københavns og Christianshavns indbyggere 1659–60 (udg. 1920 af E. Marquard: *Kjøbenhavns Borgere 1659*).

Statsforandringen i 1660 og den samtidige store reform af centralforvaltningen, der især kendetegnes ved indførelsen af det indtil 1848 rådende kollegiestyre², medførte en meget stor forandring i Danske Kancellis stilling. Dets forretningsgang blev ændret, og dets forretningsområde blev stærkt indskrænket ved oprettelsen af en række andre kollegier. Adskillelsen af Danske og Tyske Kancelli blev nu endelig fuldbyrdet, og Rentekammeret (eller Skattekammerkollegiet, som det 1660–79 hed) blev en selvstændig institution, der foruden revision og regnskabsvæsen overtog ekspeditionerne vedrørende rigets indtægter og udgifter. To nye institutioner, Krigs- og Admiralitetskollegiet, overtog ledelsen af henholdsvis hærens og flådens an-

1. Den fynske gruppe var 1596–1660 delt i to, en fynsk og en smålandsk; fra tid til anden blev visse, for personalhistorien uvæsentlige reale klasser af ekspeditioner indført i særlige bøger.

2. Dette var som bekendt karakteriseret ved, at styrelsen var i hænderne på kollegier, der ved stemmeflerhed enten selv afgjorde sagerne eller vedtog en indstilling (relation) derom til kongen, som derpå afgav sin resolution. I 1848 afløstes kollegialsystemet af det nuværende ministerialsystem, hvor det er en enkelt person, ministeren, der leder forvaltningsdepartementet, medens ministeriets embedsmænd i forhold til ham kun er rådgivende. Jfr. Harald Jørgensen: *Ministerialsystemets indførelse og udvikling (i Centraladministrationen 1848–1948, s. 9–31)*.

liggende; og Statskollegiet (ophævet 1676) behandlede sager af almindelig politisk betydning. Tilbage beholdt Danske Kancelli navnlig sagerne vedrørende justitsvæsen, kirke og skole samt købstædernes næringsvæsen (lavsvæsen etc.) og kommunale forhold. Forøvrigt har grænserne mellem de forskellige kollegiers forretningsområder i tidens løb været skiftende; der kom jo også efterhånden flere kollegier til for særlige grene af forvaltningen.

Også efter 1660 og indtil 1799 var *registre og tegnelse* den almindelige benævnelse for kopibøgerne over kgl. ekspeditioner; de førtes stadig registre for sig, tegnelse for sig (over henholdsvis åbne breve og missiver), men efter de skånske provinser afståelse hver kun i 4 rækker, sjællandske r. og t. (for Sjælland, Møn og Bornholm), fynske (Fyn og Lolland-Falster), jyske (Nørrejylland) og norske (Norge med Færøerne, Island og Grønland). Hertil kom for de nyerhvervede koloniers vedkommende registranterne over ostindiske og vestindiske missiver og åbne breve, begyndende henholdsvis 1668 og 1671.

Over kancellikollegiets forhandlinger førtes 1670–99 de såkaldte *kancelliprotokoller*. 1670 begynder ligeledes *underskrivelsesbøgerne*, der indeholder kronologisk foretegnelse over alle de af kongen underskrevne ekspeditioner, fortsat lige til 1848 og i reglen forsynet med alfabetiske registre, som fra 1743 hovedsagelig er ført på efternavn (undertiden er det lettest først at op-søge et kongebrev i underskrivelsesbogen og så derfra gå til registranterne). Det var et stort fremskridt i Kancelliets forretningsgang, da man i 1699 begyndte at føre de såkaldte *supplikbøger*. Indtil da havde man ikke ført journal over de indkomne breve og havde derfor heller ikke haft ordentlig rede på dem. Fra nu af fik derimod hver sag sit nummer i supplikbogen, hvorunder blev indført et udførligt uddrag af det først indkomne andragende og gjort vedtegning om senere indløbne skrivelser i sagen og om dennes behandling og afgørelse. Ved Kancelliets omordning i 1800 afløstes »supplikbøgerne« af de på ganske lignende måde førte »journaler«. Supplikbøgerne er fra første færd forsynede med gode personregistre, der dog indtil ca. 1770 mest er ført på fornavn. Over ansøgninger om gejstlige og verdslige embeder samt om titler og rang og andre sager, som »alene af Hans Majestæts nåde dependerer«, førtes 1706–46 og 1749–70 særlige journaler eller ekstraktprotokoller, kaldet *gratialprotokoller*; for 1749–70 mangler de desværre personregistre. Af en noget anden karakter er *lens- og gratialprotokollerne* 1785–99; de indeholder nemlig ikke ansøgninger om ledigværende embeder, men derimod andragender i lenssager, om titel og rang, pensioner, ekspektance på embeder, indfødsret m. m.; de meget udførlige uddrag af sagerne gør dem til en fortrinlig og let tilgængelig personhistorisk kilde. Af Kancelliets andre protokolrækker fra denne tid skal nævnes *oversekretærens brevbøger* 1706–12, 1721–70, der fortsættes under navn af *Kancelliets brev-*

bøger 1773–99 og er kopibøger over kancellikollegiets i eget navn udfærdigede skrivelser. Over kollegiets forestillinger til kongen førtes 1770–1807 ekstraktprotokoller, de såkaldte *rotuli*.

I 1771 blev Kancelliet, der indtil da havde været at betragte som et eneste stort departement (registrarernes deling efter landsdele havde intet med departemental inddeling at gøre), på Struensees foranledning delt i 4 departementer, hvis ressort var: 1. Sjælland og Fyn, 2. Jylland og Lolland-Falster, 3. Norge, 4. Island, Færøerne, Grønland, kolonierne og lenssagerne. Hvert departement fik sit sæt protokoller (registrarer over kgl. missiver og åbne breve, supplikbøger, brevbog etc.). Allerede 1773 vendte man ganske vist tilbage til den gamle ordning, men 1800 blev Kancelliet påny delt, i 6, fra 1814: 5 departementer. 1. departement overtog alle sager vedrørende kirke og skole; styrelsen af universitetet og de lærde skoler gik dog 1805 over til en særlig direktion. Justits- og politisager, herunder også ægteskabssager, testamenter konfirmation, købstædernes næringsvæsen etc., fordeltes mellem 3 departementer, nemlig 2. departement for København og Sjælland, 3. departement for Norge (ophævet 1814) og 5. departement (fra 1814: 3. dept.) for Fyn og Jylland; Bornholm, Færøerne, Øst- og Vestindien hørte 1800–1804 under 2., derefter under 3., Island både før og efter 1814 under 3. dept. 4. departement overtog lens- og udkrivningssager, stiftelser under stiftsøvrighederne, den kgl. fødselsstiftelse og Frederiks hospital, og 6. (fra 1814: 5.) departement revisions- og brandforsikringsager. I de enkelte departementer var de vigtigste protokolrækker: Forestillingsprotokoller, registrarer over kgl. ekspeditioner (der afløste registre og tegnelse), journaler (i norske og jysk-fynske departement kaldet resolutions-protokoller; de afløser supplikbøgerne og er ført efter samme princip som disse) og brevbøger (over Kancelliets udgående breve). Rotuli ophører 1807. Ved siden af journalerne førtes indtil ca. 1820 ekstraktprotokoller med udførligere referat af sagerne og ofte med uddrag af bilag, som nu er gået tabt, og derved af selvstændig kildeværdi.

De indkomne breve og øvrige løse akter i en sag ligger, dersom sagen er endt med en kgl. ekspedition, blandt koncepter og indlæg til den registrant, hvori ekspeditionen er indført, under dennes nummer i registranten. Er sagen ikke endt med en kgl. ekspedition, ligger akterne i rækken af »oversekretærens (Kancelliets) breve«, i reglen under det nummer, som den i sagen sidst udgæede skrivelse har i oversekretærens eller Kancelliets brevbog. En indløben skrivelse, der hverken har fremkaldt en kgl. ekspedition eller et kancellibrev, må derimod søges under de henlagte sager. Om alle 3 grupper af akter gælder det imidlertid, at de for en stor del er forsvundet ved de hårdhændede kassationer, som kancelliarkivet på grund af pladsmangel var genstand for i tiden 1756–1856¹. Blandt de papirer, som det gik

1. Se herom Vejl. Arkivreg. I (2. udg. s. XLVI–XLVIII).

ud over, var f. eks. ubevilgede ansøgninger om embeder og gratialia, ansøgninger om ægteskabs-, skilsmisse- og myndighedsbevillinger, tilladelse til at sidde i uskiftet bo og skifte med samfrønder, *facultas testandi*, prokurator-, apoteker- og organistbevillinger, opholdstilladelse for jøder etc. etc.; listen over de sager, som Kancelliets arkivar efter et vist åremål havde lov at sende til papirmøllen, blev efterhånden temmelig lang, og ikke mindst den slægtshistoriske forskning har derved lidt betydelige tab. Hvor akterne er borte, må man altså nøjes med hvad protokollerne indeholder om sagen.

Blandt Danske Kancellis arkivalier må endnu fremhæves følgende:

De fra 1671 førte registranter over *grevelige, friherrelige og adels-patenter* med tilhørende sager.

Registrant over *naturalisationspatenter 1776–1847*, 1 bd., med registerbind og bilag.

Kancelliets testamentprotokoller 1812–48, 35 bd., indeholdende kopier af testamenter, fundatser, gavebreve, ægtepagter, interessentskabskontrakter og andre dokumenter, som havde fået kgl. konfirmation gennem Kancelliet. Hertil slutter sig *testamenter efter facultas testandi 1777–1847*, 1 bd., og *vestindisk testamentprotokol 1802–07*, 2 bd.

Blanketregnskaber 1800–1847. Fra 1800 havde overøvrighederne (stiftamtmand, amtmænd, Københavns magistrat) myndighed til at ekspedere forskellige arter af kgl. bevillinger, som Kancelliet hidtil havde meddelt ad *mandatum regis*, deriblandt begravelsesbreve, vielsesbreve, bevillinger til at sidde i uskiftet bo, endvidere i visse tilfælde kurator-, fuldmyndigheds- og skilsmissebevillinger samt testamenter konfirmation (jfr. Vejld. Arkivreg. I s. XLI f.). Til brug ved disse bevillinger fik overøvrighederne fra Kancelliet tilsendt blanketter, for hvilke de skulle aflægge nøje regnskab. Således opstod den lange række af *blanketregnskaber*, hvor man som bilag finder de bevilgede andragender – forsåvidt de ikke er blevet ofre for kassationer i kancelliarkivet. Som indholdfortegnelse til *blanketregnskaberne* tjener 8 *ekstraktprotokoller*, med personregistre. Af *blanketregnskaberne* udtog man kopier af konfirmerede testamenter og andragender om at henses i uskiftet bo og indbandt dem i en særlig række *testamentprotokoller* (70 bd.).

Til kancelliarkivet hører endvidere de s. 161 nævnte protokoller over »adskillige bestillinger« 1730–1848. Af tilsvarende karakter er en protokol over »norske bestillinger« 1730–1830 (for Norge, Island, Færøerne og Vestindien) samt nogle præstekaldsbøger 1660–1848 med fortegnelse over præsterne i hvert sognekald og deres ansættelsesdatoer.

Fra Danske Kancelli blev i tidens løb udskilt en række institutioner, hvoraf her skal nævnes følgende (jfr. Erslev: Rigsarkivet s. 23):

Missionskollegiet og direktionen for Vajsenhuset 1714–1859; herunder hørte missionen i Ostindien, Fin- og Lapmarken, Grønland samt fra 1791 Vestindien (jfr. Vejl. Arkivreg. I 152 ff.).

General-Kirkeinspektionskollegiet 1737–91 havde tilsyn med lærere og lærdommen i kirker, skoler og ved universitetet; herunder hørte også missionen i Vestindien (jfr. V. A. I 155 ff).

Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler 1805–48 overtog Kancelliets og universitetspatronens forretninger vedr. universitetet, Sorø akademi og latinskolerne; herunder hørte også Polyteknisk Lærestalt og realskolerne (jfr. V. A. I. 160 ff).

Af institutioner, som har været underordnet Kancelliet, og hvis arkiver findes i Rigsarkivet, kan nævnes: Det kgl. Teater og Kapel, de kgl. museer, Collegium Medicum Regium (1740–1803) og dets afløser Sundhedskollegiet (jfr. Erslev: Rigsarkivet s. 23–24). Endvidere Frederiks Hospital, Fødselsstiftelsen og Veterinær- og Landbohøjskolen (arkiverne overflyttet fra det sjællandske landsarkiv) samt Københavns Universitet, hvis arkiv har stor slægtshistorisk betydning og derfor her skal omtales særlig indgående.

Københavns Universitet.

Arkivet opbevaredes tidligere i Universitetsbiblioteket, men er nu afleveret til Rigsarkivet, på hvis læsesal der findes en registratur. Af de ældre arkivalier er en stor del gået tabt, navnlig ved brandene i 1728 og 1807¹. Særlig beklagelig for den slægtshistoriske forskning er tabet af de fleste akter vedrørende universitetets skiftejurisdiktion.

Iøvrigt skal her meddeles en – forholdsvis udførlig – oversigt over arkivets enkelte afdelinger og deres væsentligste indhold.

Konsistoriums arkiv. Størst betydning for slægts- og personhistorien har *universitetsmatriklerne*, hvoraf 3 bind, 1611–1829, er trykt (se foran s. 119). Den ældste matrikel, fra før 1611, er gået tabt og erstattes kun delvis ved kommunitetets nedennævnte matrikel 1577–1752. H. H. Schous ypperlige registre til matriklerne 1611–1740 og til kommunitetsmatriklen er efter hans død skænket til Rigsarkivet, hvor der ligeledes findes et af S. O. Brenner udarbejdet register til matriklen 1741–1829². Af de øvrige arkivalier kan fremhæves: *Acta Consistorii* (forhandlingsprotokoller) 1599–1724 og 1748–1885, med registre for årene 1788–96 og 1802–85. *Consistorii kopibøger* 1538–1663, 1671–1726 og 1740–1882, med register 1658–63, 1671–1726. *Consi-*

1. Vict. Petersen: Universitetets Arkiv gennem Tiderne (Ex Bibliotheca Universitatis Hafniensis, 1920, s. 65–118).

2. I landsarkivet i Viborg findes et af H. Friis-Petersen udarbejdet navneregister over studenter ved Københavns universitet 1829–80. jfr s. 119 f.

stori retsprotokoller 1658–1750 (uden register; som erstatning herfor kan benyttes en bog over indstævnte sager 1708–54). *Dom-kopibøger* 1663–1747 og 1750–71. *Tamperretsprotokol* 1698–1754 og *Tamperrets-kopibøger* 1732–42 (jfr. s. 186). Enkelte *skiftesager*, især en pakke »dokumenter henhørende til arve-skite samt gældssager, dokumenter angående formynderskab« 1577–1763. Protokoller og pakker vedr. regnskabsvæsenet og universitetets ejendomme (fra 1537) samt vedr. de under universitetet hørende kirker og skoler, deriblandt *Vor Frue Kirkes Gravbog* 1707–1802¹. Arkivalier vedr. *legater*.

Fakultetsarkiverne. Af disses indhold er der særlig grund til at fremhæve de såkaldte *petita*, ansøgninger om tilladelse til at indstille sig til embedseksamen, med mere eller mindre udførlige selvbiografiske oplysninger. Desværre har man i ældre tid i ret stor udstrækning kasseret dem, navnlig for det teologiske fakultets vedkommende. De bevarede *petita* er nu ordnede i alfabetisk rækkefølge for hvert fakultet, med alfab. registre (L), og er således let tilgængelige. Hertil kommer de forskellige eksamensprotokoller.

Teologisk fakultet:

Petita 1790–1905.

Distinctionsprotokoller 1707–54, 1793–1861 (med oplysninger om ældre eksaminer, helt tilbage til 1669; indtil 1839 ført på latin, indeholder for hver eksaminand: navn, fødested, fødselsår, indtil 1754 ofte og efter 1850 altid fødselsdag, indtil 1754 opholdssted eller agtende opholdssted, karakterer ved teologisk eksamen og homiletisk prøve).

Protokoller over teologisk embedseksamen 1718–1800 (indeholder for hver eksamensdag eksaminanders og eksaminatorers navne samt de givne hovedkarakterer).

Eksaminationsprotokol 1726–1910 (indeholder referat af de ved eksaminationen givne spørgsmål og svar).

Juridisk fakultet:

Petita 1736–1899 (her vistnok ret fuldstændigt bevarede).

Eksamensprotokoller ved latinsk juridisk eksamen (*distinctionsprotokol* 1737–1839, *testimoniumsprotokol* 1839–99, *eksaminationsprotokol* 1737–1908).

Eksamensprotokoller ved dansk juridisk eksamen (juridisk eksamen for ustuderede): *Distinctionsprotokol* 1789–1839, *karakterprotokol* 1840–71, enkelte *testimonier* 1843–66 og *testimoniumsprotokol* 1868–77, *eksaminationsprotokol* 1744–68, 1773–1887.

1. Udgivet af H. Malling i Pers. T. 8. V. 267–89 og 8. VI. 127–60; i virkeligheden begynder den c. 1697.

Kopi-distinctionsprotokol 1736–88 og eksaminationsprotokol 1736–43, 46–51, 68–73 for privat eksamen for danske jurister.
Protokol ved den 7. marts 1865 anordnede særlige prøve i dansk ret for fhv. slesvigske juridiske embedsmænd 1865–79.
Eksaminationsprotokol for statsvidenskabelig eksamen 1852–1889.
Det juridisk-praktiske selskabs arkiv 1749–1860.

Medicinsk fakultet:

Petita 1800–1887.
Medicinsk (og pharmaceutisk) eksamensprotokol 1769–1839.
Speciel eksaminationsprotokol 1838–52.
Theatrum anatomico-chirurgicum, eksamensprotokoller I–II 1738–73 (III 1773–85 mangler).
Kirurgisk akademis matrikel 1785–1837 (udg. af Kr. Carøe 1921) og eksaminationsprotokol 1785–1838.
Petita til kirurgisk eksamen.

Filosofisk fakultet:

Matricula Decani 1703–1806.
Filologisk-historisk eksamen: Petita; eksaminationsprotokol 1789–1891; fortegnelser over dem, der har underkastet sig embedseksamen for lærere ved de lærde skoler 1818–50 og magisterkonferens 1817–47 samt over doctores phil. 1824–54.
Eksamen philologicum (anden eksamen): Eksamensprotokoller 1777–1865.
Den filosofiske eksamen: Eksamensprotokoller 1675–1823, 1837–1857; do. 1738–1822 (med fortegnelser over doctores og magistre 1824–40 og over magisterkonferenser m. m. 1817–44); eksaminationsprotokoller efter 1800.
Eksamen artium: Protokoller 1700–80 (ført kronologisk og alfabetisk efter fornavn) og 1781–1844 (indtil novbr. 1808 efter fornavn; derefter alfabetisk på efternavn).
Protokoller vedr. forskellige forberedelseseksaminer.

Det matematisk-naturvidenskabelige fakultet:

Kun få arkivalier.

Kommunitet, Regens og kollegier. Af de herhen hørende arkivalier kan nævnes:

Kommunitetets matrikel 1577–1752 (hertil Schous register iii 161) og delvis 1612–20).
Studiegårds-regnskaber 1613–33.
Kommunitetets regnskaber 1690–1809.

Ephemerides mensarum communitatis regiæ 1677–1777 (er en for hvert »bord« (mensa) ført protokol over kommunitetsalumnernes deltagelse i gudstjenesten samt nærværelse ved lectiones og exercitia (forelæsninger og disputationer); efterhånden drejer det sig udelukkende om disse sidste). Kommunitetets bordprotokoller 1778 ff. (ligesom de foregående ført på latin; her har hver alumne sit folio, hvor der gives oplysninger om hans studiers fremgang og øvrige forhold).

Regensprovstens arkiv indeholder bl. a. nogle mandtalslister 1816–27, af ringe værdi.

Arkivalier vedr. Borchs, Ehlers og Valkendorfs kollegium.

Universitetets og kommunitetets godsarkiv. De herhen hørende skifteprotokoller findes i Landsarkivet. Iøvrigt opbevares godsarkivet hovedsagelig i Rigsarkivet. Af indholdet må fremhæves:

Jordebøger og matrikler for universitetets gods 1544, 1604–39, 1660–62, 1760–1852 og for kommunitetets gods 1613–33, 1731–1831.

Fæsteprotokoller for universitetets gods 1698–1832, for universitetets bogtrykkergodts 1731–1808, det Svenstrupske strøgodts 1765–1812, assessor J. L. Smiths gods i Københavns amt 1836–59, universitetsgodset i Århus stift 1719–1840, kommunitetsgodset 1699–1854.

Arkivalier vedr. universitetets købstadsejendomme, skove, tiender, fogeder etc.

Tyske Kancelli.

Vejl. arkivreg. VII og XI.

Som tidligere nævnt opstod der i løbet af 16. årh. et særligt tysk Kancelli, der besørgede den på latin og tysk førte korrespondance, og som fik styrelsen af hertugdømmernes kongelige del og de udenrigske anliggender under sig; fra 1660 blev det et selvstændigt kollegium. Det kom ganske naturligt til at bestå af en »indenlandsk« og en »udenlandsk« afdeling; helt adskilt blev de to afdelinger dog først i 1770 ved oprettelsen af *Departementet for de udenlandske sager*, der i 1848 afløstes af udenrigsministeriet. Om udenlandske afdelings og udenrigsdepartementets arkiv kan henvises til Erslev: Rigsarkivet s. 28–30 og V. A. XI.

Tyske Kancellis indenlandske afdeling var 1771–1806 ene om navnet Tyske Kancelli og hed derefter 1806–16 *Slesvigholstenske*, 1816–49 *Slesvigholsten-lauenburgske Kancelli*. Herunder hørte fra 1720 hele Slesvig og fra 1773 hele Holsten, hvortil 1814 kom Lauenburg, endvidere 1667–1773 Oldenburg og Delmenhorst. Det må erindres, at de såkaldte »enklaver« (Møgeltønder, Visby og Ballum sogne samt dele af andre vestslesvigske

sogne, endvidere det sydlige Rømø, det nordlige Sild, Før Vesterland og Amrum) regnedes til kongeriget og derfor stod under Danske Kancelli, medens Ærø og de 8 sogne syd for Kolding, der 1864 blev ved Danmark, indtil da havde hørt til Slesvig og altså stod under Tyske Kancelli; med hensyn til kirke- og skolevæsen sorterede Ærø dog sammen med Als under Danske Kancelli – indtil 1819 hørte øerne til Fyns stift og udgjorde derefter Als stift – og det samme gjaldt det til Ribe stift hørende Tørninglens provsti, der bestod af omtrent hele Haderslev vesteramt samt Nustrup og Skrydstrup sogne af Haderslev østeramt. I saglig henseende var Tyske Kancellis ressort noget mere omfattende end Danske Kancellis¹.

Den vigtigste protokolrække er kopibøgerne over kgl. åbne breve (*Patenten*) og kgl. missiver (*Inländische Registratur*, fra 1736 *Rescripten*), der går tilbage til 1524, men indtil 1670 med store huller i rækken; fra tiden 1670–1770 er de så godt som fuldstændig bevarede; for 1770–1849 findes de i Schlesw.-Holst. Landesarchiv på Gottorp (tidligere statsarkivet i Kiel). Størstedelen af Tyske Kancellis indenlandske afdelings arkiv blev 1873–76 afgivet til Preussen og findes nu i landsarkivet på Gottorp. Efter Nordslesvigs genforening med Danmark førtes mellem de danske og de tyske arkivmyndigheder en række forhandlinger om udveksling af arkivalier, og i h. t. den i 1933 truffene overenskomst fik det danske rigsarkiv ved den i 1936 gennemførte udveksling² bl. a. Tyske Kancellis kopibøger 1730–70 tilbage, og desuden akter specielt vedrørende Nordslesvig (akterne vedrørende Ærø og de 8 sogne beholdt Rigsarkivet i alt væsentligt ved udleveringen i 1873–76). I Rigsarkivet opbevares Kancelliets *forestillingsprotokoller* 1770–1849; hertil er udarbejdet et kronologisk ordnet udtog i 6 bind med tilhørende navneregister i 2 bind (alle 8 bind står på læsesalen) samt et sagregister på sedler. Som delvis erstatning for de afleverede registranter har Rigsarkivet ladet tage en afskrift af de i Gottorp-arkivet beroende *ekstrakter af »patenten«* og *»rescripten«* med tilhørende alfabetiske registre; denne afskrift, der foreløbig kun når til 1792, står på læsesalen³.

Højesteret.

Aage Rasch: Højesterets arkiv (i Højesteret 1661–1961, II, (1961) 543–552).

Indtil 1660 var *Kongens Retterting* rigets øverste domstol. Af de herfra

1. Jfr. F. J. West: Oversigt over de i Rigsarkivet opbevarede Arkivalier vedrørende Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland (Fortid og Nutid III, s. 40–65). – Om de udviklede administrative forhold i Nordslesvigs »blandede distrikter«, se 1. udg. af Traps Danmark (1858–60), speciel del II 2, s. 1004–40, Traps Slesvig (1864) og H. N. A. Jensen: Kirchliche Statistik des Herzogtums Schleswig (1841), IV, s. 1454 ff.

2. Jfr. A. Linvald: Dansk-tysk Arkivudveksling (Hist. Tidsskr., 10. IV. 109–20) og H. Hjelholt: Den dansk-tyske Arkivudveksling i April-Maj 1936 (Fortid og Nutid XII, s. 1–11).

3. Om de i det slesvig-holstenske landsarkiv i Slesvig (Gottorp) beroende arkivalier, se G. E. Hoffmann: Übersicht über die Bestände des Schleswig-Holsteinischen Landesarchivs in Schleswig (1953).

bevarede arkivalier er de vigtigste *herredagsdombøgerne* 1537–1660, *rigens dombøger* 1540–1660 og *rigens forfølgingsbøger* 1536–1660. En udgivelse af dette materiale er påbegyndt af Troels Dahlerup: *Det Kgl. Rettertings Domme og Rigens Forfølgninger fra Christian III's Tid I* (1959).

Højesteret blev oprettet 1661. Dens arkiv, der nu findes i Rigsarkivet, for de fleste rækker vedkommende til 1900, opbevaredes tidligere på Christiansborg, og store dele deraf gik til grunde ved slottets brand i 1794 og 1884. De vigtigste bevarede rækker er: *stævningsbøger* 1662–99, 1778–84, 1791, 1794–1800, indeholdende stævning og domskonklusion og med alfabetiske registre, fortsat med *domprotokoller* 1801–1900, der ligeledes indeholder stævning og domskonklusion, men er uden registre. De må ikke forveksles med *dombøgerne* 1662–99 (1667, 1669 og 1682 mangler), der foruden referat af sagens tidligere behandling indeholder partsindlæg og dom; de er gået tabt for 1700–1793, men fortsættes fra 1794 med de såkaldte *registranter*, som i Rigsarkivet haves til 1861, medens fortsættelsen endnu ikke er afleveret; indholdet begrænses efterhånden til kun at omfatte selve dommen; 1794–98 er de forsynet med registre. Dommernes voteringer findes 1661–62 (kun lidt) og 1664–69 indført på uindbundne ark, men fra 1670 i *voteringsprotokoller*. Fra 1700 førtes disse i 2 nogenlunde ens rækker (A og B), men B-rækken gik i alt væsentligt tabt ved branden 1884, medens A-rækken er intakt og haves i Rigsarkivet til 1900. 1700–1793 må man altså af voteringsprotokollen (der ofte indeholder et løst vedlagt register) slutte sig til dommen. *Slutningsbøgerne* (med domskonklusion) er bevaret for 1670–74, 1798–1832 og 1841–66 og er af betydning ved at være forsynede med gode registre, hvad protokollerne fra det 19. årh. ellers mangler. Af særlig stor betydning er de efter domsdagen ordnede *domsakter* 1794–1900, som man i reglen straks vil gå til, dersom man kender domsdagen. Er denne ukendt, vil den let kunne findes ved hjælp af registranterne 1794–98 eller efter 1798 ved hjælp af slutningsbøgerne. Et udmærket hjælpemiddel har man i den i Rigsarkivet udarbejdede kronologisk ordnede registrant, der for hver retsdag oplyser numrene på de pådømte sager.

Rentekammeret.

En trykt registratur over arkivet findes i V. A. II 1 246, men der savnes en vejledende indledning, svarende til den i V. A. I givne; arkivet er senere bleven delvis omordnet og en ny seddelregistratur udarbejdet; dog kan den trykte registratur stadig benyttes. Den omfatter kun for en ringe del de tyske rentekammersager, over hvilket der er udarbejdet en særlig seddelregistratur. Jvf. Erslev: *Rigsarkivet* s. 32 43 og de i Meddelelser fra Rentekammerarkivet 1873-78 trykte aktstykker

vedr. Rentekammerets og de afledede kollegiers organisation og forretningsområde (særlig fagregistraturen 1878 s. 69-104).

Indtil 1660 fandtes der under Kancelliet en særlig rentekammerafdeling; det herfra efterladte arkiv går tilbage til 1534 og består hovedsagelig af rentemesterregnskaber og forskellige regnskabsbøger, kopibøger over kgl. ordrer og breve til rentemestrene og over forleningsbreve og bestallinger, endvidere jordebøger over kronens gods o. l. (V. A. I, 2. udg., 33-41).

I 1660 blev Rentekammeret et selvstændigt kollegium, der indtil 1679 hed *Skatammerkollegiet*. Herunder hørte styrelsen af statens finanser og regnskabsvæsen og de dermed i forbindelse stående rent materielle anliggender; sager angående lenene (grevskaberne og baronierne), det gejstlige gods samt købstædernes styrelse og næringsvæsen hørte dog som regel under Kancelliet, medens sager vedr. næringsvæsen på landet, f. eks. kro- og møllebevillinger, må søges i Rentekammeret. Grænserne for Rentekammerets myndighedsområde ændredes forøvrigt ret betydeligt i tidens løb, navnlig ved at visse grene af den økonomiske og finansielle styrelse udskiltes derfra og lagdes ind under en række nye institutioner, hvoraf de vigtigste var Kommercekollegiet, Generaltoldkammeret og Finanskollegiet.

Ved den nye ordning er Skatammerkollegiets arkiv (1660-79) udskilt som en særlig afdeling af rentekammerarkivet. Fra 1679 var Rentekammeret delt i *sekretariater* og et efterhånden meget betydeligt antal *kontorer*. Oprindelig var der kun et fælles sekretariat, men i 1699 oprettedes et særligt tysk sekretariat (for hertugdømmerne) og i 1720 et særligt norsk. I sekretariaterne samledes de sager, der skulle afgøres ved kgl. resolution, og førtes bøger over de deraf følgende ekspeditioner. Hovedrækkerne er i alle tre sekretariater *forestillings-* (eller *relations-*) og *resolutionsprotokoller*, indeholdende kollegiets forestillinger til kongen og dennes afgørelser, *ekspeditionsprotokoller* (indeholdende ekspeditioner af meget forskellig art, som f. eks. kommissorier, bevillinger, konfirmationer osv.), og *bestallingsbøger*. Alle tre rækker, med tilhørende bilag, indeholder et stort personalhistorisk stof, særlig vedrørende embedsmænd, og er forsynede med gode registre. Desuden findes der flere kronologiske og alfabetiske registre til både danske, norske og tyske sekretariats kgl. resolutioner samt en ny fuldstændig registratur over Rentekammerets kgl. resolutioner 1660-1719 (jfr. s. 136).

For danske sekretariats vedkommende må endvidere nævnes en mængde *skødebøger*, mest indeholdende skøder på bortsolgt krongods, og en stor samling *embedsansøgninger* 1660-1848, ordnet alfabetisk og med fortræffelige oplysninger om embedsmænd under Rentekammeret; i alfabetisk orden foreligger ligeledes en samling embedseder 1696-1848 og breve og dokumenter vedr. partikulære personer 1660-79 (under Skatammerkollegiet) og 1679-1848. Også i tyske sekretariat findes en alfabetisk ordnet samling

embedsansøgninger 1700-1848, endvidere ansøgninger om orlov 1795-1848 (alfabetisk ordnet), embedseder 1766-1848 (med register) og indkomne breve fra institutioner, embedsmænd og partikulære personer.

En oversigt over *Rentekammerets kontorer* har man i Den civile Centraladministrations Embedsetat 1660-1848 s. 275-333, med oplysninger om de enkelte kontorers ressort, der forøvrigt i reglen fremgår af navnet (Sjællands stifts kontor, Rytterdistrikternes renteskriverkontor, Vejkontoret osv.). I disse kontorer førtes Rentekammerets korrespondance, og indenfor hvert kontor er hovedrækkerne af arkivalier derfor i reglen: kopibøger over udgående breve, journaler over indkomne breve (fra 1740), indkomne breve (før 1740) og journalsager (efter 1740); kopibøger og journaler er selvfølgelig altid forsynede med registre. I modsætning til Kancelliets forretningsgang fulgte man i Rentekammeret – ligesom i de herfra udgæede myndigheder – den praksis, at enhver indløbende skrivelse fik sit nummer i journalen, hvortil man også lagde tidligere skrivelser i samme sag, således at en sags akter normalt skal findes under det sidste journalnummer; ved frem- og tilbagevisninger i journalen tilvejebragte man forbindelse mellem alle en sags journalnumre; ved hvert journalnummer anførtes tillige datum for den udgående skrivelse og dens nummer i rebogen. Akterne i en sag, hvori der er gået kgl. resolution, vil som regel være at finde som bilag til denne, i sekretariatet eller i det kontor, der havde haft med sagen at gøre.

Medens norske og tyske sekretariats protokoller endnu stadig findes i det danske Rigsarkiv, er de norske kontorers sager med få undtagelser afgivet til det norske Rigsarkiv, og af de tyske kontorers sager findes det meste i Landsarkivet i Slesvig (Gottorp).

Foruden de ovenfor nævnte arkivalierækker indeholder rentekammerarkivet, såvel i sekretariaterne som i kontorerne, en mangfoldighed af arkivsager, hvoraf en stor del er så temmelig uden interesse for slægtsforskeren, medens andre er slægtshistoriske kilder af stor værdi. Til de sidste hører *matriklerne* og forarbejderne til dem¹.

Arkivalierne vedrørende matrikuleringen findes dels i Rigsarkivet, dels i *Matrikulsarkivet*, som før 1848 hørte under Rentekammeret og nu under Landbrugsministeriet (åbent 13-17). I Rigsarkivet (Skatkammerkollegiet) findes de i 1660-61 af lensmænd, domkapitler og private godsejere til Rentekammeret indsendte jordebøger og de samtidig af sognepræsterne indsendte indberetninger om udsæd og landgilde i deres pastorater samt den hovedsagelig på dette grundlag udarbejdede matrikel 1662; af denne mangle dog enkelte bind (V. A. II 29-32). Den viste sig straks at være aldeles

1. Ifr. Gunnar Knudsen: De danske Matrikler og deres benyttelse ved historiske undersøgelser (Fortid og Nutid II, 1919, s. 1-42). Henrik Pedersen: De danske Landbrug 1688, indledning af Svend Aakjær (1928), med den der angivne litteratur. Johs. Ewens: Matrikulsarkivet (Fortid og Nutid XVII, 1948, s. 248-62).

fuldstændig jordebog fra 1664; i Bornholms amtstuearkiv i Landsarkivet findes fuldstændige jordebøger fra 1662 og senere, i Rigsarkivet desuden fra 1624–25, hvortil kommer Hammershus lensregnskaber med jordebøger over krongodset tilbage til 1596.

København og købstæderne blev ikke matrikuleret sammen med det øvrige land. Over købstæderne blev derimod i 1682 udarbejdet grundtakster, hvoraf en del er bevaret i Rentekammerarkivet, ligesom enkelte byers grundtakster fra 1790'erne (V. A. II 110–11, 126–27 og 145)¹.

Iøvrigt må af Rentekammerarkivets indhold fremhæves et stort antal jordebøger over rytterdistrikterne, det til underhold for de nationale rytterregimenter udlagte krongods, især fra 1670–96, 1717–20 og 1733, samt en del andre jordebøger, bl. a. for de under Christian V oprettede grevskaber og baronier fra tiden omkring deres oprettelse (V. A. II 36–42). Også mellem de V. A. II 86–153 opregnede, men nu omregistrerede og omordnede diverse sager er der mange jordebøger o. l. Et hele landet omfattende materiale af beslægtet art har man i de 1778 ff. og 1789 indsendte hartkornsspecifikationer og de 1770 og 1773 ligeledes til Rentekammeret indsendte hoverireglementer. Endvidere må gøres opmærksom på de værdifulde arkivalier, som stammer fra skatte-reguleringskommissionen af 1802 vedk. skatten på besiddelse, nytte og brug (særlig oppebørselsregistre 1802–42) og fra skattereguleringskontoret for ildsted- og mobilieskatten m. m. (især regnskaber og protokoller 1812–15, V. A. II 81–83), samt endelig ekstraskattereguleringskommissionens sager 1789 (mandtal på formue- og næringskat).

Af tyske sekretariats tilsvarende sager skal særlig fremhæves ekstraskattetakstationerne 1710–21 og 1743–44 og krigsskattekommissionen 1789 med meget værdifulde skattemandtaller, der i nogen grad erstatter manglen af folketællinger i Slesvig 1787 (jfr. s. 184). Af de slesvigske rentekammerkontorers sager findes endnu i Rigsarkivet bl. a. en del korrespondanceprotokoller ældre end 1725, indkomne breve, delvis ordnede alfabetisk efter brevskrivere, samt nogle kommissionsarkiver, deriblandt undersøgelseskommissionen i Haderslev amt 1708–15 med flere fuldstændige og meget righoldige jordebøger over amtet. Endvidere mandtaller og skatteprotokoller vedr. indkomst- og formueskatten 1810–14. De holstenske og en del af de sydslesvigske lokalakter blev ved arkivudvekslingen i 1936 afleveret til Statsarkivet i Kiel og findes nu i arkivet på Gottorp.

Folketællingslisterne².

Formålet med folketællingslisterne var og er den dag i dag et rent statistisk. De sorterede derfor oprindeligt under Rentekammerets tabelkontor,

1. Købstædernes grunde og jorder blev matrikuleret i henhold til lov af 11. februar 1863.

2. E. Marquard: Folketællingerne og deres Benyttelse (Fortid og Nutid III, s. 137–48). Adolph Jensen: Tallenes Tale (København 1941), s. 26 ff.

ubrugelig for sit formål, at tjene som grundlag for en nogenlunde ligelig og retfærdig jordbeskatning, og erstattedes derfor med matriklen af 1664. Ved begge skete hartkornsansættelsen ved en omregning af de gamle landgildeydelse efter en bestemt takst, hvormod matriklerne 1688 og 1844 udarbejdedes på grundlag af en, i det første tilfælde ganske vist ret ufuldkommen opmåling og vurdering (bonitering) af de enkelte jordstykker. Såvel matriklen 1664 som det til matriklen 1688 hørende materiale: opmålingsprotokollerne eller markbøgerne 1682–83 (1 bind for hvert sogn), beregningsprotokollerne eller modelbøgerne (1 bind for hvert herred) og den egentlige matrikel 1688 (1 bind for hvert af de daværende amter) findes i Rigsarkivet; i Matrikulsarkivet opbevares derimod endnu stadig det til matriklen af 1844 hørende materiale: konceptbeskrivelsesprotokollerne (koncepter til sogneprotokollerne, i pakker) 1804–c. 37, to rækker hartkornsekstrakter, beregnings- eller sogneprotokollerne (1 bind for hvert sogn) og selve matriklen 1844 (1 bind for hvert herred).

I matriklen 1688 er gårdene i hver by opført med nummer, ejer- og bruger- navn, navnet på brugeren i 1664 samt gl. hartkorn (1664) og nyt hartkorn; det er således let at følge den enkelte gård tilbage fra 1688 til 1664 og 1662. Derimod er det i reglen vanskeligt at følge en gård tilbage fra 1844 til 1688. De i 1688 benyttede matrikelnumre gik hurtigt af brug og er næsten altid forskellige fra de i det 18. årh. anvendte løbenumre på gårdene. I matriklen 1844 og forarbejderne til den anføres ganske vist både nyt og gammelt hartkorn, men det sidste er meget ofte forskelligt fra hartkornet 1688, idet der i mange tilfælde i det 18. årh. fandt en regulering sted, hvorved gårdene i en landsby fik ens hartkorn. Når man vil følge en gårds historie tilbage i tiden, en opgave, der ved studiet af bondeslægters historie ofte vil komme for, må man da benytte sig af en mængde forskellige kilder, deriblandt ikke mindst de i det følgende nævnte¹.

Matriklerne 1664 og 1688 udfærdigedes i to eksemplarer, hvoraf det ene som nævnt opbevaredes i Matrikulsarkivet (nu i Rigsarkivet), medens det andet sendtes ud til de respektive amtstuer; herfra er de bevarede bind havnet i Landsarkiverne, hvor man også for mange herreders vedkommende vil finde et eksemplar af matriklen 1844.

Foruden matrikulerings-arkivalierne indeholder Matrikulsarkivet en stor samling kort fra udskiftningstiden, sidste halvdel af 18. og begyndelsen af 19. årh., der ligesom selve udskiftningsforretningerne ikke blot har stor topografisk, men også i nogen grad slægtshistorisk betydning².

Bornholm blev ikke medtaget i matriklerne fra det 17. årh., men blev først matrikuleret 1844. Som erstatning har man i rentekammerarkivet en

1. Jfr. Sv. Aakjær: Dansk Landsbyhistorie 1844–1600 (Fortid og Nutid IV, 1923, s. 147–63) og Sv. Aakjær og Chr. Bokkenheuser: Sognet og Byen, en studievejledning i lokalhistorie (1931).

2. Også i landsarkiverne findes et stort antal udskiftningskort samt fotokopier af de i matrikulsarkivet opbevarede.

der senere blev omformet til Statistisk Bureau, nu Statistisk Departement; herfra er folketællingslisterne bleven afleveret til Rigsarkivet.

Folketællinger fandt sted allerede i oldtidens kulturstater: Kina, Ægypten, Perserriket, hos jøder og grækere og i Romerriget, men kendes derimod ikke fra Europas middelalder eller de første århundreder derefter. Det var de nordiske lande, der på dette område kom til at gå i spidsen, idet den første fuldstændige folketælling i Europas nyere historie var den, der fandt sted i Island i 1703. Materialet herfra er sammen med en række andre arkivalier, der specielt vedrører Island, i 1928 bleven afleveret til det islandske rigsarkiv i Reykjavik. I Danmark og Norge fandt den første fuldstændige folketælling sted 1769, medens man i Sverige og Finland fra 1749 foretog periodiske opgørelser over folketallet og befolkningens sammensætning på grundlag af de af præsterne førte »forsamlingsbøger«. I USA afholdtes den første folketælling i 1790, i England 1801, medens de øvrige europæiske stater først kom med et stykke ind i det 19. årh., Rusland så sent som 1897.

For den slægts- og personhistoriske forskning er de i 1769 af sognepræsterne (i byerne magistraterne) førte tællingslister uden værdi, idet de kun indeholder en statistisk opgørelse over hvert sogns beboere, delt efter køn, aldersklasser og stand (erhverv), men ikke nævner de enkelte personer¹. Ved de følgende folketællinger er derimod hver person ligesom i vore dage opført i en linie for sig, med mere eller mindre udførlige oplysninger. De afholdtes 1. juli 1787, 1. februar 1801, 18. februar 1834, 1. februar 1840 og derefter stadig 1. februar i årene 1845, 1850, 1855, 1860, 1870, 1880, 1885 (kun København), 1890, 1895 (Kbh.), 1901, 1906 og 1911. Folketællingerne efter 1911 er endnu ikke tilgængelige.

I folketællingen 1787 er oplysningerne givet under følgende rubrikker: »1. Gadernes navne samt gårdenes og husenes nr., så og familiernes antal. 2. Personernes fulde navn udi enhver familie. 3. Hvad enhver person er udi familien, samt om børnene er ægte eller uægte, af første, andet eller hvilket ægteskab. 4. Personernes alder, den løbende alders år iberegnet. 5. Ugift eller gift, og hvor ofte de have været i ægteskab eller enkestand. 6. Personernes titel, embede, forretning, håndværk eller næringsvej. 7. Summa på folketallet såvel i hver gade især, som i den hele by tilsammen«.

Det ved folketællingen i 1801 benyttede skema er omtrent enslydende hermed, hvorimod der 1834 kun findes 5 rubrikker, idet nr. 3 og 6 er slået

1. Et værdifuldt supplement til folketællingerne har man i de såkaldte »Efterretninger angående ægteparrenes, enkemændenes og enkernes antal i Kjøbenhavn, Sjælland, Møen og Bornholm, udarbejdede under Oeders ledelse i henh. t. kgl. resol. af 20. febr. 1771« (V. A. II, 245). I disse lister finder man oplysninger om mandens navn, stand, næringsvej, alder og ægteskabelige stilling samt om hustruens alder, men ikke hendes navn. For Københavns vedkommende har man endvidere det i personalhistorisk henseende overordentlig værdifulde skattemandtal 1762, der hus for hus opregner hele byens befolkning, også børnene, tildels med angivelse af alder, og hvortil rigsarkivet har ladet udarbejde et alfabetisk register.

sammen og nr. 7 helt udeladt, og det i 1840 benyttede skema er ikke væsentlig forskelligt herfra. Folketællingerne 1787–1840 har den for slægtsforskningen meget kedelige mangel, at fødestedet ikke er angivet; i denne henseende bringer folketællingen 1845 en betydningsfuld forandring ved at indføre en ny rubrik: »Fødestedet, nemlig købstadens og på landet sognets og amtets navn«. At denne rubrik er af stor værdi for slægtsforskeren, er umiddelbart indlysende; da den er således formuleret, at de gængse, for slægtsforskeren ret værdiløse fødestedsangivelser som Jylland, Fyn o. lign. blev undgået, kan man i reglen straks på grundlag af rubrikkens indhold søge til det opgivne fødesteds kirkebog og derigennem konstatere herkomsten. Fødestedsangivelsen er selvfølgelig bibeholdt ved alle senere folketællinger. Ved folketællingen 1845 blev desuden tilføjet en rubrik om sindssyge, der 1850 udvidedes til også at omfatte døvstumme, døve og blinde, og 1855 kom dertil en rubrik om trosbekendelsen, og senere kom der endnu flere rubrikker til. Den summariske aldersangivelse blev først ved folketælling 1901 erstattet med angivelse af fødselsår og -dag; her anføres desuden vielsesåret.

Hver folketælling er ordnet således, at først kommer København, ordnet efter kvarterer og matrikelnumre, fra 1870 efter gader og husnumre (i de ældste folketællinger – 1787, 1801, 1840 og 1845 – er hofetaten samt militæret i Kastellet og Nyboder holdt for sig). Derefter følger købstæderne (fra 1880 ordnet efter gadenavne) og så amterne, indenfor amterne herrederne og indenfor herrederne hvert sogn for sig.

Slangerup må 1787 og 1801 søges under købstæderne, men findes ved de senere folketællinger under Lyng-Frederiksborg herred, idet dens købstadrettigheder 1809 gik over på Frederikssund. På den anden side må Frederiksværk, Løgstør, Nørre Sunøby og Silkeborg, der først 1900 blev købstæder (Frederiksværk endda først 1907) og før den tid var handelspladser, indtil 1860 søges under det pågældende sogn, herred og amt, ligesom handelspladsen Frederiksberg.

Før Frederikshavn i 1818 blev købstad, hed byen Fladstrand og må søges under Flade sogn. Herning blev købstad 1913, Esbjerg 1899 (selvstændig kommune 1894, før under Jerne sogn).

Før folketællingernes aflevering til Rigsarkivet fra Statistisk Departement er enkelte dele deraf bortkommet. De derved fremkomne mangler er følgende:

1787: Christiansø.

1801: Af Frederiksborg amt Frederiksborg slotssogn. Fuglslev sogn i Randers amt er kun delvis bevaret.

1834: København med undtagelse af St. Annæ øster og vester kvarterer.

1840: Købstæderne Fåborg, Frederikshavn, Frederikssund, Grenå, Hobro, Korsør, Mariager, Middelfart, Nykøbing p. Mors, Nysted (en genpart findes dog i Nysted rådstuearkiv, i det københavnske lands-

- arkiv), Præstø, Roskilde, Rudkøbing, Rødby, Sorø, Stubbekøbing, Svaneke og Varde; endvidere Husby og Sønder Nissum sogne i Ringkøbing amt samt øerne Læsø (Hjørring amt) og Mors (Thisted amt).
- 1845: Sigerslevvester sogn i Frederiksborg amt; Øster Ulslev og Godsted sogne i Maribo amt; Jordrup og Lejrskov sogne i Ribe amt; Husby og Sønder Nissum sogne i Ringkøbing amt.
- 1850: Kværndrup sogn i Svendborg amt; Stovby og Hornum sogne i Vejle amt.
- 1880: Købstaden Hobro; Brønshøj sogn i Københavns amt.
- 1890: Gentofte sogn i Københavns amt.

I landsarkiverne kan der i enkelte tilfælde findes genparten af de ældre folketællingslister.

Indtil 1864 hørte Ærø og de 8 sogne, som nu udgør Nørre Tyrstrup herred af Vejle amt, til Slesvig, og folketællingerne herfra må derfor søges under de slesvigske folketællinger. Det samme gælder dele af det nuværende Ribe herred. Derimod hørte de sønderjyske enklaver til Ribe amt og må søges under dette. Ved den kongerigske folketælling i 1801 medtog man endvidere de dele af Haderslev Vester- og Østeramt, som hørte til Ribe stift; listerne herfra ligger forrest mellem de slesvigske folketællinger¹.

Iøvrigt fandt den første (bevarede) folketælling i *hertugdømmerne* sted 13. februar 1803 og derefter 1835, 1840, 1845, 1855 og 1860, hver gang 1. februar. Af det herfra stammende materiale er enkelte dele vistnok gået tabt, noget findes i arkivet på Gottorp, men størsteparten ligger dog stadig i Rigsarkivet i København. Ved hver folketælling er listerne ordnet i 3 grupper: 1. byerne, 2. amterne, 3. de adelige godsdistrikter. Flækkerne må søges under det pågældende amt eller godsdistrikt; dog ligger Christiansfeld og fæstningen Frederiksort mellem byerne. Til de slesvigske folketællinger 1803–60 haves et alfabetisk stedregister (på sedler, L).

For *Slesvigs* vedkommende (hvortil hørte Femern) må iøvrigt bemærkes:

1803 findes i Rigsarkivet kun Ærø (med Ærøskøbing og Marstal), byerne Åbenrå og Flensborg, af Haderslev amt Tyrstrup herred (med de »8 sogne« og Christiansfeld), Haderslev herred (kun Gl. Haderslev og Hoptrup sogne), Gram herred (med undtagelse af Gram, Nustrup og Skrydstrup sogne, der findes i folketælling 1801), Hviding herred, Skodborg sogn i Frøs herred (resten af Frøs herred hørte til Tørringlens provsti og findes i folketælling 1801), Lundtofte herred i Åbenrå amt, samt Helgoland. Resten findes for den største dels vedkommende i landsarkivet i Slesvig (Gottorp). Herfra har Rigsarkivet modtaget fotokopier af folketællingerne for købstæderne Slesvig,

1. Om de nordslesvigske »blandede« distrikter og deres udviklede administrative forhold, se s. 144 f.

Eckernførde, Husum, Frederiksstad, Tønning, Garding, Wyck, flækken Lyksborg samt Flensborg, Bredsted og Husum amter.

- 1835 mangler flækken Christiansfeld samt Gram, Hviding og Haderslev herreder.
- 1840 mangler vistnok intet.
- 1845 mangler Haderslev amt med undtagelse af Gram, Hviding, Nørre Rangstrup og Tyrstrup herreder.
- 1855 mangler byerne Haderslev og Frederiksstad, endvidere Abenrå amt, Husum amt, Løgumkloster amt og Tønder amt samt landskabet Ejdersted og flækken Kappel.
- 1860 mangler byerne Eckernførde, Frederiksstad og Slesvig samt Frederiksort, endvidere Femern med byen Burg.

For *Holstens* vedkommende må bemærkes:

- 1803 haves kun Tremsbüttel amt samt godserne Perdoel og Bockhorn i Bornhöved sogn og schæferiet Kuhlen i Segeberg sogn.
- 1835 mangler Altona og Plön samt af landdistrikterne Ahrensböck og Plön amter.
- 1840 mangler atter Altona samt Rendsborg.
- 1845 synes intet at mangle.
- 1855 mangler amterne Segeberg (undtagen flækken Bramstedt) og Steinburg, landskabet Sydditmarsken (undtagen flækken Meldorf og Koogdistrikterne) og det adelige godsdistrikt Itzehoe (undtagen flækken Wandsbeck). Folketællingen 1860 findes i arkivet på Gottorp.

For *Lauenburgs* vedkommende haves folketællingerne 1845 og 1855, vistnok uden mangler.

For Danmarks bilande og kolonier haves folketællinger fra følgende år: *Færøerne* 1801 aug.-sept., 1834 ¹⁸/₈, 1840 ²⁴/₆, 1845 ²⁴/₆, 1850 ¹/₂, 1855 ¹/₁₀, 1860 ¹/₁₀, 1870 ¹/₁₀, 1880 ¹/₂, 1890 ¹/₂, 1901 og 1906. *Grønland* 1834, 1840, 1845, 1850, 1855 og 1860, 1870 og 1901. *Vestindien* 1841 (allerede dette år med angivelse af fødested), 1846, 1850, 1855, 1857, 1860, 1870, 1880, 1890 (kun en del af Christianssted) og 1901. *Trankebar* 1835. *Frederiksnagor* 1840.

De *islandske* folketællinger er afgivet til arkivet i Reykjavik.

Generaltoldkammeret 1760–1848.

V. A. II. 247 99 og seddelregistratur.

Indtil 1760 hørte told- og konsumtionssager under Rentekammeret, men blev derefter underlagt et særligt Generaltoldkammerkollegium. Dette var organiseret på lignende måde som Rentekammeret, med et sekretariat og en række kontorer; de norske og tyske kontorers sager er afleveret til Norge

og Tyskland. I sekretariatets arkiv er hovedrækkerne forestillings- og resolutionsprotokoller (kopibøger) og journaler med journalsager; oplysninger om det store toldpersonale fås bedst gennem bestallingsprotokollerne 1760–1848, ekstrakt- og supplikantprotokollerne 1776–1837 med bilag samt en alfabetisk ordnet samling af ansøgninger om embeder under toldvæsenet 1778–1848. I kontorernes arkiver er hovedindholdet korrespondanceprotokoller og -sager samt kgl. resolutioner.

Fra 1816 var Generaltoldkammeret forenet med Kommercekollegiet til Generaltoldkammer- og Kommercekollegiet, med fælles sekretariat og forestillingsprotokoller.

Under Generaltoldkammeret hørte også havne-, kanal- og fyrvæsen (V. A. II 284–92) og styrelsen af de vestindiske og guineiske kolonier (V. A. II 293–99; mærk især etatsråd Martfeldts samlinger vedr. de danske vestindiske øer, 6 bd.).

Kommercekollegiet 1735–1848.

V. A. II. 301 40.

Arkiverne fra de ældre kommercekollegier 1670–97, 1707–08 og Politi- og Kommercekollegiet 1708–31 findes i Københavns stadsarkiv (se s. 222). Langt større betydning fik det i 1735 oprettede Kommercekollegium. Dets myndighedsområde var i tidens løb ret skiftende, men samlede sig dog i hovedsagen om forskellige sider af erhvervslivet, særlig industri, handel og søfart og i forbindelse dermed konsulatsvæsen. Også kollegiets organisation ændredes flere gange; 1735–97 var det leddelt topografisk, med et dansk-norsk og et tysk sekretariat 1735–71 og et dansk, et norsk og et tysk sekretariat 1773–97 (det sidste for hertugdømmerne), desuden 1777–97 et udenlandsk og konsulatssekretariat. 1797–1816 var kollegiet delt sagligt, i produktions- og fiskerifaget (der tillige fungerede som fælles sekretariat for hele kollegiet), industri- og fabrikfaget og handels- og konsulatsfaget. Endelig blev Kommercekollegiet i 1816 forenet med Generaltoldkammeret til Generaltoldkammer- og Kommercekollegiet, med fælles sekretariat; industri- og fabrikfaget og handels- og konsulatsfaget blev bestående som kontorer under det samlede kollegium, medens fiskerisagerne overgik til Rentekammeret.

Hovedrækkerne af arkivalier er forestillings- og resolutionsprotokoller (samlede registre over henholdsvis dansk-norske og tyske forestillinger 1736–71), kopibøger og journaler (supplikbøger) med tilhørende sager; størst betydning i personalhistorisk henseende har privilegieprotokollerne (bevillingsprotokollerne), som er forsynede med gode alfabetiske registre.

Under Kommercekollegiet sorterede indtil 1816 brandforsikringssager, som derefter overgik til Danske Kancellis 5. dept., samt fra 1777 styrelsen af de ostindiske kolonier (V. A. II 330–333).

Endvidere hørte en række industrielle og merkantile statsinstitutioner under Kommercekollegiet, deriblandt Generalmagasinet og den kgl. Porcelænsfabrik; de herhen hørende arkivalier vil kun undtagelsesvis få interesse for slægtshistorikeren.

Finansarkiverne.

V. A. III. 1-208; Erslev: Rigsarkivet s. 48 56.

Indtil 1771 hørte finansstyrelsen under Rentekammeret, men var dog udskilt som en særlig ressort, med de to assignationskontorer (dansk-norske og tyske) som sekretariat. 1771 oprettedes *Finanskollegiet*, der indtil 1773 havde hele den økonomiske styrelse under sig, og som fra 1784 var den centrale finansielle myndighed, indtil det i 1816 afløstes af *Finansdeputationen* (1816-48). Hertil slutter sig for særlige grene af finansstyrelsen en hel række side- eller underordnede myndigheder, deriblandt Overskattedirektionen (1762-82), Overbankdirektionen (1782-1813), Skatkammeret (Skatkammerdirektionen, -administrationen, 1769-71 og 1773-1816), Direktionen for statsgælden og den synkende fond (1816-48) samt forskellige banker og kreditanstalter m. v. De herfra stammende arkiver sammenfattes under betegnelsen *Finansarkiverne*. Hovedrækkerne af arkivalier er som regel forestillingsprotokoller og kgl. resolutioner, kopibøger (undertiden kaldet korrespondanceprotokoller, ekspeditionsprotokoller eller missivebøger), journaler (referat- eller ekstraktprotokoller) og journalsager (eller indkomne breve). Overskattedirektionens arkiv er blevet omordnet og en særlig seddel registratur udarbejdet; blandt de indkomne breve må her fremhæves afd. C, personalia A-Ø, 25 pkr., ordnede alfabetisk efter brevskrivere.

Finansarkiverne indeholder et omfattende materiale vedrørende storhandelens og finansverdenens mænd og deres virksomhed. Særlig stor personalhistorisk betydning har dog de arkivalier, der vedrører *embedsmændenes lønnings- og pensionsforhold* samt andre af staten ydede *pensioner og understøttelser* af forskellig art. Heraf skal fremhæves:

Dansk-norske Assignationskontor: årlige gagereglementer for civiletaten (Statens civile embeds- og bestillingsmænd) 1680-1848, for landetaten 1680-1797, søetaten 1680-1806 og postvæsenet 1798-1829 (V. A. III 36-40) og ansøgninger om gratifikation og gage- og pensionsforskud 1820 og 1822-30 (ordnede alfabetisk, V. A. III 55).

Tyske Assignationskontor: Civilreglementer 1711-1848, pensionsreglementer (med fortræffelige alfabetiske registre) 1816-33 og 1847-48 (V. A. III 60).

Skatkammeret m. m.: Gage- og pensionsreglementer, med alfabetiske registre, og forskellige andre pensionsager, særlig den almindelige og den militære pensionsfonds sager (V. A. III 118 f. og 125-27).

Finansdeputationen: Protokoller over forskud til embedsmænd i kongeriget og hertugdømmerne (V. A. III 160).

Fonden ad usus publicos 1765–1842 (V. A. III 187–89) var oprindeligt bestemt til gratifikationer til veltjente embedsmænd, men blev i praksis mest anvendt til understøttelse af kunstnere og videnskabsmænd. Det righoldige arkivmateriale er for en stor del trykt i det af Rigsarkivet udgivne værk: *Fonden ad usus publicos* 1765–1842 I–III (1897–1947).

Statssekretariatet for nådssager 1840–49 (V. A. III 190–92) behandlede andragender fra alle mulige mennesker om gratialer og understøttelser, Skønt de deri givne oplysninger må benyttes med kritik, har arkivet stor personalhistorisk værdi. Det er tilmed let tilgængeligt, fordi både de afgjorte og de henlagte sager er ordnede alfabetisk og efter nummer, i flere rækker, foruden at der findes gode alfabetiske registre med angivelse af sagnummer, således at det er let at konstatere, om der findes ansøgninger fra en bestemt person eller medlemmer af en bestemt slægt.

Statens Pensionsvæsen. Under Generalpostamtet (se s. 161) oprettedes i 1712 en *Postpensionskasse*, hvortil en del af postvæsenets overskud blev henlagt, og af hvis midler der efter kongens nærmere bestemmelse udbetaltes pensioner til afgåede embedsmænd af alle slags, altså ikke blot postvæsenets, til enker efter embedsmænd og desuden i ikke ringe omfang til andre personer. I 1786 blev Postpensionskassen unddraget Generalpostamtets bestyrelse og i stedet lagt ind under en særlig *Postpensionskasse-Direktion*. Denne afløstes 1816 af *den alm. Pensionskasse-Direktion*, der tillige overtog de pensionsager, især vedrørende landetatens pensioner, som tidligere havde sorteret under Skatkammeret (Skatkammerdirektionen, -administrationen). Ved Pensionskasse-Direktionens ophævelse i 1842 blev dens sekretariat (pensionskontoret) lagt ind under Finansdeputationens overledelse. Siden 1848 har statens pensionsvæsen som regel sorteret under Finansministeriet.

Arkivalierne vedrørende den ældre Postpensionskasse 1712–86 må søges under Generalpostamtet (V. A. III 229–30 og 238). Særlig betydning har et alfabetisk register over Generalpostkassens interessenter c. 1740–1813. Ansøgninger om pension er i det væsentlige kun bevaret fra tiden efter 1770, men hertil kommer bl. a. en ekstraktprotokol 1712–19 over indkomne supplikker, og i Generalpostamtets resolutionsprotokoller (V. A. III 211) vil man finde fortegnelser over og ekstrakter af indkomne pensionsansøgninger; desværre er pensionisternes navne som regel ikke medtaget i registerne til resolutionsprotokollerne.

Pensionskasse-direktionernes arkiver hører derimod med blandt »Finansarkiverne« (V. A. III 128–31 og 182–86). Et udmærket hjælpemiddel ved undersøgelser har man i de (i V. A. III 183 nævnte) 4 bind alfabetiske

pensionsregistre 1816–41, særskilt for embedsmænd, enker og børn. Her finder man datum for den resolution, hvorved pensionen blev bevilget, nummer i pensionsreglementet, pensionens størrelse samt dødsfaldsangivelser (i enkeregistret altså mandens og ofte også enkens dødsdag). Registerne er indrettede 1816 og medtager alle dalevende pensionister. Med udgangspunkt herfra finder man let sagen i resolutionsprotokollen og i de årlige pensionsreglementer. Meget værdifulde ved efterforskninger er også de årlige pensionsforslag, hvor man finder en udførlig ekstrakt af sagen, og hvor der i hvert bind er et fortræffeligt register. Til pensionsforslagene 1787–1814 har man desuden et fælles alfabetisk register. Også pensionsjournalerne med ekstrakter af de indkomne pensionsansøgninger er som regel forsynede med alfabetiske registre. Efter 1816 er de ført særskilt for embedsmænd, enker og børn, indtil 1828 tillige som regel særskilt efter de forskellige kollegier, hvorigennem ansøgningerne var indsendt. På tilsvarende måde ligger selve ansøgningerne ordnede; mellem bilagene til dem finder man ofte dåbsattester og andre vigtige personlige papirer.

Oplysninger om embedsmænds og deres enkers pensioner vil iøvrigt også være at finde i det kollegium, hvorunder de sorterede, altså f. eks. i Rentekammeret, hvis det gælder en amtsforvalter, i Generaltoldkammeret for toldembedsmænds vedkommende, osv.

Livrente-, pensions- og forsørgelsesanstalter¹.

Af sådanne blev der i det 18. århundrede oprettet en mængde, dels af staten eller med statsgaranti, dels helt privat; de var alle prægede af forsikringsvidenskabens daværende primitive stade, og af de private var nogle rene svindelforetager, der hurtigt forsvandt igen. I Rigsarkivet findes de statsgaranterede og enkelte private forsikringsanstalters arkiver; de indeholder som regel gode oplysninger om interessenterne og deres familieforhold og er derfor slægtshistoriske kilder af høj rang.

Landmilitæretatens pensionskasse for enker og børn (1739–75) opstod ved omdannelse af en ældre, i 1707 oprettet officers-enkekasse. Ved den nye fundats blev det for alle »Ober-Officerer« gjort til betingelse for ægteskabstilladelse, at de ved indskud i kassen sikrede hustruen en vis enkepension. Samme forpligtelse fik søofficererne, efter at deres i 1725 oprettede enkekasse (V. A. III 194) 1741 var bleven ophævet og dens midler henlagt til den landmilitære pensionskasse. Denne blev 1740 udvidet således, at enhver

1. I Livsforsikringsanstaltens festskrift 1892 findes en god fremstilling af de statsgaranterede forsørgelsesanstalters historie. Se endvidere J. O. Bro Jørgensen: Forsikringsvæsenets historie i Danmark indtil det 19. århundrede (København 1935).

kunde gøre indskud i den, hvilket navnlig benyttedes af civile og gejstlige embedsmænd. Adgangen til børneforsørgelse blev kun lidet benyttet. I 1775 blev den landmilitære pensionskasse afløst af

Den almindelige Enkekasse (1775–1848). Pligten til ved ægteskabs indgåelse at gøre indskud blev nu udvidet til alle embedsmænd, forsåvidt de ikke på anden måde sikrede deres enker, og den nye kasse var desuden ligesom den gamle åben for frivillige indskud fra alle andre, derimod faldt børneforsørgelsen bort. Efter 1814 blev de norske interessenter overført til en ny norsk enkekasse. Medens man i den landmilitære pensionskasse havde fastsat den årlige pension til 40 pct. af det gjorde indskud uden hensyn til ægtefællernes alder, blev denne nu taget i betragtning ved pensionens beregning og måtte derfor dokumenteres ved dåbsattester. Den almindelige Enkekasse blev 1845 lukket for nye indskud og kom 1848 under Finansministeriets administration; efter at dens fond i 1865 var opbrugt, overtoges dens forpligtelser af statskassen. Nye pligtige pensionsforsikringer blev fra 1845 tegnet i den 1842 oprettede Livrente- og Forsørgelsesanstalt (nu Statsanstalten for Livsforsikring).

Landmilitæretatens pensionskasses arkiv består af: Indskudsprotokoller 1739–75, 9 bd., med tilhørende sager nr. 1–3803, samt pensionsruller 1782–1810, 1 bd. årlig. Af den almindelige enkekasses arkiv må fremhæves indskrivningsprotokoller 1775–1845 med tilhørende sager nr. 1–21158 (se iøvrigt V. A. III 195 f., div. fort. nr. 4 og seddelreg.). Det ældre register over begge kassers interessenter er nu overflødiggjort ved et nyt alfabetisk register over interessenterne og deres hustruer (8 bd., L.). Som regel kan man nøjes med at benytte dette samt sagens akter, hvor der efter 1775 som regel og før den tid ofte ligger dåbsattester, undertiden også vielsesattester og andre papirer af personhistorisk interesse.

Den civile Enkekasse og Understøttelsesanstalt (1736 ff.) var oprindelig kun bestemt for civile kgl. og andre faste betjente, der ikke havde adgang til de militære enkekasser, men blev 1738 udvidet til en »Enkekasse for adskillige Stænder i Danmark, Norge og Hertugdømmerne«, hvortil også borgerskabet havde adgang. 1754 blev den lukket for tilgang af nye interessenter og 1804 forandret til *Understøttelsesanstalt for trængende efterslægt af den ophævede civile og adskillige stænders enkekasses interessenter*, der endnu består under ledelse af en særlig direktion. Af arkivet (V. A. III 194 og senere aflevering) skal fremhæves: inskriptionsbog 1736–83 med oplysninger om de oprindelige interessenter, 3 ansøgningsprotokoller 1805–73 med alfabetiske registre både over interessenter (stamfædre) og ansøgere (en fjerde ansøgningsprotokol er endnu ikke afgivet til Rigsarkivet), samt ansøgninger c. 1806–1928 i to rækker, hvoraf den ældre er ordnet efter et på læsesalen stående alfabetisk register (reg. 99 b), medens den yngre

række ligger efter de i ansøgningsprotokollen anførte numre. Ved ansøgningerne ligger et stort materiale af stamtavler o. l.

Den almindelige pensionskasse 1760–1847 var en livrenteanstalt med adgang for alle. Allerede 1764 blev den lukket for yderligere tilgang. Interessenterne (i alt 463, den sidste døde 1847) finder man i hovedbogen, hvortil haves et nyt seddelregister; i den ældste regnskabspakke ligger en del døbsattester (V. A. III 195).

Den almindelige forsørgelsesanstalt 1795–1843, oprettet med statsgaranti som supplement til den almindelige enkekasse, var et virkeligt forsikringsinstitut med forskellige arter af forsikringer og med adgang for alle, men fik kun ret begrænset tilslutning. Af arkivet (V. A. III 198) må fremhæves hovedbogen (interessentprotokol), hvortil er udarbejdet et seddelregister, og de indkomne sager nr. 1–1070; de indeholder et stort materiale af døbsattester o. l.

Arkiverne fra *Enke- og Ligkassesocietetet 1748–71* (V. A. III 195), *det forenede Enke-Understøttelses- og Brudegave-Selskab 1794–1857* (V. A. III 198) og *den nordsjællandske Forstetats Enkekasse 1788–1912* (div. fort. nr. 35) er kun små og af ringe personhistorisk interesse.

Den hollandske livrentekasse 1690–1725 var egentlig kun et statslån, optaget 1690–92 i form af livrentekontrakter med udlændinge, mest hollændere. Arkivet (V. A. III 193) er uden interesse for dansk slægtshistorie.

Livrentesocietetene af 1747 og 1757 var en slags tontiner, med et på forhånd begrænset antal interessenter (både ind- og udlændinge). Disse var delt i aldersklasser, og den årlige rente af den enkelte klasses samlede indskud fordeltes mellem de til enhver tid levende medlemmer af klassen, således at den enkelte interessents rente steg for hvert dødsfald, indtil den sidst overlevende fik hele rentebeløbet. Ved tontinerne (opkaldt efter systemets opfinder, italieneren Tonti) var det ellers almindeligt, at også indskudskapitalen tilfaldt den eller de sidst overlevende medlemmer, men i dette tilfælde gik den i statskassen, der til gengæld ved generalpostkassen var garant for de forholdsvis høje renter. Af arkivet (V. A. III 239) må fremhæves inskriptionsprotokollerne med oplysninger om interessenternes fødested, fødsels- og dødsdag og -år samt stand eller opholdssted; hertil er der alfabetiske registre i Mynsters s. 134 nævnte samlinger (L.).

Det private livrenteselskab 1775–1866 var indrettet efter lignende principper som de ovennævnte livrentesocieteter og med adgang for alle. I arkivet (V. A. III 196) findes trykte fortegnelser over interessenterne, med alfabetisk register; indskudsbøgerne indeholder lignende oplysninger om interessenterne som de ovenfor omtalte inskriptionsprotokoller.

Tontinen af 28. juli 1792, med adgang for alle, var inddelt i 6 klasser; den opløstes i 1880, da de tilbageværende 12 interessenter blev enige om at dele

kapitalen. Trykte fortegnelser over interessenterne med alfabetiske registre 1799, 1818 og 1848; i hovedbogen de sædvanlige oplysninger om interessenterne (alfab. reg. i reg. 99 a) (V. A. III 197).

Tontinen af 28. juni 1800, med adgang for alle, var inddelt i 5 klasser, hver på 2 afdelinger; kapitalen tilfaldt staten; den sidste interessent vistnok død 1896. Trykt fortegnelse over interessenterne med alfabetisk register og dødsfald til 1880; i policeprotokollen findes oplysningerne om interessenterne (V. A. III 197 og div. fort. nr. 23).

Imellem Lengnicks uddrag i Rigsarkivet er der en fortegnelse over interessenterne i *Bruuns pensionskasse 1748–67*; i Københavns stadsarkiv findes *den civile og borgerlige enkekasse 1709–69*, se s. 222; om de gejstlige enkekasser, se s. 185.

Generalpostamtet (Generalpostdirektionen) 1711–1848.

V. A. III. 211 39; organisation, se Civile Direktioner 1–22.

Oplysninger om postembedsmænd fås lettest gennem resolutionsprotokollerne med tilhørende alfabetiske realregister, der også medtager embedsudnævnelser, samt de i V. A. III, 217–19, nævnte arkivalier. Benyttelsen af embedsansøgningerne vanskeliggøres ved, at de ikke er ordnede alfabetisk, men efter embeder. Om Postpensionskassen se s. 157, om Livrentesocietetterne 1747 og 1757, der administreredes af Generalpostamtet, se s. 160.

Hofarkiverne.

Herunder hører Kabinetssekretariatets, Partikulærkammerets, Hofmarskallatets samt Hoffurerkontorets og Staldetatens arkiver; af Ordenskapitlets arkiv findes endnu kun lidet i Rigsarkivet. Hofarkiverne er kun tilgængelige til 1863. Slægtshistorisk betydning har de ved de oplysninger, de indeholder om hofetaternes medlemmer fra de øverste til de nederste samt om de mange mennesker, deriblandt adskillige kunstnere, der på anden måde har stået i tjenstlig eller forretningsmæssig forbindelse med hoffet eller har modtaget understøttelser af Partikulærkassen (kongens egen kasse).

Partikulærkammerets arkiv går tilbage til 1652; af dets indhold kan fremhæves bestallingsprotokoller 1731–70 og resolutionsprotokoller 1737–1849 (med alfabetiske registre), 2 pakker alfabetisk ordnede ansøgninger 1762–70, partikulærregnskaber 1699–1848 med bilag 1706–1848 samt forskellige gagerelementer, instrukser osv. Af Staldetatens arkiv er der særlig grund til at nævne de kgl. resolutioner 1758–70 og 1798–1858, samt designationer og bøger over Staldetatens betjente og deres gager 1731–1850.

Privatarkiverne.

V. A. IV, VIII og IX

Af sådanne er Rigsarkivet efterhånden kommet i besiddelse af en betydelig mængde, hvoraf de fleste og for slægtshistorien betydningsfuldeste er enkeltmands- eller familiearkiver, hvis hovedindhold som regel er breve og andre personlige papirer. Over samtlige brevskrivere i privatarkiverne (for så vidt de er ordnede) er udarbejdet et alfabetisk register, se s. 136.

Handels- og koloniarkiver.¹

1. *Ostindien (og Kina)*. For at op hjælpe den oversøiske handel og skibsfart blev der i det 17. og 18. århundrede efter udenlandsk forbillede oprettet en række handelselskaber, der ved kgl. oktroj udstyredes med vidtgående privilegier. Et af de ældste var *det danske ostindiske Kompagni* 1616–50, der 1620 erhvervede Trankebar. 1670 stiftedes et nyt kompagni af samme navn; det ophævedes 1729, men fik allerede 1732 en arvtager i *det asiatiske Kompagni*, der ligesom forgængerne havde eneret til handelen på Ostindien og Kina, for Ostindiens vedkommende dog kun til 1772. De ostindiske besiddelser blev 1777 overtaget af den danske stat og kom under Kommercekollegiets bestyrelse (jfr. s. 155 f.); 1845 blev de solgt til England, og samtidig blev det asiatiske Kompagni ophævet.

Med undtagelse af det Trankebar'ske guvernementsarkiv, der går tilbage til 1670, er arkivet kun bevaret fra det asiatiske Kompagnis tid. Det består af: a. Hovedafdelingen i København, hvori bl. a. generalforsamlingsprotokoller, direktionens resolutionsprotokoller og brevkopibøger, en mængde skibsjournaler samt alfabetiske fortegnelser over kompagniets interessenter 1786–1841 og over dets »handlende og farende betjente« 1772–1835. b. De lokale handels- og guvernementsarkiver fra Trankebar, Frederiksnagor i Bengalen, logerne College og Calicut på Malabarkysten, Nikobarerne og faktoret i Kanton; navnlig det Trankebar'ske arkiv er righoldigt (rets- og skiftesager, rapportbøger, soldaterruller osv.).

I det s. 125 nævnte kartotek over dansk-ostindiske personalia og data har Kay Larsen i vid udstrækning udnyttet arkivmaterialet, desværre uden at angive kilderne til de enkelte oplysninger.

2. *Vestindien og Guinea*. I 1670 stiftedes et vestindisk handelskompagni, der 1674 tillige fik overdraget handelen på Guineakysten samt de derværende danske forter og handelsetablissementer, hvorefter det fik navn af *Det kgl. oktrojerede vestindiske-guineiske Kompagni*. Allerede 1671 erhvervede det øen

1. Jfr. Erslev: Rigsarkivet s. 57–66 og de s. 125 nævnte kolonihistoriske værker.

St. Thomas, 1684 St. Jan og 1733 St. Croix. Dets arkiv er af lignende indhold som det asiatiske Kompagnis arkiv; i den københavnske afdeling er der grund til at fremhæve et generalalfabet over kompagniets betjente, i den vestindiske en mængde skiftesager vedrørende kompagniets betjente samt gage-ruller og en del mandtaller og matrikler («landlister»), i den guineiske afdeling ligeledes mandtaller og gagebøger samt enkelte skiftesager.

Ved kompagniets ophør i 1754 overtog den danske stat dets besiddelser, der en kort tid hørte under Rentekammeret, indtil der i 1760 oprettedes et særligt vestindisk-guineisk Rentekammer i forbindelse med Generaltoldkammeret (jfr. s. 155). De guineiske besiddelser blev 1850 solgt til England. De dansk-vestindiske øers styrelse sorterede under Finansministeriet fra 1848 til øernes salg i 1917.

I 1778 oprettedes *det kgl. oktrojerede danske vestindiske Handelsselskab*, der 1788 overtoges af staten; den kgl. vestindiske Handel ophørte 1816. Arkivet består af den københavnske direktionens arkiv, den vestindiske afdeling samt skibsbøger og retsdokumenter. Af langt større personalhistorisk værdi er *de lokale vestindiske embedsarkiver*, der ligeledes opbevares i Rigsarkivet. De vigtigste er: Guvernementsarkiverne fra St. Croix og fra St. Thomas og St. Jan, den vestindiske overrets arkiv, underdommerarkiverne fra Christianssted, Frederikssted og St. Thomas samt St. Jan landfogedarkiv. Størst betydning i personalhistorisk henseende har skifteprotokoller og -sager, der for St. Croix haves for tiden 1734–c. 1885, for St. Thomas 1712–1890'erne, for St. Jan 1741–c. 1860. Endvidere må nævnes testament- og notarialprotokoller, pasprotokoller og protokoller over ankomne rejsende, matrikler for St. Thomas 1803–56, borgeredsprotokoller samt naturligvis rets- og korrespondanceprotokoller.

Foruden centraladministrationens guineiske sager findes i Rigsarkivet følgende særlige guineiske arkiver fra tiden efter 1754: *Det kgl. Gouvernement på Guineakysten 1755–62 og 1793–1817 og Det kgl. oktrojerede guineiske Kompagni 1765–77* (heri en skifteprotokol).¹

3. *Færøerne, Island og Grønland*. Handelen på Færøerne var 1709–1856 et statsmonopol, ligesom det endnu den dag i dag er tilfældet med den grønlandske handel. Derimod var handelen på Island som regel med eneret overdraget til private kompagnier eller handelsforpagtere; 1774 overtoges den islandske handel af staten, og 1786 blev den frigivet. I Rigsarkivet findes fig. herhen hørende arkiver (reg. 140):

1. Svarende til de foran nævnte dansk-ostindiske personalia og data har Kay Larsen også udarbejdet et seddelkartotek over »*Dansk-vestindiske og guineiske Personalia og Data*«, som findes på det kgl. bibliotek. I denne forbindelse bør endvidere nævnes hans kartotek over »*Dansk Søfart*«, nu på Kronborg Søfartsmuseum, indeholdende ca. 27.000 kartoteksedler om danske handelsskibe, krigsskibe og kaperfartøjer, skibsførere, rederier, superkargoer, skibspræster, skibslæger osv. 1580–1918.

Det kgl. oktrojerede islandske Kompagni 1742–66.

Det kgl. oktrojerede alm. Handelskompagni 1747–75.

Direktionen for den kgl. islandske, finmarkske og færøske handel 1774–1816.

Den overordnede direktion for den kgl. grønlandske, islandske, finmarkske og færøske handel 1781–87.

Den grønlandske handelskommission 1788–1816.

Den administrerende direktion for den kgl. grønlandske handel 1774–.

Den færøske handelskommission 1789–1816.

Den administrerende direktion for den kgl. færøske handel 1777–1860.

Oplysninger om de ved handelen ansatte personer (og navnlig om danske og nordmænd i Grønland) fås bedst i referat- og resolutionsprotokollerne (med alfabetiske registre).

Centralstyrelsen af hæren (Landetaten).

Erslev: Rigsarkivet s. 67–74; seddelregistratur.

De herhen hørende arkivalier har for slægtsforskeren navnlig værdi ved de oplysninger, de indeholder om hærens officerer. Et fortrinligt hjælpemiddel ved undersøgelser angående disse har man i det s. 112 nævnte håndskrevne værk af Hirsch om danske og norske officerer 1648–1814; fotografisk kopi heraf findes i Rigsarkivet og i Hærens Arkiv. Det er ganske overvejende bygget på studier i Rigsarkivet, uden dog at udtømme det forhåndenværende materiale, og indeholder delvis kildehenvisninger. Oplysninger om underofficerer og menige må som regel søges i Hærens Arkiv (se side 213 ff.).

Krigskollegiet 1660–79. Det i 1660 oprettede Krigskollegium (se s. 137) opførte allerede under den skånske krig. Dets kontor hed Krigskancelliet og lededes af krigssekretæren. Det ret mangelfulde arkiv omfatter bl. a. en række indkomne sager og nogle officersetater og soldaterruller.

Krigskancelliet 1679–1763. Efter at Krigskollegiet var forsvundet, havde krigssekretæren, der 1688 fik titel af overkrigssekretær, enledelsen af krigskancelliet. Herunder hørte tjeneste- og kommandosager, derunder bl. a. sager angående officerernes udnævnelse, forfremmelse og afskedigelse samt øvrige personelle forhold. Arkivet er navnlig for tiden efter 1699 righoldigt og ret vel bevaret. Hovedrækkerne er: *Registratur over kgl. ordrer* 1683–99 (i flere rækker og med betydelige mangler) og *koncepter til kgl. ekspeditioner* 1683–99 (med mangler). – *Protokoller over udgåede sager* 1699–1741 og 1750–54 (er i virkeligheden kopibøger over kgl. ekspeditioner, svarende til Danske Kancellis registre og tegnelser) og *koncepter til kgl. ekspeditioner* 1721–63 (ofte med indlæg, f. eks. den indkomne skrivelse, der har foranlediget ekspeditionen); som register hertil tjener *registratur over kgl. resolutio-*

ner og ekspeditioner 1699–1752, 1 bd. årlig, med alfabetiske registre, samt alfabetiske registre over ordrer og resolutioner 1742–63, 1 hefte årlig. – *Koncepter og indlæg til overkrigssekretærens håndbreve* 1699–1763, hvortil alfabetiske registre 1742–63, og kopibøger over disse breve (alfabetisk register 1718–31). – *Indkomne sager* 1679–99, hvortil kronologisk registratur 1681 og 1683–97; 1698–99 ordnet alfabetisk efter brevskrivere. – *Refererede sager* 1701–63; for hver referatdag er der en ekstrakt af de for kongen refererede sager, hvortil sagerne selv ligger som bilag. De indeholder et meget værdifuldt personalhistorisk kildemateriale; ved eftersøgninger kan man undertiden have nytte af en række ekstraktprotokoller (journaler) over indkomne sager 1734–63 (med alfabetisk register). De breve, der ikke blev genstand for referat, er samlet i to rækker: *Supplikationer* 1679–97, fortsat som *memorialer til kongen* 1699–1763, og *indkomne breve til overkrigssekretæren* 1679–1763; begge rækker er fra 1699 for hvert år ordnet alfabetisk efter brevskrivere. – *Militæretater* 1679–1763; de norske militæretater 1679–1767 er afgivet til det norske Rigsarkiv; en erstatning har man i *kongens håndbøger*, der indeholder officersetater for hele monarkiet og for både land- og søetaten, og som fra 1700 findes i Kabinetsarkivet. – *Konduitelister* 1730–45 med værdifulde karakteriserende oplysninger om de enkelte officerer, men uden registre.

Generalkrigskommissariatet 1660–1763. Herunder hørte styrelsen af landetatens materiel, økonomi og forplejningsvæsen. I personalhistorisk henseende er arkivet af langt mindre betydning end krigskancelliets. Hovedrækkerne er: *Kgl. ordrer og resolutioner*, hertil registratur 1694–1763, tildels med alfabetisk register, samt korrespondance og regnskabsbøger.

1763-1848. Krigskancelliet og kommissariatet blev 1763 forenede til ét kollegium, *General-Krigsdirektoriet*. Herunder hørte *Depechekontoret*, der var kollegiets sekretariat og overtog en stor del af Krigskancelliets forretninger, samt 4 departementer og et bogholderkontor. En kort tid, september 1766–marts 1767, var styrelsen af landetatens anliggender påny delt, mellem *det høje Krigsråd* og *Landetatens Generalkommissariat*, men derefter genoprettedes General-Krigsdirektoriet, hvis navn 1768 ændredes til *Generalitets- og Kommissariatskollegiet*, fra 1808 *Generalkommissariatskollegiet*; under denne sidste betegnelse forblev det bestående til Krigsministeriets oprettelse i 1848. I dets organisation skete der fra nytår 1790 den forandring, at Depechekontoret udvidedes til et *Generalitets- og Kommandokontor*, der fik omtrent de samme grupper af sager under sig, som før 1763 Krigskancelliet, medens departementerne kun beholdt kommissariatssagerne (hærens materiel, økonomi og forplejning). I 1808 blev Generalitets- og Kommandokontoret ophævet, og dets forretninger deltes mellem 1. departement og Generaladjutantstabens (Generalstabens) bureau. Fra nytår 1843 var Gene-

ralkommissariatskollegiet delt i 4 sektioner; under 1. sektion sorterede bl. a. alle personelle forhold.

Oplysninger om officerernes personalia må altså som regel 1763–89 søges i Depechkontoret (hovedrækker: kgl. ordrer og resolutioner, refererede sager, koncepter og indlæg til kgl. ekspeditioner og til håndbreve), 1790–1808 i Generalitets- og Kommandokontoret (hovedrækker: kgl. ordrer og resolutioner, referatprotokoller, ekspeditionsprotokoller, brevbøger, samt indkomne kommandosager og justitssager med tilhørende ekstraktprotokoller), 1808–48 dels ved 1. departement (fra 1843 ved 1. sektion), dels i Generalstabens bureau (fra 1840 Bureauet for Armeens Kommandosager). Protokollerne er efter 1763 altid forsynede med fortrinlige alfabetiske registre.

Generalauditørens Arkiv. Foruden overtilsynet med den militære retspleje havde generalauditøren i ældre tid skiftejurisdiktion over de i tjeneste stående overofficerer (jfr. s. 197). Arkivet findes dels i Rigsarkivet, dels i Hærens Arkiv. Hovedrækkerne er: Skifteprotokoller 1743–1846 med tilhørende dokumenter (i Rigsarkivet); hertil er udarbejdet et særligt seddelregister; relationer til kongen om retssager 1742–62 (i Hærens Arkiv: 1763 ff. og bilag 1774 ff.); justitsprotokoller 1728–50 (i Hærens Arkiv: 1750 ff.); korrespondanceprotokoller 1745–49 (i Hærens Arkiv: 1755 ff. og bilag 1795 ff.); erklæringsprotokoller 1742–52 (i Hærens Arkiv: 1752–1848, bilag 1801–48). I Rigsarkivet findes desuden skiftesager 1716–59 m. m. fra de i Rensborg garnisonerende regimenter.

Centralstyrelsen af flåden (Søetaten).

Erslev: Rigsarkivet S. 74–79; seddelregistratur.

Det i 1655 oprettede Admiralitetskollegiums myndighed (jfr. s. 137) blev snart indskrænket til de egentlige kommandosager; desuden fungerede det som domstol (overadmiralitetsret). Søetatens økonomiske anliggender administreredes derimod af det s. 165 nævnte Generalkrigskommissariat, der altså var fælles for hær og flåde, indtil der i 1712 oprettedes et selvstændigt Kommissariatskollegium for Søetaten. Også det s. 164 nævnte Krigskancelli var længe fælles for hær og flåde, men 1735 oprettedes et særligt *Søkrigskancelli*, hvis chef indtil 1746 under titel af »Intendant de marine« havde overledelsen af hele flådestyrelsen. Intendantstillingen blev ophævet 1746, og samme år forenedes admiralitetet og kommissariatet til ét kollegium, *Admiralitets- og Kommissariatskollegiet*. 1766–70 var styrelsen ordnet som før 1746, med en intendant og to kollegier, men 1770 ophævedes intendantstillingen atter, og Admiralitets- og Kommissariatskollegiet blev genoprettet; i 1771 blev det delt i 4 departementer. Denne ordning, med ét i flere departe-

menter delt kollegium, bestod lige til Marineministeriets oprettelse i 1848, med undtagelse af årene 1781–84, da man påny havde to adskilte kollegier.

De vigtigste kontorer var Søkrigskancelliet, Admiralitetskontoret og Kommissariatskontoret.

Søkrigskancelliet var Søetatens sekretariat, hvorigennem f. eks. alle udnævnelser blev ekspederede, og dets arkiv er derfor af stor personhistorisk værdi. Fra 1771 skiftede det hyppigt navn (1771–84 og 1788–92 Depechekontoret, 1784–88 Søkrigskancelliet, 1792–97 Bogholder- og Depechekontoret, 1797–1815 Arkivkontoret, 1815–48 Bogholder-, Arkiv- og Depechekontoret).

Hovedrækkerne af arkivalier er: Protokoller over kgl. resolutioner, patenter og ordrer 1729–1847; hertil findes et af Lauritz Klingberg påbegyndt fortræffeligt alfabetisk navne- og sagregister 1721–1865, der også indeholder henvisning til ordrer og resolutioner ældre end 1721; navnlig den af Klingberg udarbejdede del af registret indeholder fortrinlige oplysninger om søofficerer. Hertil slutter sig registratur over kgl. ekspeditioner 1671–1816 og koncepter til kgl. ekspeditioner 1673–1750. Endvidere kopibøger 1732–1847 (med registre), indkomne sager 1665–1763 og 1841–47, diverse sager (deriblandt nogle alfabetisk ordnede samlinger vedrørende søetaten ca. 1657–ca. 1800), officersetater 1702–93 og nogle fortrinlige kadetruller 1721–18. . . samt konduitelister 1755–1843 og de s. 135 nævnte fortegnelser over søofficerer.

Indtil 1735 må oplysninger om søofficerer og sømilitære anliggender også søges i det landmilitære krigskancellis arkiv, navnlig i protokollerne og i »refererede sager«.

Under *Admiralitetskontoret* (fra 1791 også kaldet 1. departement) hørte kommandosager. Hovedrækkerne af arkivalier er: bøger over kgl. ordrer og resolutioner 1679–1808 og 1840–47 samt de originale kgl. resolutioner 1688–1847, endvidere kopibøger 1666–1847 og referatprotokoller eller journaler 1784–1847 (alle med registre), indkomne sager 1672–1847 med tilhørende registre, og indrulleringskopibøger 1802–48. Blandt de øvrige sager er der grund til at nævne en lodseksamensprotokol 1786–1805, ført i Glückstadt.

Under *Kommissariatskontoret* (fra 1791: 2. departement) hørte flådens økonomi og materiel. Hovedindholdet af arkivet er kgl. resolutioner og korrespondanceprotokoller og -sager.

Hertil kommer en række andre kontorer, hvis navne og forretningsområder skiftede en del i tidens løb, og hvoraf bør fremhæves de forskellige *Mønsterskriveres* kontorer. Flådens faste mandskab, derunder også håndværkerstokken, var delt i et skiftende antal (2–4) divisioner, der som regel havde hver sin mønsterskriver, under hvem forplejnings- og lønningsvæsen sorterede. Hovedindholdet af de herhen hørende arkiver er kgl. resolutioner,

udfærdigede sager (kopibøger osv.), indkomne sager (med referatprotokoller eller journaler), endvidere mandtals-, gage-, pensions- og kostbøger, både for officerer og menige. Meget værdifulde er de såkaldte præsentationsbøger, hvori findes indført det faste mandskab med angivelse af navn, fødested og alder samt antagelses- og afgangsdag m. m. (for 1. division 1747–68, 2. division 1751–1819, 4. division 1755–68).

Til at varetage justitsen ved søetaten fandtes følgende domstole:

1. *Overadmiralitsretten* var appelinstant for underretterne, med appel videre til Højesteret; den ophævedes 1771 ved Hof- og Stadsrettens oprettelse, men genindførtes 1778 som domstol i lods- og prisesager. De bevarede arkivalier er mest fra tiden 1800–20.

2. *Underadmiralitsretten* var underret for søetatens civile betjente (ophævet 1771). Bevaret er justits- og dombøger m. m. fra 1664, overformyndebøger fra ca. 1670, auktionsprotokoller fra 1685.

3. *Den kombinerede Ret* (1727–1919) var underret for søetatens militære personale, for de højerestående officerer dog kun i borgerlige sager. Der findes justits- og domprotokoller fra 1774, sager fra 1748.

4. *Over- eller General-Krigsretten* var domstol for de højerestående officerer (fra kaptajner) i alle militære og kriminelle sager; dens domme var inappellable. I visse sager var den appelinstant for den kombinerede ret. Protokoller og sager går tilbage til ca. 1700.

Om *skiftejurisdiktionen* se s. 198.

Holmens Chef (Holmens admiral) ledede arbejdet på Holmen, der jo navnlig bestod i bygning og reparation af flådens skibe. Foruden korrespondanceprotokoller og -sager indeholder det herhen hørende arkiv bl. a. en del ruller over håndværkerstokken og over straffefangerne på Bremerholm m. m. Hertil slutter sig den i 1739 oprettede konstruktionskommissions arkiv samt fra nyere tid *Orlogsværftets* arkiv.

Blandt de øvrige til Søetaten hørende specielle arkiver er der grund til at nævne *divisionscheferne* 1727–1848 (med 2. divisions præsentationsbøger 1837–54) og *Nyboders Inspektør og Direktion* (med de såkaldte husbøger, over beboerne af Nyboders huse, med angivelse af ind- og fraflytning; de når tilbage til 1669). Endelig findes der en stor mængde *skibsjournaler* (1675–1900).

*Lægdsruller.*¹

Ved siden af den stående hær, der bestod af hvervede soldater, for en stor del tyskere og andre udlændinge, blev der 1701 og pany 1733 oprettet en

national milits af udskrevne bønderkarle, stillede af godsejerne i forhold til hartkornet. Ved den bekendte forordning af 20. juni 1788 om stavnsbåndets ophævelse blev udskrivningsvæsenet helt omordnet, således at godsjerne ikke mere havde indflydelse på, hvem der skulle være soldater, og i løbet af de følgende år gennemførtes en omfattende hærreform, hvorved hvervningen praktisk talt helt afskaffedes og militsen indarbejdedes i den egentlige hær; fra 1803 kan man regne, at denne med få undtagelser udelukkende var udskreven og national.

Ved den 1788 ff. stedfundne omordning af udskrivningsvæsenet blev landet inddelt i lægder; i hvert lægd, der ligesom nu i reglen omfattede et sogn, førte lægdsmanden en rulle over det værnepligtige mandskab. På grundlag heraf lod lægdsforstanderen, dvs. godsejeren, på krongods amtsforvalteren, på strøgods amtsforvalteren (fra 1791 herredsfogden), udarbejde en rulle for det under ham hørende distrikt, som han indsendte til land- og krigskommissæren. I begyndelsen var der 4 land- og krigskommissærer, men fra 1794 6, hvis distrikter hvert omfattede 3 amter, og som udarbejdede amtsvis indrettede ruller, hvoraf genparter tilstilledes dels amtmanden og den oberst, der forestod sessionen, dels den øverste chef for udskrivningsvæsenet, generalkrigskommissæren, der sorterede direkte under Generalitets- og Kommissariatskollegiet.

Også flåden fik fra gammel tid delvis sit mandskab ved udskrivning, blandt den del af kystbefolkningen, som helt eller delvis ernærede sig ved søfart og fiskeri; de, der var optaget i de distriktsvis førte søruller, kaldtes sølimer. I 1802 blev søindrulleringen henlagt under de landmilitære udskrivningsmyndigheder, og land- og krigskommissærerne kom derefter til at hedde land- og søkrigskommissærer.

I Rigsarkivet findes generalkrigskommissærens arkiv med landlægsruller fra c. 1790 og søruller fra 1802 (for Fyns vedkommende fra 1796) samt en del spredte søruller fra ældre tid. Navnlig for bondestandens vedkommende er disse ruller en såre værdifuld slægtshistorisk kilde. De er indrettet lægds- og amtsvis; indenfor amtet har lægderne fortløbende numre; ved amtsammenlægningen 1793 ff. blev lægdsnummereringen ændret. For hvert 3. år findes en hovedrulle, hvortil slutter sig årlige tilgangslister.

Landrullerne indeholder følgende rubrikker: gl. og nyt løbenummer, husfaderens og den værnepligtiges navne, den værnepligtiges fødested, alder (i år), højde, opholdssted, anmærkninger. Optagelse i rullen skete allerede i det første leveår, og ved de nyoptagne drenge er som oftest fødsels- eller dåbsdato angivet i anmærkningsrubrikken. Her angives desuden, når den værnepligtige møder på session og bliver soldat og ved hvilket regiment, når

1. H. Hjelholt: Lægsrullerne og deres betydning for slægtshistorisk forskning (Fortid og Nutid XI, 1-24).

han overtager hus eller gård i fæste, om han har defekter, der gør ham utjenstdygtig, samt når han slettes af rullen, normalt ved 43-44 års alderen, men ofte tidligere, fra 1849 normalt ved 38 års alderen; sker det på grund af dødsfald, angives dødsåret. Forlader han lægdet, angives hans nye lægdsrullebetegnelse, således at man let kan følge den værnepligtiges flytninger fra det ene sogn til det andet. Landrullerne omfattede kun bondestanden. Købstadbefolkningen gjorde kun tjeneste i den kommunale borgervæbning, og selv af landbefolkningen var forskellige kategorier fritagne for værnepligten, nemlig sønner af adelen og dermed lige privilegerede, af gejstlige og verdslige embedsmænd, degne, skoleholdere og substituter; dersom en mand udenfor bondestanden brugte en gård på landet og ernærede sig af bondehåndtering, kunne han få sine sønner fritaget for værnepligten ved på sin grund at bygge et hus med 3-4 tdr. land og der bosætte en bondefamilie, eller ved at opføre en ny gård eller et hus på et sted, som ikke før havde været dyrket eller beboet. Iøvrigt skiftede reglerne for, hvem der var fritaget for værnepligten, en del i tidens løb.

Sørollerne er i hovedsagen indrettede som landrullerne, men indeholder desuden oplysninger om sølimitens befarethed, dato for søpatent, huslig stilling, antal af børn m. m. Før 1849 blev sølimiten undertiden stående i rullen til 70 års alderen eller mere, men efter 1849 blev han slettet ved 50 års alderen eller – dersom han ikke beskæftigede sig med søfart eller fiskeri – ved 38 års alderen.

Generalkrigskommissærens lægdsruller omfatter ikke Bornholm, der havde sin egen militis.

Ved plakat af 10. maj 1843 blev påbudt førelsen af særlige lægdsruller over de i købstæderne boende værnepligtige personer.

Almindelig værnepligt blev indført ved lov af 12. februar 1849; dog beholdt Bornholm sit eget forsvarsvæsen. Optagelse i lægdsrullen skulle fra nu af ske straks efter konfirmationen eller ved det fyldte 15. år (siden 1869 i det kalenderår, da den værnepligtige fylder 17 år). Fra 1850 ophørte gods-ejerne og amtsforvalterne at være lægdsforstandere; som sådanne fungerede udenfor København nu alene politimestrene (by- og herredsfogderne). 1851 ophævedes Generalkrigskommissariatet, hvis forretninger overtoges af Justitsministeriet. Også land- og søkrigskommissærerne forsvandt, og der blev indrettet 8 udskrivningsdistrikter, fra 1869 6 udskrivningskredse, med hver sin udskrivningschef; selvfølgelig blev lægderne omnummereret i overensstemmelse dermed.

Regnskaber.

Erslev: Rigsarkivet s. 80-82 og 97-109 (summarisk registratur over de civile regnskaber 1660-1848); Meddelelser fra Rentekammerarkivet 1878 s. 107-39 (registra-

tur over militære regnskaber til 1763); Thomas B. Bang: Lensregnskaberne og deres benyttelse som historisk kilde (Fortid og Nutid I, s. 141–60); Carl Christian- sen: Om Amtsregnskaberne som historisk Kilde (Fortid og Nutid IV, s. 1–37).

Af de mangfoldige i Rigsarkivet opbevarede regnskaber er lens-, amts- og købstadregnskaberne af størst betydning for slægtsforskningen.

Lensregnskaberne. Indtil 1660 var Danmark delt i en mængde større og mindre len, der styredes af adelige lensmænd (jfr. Erslevs s. 111 nævnte værk om Danmarks len og lensmænd). Oprindeligt var mange af lenene tjeneste- eller afgiftslen, dvs. lensmanden skulle kun yde krigstjeneste eller betale en årlig afgift, men oppebar i øvrigt selv indtægterne af lenet. Men fra Christian III's tid blev de fleste len regnskabslen; lensmanden kom på fast løn, og for indtægterne af krongodset, skatterne og de andre kgl. indtægter af lenet aflagde han årlige regnskaber, som blev reviderede i rentekammeret. Der er bevaret ganske enkelte lensregnskaber fra omkr. 1500; i nogenlunde stort antal findes de dog først fra slutningen af det 16. århundrede, og fra tiden 1610–60 er der bevaret tilnærmelsesvis fuldstændige regnskabsrækker fra de fleste større len. Et lensregnskab bestod normalt af det egentlige regnskab med bilag, en jordebog og et skattemandtalt. I jordebogen findes opregnet kronens fæstere i lenet, sogne- og byvis, med angivelse af den enkelte fæsters afgifter, endvidere selvejerne, men ikke fæsterne på de private godser; disse er derimod delvis med i skattemandtallerne, der er registre over indtægterne af de ekstraordinære skatter og omfatter alle skatteyderne. Også det egentlige regnskab kan give værdifulde personalhistoriske oplysninger; særlig interesse har indtægtsposterne stedsmål, sagesald (retsbøder), lejermålsbøder og førlovspenge. Stedsmål (indfæstning) betaltes ved overtagelsen af en fæstegård; foruden den tiltrædende anføres her gerne den afgæede fæsters navn, ofte med udtrykkelig angivelse af, at han var den nye fæsters fader. Førlovspenge var en afgift af arv, der førtes ud af byen eller retskredsen, og tilførsler herom vil derfor i reglen kunne belyse et slægtskabsforhold. Om mere prominente personer som præster, herreds- og ridefogder indeholder lensregnskaberne talrige oplysninger.

Amtsregnskaberne. Ved enevældens indførelse skete der gennemgribende ændringer i lokalstyrelsen. Lenene omdannedes til amter; i stedet for lensmændene kom »befalingsmænd« eller amtmænd, som de snart kom til at hedde; og den økonomiske forvaltning overtoges af amtsskrivere eller amtsforvaltere, der indkasserede de kgl. indtægter af amtet og aflagde regnskab herfor til rentekammeret, det såkaldte amtsregnskab. Indtil 1800 bestod dette normalt af fire dele: 1. kontributionsregnskabet, 2. jordebogsregnskabet, 3. konsumtions-, familie- og folkeskatregnskabet og 4. regnskabet for de ekstraordinære skatter.

1. *Kontributionsregnskabet* betragtedes som hovedregnskabet og omfattede den straks efter 1660 indførte matrikelskat (kontribution) og de øvrige ordinære hartkornsskatter (korn- og fourage-, okse-, flæske- og rytterholdspengeskatterne m. m.), endvidere adskillige personlige afgifter samt en række uvisse indtægter (sigt og sagesfald, lejemålsbøder, førlovspenge og andre arveafgifter osv.). De slægts- og personhistorisk værdifulde oplysninger må som regel søges i bilagene, hvorimellem der navnlig i det 17. og begyndelsen af det 18. århundrede findes fortrinlige mandtaller, oplysninger om ændringer i matriklen, restancelister og andre akter, der kaster lys over de skatteydendes ejendoms- og formueforhold.

2. *Jordebogsregnskabet*, over de af kronens fæstere betalte landgildeydelse, måtte miste en stor del af sin betydning, da kronen i årene efter 1660 på grund af den finansielle nødstilstand havde afhændet en meget betydelig del af sit jordegods. Til dette regnskab, der ofte er aflagt som en del af kontributionsregnskabet og da må søges under dette, skulle normalt høre en jordebog, men som oftest har man blot henvist til en tidligere jordebog. Ved hjælp af Rigsarkivets seddelregistratur vil man let kunne finde, ved hvilke regnskaber der ligger jordebøger.

3. *Konsumtionen*, der indførtes 1660, var en afgift på forbrug af indenlandske varer – føde- og drikkevarer, levende kvæg (græspenge) og spillekort – samt vognmænd og bryllupper. Til den egentlige konsumtion sluttede sig fra 1671–72 en folkeholdsskat og en familieskat. Den første var en blandet kop- og formueskat, idet den var graderet efter de pågældendes formueforhold, og hvilede ikke blot på almindelige tjenestefolk, derunder bøndernes hjemmевærende børn over 15 år, men også på statens tjenere (amtskrivere, ridefogder osv.) og private godsejeres forvaltere og fogder. Familieskatten var ligeledes en kopskat, der svaredes af alle på landet boende efter antallet af husstandens medlemmer over 15 år (senere 12 år); almuen (fæstebønder og jordegne bønder) samt grever og friherrer og visse andre gik dog fri. Som bilag til regnskaberne for disse skatter ligger en mængde mandtaller, hvoraf nogle kun angiver antallet af tjenestefolk eller husstandens medlemmer, medens andre anfører de enkelte personers navne og undertiden alder. Meget ofte var konsumtions-, familie- og folkeskatten imidlertid forpagtet ud, som regel amtsvis, og i så tilfælde mangler mandtallerne; efter 1700 forekommer de kun sporadisk. I 1760 blev persons skatten ændret til en hartkornsskat, og 1813 blev konsumtions-, familie- og folkeskatten inddraget under de andre hartkornsskatter.

Konsumtionsskatten på bryllupper – *kopulationsafgiften* – har særlig stor slægtshistorisk betydning. Udenfor København opkrævedes den til 1792, men i København, hvor den gik i magistratens kasse, helt ned til 1869 (jfr. s. 218). Fra tiden før 1700 er regnskaberne for kopulationsskatten dog for

største delen gået tabt, og for tiden 1700–1760 hører den til de i almindelighed bortforpagtede skatter, for hvilke der praktisk talt ingen detaljerede regnskaber findes; for tiden 1761–92 er regnskaberne derimod en såre værdifuld kilde, der ikke alene erstatter tabte vielsesprotokoller, men også har betydning, selv om kirkebøgerne findes, fordi de jævnlig giver flere oplysninger end disse; f. eks. er det meget hyppigt, at regnskaberne i modsætning til kirkebøgerne meddeler brudens faders navn, stilling og bopæl. Bondebefolkningen betalte ikke kopulationsafgift, og om den giver disse regnskaber derfor ingen oplysninger¹.

4. *Ekstraskatteregnskaberne* er særlig talrige fra tiden 1676–1720, da staten på grund af de store krige og rustninger var i stadig pengetrang. Med hensyn til oplysninger om personer danner de et fortræffeligt supplement til de øvrige amtsregnskaber. Særlig værdifulde er kopskatteregnskaberne, der omfatter hele befolkningen og er bilagt med fortrinlige mandtaller; børn under 10–12 år gik dog fri og er derfor ikke medtaget. De af præsterne indleverede sognemandtaller er ofte udførligere og i personalhistorisk henseende derfor værdifuldere end de af amtsskriveren på grundlag heraf udarbejdede lister. For de øvrige ekstraskatter var bondestanden i reglen fritaget.

Den første ekstraskat efter arveregeringens indførelse var den allerede i november 1660 pålagte *hovedskat*, der blev opkrævet ved særlige kommissærer, hvis regnskaber for en væsentlig del er gået tabt; de bevarede ligger i Rigsarkivet i gruppen »Militære Regnskaber«, ganske enkelte ved lensregnskaberne. I øvrigt var de ekstraordinære skatter i hovedsagen følgende:

Den i anledning af prinsesse Anna Sophies formæling 1664 udskrevne prinsesseskat eller *prinsessestyr* var en blandet hartkorns-, gage- og personskat, for hvilken den egentlige bondestand var fritaget. Af lignende karakter var de i 1668, 1670, 1680 og 1749 udskrevne prinsessestyrer.

Den skånske krig gav anledning til en hel række ekstraskatter, først kobberskatten 1674, derefter den 1676–79 hvert år udskrevne *krigsstyr*, der ligesom prinsessestyrerne kun ramte folk af indtægt, formue og rang samt embedsmænd, medens *ildsted- og kvægskatten* 1677 og *kop-, kvæg- og rentepengeskatten* 1678 også gik ud over bønder, husmænd og inderster. Navnlig regnskaberne for den sidstnævnte skat er en fortrinlig historisk kilde ved de udførlige oplysninger om hele befolkningen, dens boliger og kvægbesætninger samt udestående midler.

Efter krigen vedblev ekstraskatterne; kopskatter, i reglen kombinerede med kvæg- og ildstedskatter, blev pålagt næsten hvert år 1682–92, 1682–83 kom en landmålingskat på hartkornet og 1683, 1688 og 1691 skatter af lignende art

1. B. Tengnagel Jørgensen: Kopulationsskatten 1660–1869 (Hist. Medd. om København V, 1915, s. 141–54). – H. Malling har udarbejdet et – endnu utrykt – register over alle de i kopulationsregnskaberne opførte vielser i landsognene indtil 1792 (i alt henved 8000 vielser), se s. 77.

som krigsstyren 1676; 1699 kom en ny med forskellige andre afgifter kombineret kopskat samt en tjenestekarle- og drengeskat, 1704–05 en kopskat m. m.

Krigen 1709–20 forårsagede udskrivning af årlige krigsstyrer 1710–21, en kop- og hesteskat 1711, luksusskatter på karosser, bærestole, parykker, fontanger og folkeløn 1710 og på ligkister af egetræ¹ samt på broderede og gallonerede klæder 1717.

Så kom der en lang periode, hvor ekstraskatterne var sjældne. 1727–28 og 1729–31 pålagdes i anledning af de store brande i Viborg 1726 og København 1728 en brandstyr, 1743 en kombineret formue- og indtægts-, kop-, heste- og luksusskat², 1757 en lignende, der tillige indbefattede hartkorns- og rangskat. For kopskatten var i begge tilfælde næsten hele bondebefolkningen fri. Derimod ramte den i 1762 pålagte ekstraskat, der var en månedlig kopskat og vedvarede til 1812, hele befolkningen undtagen børn under 12 (senere 16) år. I anledning af denne skat skulle amtsforvalteren på grundlag af de indsendte mandtaller forfatte et generalmandtal, hvoraf der de første år findes en genpart ved regnskabet og iøvrigt månedlige af- og tilgangslister. Til ekstraskatten af 1762 knyttedes 1764 en rangskat; hertil kom desuden bl. a. 1768 en saltskat (ophævet 1770) og en embedsskat (ophævet 1845) samt 1791 en tjenestekarleskat (ophævet 1803).

Man må være opmærksom på, at der for mange af de nævnte ekstraskatter i rentekammerarkivet findes hovedregnskaber eller andet værdifuldt materiale, der fortræffeligt supplerer amtsregnskaberne.

Efter 1800 er amtsregnskaberne mere summariske og bilagene for en stor del kasseret; for den slægtshistoriske forskning er tabet dog ikke stort, fordi der nu er langt rigere og lettere tilgængelige kilder at øse af.

For Hørsholm Amt, Amager og Bornholm gjaldt særlige beskatningsregler, se Christiansens ovennævnte instruktive afhandling s. 27 f. Om amtsinddelingen i ældre tid, se J. Blochs bog om stiftamtmand og amtmænd 1660–1848.

Til amtsregnskaberne slutter sig *regnskaberne for grevskaber og baronier, rytterdistriktsregnskaberne (regimentskriverregnskaber)* samt *regnskaberne for de kgl. godser*. Man må altid være opmærksom på, om den lokalitet eller de mennesker, som man søger oplysning om, hørte under et amt, et rytterdistrikt eller under et grevskab eller baroni.

På de mange i tiden efter 1672 oprettede grevskaber og baronier trådte lensbesidderens forvalter i amtskriverens sted, idet han på lensbesidderens vegne opkrævede de kgl. skatter og aflagde regnskab for dem til Rentekammeret. Disse regnskaber er af nogenlunde samme beskaffenhed som amts-

1. Uddrag af regnskaberne i H. Mallings: *Begravelser i Provinsen 1717–21* (i Pers. Tidsskr. 8. rk., V 146–155).

2. Til kopskattemandtallerne 1743 er udarbejdet et seddelregister, omfattende både København, købstæderne og amterne (i Rigsarkivet).

regnskaberne, men er ikke som disse delt i flere rækker og omfatter ikke jordebogsafgifterne, der selvfølgelig hører hjemme i det private godsregnskab.

Rytterdistrikterne opstod i 1670'erne, idet en stor mængde jordegods rundt om i landet blev henlagt til underhold for rytteriet. Efterhånden blev ryttergodset afrundet ved gods- og mageskifter, og c. 1695 havde man 10 ryttergodsdistrikter, 3 sjællandske, 2 fynske og 5 jyske. I årene 1718–20 foretoges en ny regulering, således at der dannedes 12 vel afrundede ryttergodsdistrikter, hvert med en regimentsskriver, der havde omtrent de samme funktioner som en amtsskriver. Størstedelen af ryttergodset blev bortsolgt i årene omkring 1766–70. Rytterdistrikts- eller regimentsskriverregnskaberne er af overvejende samme beskaffenhed som amtsregnskaberne, men gennemgående udførligere og indholdsrigere (se iøvrigt Christiansen s. 30 ff.). Regnskaberne for de kgl. godser (se Erslev: Rigsarkivet s. 103 f.) indbefatter ikke blot jordebogs-, men også skatteregnskaber.

Købstadregnskaberne. For adskillige købstæders vedkommende er der bevaret regnskaber fra tiden før 1660, i nogle tilfælde endog fra det 16. århundrede; efter 1660 er regnskabsrækkerne for samtlige købstæder omtrent fuldstændige. For hver by er regnskaberne som regel ordnede i én kronologisk række, men de kan iøvrigt naturligt deles i 2 grupper: de af byfogden aflagte regnskaber over *uvisse indtægter* og de af magistraten (eller af byfogden, hvor ingen magistrat fandtes) aflagte *skatteregnskaber*.

De uvise indkomster var især retsbøder (sagefald), lejemålsbøder og førlovspege. Navnlig regnskaberne for disse sidste har betydelig slægts-historisk værdi som erstatning for manglende skifteprotokoller (således for Københavns vedkommende i det 17. og begyndelsen af det 18. århundrede).

De på byerne hvilende ordinære skatter var i enevældens ældste periode matrikelskatten (bortfaldt 1693) og en grund- og lejeskat (bortfaldt 1694); hertil kommer konsumtionsafgiften og den dermed forbundne folkeskat, der som regel var bortforpagtet. De ekstraordinære skatter var i alt væsentligt de samme som de under amtsregnskaberne omtalte. Hertil kommer den i 1802 pålagte bygningsafgift, der vedvarede til 1840.

Som bilag ved købstædernes skatteregnskaber vil man som for amtsregnskaberens vedkommende finde en mængde mere eller mindre udførlige skattemandtaller. Man må ikke glemme også at se efter ved antegnelserne, hvor der ligeledes kan ligge mandtaller og andet værdifuldt slægts-historisk materiale. Ligesom for amtsregnskaberens vedkommende er perioden 1721–61 ret mager, men man vil i hvert fald finde gode kopskattemandtaller fra 1743–44. Fra 1762 til ind i det 19. århundrede har man en fortrinlig række ekstraskattemandtaller, oftest halvårslige med månedlige af- og tilgangslist. Bygningsafgiften af 1802 har givet anledning til udarbejdelsen af en oppebørselsprotokol med gode oplysninger om husene.

For Københavns vedkommende er regnskaberne særlig righoldige. Herhen hører det s. 151 i noten omtalte kopskattemandtal 1762.

Hertugdømmerne. Efter den i 1936 stedfundne dansk-tyske arkivudveksling (se s. 145) findes praktisk talt alle nordslesvigske regnskaber i Rigsarkivet; af de mellemslesvigske regnskaber findes en del af de ældre i Rigsarkivet, resten i det slesvig-holstenske landsarkiv i Slesvig (Gottorp), hvor ligeledes de sydslesvigske og holstenske regnskaber opbevares. Af de i Rigsarkivet opbevarede regnskaber må især fremhæves Haderslev amts regnskaber med en værdifuld række jordebøger; Haderslev amt omfattede jo også det nuværende Kolding herred samt en del af Ribe herred og af Tønder amt.

LANDSARKIVERNE

I landsarkiverne opbevares lokalforvaltningens arkivalier; hertil afleverer de lokale embedsmænd efter bestemte regler de ældre dele af deres arkiver, som de ikke mere eller kun undtagelsesvis har brug for ved besørgelsen af deres embedsforretninger. Desuden har landsarkiverne modtaget et betydeligt antal kommune-, gods- og privatarkiver.

Ved ordningen af alle disse større og mindre arkiver har man i landsarkiverne fra første færd lagt proveniensprincippet til grund (jfr. s. 133), og det er derfor af betydning for slægtsforskeren at gøre sig bekendt med grundtrækkene af lokalstyrelsens indretning i ældre og nyere tid. Trykte oplysninger om *den administrative inddeling* finder man for den nyere tids vedkommende lettest i postadressebogen (1. udg. 1869) og i Traps Danmark (1. udg. 1858–60) og sammes Slesvig (1864). For den ældre tid må man ty til Hof- og Statskalenderen, der begynder 1734, og som navnlig i årene 1853–55 indeholder udførlige oplysninger om administrative forhold (bl. a. om retskredsens omfang), og til de s. 111 nævnte værker om amtmænd og amtsforvaltere samt appelinstansernes embedsetat (om landsoverretterne og de gamle landsting). For hvert landsarkiv findes desuden håndskrevne etater over magistrater og retsbetjente, med oplysninger om jurisdiktionerne og deres omlægninger siden 1660.

Trykte *registraturer* over landsarkivernes indhold foreligger endnu kun i ringe omfang. Vejledende Arkivregistraturer V, Danmarks Kirkebøger, ved S. Nygård (1933), indeholder en summarisk fortegnelse over kirkebogsbestanden i alle fire landsarkiver, også det sønderjyske Landsarkiv i Åbenrå, og i det af Dansk historisk Fællesforening udgivne tidsskrift »Fortid og Nutid« er der fremkommet flere instruktive oversigter over enkelte arkiver eller arkivaliegrupper, som vil blive nævnt i det følgende. Til stor nytte er også O. M. Hofman-Bang: Jens Sørensen og Maren Nielsdatter, Haandbog til Brug ved slægtshistoriske Undersøgelser ved det jyske Arkiv (Vi-

borg 1927), hvori dels er givet kortfattede oplysninger om bestanden af de for slægtsforskningen vigtigste arkivalier, dels en udførlig topografisk oversigt over gods-skiftejurisdiktionerne, Axel Nørli: Skifteprotokoller i Landsarkivet for Sjælland m. m. (1948), med topografisk skifteregister – og endvidere W. Norvin: Kilder og Hjælpe midler til Lolland-Falsters Historie II (1919), der indeholder en summarisk oversigt over arkivalierne vedrørende denne landsdel, også de i Rigsarkivet opbevarede. Iøvrigt er man henvist til at benytte de håndskrevne registraturer. – Over de i landsarkivet i Åbenrå opbevarede arkivalier foreligger en udførlig oversigt i Vejl. Arkivreg. VI (1944).

Den i det følgende meddelte oversigt over de enkelte grupper af arkivfonds og deres slægtshistoriske indhold gør lige så lidt som oversigten over Rigsarkivet krav på nogensomhelst fuldstændighed. Den må nødvendigvis holde sig til visse fælles træk, og for detaillernes vedkommende må henvises til registraturerne over de enkelte arkiver. Kun på enkelte punkter vil dette princip blive fraveget.

Sognekaldsarkiverne.

Sognepræsternes arkiver vil som regel være de første en begyndende slægts-historiker får brug for; de indeholder nemlig *Kirkebøgerne*¹, som jo er den betydningsfuldeste slægtshistoriske kilde der findes. Som allerede nævnt indeholder 5. bd. af Vejledende Arkivregistraturer (ved S. Nygård) en summarisk fortegnelse over samtlige de i de fire landsarkiver opbevarede kirkebøger indtil 1891; herved er et blandt alle slægtshistorikere længe næret ønske omsider blevet opfyldt. I registraturen er der også givet oplysninger om de forandringer af sognegrænser, som har fundet sted i tidens løb. Hertil kommer en duplikeret »Oversigt over indholdet af de i landsarkiverne be-roende kirkebøger pr. 1/1, 1957«; der har siden 1957 fundet store afleveringer sted af kirkebøger.

Allerede i oldtidens kristne menigheder synes man at have ført bøger over medlemmerne, men heraf er intet bevaret, og i middelalderen ophørte man helt at føre sådanne bøger. De nuværende kirkebøgers historie kan næppe med sikkerhed spores længere tilbage end til det 13. årh. I Frankrig og Italien skal der være bevaret enkelte kirkebøger fra det 14. århundrede. For den katolske kirke var de bl. a. et middel til at føre kontrol med, at de kanoniske forbud mod ægteskabet mellem nær beslæg-

1. Th. Hauch-Fausbøll: Slesvigske Kirkebogsuddrag. Indledning (1908). S. Nygård: Jyske kirke-bøger (Saml. t. jydsk Historie og Topografi 4. rk. III, s. 22–43); sammes indledning i Vejledende Arkivregistraturer V. Johs. Pedersen: Kirkebøgerne (i Kordegnen og hans Tjeneste, 1956, s. 71–94). O. Olafsen: Kirkebøgerne i den norske kirke (Norsk theologisk Tidsskrift 1905, s. 226–52). W. Jensen: Die Kirchenbücher Schleswig-Holsteins, des Landesteils Lübeck und der Hansestädte (Quellen und Forschungen zur Familiengeschichte Schleswig-Holsteins II, 1936). Om kirkebøgerne i en række forskellige lande, se tidsskriftet Archivum, revue internationale des archives, VIII–IX (findes på Rigsarkivets læsesal).

tede personer blev overholdt, og med denne motivering blev de påbudt flere steder i det 15. århundrede, af biskoppen af Nantes allerede 1406, i Spanien 1497. Ud fra mere verdslige motiver blev førelsen af dem påbudt 1539 af den franske konge Frans I.

I Tyskland og Schweiz var det reformationen, der gav stødet til, at man begyndte at føre kirkebøger. Her kendes kun enkelte middelalderlige kirkebøger (Klein-Basel 1490-97, Annaberg 1498). I en række protestantiske byer begyndte man allerede i 1520'erne at føre døbs- og vielsesregistre, bl. a. for at bekæmpe gendøberiet, og skikken bredte sig i den følgende tid rundt om i det protestantiske Tyskland. I de katolske dele af landet blev kirkebøgerne først almindelig indført, efter at Tridentinerkonciliet i 1563 havde truffet bestemmelse herom. Mange af de ældre kirkebøger er naturligvis gået tabt, til dels allerede under Tredivårskrigen.

I Nederlandene går de reformerte kirkebøger tilbage til 1524, medens de katolske i almindelighed først begynder efter 1563; i Belgien er den ældste St. Gudule i Bruxelles fra 1482. I England blev kirkebøger påbudt 1538, efter Henrik VIII's brud med paven, i Skotland 1551; i det katolske Irland blev de derimod først almindelig indført i det 19. århundrede, dog begynder St. John i Dublin 1619. I Rusland indførtes kirkebøger først 1764.

I Norge blev førelsen af kirkebøger først almindelig påbudt ved Christian V's kirkeritual 1683, i Sverige ved kirkeloven 1686, men i begge lande er der bevaret adskillige kirkebøger fra første halvdel af 17. århundrede.

Den ældste danske kirkebog, som man har efterretninger om, er præsten Jost Poulsens optegnelser om døpte, viede og døde i Nakskov 1572-90. Disse optegnelser kendes nu kun af de uddrag, som skyldes Anders Pedersen Perlestikker, der også selv gjorde lignende optegnelser fra sin tiltrædelse som sognepræst i Nakskov 1618 til sin død 1629. Hans over 1000 sider store og pynteligt førte optegnelsesbog, »Perlestikkerbogen«, opbevares nu i kommunearkivet i Nakskov¹. Foruden de nævnte lister indeholder den også notitser om præstekaldets indtægter, mærkelige begivenheder i byen osv. Omtrent samtidig med Jost Poulsens optegnelser er de ældste bevarede nordslesvigske kirkebøger: Hjordkær (beg. 1573) og Åstrup (1574); derefter følger Højsted (1590), Grarup og Starup (1593-96), Døstrup (1603) og Hagenbjerg (1606). Den ældste bevarede kirkebog fra det gamle kongerigske Danmark er Nordby på Fanø (1611). Omtrent samtidig med »Perlestikkerbogen« er Holmens kirkes ældste døbs- og vielsesbog, der begynder 1617, og i de nærmest følgende år var der adskillige præster rundt om i landet, som af egen drift begyndte at føre kirkebøger, i flere tilfælde rimeligvis fordi de havde lært skikken at kende under studieophold i Tyskland.

Noget påbud om at føre kirkebøger kendes ikke i Danmark før 1607, da Odense-bispen Hans Knudsen Veile gjorde et åbenbart fuldkommen resultatløst forsøg på at få stiftets præster til at føre fortegnelser over døpte, viede og begravede². Heldigere var Sjællands biskop Jesper Brochmand, da

1. Perlestikkerbogen, udg. af Samf. for Dansk Genealogi og Personhistorie (1954).

2. H. F. Rørdam i Saml. t. Fyens Hist. og Topographie VII, 346.

han i 1641 i en synodeskrivelse gav sine præster et tilsvarende pålæg og udtrykkeligt bestemte, at kirkebøgerne skulle blive ved embedet og altså ikke var præstens private ejendom, som han kunne tage med sig ved forflyttelse. At skrivelsen gjorde sin virkning, ses af, at flere kirkebøger netop begynder 1641 eller nærmest efter. Rimeligvis var det også Jesper Brochmand selv, der udvirkede, at der 20. maj 1645 udgik et sålydende kgl. missive til Sjællands biskop:

Vor synderlig Gunst tilforn. Vi bede eder og naadeligen ville, at I Præsterne udi eders Stift alvorligen tilholder, at de herefter holder rigtig Kirkebog ved Dag og Datum paa, hvor mange udi deres Sogne fødes, hvo der til Fadder staar, og hvor mange aarligen tilsammen vies og dør. Ville og naadeligen, at I siden skal have god indseende med, at saadant af dennem efterkommes. Saafremt nogen Præst herudinden forsømmelig findes, skal han dermed have forbrudt hans Kaid.

Tilsvarende kongebreve udgik 17. maj 1646 til bisperne i Jylland, Fyn og Skåne, og dermed ved sognepræsternes pligt til at føre kirkebøger officielt fastslået. Den blev yderligere indskærpet 1683 ved Christian V.s Danske Lov og ved kirkerituallet af 25. juli 1685. Af de bevarede kirkebøger begynder en stor del i 1645–46 eller nærmest følgende år, og der kan næppe være tvivl om, at forordningen snart er bleven efterkommet overalt i Danmark.

Lige ned til det 19. århundrede var det overladt til præstens eget forgodtbefindende, hvorledes han ville føre kirkebogen. De ældre kirkebøger er derfor højst forskellige både i ydre og indre henseende. De findes i alle formater, lige fra stort folio til lille oktav, nogle er smukt ført og let læselige, andre er så slet og gnidret skrevet, at det selv for den mest drevne arkivforsker kan være svært at læse dem, tilmed da skriften ofte i tiden løb er bleven stærkt afbleget og udvisket. Mange steder er listerne over dåb, vielse og begravelser ført hver for sig, ja det hænder, at der er ført særlig dåbsbog for børn udenfor ægteskab. I andre sogne er de forskellige ministerialia indført i kirkebogen uden sontring, blot i kronologisk orden, ofte på en temmelig uoverskuelig måde. Undertiden er kirkebogen fælles for hoved- og anneksogn; de to sognes ministerialia kan da være indført i hver sin del af bogen, eller jævnsides i hver sin kolonne. Kort sagt, variationerne er mangfoldige.

Da kirkebogen var en slags journal over de af præsten foretagne kirkelige handlinger, er det dåbs- og begravelsesdagen, der anføres, men indtil henimod 1800 kun sjældent fødsels- og dødsdag. Det hænder forøvrigt, at der overhovedet ingen dato er anført, og at det kan være vanskeligt nok at konstatere, under hvilket år en tilførsel må henføres. Ved dåbstilførslerne er altid faderens navn anført, medens moderens ofte er udeladt; derimod er fadderne som regel nævnt.

Ofte er der særlige tilførsler om troløvelse, ja det er ikke ualmindeligt, at kun troløvelsen er indført i kirkebogen, men ikke den påfølgende vielse.

Trolovelsen var en særlig kirkelig ceremoni, der blev afskaffet ved fdg. 4. januar 1799; efter den tid er der ofte ført særlige lister eller bøger over indskrivning til ægteskab, med angivelse af forlovere eller disses egenhændige underskrifter. Adelige og andre rangspersoner var fritaget for trolovelse og lysning, og det blev derfor en modesag for folk af mellemklassen at opnå den samme fritagelse ved at løse kongebrev.

Ved tilførsler om begravelse er ofte, men langt fra altid den afdødes alder angivet, undertiden temmelig unøjagtigt.

Mange af de gamle kirkebøger indeholder særlige lister over kommunikanter (altergangsgæster) samt tilførsler om offentlig absolution (skriftemål, for folk, der havde forsyndet sig mod den kirkelige disciplin, navnlig mod det 6. bud) og om introduktion (de gifte kvinders højtidelige indledning i kirken efter barselfærd). Ofte er dog kommunikantlisterne indført i præstens embedsbog, den såkaldte »liber daticus«, eller i særlige kommunionbøger. Da i ældre tid praktisk talt alle mennesker gik til alters mindst et par gange om året, er disse lister af ikke ringe personalhistorisk værdi. Dette gælder naturligvis i endnu højere grad om konfirmandlisterne. Konfirmationen blev indført ved forordning af 13. januar 1736. I det 18. århundrede var det ret almindeligt, at de unge mennesker først blev konfirmerede i 17–18 års alderen eller endnu senere. Ofte må konfirmandlisterne søges i embedsbogen eller kommunionbogen.

Kirkebogen skulle føres af sognepræsten og blev også som regel ført af ham. Det hændte dog, at kapellanen eller degnen førte den på hans vegne, og undertiden førte både præst og degn kirkebog. I enkelte sogne blev den forsynet med mere eller mindre vellykkede alfabetiske registre.

Et betydningsfuldt fremskridt skete ved reskript af 11. december 1812. Ved dette indførtes kirkebøger af en bestemt skematisk type, med særlige afsnit til fødte, konfirmerede og døde af hvert køn, til vielser og til- og afgang samt et jævnførelsesregister. Og det bestemtes, at kirkebogen fremtidig skulle føres i to ligelydende eksemplarer, det ene (hovedministerialbogen) af præsten, det andet (kontraministerialbogen) af degnen (kirkebylæderen).

Nye skemaer til kirkebøgerne indførtes ved kgl. resolution af 19. august 1851 og senere ved Kultusministeriets bekendtgørelse af 31. oktober 1891, og Kirkeministeriets instruks og cirkulære af 14. juli 1926, der indeholder de endnu gældende forskrifter om kirkebøgernes førelse, konferering og opbevaring. I det store og hele har udviklingen været den, at de meddelte oplysninger er blevet mere og mere udførlige. Efter det fra begyndelsen af 1892 indførte skema skal ved vielser angives brudgommens og brudens fulde navn, fødested, fødselsår og -dag, stilling og bopæl; ved enkemænd, enker og fraskilte anføres sidste ægtefælles fulde navn og dødsdag eller dato for ægteskabets ophævelse og for tilladelse til at indgå nyt ægteskab. Ved

dødsfald anføres den afdødes stilling og bopæl, alder og fødested og forældrenes navne, stilling og bopæl; ofte er den afdødes fødselsdag og -år angivet. Og rigtigheden af alle disse data sikres derved, at de skal indføres efter fremlagte attester. Kirkebøgerne før 1891 er som regel ikke nær så udførlige.

Efter det ældste, i 1812 indførte skema skulle tilførslerne om konfirmation indeholde oplysning om, når og af hvem konfirmanden var bleven vaccineret; da denne oplysning også ofte findes ved dåb og vielse, kan den tjene til at identificere personer med almindelige navne.

Til- og afgangslisterne indeholder som regel kun tjenestefolk og ligestillede, der havde pligt til hos sognepræsten at melde tilflytning til og bortrejse fra sognet. Ved hjælp af disse lister kan man følge de unge karle og piger på deres flytninger fra sogn til sogn; ofte får man også at vide, hos hvem de havde tjent eller skulle tjene (karlene kan man jo også følge ved hjælp af lægdsrullerne, jfr. s. 168 ff.). Desværre er listerne ofte kun mådeligt ført, og de ophørte, da tyendekontrollen i henhold til lov af 15. maj 1875 gik over til politimesteren.

Det almindelige jævnførelsesregister skulle efter sin idé føres således, at man her under ét skulle kunne finde henvisning til alle kirkebogstilførsler i sognet vedrørende en bestemt person. Som regel har kirkebogsføreren dog ikke gjort sig den ulejlighed. Ofte er det ført alfabetisk, men de fleste steder er det så mangelfuldt, at det nærmest må betegnes som værdiløst, og efterhånden ophørte man allevegne at føre det; enkelte steder er man dog blevet ved til henimod 1890.

I tidens løb er en meget stor del af de gamle kirkebøger gået tabt, ved ildebrand eller vanrøgt. Nu vil man i landsarkiverne finde praktisk talt alle bevarede kirkebøger indtil 1812–14 og kontraminsterialbøgerne til 1891, medens hovedministerialbøgerne efter 1812–14 stadig opbevares ved embederne.

Af sognekaldsarkivernes øvrige indhold er allerede nævnt kommunionbøgerne, tillysnings- eller forloverbøgerne samt embedsbogen (*liber daticus*), hvor man kan finde oplysninger om sognets præster, deres embedsindtægter og lignende. Sognepræsten var på landet formand for (i købstæderne medlem af) den ved rgl. 5. juli 1803 oprettede fattigkommission og tillige for skolekommissionen, og i sognekaldsarkiver for landsogne finder man derfor begge disse kommissioners forhandlings- og regnskabsprotokoller samt undertiden skoleprotokoller, vaccinationsbøger m. m.

I *Slesvig* blev kirkebøgerne påbudt ved reskript af 13. september 1646. En bestemt skematisk form blev indført 1763, og ved reskript af 17. oktober 1775 blev det påbudt at føre kirkebogen i to eksemplarer og at tage afskrift af kirkebøgerne 1763–75. I den danske del af Sønderjylland er kirkebøgerne nu centraliserede i Landsarkivet i Åbenrå på lignende måde som i det øvrige Danmark; dog er hovedministerialbøgerne kun afleveret til 1763.

På *Færøerne* er kirkebøgerne centraliserede i det nys oprettede arkiv i Thorshavn. De *grønlandske* kirkebøger opbevares i Grønland (jfr. dog side 212); i det *sjællandske* landsarkiv findes nogle af dem i ekstrakt-afskrift. Her findes også kirkebøgerne for de tidligere *dansk-vestindiske* øers lutheriske menigheder samt for den hollandsk-reformerte menighed på St. Croix.

De øvrige dansk-vestindiske kirkebøger må søges hos de respektive præster på øerne, nemlig for St. Thomas og St. Jan: den engelsk-episkopale kirke 1820 ff., den romersk-katolske kirke 1778 ff., de mæhriske brødre menigheder (Herrnhutterne) 1736 ff., den hollandsk-reformerte menighed 1744-1812 og 1828 ff., den jødiske menighed 1792 ff. (fødsler og dødsfald) og 1841 ff. (vielser); for St. Croix: den engelsk-episkopale kirke i Christianssted 1761 ff., i Frederikssted 1820 ff., den romersk-katolske kirke i Christianssted 1819 ff., i Frederikssted fra 19. århundredes begyndelse, de mæhriske brødre menigheder fra c. 1756¹.

Fra de danske besiddelser på Guinea-kysten er vistnok ingen kirkebøger bevarede. I det *sjællandske* landsarkiv findes nogle kirkebøger (1707-1888) for missionsmenigheden i *Trankebar* (Jerusalems-kirken), hvorimod kirkebøgerne for Trankebars hovedkirke, Zions-kirken, opbevares i Archdeacon's Office i Madras², medens de for St. Olave's Church i *Serampore* fra 1816 eksisterende bøger for den danske menighed findes i Diocesan Registry Office, Calcutta.

Kirkeinspektionsarkiver.

V. Hermansen: Registratur over kirkeregnskaber for Sjællands og Maribo stifter (Fortid og Nutid VIII, 1930, 81-130); Holger Hansen: Registratur over kirkeregnskaber fra Fyens stift og Als (Fortid og Nutid VIII, 1931, 279-300).

Hovedindholdet af disse arkiver er regnskabsbøger. Førelsen af kirkeregnskabsbøger blev påbudt ved Christian IV's reces af 27. februar 1643, men mange steder begynder de allerede i det 16. århundrede, altså længe før kirkebøgerne. For personalhistorien har de navnlig betydning ved deres oplysninger om mere prominente begravelser; også stolestaderegnskaberne har slægtshistorisk interesse. Kirkearkiverne kan desuden indeholde godsarkivalier (jordebøger, skifte- og fæsteprotokoller), arkivalier vedrørende skole- og fattigvæsen samt korrespondance m. m. Som særlig righoldige kan nævnes St. Petri tyske kirkes og Roskilde domkirkes arkiver; til det sidste slutter sig Sjællands stiftsskrivers arkiv, der hovedsagelig rummer regnskabsbøger for de såkaldte stiftskirker.

1. De angivne årstal er taget fra en ikke fuldt autentisk kilde og er derfor muligvis unøjagtige.
2. Udgivet ved Knud Heiberg er List of Marriages 1767-1845, Madras 1935.

Provstearkiver.

Fra reformationstiden til begyndelsen af det 19. århundrede var der som regel en provst i hvert herred, valgt af og blandt herredets præster (valgt skulle bekræftes af biskoppen). Herredsprovsten havde tilsyn ikke blot med præsterne, men også med degne, substitutter og skoleholdere, der alle henregnedes til den gejstlige stand. Han forrettede skifter, var overformynder og holdt auktioner efter dem, dømte i provsteretten, der var gejstlighedens og overhovedet den lærde stands værneting i alle sager af gejstlig natur, og deltog i de årlige lande- eller provstemoder (jfr. s. 184). Ved forordningen af 5. december 1806 bestemtes det, at der fremtidig i hvert amt kun skulle være én provst, amtsprovsten, som efterhånden ved indløbende vakancer skulle overtage herredsprovstens funktioner, med undtagelse af skiftejurisdiktion, overformynderi og auktionsvæsen, der skulle overgå til den civile øvrighed (jfr. s. 200); provsteretten skulle beklædes af provsten og den stedlige underdommer, og begrebet »gejstlige sager« blev nærmere afgrænset. Det viste sig snart at være upraktisk med de store amtsprovstier, og ved resolution 17. juli 1822 gik man over til den nugældende ordning med distriktsprovstier, der som regel omfatter et eller to herreder.

Da provstearkiverne i tidens løb ideligt er blevet flyttet rundt fra én præstegård til en anden, er de ofte meget slet bevarede. Hovedindholdet er de gejstlige justits-, skifte-, overformynderi- og auktionsprotokoller, for det 19. århundredes vedkommende navnlig korrespondancesager, deriblandt undertiden i særlig afdeling ansøgninger om skolelærerembeder, der kan indeholde fortræffelige biografiske oplysninger, samt visitatsbøger og protokoller over kirke- og præstegårdssyn. De gamle herredsbøger indeholder undertiden gode oplysninger om herredets præster, men er som oftest gået tabt.

Bispearkiver.

Over disses indhold foreligger der i tidsskriftet »Fortid og Nutid« en række instruktive oversigter af Holger Hansen: Oversigt over Sjællands Bispearkiv og Stiftsøvrigheds Arkiv (V 45 54) og Lolland-Falsters Stiftsarkiv (VII, 30 36), og af Hans Knudsen: Det fynske Bispe- og Stiftsøvrighedsarkiv (VI, 65 74) og De jyske Bispearkiver (V, 81 103). Den nuværende stiftsinddeling beror på to kgl. anordninger af 15. november 1922; herved deltes Sjællands stift i Københavns og Roskilde stifter, der oprettedes et Haderslev stift, og de jyske stifters grænser undergik betydelige ændringer. Ved lov af 10. juni 1960 blev Helsingør stift udskilt fra Københavns stift. Det er naturligvis den gamle stiftsinddeling, der ligger til grund for de i landsarkiverne opbevarede bispearkivers ordning.

Om bispearkiverne gælder i personalhistorisk henseende det samme som om provstearkiverne, at de navnlig giver oplysninger om præster, degne og folkeskolens lærere. I modsætning til provstearkiverne er de gennemgående

velbevarede. En undtagelse herfra er det sjællandske bispearkiv, der gik til grunde ved Københavns brand 1728 og senere i 1884 var genstand for hensynsløse kassationer, hvorved bl. a. en lang række provsteindberetninger gik tabt.

Lolland-Falster hørte oprindeligt under Fyns stift, men blev ved kgl. anordning af 30. december 1803 udskilt herfra som et særligt stift. Dets arkiv (i landsarkivet i København) omfatter også de dele af Fyns stifts arkiv ældre end 1803, som specielt vedrører Lolland-Falster, medens de for hele Fyns stift fælles protokoller naturligvis må søges i Odense. – Også Als og Ærø hørte til Fyns stift, men udgjorde 1819–64 et særligt stift, af hvis arkiv den ærøske del nu opbevares i det fynske landsarkiv. Sagerne vedrørende Als er afgivet til landsarkivet i Åbenrå.

I alle bispearkiverne udgør *korrespondancen* den største og vigtigste arkivaliegruppe. I det sjællandske bispearkiv er de indkomne sager indtil 1820 ordnet herreds- eller provstivis, og det er derfor temmelig let at finde sig til rette i dem. Der findes herimellem en mængde ansøgninger og andet værdifuldt personalhistorisk stof. Brevjournalerne er for denne tid kun til ringe nytte eller mangler helt, og kopibøgerne over udgåede breve er besværlige at arbejde med, fordi de er vanskelige at læse og mangler registre. Fra 1821 er ført en kombineret journal og brevbog, med register, og sagerne ligger som bilag dertil. Også i flere af de andre bispearkiver er den ældre korrespondance ordnet efter topografiske hensyn.

Af de øvrige arkivalier er der her særlig grund til at fremhæve *vitaprotokollerne*, der indeholder korte selvbiografier, skrevne af de teologiske kandidater ved deres ordination. Indtil midt i det 19. århundrede blev de affattet på latin. Det siger sig selv, at disse biografier er en kilde af første rang til præsternes historie. Vitaprotokollerne begynder for Sjællands stift 1728, Fyns stift 1730, Ålborg stift 1683, Viborg stift 1771, Århus stift 1785, Ribe stift 1731. Hertil slutter sig *edsbøgerne* og bøger over *kollatser og kaldsbreve*, der også omfatter degnene og går længere tilbage i tiden end vitaprotokollerne (edsbøger: Fyn 1616–63, 1718–68, Ålborg 1673–1860, Viborg 1726–1826, Århus 1645–1815, Ribe 1643–1768; kollatsbøger: Sjælland 1806–40, Fyn 1731 ff., Viborg 1670 ff., Århus 1645 ff.). – Bispernes *visitatsbøger* kan give værdifulde karakteriserende oplysninger om præster, degne og skolelærere.¹

Landemodetprotokollerne refererer forhandlingerne på provste- eller landemodet, en forsamling af stiftets provster, der holdtes og stadig holdes hvert år under forsæde af biskop og stiftamtmand. For Sjællands stifts vedkommende går de tilbage til 1540, dog kun i senere afskrift. Personalhistorisk

1. Se f. eks.: J. P. Mynsters *Visitatsdagbøger 1835–53* ved Bjørn Kornerup, I–II, København 1937 og Hans Adolph Brorson: *Visitatsberetninger og breve*, ved L. J. Koch, 1960.

interesse har især referaterne af de fra provsteretterne appellerede sager samt oplysninger om nye interessenter i den gejstlige enkekasse og om dødsfald blandt interessenterne¹. Allerede i slutningen af det 17. og begyndelsen af det 18. århundrede oprettedes der i samtlige stifter *enkekasser* for stiftets gejstlighed (jfr. s. 158 ff.). For Sjællands stifts vedkommende er enkekassens regnskaber bevarede fra 1676, om end med store huller i rækken.

De mangfoldige *indberetninger*, som findes i bispearkiverne, og som i nogle tilfælde går tilbage til 16. århundrede, har vel overvejende topografisk og almindelig kulturhistorisk interesse, men kan dog også være slægtshistorikeren til nytte. Således indeholder indberetningerne til Hofmans Fundationer (i Sjællands bispearkiv) gengivelse af en mængde gravindskrifter o. l.

I flere bispearkiver findes *tamperretsprotokoller*. Tamperretten var en delvis gejstlig domstol, der dømte i ægteskabssager. Den ophævedes ved forordningen 1. december 1797. I Sjællands stift beklædtes tamperretten af konsistorium og stiftamtmand, og protokollerne findes i Universitetets arkiv, i Rigsarkivet.

Ålborg bispearkiv indeholder en samling *gejstlige skiftebreve 1670–1774*.

Stiftsøvrighedsarkiver.

Stiftsøvrigheden består af biskop og stiftamtmand; den fører tilsyn med forvaltningen af kirkernes midler og reviderer de indsendte regnskaber. I nogle stifter udgør stiftsøvrighedsarkivet en del af bispearkivet, i andre (f. eks. Sjællands stift) er det selvstændigt. Indholdet er hovedsagelig korrespondance og regnskaber samt bøger over sognekaldenes embedsindtægter, de såkaldte stifts- eller landebøger². Den personalhistoriske værdi er kun ringe.

Skolearkiver.

Af de mange i 1739 og senere nedlagte latinskolors arkiver er en stor del gået tabt. Hvad der er bevaret, findes nu i landsarkiverne, hvor man også vil finde de ældre dele af de endnu bestående statsskolors samt adskillige privatskolors og seminariers arkiver. Foruden korrespondance og regnskabs-sager indeholder disse arkiver ofte disciplin-, censur- og stipendieprotokoller samt eksamensprotokoller. De lærde skolors disciple havde i ældre tid gerne privilegium på at synge for betaling ved begravelser i byen, og regnskabsprotokollerne indeholder derfor ofte notitser om sådanne begravelser, der for-

1. Jfr. Roskilde Landemodes *Retssager* fra Reformationen til 1730, ved Niels Stenfeldt, 1934 (håndskrift i det sjællandske landsarkiv).

2. Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie har udgivet »Sjællands stifts landebog 1567« (ved Sv. Gissel, 1956).

træffeligt supplerer kirkebøgerne. Af særlig stor betydning for personalhistorien er »Vor Frue Skoles Ligbøger« 1711–97 og skolens ligpengeregnskaber 1584–1612 (jfr. s. 81).

Hospitalsarkiver.

Ved hospitaler forstod man i ældre tid ikke blot sygehuse, men også alderdomshjem. Af sådanne »hospitaler« eksisterer endnu adskillige. I landsarkiverne findes arkiverne fra adskillige provinsbyers »hospitaler«, hvoraf indholdet væsentligst er korrespondance og regnskabssager samt godsarkivalier (bl. a. jordebøger og fæste-, skifte- og overformynderiprotokoller).

Løgearkiver.

Af stiftsfysikus- og distriktsløgearkivernes indhold er der her kun grund til at nævne vaccinationsprotokollerne, der går tilbage til begyndelsen af det 19. århundrede. De øvrige herhen hørende arkivalier er for størstedelen utilgængelige; dette gælder også de af jordemødrene førte fødselsprotokoller.

Herredsfoged-, Birkedommer- og byfogedarkiverne.

Fra ældgammel tid har Danmark i jurisdiktionsmæssig henseende været inddelt i *herreder*. På herredstinget udøvedes den dømmende myndighed oprindeligt af folkevalgte nævninge, men gik i det 16. århundrede over til herredsfogden, der ligesom herredsskriveren indtil 1660 udnævntes af lensmanden og efter dette tidspunkt af kongen.

Ved siden af herredsjurisdiktionerne opstod i tidens løb et stort antal *birker*, landjurisdiktioner, der af en eller anden grund udskiltes fra herrederne, og hvor der indtil 1683 (Danske Lov) gjaldt særlige retsregler. Navnlig fik siden det 15. århundrede de adelige godsejere i stor udstrækning birkeret for deres hovedgårde med tilliggende bøndergods, med ret til at udnævne birkedommer og birkeskriver; siden 1690 skulle disse udnævnelser dog stadfæstes af kongen, og fra 1809 havde birkeejerne kun indstillingsret. Også på kronens og kirkens gods oprettedes der birker, og desuden var der nogle såkaldte bondebirker; den gejstlige birkejurisdiktion forsvandt dog ved reformationen. De på rytterdistrikterne i slutningen af det 17. og begyndelsen af det 18. århundrede oprettede birker havde ligesom grevernes og friherrenes og enkelte andre birker det privilegium, at domme herfra appelleredes direkte til højesteret, uden om landstinget.

I *købstæderne* fandtes indtil 1805 som regel to domstole, bytinget med byfogden som dommer, og rådstueretten, hvor magistraten dømte. De to ret-

ters indbyrdes kompetence var længe ret uklar, men i det 17. århundrede blev bytinget det rette forum for alle almindelige retssager i første instans, medens rådstueretten blev en specialret for visse særlige sager (konsumtions-sager, handels- og lavssager m. m.), dog med undtagelse af København og nogle af de større provinsbyer, hvor rådstueretten trådte i landstingets sted som appelinstant, således at sagerne herfra gik direkte til højesteret.¹ Råd-stueretterne ophævedes 1805. Deres arkivalier må søges i rådstuearkiverne (jfr. s. 208). Såvel byfogden som by- og rådstueskriveren og magistraten blev efter enevældens indførelse altid udnævnt af kongen.

Indtil langt hen i det 18. århundrede var herredsfogder, birkedommere og by-fogder samt retsskriverne så at sige altid ustuderede lægfolk, med ringe eller slet ingen juridisk viden ud over den, de efterhånden kunne erhverve sig i praksis; desuden var de for det meste elendigt lønnede. Det første rådede man bod på ved et forbedret juridisk studium ved universitetet og ved de i 1736 indførte juridiske eksaminer, det sidste bl. a. ved i stor udstrækning at gennemføre den praksis at lade flere embeder og da navnlig sammenhørende dommer- og skriverembeder besørge af én mand². Som et led i bestræbelserne for at skabe et forbedret retsvæsen blev der i tidens løb foretaget mangfoldige forandringer og omlægninger af jurisdiktionerne. Oplysninger herom finder man lettest i de s. 135 og 176 nævnte håndskrevne fortegnelser over magistrater og rets-betjente. Navnlig blev efterhånden de fleste adelige birker nedlagt. Ved grund-loven 1849 blev den private birkejurisdiktion helt afskaffet, og de sidste private birker forandredes i 1850'erne til kongelige; derefter var der ikke mere nogen real forskel mellem herreds- og birkejurisdiktionerne.

Ved retsreformens ikrafttræden 1. oktober 1919 blev den gamle jurisdik-tionsinddeling afløst af den nuværende inddeling i rets- og politikredse.

Ved herreds-, birke- og byting førtes der længe kun én protokol, *tingbogen*. Allerede Christiern II's landslov (1521) påbød byskriveren at føre en dom-bog, og ved Christian III's recesser 1551 og 1558 blev det pålagt enhver ting-skriver at føre en tingbog, hvori han skulle »indtegne alle domme, skøde-breve, vidner og alle andre mærkelige breve, som går til tinget udi hans tid, med samme breves dato«, og der blev givet regler for tingbøgernes opbeva-ring. Disse regler har dog ikke hindret, at de fleste ældre tingbøger er gået tabt; fra de færreste jurisdiktioner er der noget i behold før 1660. Den ældste bevarede tingbog er Helsingør bytingsbog 1549; her er rækken af tingbøger i det hele taget omtrent komplet. Derefter følger Kerteminde 1551, Ribe 1561, Grenå 1564, Randers 1573, Børglum Herred 1576, Vordingborg 1591, Varde 1591, Næstved 1592, Kjærsgaard birk 1593 og Tønder 1595.

1. De pågældende provinsbyer var: Ribe, Odense (1649–1792), Ålborg, Viborg og Århus (fra 1661), Nakskov (1662–83), Nyborg (1664–1772), Korsør (1664–1775), Fredericia (fra 1665), Randers (fra 1718).

2. Jfr. K. F. Hammerich: *Den danske Dommerstand under Enevælden* (København 1931).

Medens tingbøgerne for kultur- og lokalhistorikerne er en overordentlig betydningsfuld kilde, er de hidtil ikke blevet meget benyttet af slægtshistorikerne. For den, der kun søger oplysninger om en enkelt slægt eller person, er de nemlig ret besværlige at arbejde med, fordi de mangler registre, og skriften ofte er vanskelig at læse. Og dog indeholder de et så omfattende personalhistorisk stof, at det i mange tilfælde vil kunne lønne sig at trods vanskelighederne. De ofte meget udførligt refererede retsforhandlinger drejer sig jo om så forskellige ting som ejendoms- og skeltrætter, tingsvidner og synsforretninger, trolddomsprocesser og tyveri- og voldssager, under hvilke en stor del af byens eller egnens befolkning omtales eller optræder, ofte i karakteristiske situationer. Og navnlig giver de ret hyppige arvestridigheder anledning til mangfoldige oplysninger om slægtskabsforhold.¹

I løbet af det 18. århundrede skifter tingbøgerne efterhånden karakter. Deres stigende nøgternhed og saglighed vidner om, at det nu var uddannede jurister, der sad i dommersædet og førte retsprotokollen. Selve navnet ændredes til *justitsprotokoller*. Fra gammel tid havde hver jurisdiktion sin faste egentlige tingdag. Efterhånden kom man ind på, ved den ordinære ret kun at behandle sager af civilretlig natur, medens kriminelle sager behandledes ved en såkaldt extraret; og ved de fleste jurisdiktioner begyndte man at føre særlige *extraretsprotokoller*. Hertil kommer *politirets- og domprotokollerne*. I byerne sorterede politisagerne i lang tid under rådstueretten, og i det 18. århundrede er rådstueprotokollen derfor flere steder tillige anvendt som politiprotokol. Før man indrettede en særlig domprotokol, blev dommene indført i de almindelige retsprotokoller. Lidt ind i det 19. århundrede blev det almindeligt at nummerere retssagerne og føre registre over dem. Disse *sagelister* er naturligvis til stor nytte; de ligger ofte i aktpakkerne, der undertiden findes bevarede for en stor del af det 18. århundrede, men måske nok så hyppigt først fra tiden efter 1800.

I Tingbøgerne skulle ifølge den ovenfor nævnte reces af 1551 også indføres de på tinget læste skøder og pantebreve. Tinglysning af ejendomsoverdragelser er en ældgammel nordisk skik, der her i landet lovfæstedes ved Jyske Lov 1241. Offentliggørelsen på tinge var bl. a. et middel til at sikre retshandelens gyldighed overfor trediemand. Det var naturligvis et stort fremskridt, at tingbogen kom til at indeholde i hvert fald et uddrag af de tinglæste dokumenter. Bedre var det dog at indføre deres fulde ordlyd i dertil indrettede *skøde- og pantebøger*². Allerede 1583–86 førte byskriveren i Helsingør en kopibog over skøder, og fra 1587–95' haves en tilsvarende fra

1. C. Klitgaard har været foregangsmand med hensyn til den personalhistoriske udnyttelse af tingbøgerne, se bl. a. hans bog om Hvetbo herred. — Om udgivelsen af tingbøger, se s. 129.

2. Se H. Hjelholt: Købstædernes Skøde- og Panteprotokoller (i Fortid og Nutid VI, 1926, s. 32–57), der indeholder en registratur over landsarkivernes skøde- og panteprotokoller for købstæderne.

Køge. Tinglysningen¹ kunne foregå enten ved hjemtinget (herreds-, birke- eller byting) eller ved landstinget eller begge steder. En forordning af 26. august 1622 påbød, at »skøder, gave- eller pantebreve, som udgives til adelnen, skal herefter læses eller påskrives (ved) næste eller andet landsting i det land, de dateres eller udgives«, og efterhånden blev det almindelig regel, at adeligt gods kun læstes ved landstinget, medens ufrit gods læstes ved herreds- eller birketing (eller undertiden ved landstinget), købstadsgods selvfølgelig ved bytinget. Ved en forordning af 22. maj 1632 (om underpant i fast ejendom) blev det påbudt, at der ved hvert herreds- eller landsting skulle holdes en pantebog, efter hvilken enhver skulle kunne få skriftlig meddelelse, om det gods, der blev ham tilbudt som pant, allerede i forvejen var pantsat til en anden. Sjællands landstings ældste pantebog begynder netop 1632, medens skødebogen begynder 1630 og Viborg landstings skøde- og pantebog 1623. I den følgende tid begyndte man i adskillige byer at føre skøde- og pantebøger, men udtrykkelig påbudt for bytingenes vedkommende blev de dog først i købstadloven af 28. januar 1682, og det følgende år blev det i Danske Lov (1–8–4) for hele landet fastsat, at der ved hvert ting skulle føres en bog, »hvorudi alle pante-, mageskifte-, skøde- og gave-breve, maningsbreve og deslige, efterat de for retten ere læste, og både af dommeren og skriveren påskrevne, ord for ord skulle indføres«. Det var dog langt fra allevegne, at disse påbud blev efterkommet, og da navnlig ikke i landjurisdiktionerne, hvor der ganske vist heller ikke var megen brug for dem, fordi der her kun fandt få tinglysninger sted. Frit jordegods blev jo læst ved landstinget, de allerfleste bønder var fæstere, og tinglæsning af fæstebreve blev først påbudt i 1810. Almindelig indført blev skøde- og panteprotokollerne først, efter at en forordning af 7. februar 1738 havde indskærpet retsskrivernes pligt til at føre dem og havde foreskrevet kontrol med, at det fandt sted på forsvarlig måde. Ved samme forordning skete det betydningsfulde fremskridt, at skøde- og pantebøgerne for fremtiden skulle forsynes med nøjagtige alfabetske navneregistre, der ikke blot skulle omfatte debitorers og kreditorers navne, men på landet og ved landstingene tillige hovedgårdenes og byernes navne. Sådanne registre havde man vel allerede i det 17. århundrede ført adskillige steder, men først nu blev de almindelig regel. Realregistre, med særligt folium for hver ejendom, kom først senere; i København blev de indført 1759, og i provinskøbstæderne i slutningen af det 18. og begyndelsen af det 19. århundrede. Medens de københavnske realregistre var indrettede efter kvarter og matr. nr. (der også skulle anføres i alle skøder og pantebreve), blev de i provinskøbstæderne som regel indrettede efter de ved anordning om købstædernes brandforsikring af 13. januar 1761 indførte brandtaksationsnumre.

1. Udtrykket tinglæsning, der beroede på, at de pågældende dokumenter blev læst op på tinge, er i det moderne retssprog afskaffet til fordel for det mere betegnende ord tinglysning.

Efter at landstingene i 1805 var blevet afløst af overretterne, henlagdes al tinglysning til underretterne, og herreds- og birketingenes skøde- og pantebøger fik nu samme betydning som købstædernes, også på grund af de ved landboreformerne forårsagede store forandringer i jordbesiddelsen. Men først efter at man ved matriklen 1844 havde fået gennemført en fast nummerering af alle landejendomme, kunne man ved forordning af 28. marts 1845 påbyde indretning af realregistre i landjurisdiktionerne. Fra nu af blev også købstædernes realregistre ført på matrikelnumre.

Den nuværende ordning af tinglysningsvæsenet er som bekendt ny, indført ved lov af 31. marts 1926.

I landsarkiverne vil man i reglen finde skøde- og pantebøgerne indtil ca. 1870, undertiden noget længere ned i tiden; endvidere de ældre omskrevne panteregistre, der ikke mere benyttes ved embederne, i nogle tilfælde til begyndelsen af det 20. århundrede, samt de siden 1926 af dommerkontorerne aktskabe udtagne, forældede adkomst- og servituddokumenter. For slægtshistorien er dette materiale selvfølgelig af stor betydning, ikke alene ved de oplysninger man her kan finde om ejendommene og deres skiftende indehavere, men også ved de fund man kan gøre om slægtskabsforhold og sligt. Ofte vil to personer, hvoraf den ene afhænder en ejendom til, låner penge af eller kautionerer for den anden, udtrykkelig blive angivet at være indbyrdes beslægtede på en bestemt måde, eller man får af pantebogen at vide, hvor en person, hvis historie eller herkomst man søger oplysning om, er kommet fra eller er rejst hen, og derigennem holdepunkt for videre efterforskninger. Foruden adkomstdokumenter og pantebreve kunne og kan som bekendt adskillige andre dokumenter blive tinglæst, f. eks. arveafkald, forlig, kautioner, ægtepagter. Arbejdet med skøde- og pantebøgerne vanskeliggøres ret ofte, ikke alene ved manglende eller mangelfuld registerføring, men også derved, at i ældre tid mange adkomster overhovedet ikke blev tinglæst; dette gælder bl. a. i stor udstrækning de ejerskifter, der skyldes arv eller giftermål.

Sønderjyllands skøde- og panteregistre er fra gammel tid indrettede på anden måde end kongerigets – man havde her »Schuld- und Pfandprotocollen«, hvor hver skyldner havde sit folium, medens panteforskrivningerne indførtes i en »Nebenbuch«. Vor pantebog svarer altså til »Nebenbuch« og panteregistrene til »Schuld- und Pfandprotocoll«. I denne sidste var det først fra 1813 påbudt enhver hus- eller grundejer at lade anlægge et folium. Ved lov af 27. maj 1873 indførtes det tyske grundbogssystem i Slesvig og Holsten.

Et ret værdifuldt supplement til skøde- og pantebøgerne har man i *auktionsprotokollerne*, der undertiden når tilbage til slutningen af det 17. århundrede. Foruden auktioner over faste ejendomme indeholder de oplysninger

om løssøre-auktioner; disse sidste er navnlig i det 18. århundrede ofte i deres helhed indført i protokollen og er ikke uden slægtshistorisk interesse ved den viden man deraf kan øse om de pågældende personers indbo og økonomiske forhold. Selve auktionskatalogerne, som tager uforholdsmæssig stor plads op, hører til de akter, som landsarkiverne efter bestemte regler har ret til at kassere.

Fogedprotokollerne har kun ringe interesse for slægtsforskningen; deres indhold er hovedsagelig udpantningsforretninger og lign., og de mangler vistnok altid registre og er derfor besværlige at arbejde med. Større værdi har *notarialprotokollerne*, hvor ofte testamenter og lign. er indført, men da register som regel mangler, er de kun lidet benyttede.

Skifte- og overformynderprotokollerne vil blive behandlet i et særligt afsnit (s. 194 ff.).

Retsbetjentenes virksomhed som politimestre affødte en mangfoldighed af arkivalier, hvoraf der her særlig er grund til at nævne *lægdsruller* (jfr. s. 168 ff.), *pasprotokoller* (over udstedte og viserede pas, navnlig i overfartsbyer som Helsingør, Korsør og Vordingborg), *arrest- og straffeprotokoller*, forskellige slags *tilsynsprotokoller* (over tyende, håndværkssvende osv.), samt ikke mindst de i tiden efter 1814 førte protokoller over *mosaiske trosbekendere*, der for jødiske slægters genealogi er af meget stor betydning.

De københavnske retsarkiver.

I København var jurisdiktionsforholdene i ældre tid såre udviklede. Foruden bytinget og rådstueretten, hvoraf den sidste som ovenfor s. 187 angivet var appelinstans og tillige i visse arter af sager første instans, fandtes der en række specielle domstole, dels for enkelte klasser af befolkningen, dels for visse særlige sager. Foruden de s. 168 omtalte admiralitetsretter og konsistorium (se s. 141) er der mest grund til at nævne Hofretten, der 1682 blev delt i *Hofretten* og *Borgretten*, den første værneting for civile embedsmænd af rangen, senere også for andre i København boende rangspersoner, den anden værneting for kgl. betjente udenfor rangen, senere også for de under Hofretten hørende personers tjenerskab; Hofretten var desuden appelinstans for Borgretten.¹ Ved en forordning af 15. juni 1771 (der skyldtes Struensee) blev de fleste københavnske jurisdiktioner nedlagt og erstattet med Hof- og Stadsretten, der 1805 efter landstingenes nedlæggelse udvidedes til *Landsover- samt Hof- og Stadsretten*.

Den i 1701 oprettede københavnske *Politiret* blev 1708 forenet med Kommercekollegiet til Politi- og Kommercekollegiet (jfr. s. 221). Efter dettes

1. Jfr. Hammerich: Den danske Dommerstand, s. 174 ff.

nedlæggelse i 1731 overgik den dømmende magt i politisager til magistraten, »den lille kommission« og politimesteren. 5. juli 1793 oprettedes »Politiretten i København«, med politimesteren (fra 1815 var hans titel politidirektør) som justitiarius. 1. juli 1845 afløstes den af *Kriminal- og Politiretten*, der tillige trådte i stedet for Hof- og Stadsretten som første instans i københavnske straffesager, og hvorfra der var direkte appel til Højesteret. Ved retsreformens ikrafttræden 1. oktober 1919 afløstes såvel Kriminal- og Politiretten som Hof- og Stadsretten af Københavns byret.

Af hof- og borgretsarkiverne er kun lidet i behold udover skifterne og enkelte justitsprotokoller. Af bytingsarkivet haves bl. a. bytingsprotokoller 1722–71, extraretsprotokoller 1722–71, domsakter 1728–60 og 1771, tingsvidneakter 1728–71, eksekutionsprotokoller 1746–71 og notarialprotokoller 1677–79, 1696–1771. Benyttelsen vanskeliggøres ved, at registre hyppigst mangler. Bedre stillet er man med hensyn til Hof- og Stadsrettens og den dermed forbundne overrets arkiv. Domprotokollerne findes her ganske naturligt i 2 rækker, for 1. og 2. instans-sager, hvortil slutter sig en række særskilte alfabetiske registre; akterne ligger efter domsdag. Også til notarialprotokollerne er der registre.

Langt større betydning i personalhistorisk henseende har *skøde- og pantebøgerne*, der i landsarkivet findes i følgende rækker: skødeprotokoller 1681–1718, 22–24, 28–99, protokoller over tinglysninger og proklamaer 1706–16, 1728–1800, 1805–54, over obligationer med pant i fast ejendom 1687–1703, 07, 09, 12–13, 23–26, 1728–1850, over løvsøre-obligationer 1771–1852, over arrester, domme og stævninger 1788–1851, over arveafkald 1697–1718, 1728–71, 1775–1855, samt enkelte andre. I de fleste af protokollerne, navnlig de yngre, er der alfabetiske registre. Hertil kommer et »Generalregister over debitorer, der giver pant i faste ejendomme« 1687–1771 og navnlig de fortræffelige realregistre, der blev indrettede i henhold til reskript af 27. juli 1759, efter matriklen af 1756. I rubrikken for hæftelser citeres ikke selve obligationsprotokollerne, men nogle ekstraktprotokoller, de såkaldte »Københavns pantebøger«, som i landsarkivet findes for årene 1645–56 og 1667–1808. For Christianshavn haves en særlig række pantebøger 1653–84. De nævnte realregistre går kun til c. 1806, da den nye matrikel nødvendiggjorde udarbejdelsen af et nyt sæt registre, som endnu findes i Københavns byrets tinglysningskontor.

Auktionsdirektørens protokoller over ejendomsauktioner er bevaret fra 1770, auktionskatalogerne fra 1852 (dog kun de særlig interessante, som kunstauktioner og lign.).

Om skiftearkivalierne, se s. 196 ff.

I *politirettens* arkiv er domprotokollerne bevaret fra 1792, forhørsprotokollerne fra 1776, sagelister fra 1794, aktpakker fra 1791.

Af *politidirektørens* arkiv er kun lidet bevaret fra før c. 1770. Foruden korrespondanceprotokoller og journaler med tilhørende registre og sager er der grund til at nævnte de såkaldte »historiske dokumenter«, hvorimellem findes nogle i personalhistorisk henseende værdifulde aktpakker vedrørende jøder.

Endnu skal omtales Københavns *søret*, der i det 18. århundrede havde tilknytning til skipperlavet, hvis oldermænd var rettens formænd, medens der fra 1801 var en særlig justitiarius. I 1861 oprettedes *Sø- og Handelsretten*. Arkivet går tilbage til 1683, retsprotokollerne dog kun til 1802.

Landstings- og Overretsarkiver.

Efter de skånske landsdeles afståelse til Sverige i 1660 bestod der følgende landsting: for Nørrejylland (i Viborg), for Fyn (i Odense), for Sjælland (i Ringsted), for Lolland-Falster (i Maribo samt indtil 1683 tillige i Nykøbing), for Bornholm (i Åkirkeby, fra 1771 i Rønne); de to små landsting for Langeland (i Rudkøbing) og for Møn (i Stege) blev nedlagt 1681. Landstingene havde i det 17. århundrede ganske mistet deres oprindelige politiske betydning, og den dømmende myndighed udøvedes forlængst ikke mere af folkevalgte dommere, men af en eller flere kgl. udnævnte landsdommere samt et skiftende antal vicelandsdommere.¹

Landstingene fungerede som appelinstans i sager, indankede fra herreds-, birke- og byting, i visse sager desuden som første instans. I København og nogle provinsbyer trådte rådstueretten dog i landstingets sted, og de ved rytterdistrikternes, lenenes og enkelte andre birker pådømte sager gik derfra direkte til Højesteret.

Landstingene ophævedes 1805, det bornholmske dog først 1813, og deres arkivalier findes derfor alle i landsarkiverne. Hovedrækkerne er justits- og dom-, samt skøde- og pantebøgerne. Som ovenfor s. 189 omtalt, skulle adkomst- og pantebreve vedrørende frit gods, dvs. de adelige sædegårde med tilliggende, læses ved landstingene, og efterhånden blev det ganske almindeligt, at også skøder og pantebreve på ufrit gods læstes dér og ikke ved herreds- eller birketing. Landstingenes skøde- og pantebøger indeholder iøvrigt i stor udstrækning, også for København og købstæderne, arveafkald, skiftetillysninger (proklamaer), auktionstillysninger, efterlysninger og desl.

Af de enkelte landstingsarkivers indhold kan fremhæves:

Sjællands landsting: Justitsprotokoller 1676–1805, stævningsprotokoller 1770–1805, konceptakter og domme 1727–1804, skødebøger 1630–1805 (fra 1680 med alfabetiske registre), pantebøger 1632–1805 (registre fra 1684) og enkelte særskilte panteregistre.

1. Appelinstansernes Embedsetat (København 1928). – Johan Hvidtfeldt: De danske landstingsarkiver (Fortid og Nutid XIX, 274–80).

Lolland-Falsters landsting: Landstingsprotokol for Lolland 1665–75, for Falster 1664–83, justitsprotokoller 1697–1805, pådømte sager 1735–91, skøde- og pantebøger 1673–1805 (med registre 1684–1761).

Bornholms landsting: Justitsprotokoller 1671–1813 (heri også domme samt skøder og pantebreve m. m.).

Fynbo landsting: Justitsprotokoller 1661–1805, kopidomprotokol 1610–13, »sandemænds-protokoller« 1646–87 (indeholdende klager, efterlysninger, fremlysninger, arvs og gælds frasigelser, proklamaer), skøde- og pantebøger 1646–1805 (med registre, for perioden 1646–84 et nyt fællesregister over person- og stednavne).

Langelands landsting: Justitsprotokoller 1663–77.

Viborg landsting: Justitsprotokoller (tingbøger) fra 1567, skøde- og pantebøger fra 1623 (med registre fra 1656). I det københavnske landsarkiv findes en lang række pakker, indeholdende kopier af de ved Viborg landsting læste og protokollerede breve 1665–1804 (med lakuner; i de fleste pakker registre over brevene).

Samtidig med landstingenes ophævelse i 1805 oprettedes to landsoverretter, en for Jylland og en for øerne, hvoraf den sidste blev forenet med Hof- og Stadsretten. Bortset fra de københavnske sager var overretterne udelukkende appeldomstole. De afløstes som bekendt 1919 af de nuværende landsretter.

Skifte- og overformynderiarkivalier.

Skiftevesenet¹ har i tidens løb henhørt under mange forskellige myndigheder, og skiftearkivalierne må derfor søges mange forskellige steder. Da de desuden næst efter kirkebøgerne er den vigtigste slægtshistoriske kilde, som arkiverne har at byde på, vil det være formålstjenligt at behandle dem i et særligt afsnit sammen med overformynderiarkivalierne, der nøje slutter sig hertil.

Arvedeling i dødsboer foregik oprindeligt altid under private former. Når arvingerne havde »vedgået arv og gæld«, foretog de selv skiftet efter den afdøde arvelader og fyldestgjorde boets kreditorer. Ofte medvirkede repræsentanter for slægten, de såkaldte samfrænder, især ved bilæggelsen af de hyppige arvestridigheder, der dog jævnlig måtte søges afgjort ved domstolene. Når der var umyndige eller fraværende arvinger, varetoges disses interesser under skiftet af værger, der som regel valgtes blandt de nærmeste slægtninge. Allerede tidligt blev det øvrighedens pligt at påse, at værgerne

1. H. Matzen: Forelæsninger over den danske Retshistorie. Privatret I (København 1895), især s. 144–149. J. O. Hansen: Det danske Skiftevesen (København 1825, 3. udg. 1837).

var gode og pålidelige mænd – bestemmelser herom findes f. eks. i Christiern II's »gejstlige lov« (1521) – og i løbet af det 16. århundrede blev det i hvert fald i købstæderne almindeligt, at skiftet, når der var umyndige arvinger, foregik i øvrighedens (magistratens) overværelse og under dens medvirkning, og at det derefter udfærdigede skiftebrev indførtes i den pågældende øvrigheds skiftebog (i begyndelsen ofte kaldet »børnebog«). Det var således for en væsentlig del hensynet til de umyndige arvinger, der bevirkede, at der efterhånden opstod et offentligt skiftevesen. Fra tiden før 1600 er der nu kun bevaret skiftebøger fra ganske få købstæder: Vordingborg 1574 ff., Helsingør 1579 ff. og Ålborg 1584 ff. På landet har det offentlige skiftevesen åbenbart udviklet sig senere end i byerne; den ældste bevarede skiftebog er her vistnok den af ridefogden i Ølstykke herred førte for årene 1630–37.

Et fast grundlag for skiftevesenets ordning fik man først ved Christian V's Danske Lov (1683). I lovens 5. bog 2. kapitel bestemmes bl. a., at når nogen dør og efterlader sig enten umyndige eller fraværende eller slet ingen arvinger, skal dødsfaldet straks meldes til stedets øvrighed, som derpå foretager en forseglingsforretning i boet (§ 1). På den 30te dag derefter skal boet registreres af skifteforvalteren i arvingernes eller deres formynderes nærværelse (§ 3). Det ved boets slutning udstedte skiftebrev skal indeholde såvel registreringen og vurderingen af boets ejendele med ind- og udgæld og beholdning som de over hver arvepart udfærdigede lodsedler, og det skal underskrives og forsegles af arvingerne eller deres formyndere og af skifteforvalteren (§ 15). Ingen enkemand eller enke må indlade sig i nyt ægteskab, førend der er holdt rigtig skifte med den afdøde ægtefælles børn eller arvinger (§ 14). Øvrigheden og rettens middel, som skal forestå skifter, er på landet kongens amtmand eller husbonden, ved dem selv eller deres fuldmægtige, i købstæderne borgemester og råd med byfoged og by- eller rådstueskriver, blandt gejstligheden herredsprovsten sammen med to præster; og hver skifteforvalter skal have en bog, hvori han skal indføre kopi af alle de skiftebreve, han udsteder (§ 90). Når arvingerne alle er myndige og nærværende, har øvrigheden intet med skiftet at skaffe, med mindre arvingerne selv ønsker det (§ 16). Kapitlet indeholder endvidere de arveretlige regler og nærmere bestemmelser om skiftebehandlingen.

Efter Danske Lov kunne et skifte altså enten besørges af den ordinære skifteforvalter eller af arvingerne selv privat. Men endvidere blev der i mange tilfælde indsat ekstraordinære skifteforvaltere til at behandle et enkelt bo. Disse kunne enten være samfrænder, kommissarier eller testamentersekutorer.

Allerede tidligt blev det brug at bemyndige en efterlevende ægtefælle, der fik tilladelse til at hensidde i uskiftet bo med umyndige børn, til i påkom-

mende tilfælde (f. eks. ved indgåelse af nyt ægteskab) at *skifte ved samfrænder*, for så vidt skiftet fandt sted, før børnene blev myndige. Samfrænderne, i reglen to, skulle oprindelig være slægtninge, men behøvede fra 1816 ikke at være det; de foresloges af den efterlevende ægtefælle og beskikkedes af øvrigheden. Ved forordning 21. maj 1845 bortfaldt samfrændeskiftet.

Skiftekommissarier beskikkedes af kongen (gennem kancelliet) enten ifølge den afdødes testamentariske bestemmelse eller efter arvingernes andragende. De udøvede hele den myndighed, der ellers tilkom skifteretten, også den dømmende. Ved lov af 30. november 1874 afskaffedes kommissarieskifterne, men var da allerede forlængst gået af brug.

Hvad endelig *testamentexecutores* angår, har de været kendt længe før Danske Lov. De beskikkedes udelukkende efter testators ønske, og i modsætning til skiftekommissarierne havde de ikke judiciel myndighed. Siden 1874 er *executores testamenti* den eneste form for ekstraordinære skifteforvaltere.

I det følgende skal meddeles en oversigt over de ordinære skiftejurisdiktioners udvikling, særskilt for København, købstæderne og landet.

SKIFTEJURISDIKTIONERNE

I. København.

Før 1771 bestod der her følgende skiftejurisdiktioner:

a. *Byrettens skiftejurisdiktion* omfattede boer efter almindelige borgere. Skifterne foretoges af en kommission (*Københavns skiftekommission*), bestående af byfogden og en rådmænd, efter reskript 1. juni 1731 af byfogden, en borgmester og to rådmænd. Der er bevaret følgende arkivalier: skifteforseglingsprotokoller 1709, 1711–12, 1717–72 og skiftebehandlingsprotokoller 1715–78 (i begge rækker findes registre i hvert bind, i almindelighed affattede på fornavn; et fælles alfabetisk register, ført på efternavn, er under udarbejdelse), skifteregistreringsforretninger 1710–15, 22, 25–26, 35, 37, 39, 41, 44, 58–60, 70 (årgangene 1739, 41 og 44 indbundne og med registre), endvidere tre ufuldstændigt bevarede rækker af bopakker: konceptskifter (koncepter til skiftebreve med bilag), begyndende 1681, originale skiftebreve begyndende 1683, samt en del samfrænde-, kommissarie- og eksekutorskifter; over disse tre rækker haves et nyt alfabetisk register, der tillige omfatter nogle inventarier over sluttede skifter 1737–52.

b. *Hofrettens skiftejurisdiktion* omfattede boer efter civile embedsmænd i rangen og andre civile rangspersoner. Skifterne foretoges af to kommitterede i Hofretten (jfr. instruks 19. november 1681, forordning 10. april 1686, Danske Lov 1–2–6 og instruks 8. maj 1749). Ingen skifteprotokoller er be-

varede, men derimod to ganske vist ufuldstændige rækker af skiftepakker: ordinære boer (med koncepter til skiftebreve og bilag), begyndende 1684, og originale skiftebreve, begyndende 1679, samt endelig en del samfrænd-, kommissarie- og eksekutorskifter. Over samtlige disse skifter haves en kronologisk fortegnelse med alfabetisk register (også over ægtefællerne).

c. *Borgrettens skiftejurisdiktion* omfattede boer efter civile embedsmænd og funktionærer (kgl. betjente) udenfor rangen samt de under hofretten hørende rangspersoners tjenerskab. Skifterne foretoges af borgrettens præsident (jfr. instruks 19. november 1681 og Danske Lov 1–2–7). Der er bevaret skifteprotokoller 1743–53 og 1768–80 samt to rækker skiftepakker (ordinære boer 1730–71 og originale skiftebreve 1682–1767, med fælles kronologisk fortegnelse og alfabetisk register, også over ægtefællerne).

I Københavns Stadsarkiv findes ekstrakter af de under a–c omhandlede skifter, med alfabetisk register ikke alene over de personer, efter hvem skifte holdtes, men også over de i skifterne nævnte arvinger m. v.

d. *Universitetets (Konsistoriums) skiftejurisdiktion* omfattede boer efter universitetets professorer og betjente, efter studenterne og de ved universitetet indskrevne lærde mænd, der ikke havde nogen anden stilling, samt deres enker og børn (jfr. Danske Lov 1–2–14 og fundats 31. marts 1732 § 20). Skifterne forrettedes af universitetets notarius. Der har været ført skifteprotokol i hvert fald fra 1661, men næsten alle skiftearkivalier er gået tabt; de få rester findes i universitetets arkiv (s. 142).

e. *Den gejstlige skiftejurisdiktion*. De til Holmens og Frue provsti hørende skiftesager er gået tabt. – *Den kgl. konfessionarius* havde hofetatens gejstlige skiftejurisdiktion, hvorunder hørte personalerne ved hof- og slotskirkerne i København, Hillerød, Fredensborg og Helsingør (jfr. reskript 6. maj 1712). Bevaret er kun nogle skiftedokumenter 1724–87.

f. *Militær skiftejurisdiktion*. Fra gammel tid havde såvel land- som søetaten egen skiftejurisdiktion.

For *landetatens* vedkommende var hovedreglen den, at generalauditøren besørgede skifterne efter tjenestegørende officerer, regimentsauditørerne skifter efter underofficerer og menige; derimod hørte afskedigede officerer under den civile skiftejurisdiktion (jfr. forordning 14. juli 1730 og infanterireglement 1747). Før 1730 14. juli kunne dog også boer efter tjenestegørende officerer, der ikke hørte til Københavns eller en anden garnison, behandles af civile skiftemyndigheder (jfr. forordning 30. april 1707). Generalauditørens arkiv findes i Rigsarkivet (se s. 166) og omfatter bl. a. skifteprotokoller 1743–1846 med tilhørende dokumenter (til 1863)¹; hertil er udarbejdet et seddelregister. Regimentsauditørernes arkiver findes derimod i Hærens

1. Omfatter fra 1805 kun hertugdømmerne.

Arkiv, hvor der ligeledes er udarbejdet et seddelregister over de forhåndenværende skifter.

For *Søetatens* vedkommende var reglen den, at boer efter højere søofficeer (fra kaptajner) skiftedes af søetatens generalauditør, efter andre sømilitære af underadmiralitetens præsident (auditøren). Skifterne findes i Rigsarkivet: Bremerholms skiftebog 1638–47 (i Danske Kancellis arkiv), skiftecharteker og registreringsbøger 1659–1771 samt en del skiftebreve fra det 18. århundrede, ordnede alfabetisk og med seddelregister, og endelig underadmiralitetens skiftebøger 1670–1779.

g. *Frederiks Hospitals skiftejurisdiktion* omfattede boer efter hospitalets betjente (fundats 6. august 1756 § 22). Af skifterne er intet bevaret.

h. *Vajsenhusets skiftejurisdiktion* (instruks 21. juli 1727 § 5). Heller ikke her er der bevaret skiftesager.

i. *Det Asiatiske og det Vestindisk-Guineiske Kompagnis skiftejurisdiktion* (tildelt ved de respektive oktrojer) omfattede kompagniernes betjente i kolonierne og København, men efter reskript 28. juli 1741 kunne boerne efter de i København hjemmehørende betjente også behandles af den almindelige skifteret (Københavns skiftekommission), og dette fandt derefter vistnok altid sted. I Rigsarkivet findes (i kompagniernes arkiver) en mængde skiftesager vedrørende de i kolonierne afdøde betjente (se s. 162 ff.).

j. *Jødernes skiftejurisdiktion*. Menighedens ældste og forstandere skiftede efter afdøde medlemmer (reskript 17. august 1736, indskrænket ved reskript 2. december 1757, men først endelig ophævet ved anordning 29. marts 1814). I Landsarkivet findes skifteprotokol 1782–1800 for den portugisisk-jødiske menighed, i Mosaisk Trossamfunds arkiv hebraiske skifteprotokoller 1760–1805 og danske 1805–14 foruden diverse skiftesager. Skifter efter jøder kan også findes under Byrettens skiftejurisdiktion.

De mange ældre skifteretter afløstes ved forordning 15. juni 1771 af en skiftekommission, der hørte under *Hof- og Stadsretten*, og som fra nu af var den eneste ordinære skifteret for »alle indvånere i København, uden forskel«, altså også gejstlige og militære; den særlige militære skiftejurisdiktion ophørte dog først ved plakat 10. juni 1778 (jfr. reskript 18. oktober 1780), den jødiske først 1814.

Skiftekommissionen (fra 1805: *Lands-Over- samt Hof- og Stadsrettens Skiftekommission*) bestod oprindeligt af tre, senere af to assessorer, som fungerede i to år og derefter afløstes af andre to, dog således at de selv afsluttede behandlingen af de i toåret begyndte bobehandlinger.

Indtil udgangen af 1859 var de af skiftekommissionen behandlede boer inddelt i 9 klasser, der i begyndelsen havde følgende sammensætning:

1. Civile og militære rangspersoner (hovedsagelig Hofrettens og generalauditørens tidligere klientel).

2. Kgl. betjente udenfor rangen, som og de ringere betjente, der af kongen er tillagt årlig løn, kgl. pensionister, bankens og de oktrojerede kompagniers betjente, de til hofteatret og det danske teater henhørende personer, betjente hos herskaber etc., der ikke kan henregnes til tjenestefolkenes klasse, såsom sekretærer, bogholdere, fuldmægtige, skrivere, hofmestere, françoiser og deslige (hovedsagelig borgrettens tidligere klientel).
3. Gejstligheden og den lærde stand (præster, professorer, rektorer, studenter og alle andre til kirkerne, universitetet samt skoler og hospitaler henhørende betjente og personer).
4. Anselige og formuende borgere og indvånere, såsom vekselere, grosserere, apotekere, vinhandlere, fabrikører, sukkerraffinadører, gæstgivere, bryggere, bagere, brændevinsbrændere og deslige med forråd af adskillige slags varer forsynede borgere samt alle bemidlede folk, der lever af deres formue og ikke er i rangen.
5. Kunstnere og håndværkere med deres svende og drenge, vognmænd og hyrekuske, så og det øvrige mindre borgerskab af spækhøkere, lystøbere, øltappere, kælderfolk og deslige, samt alle andre personer, der lever af deres arbejde eller har andre næringsveje, som ikke til nogen særdeles klasse kan henføres.
6. Fallit- og opbudsboer.
7. Tjenestefolk.
8. Søetatens underofficerer og menige samt håndværksfolk (herunder også de i koffardifart sejlende styrmænd og matroser m. v.).
9. Landetatens underofficerer og menige.

Grænserne mellem klasserne, der ikke altid var helt skarpe, undergik næppe væsentlige ændringer, før antallet fra begyndelsen af 1860 reduceredes til 6, idet kl. 1, 4, 5 og 6 forblev uforandrede, medens kl. 2 og 3 forenedes til kl. 2, og kl. 7, 8 og 9 til kl. 3. I 1862 skete der en fuldstændig omordning af det københavnske skiftevesens administration, hvorved skiftekommissionens medlemstal forøgedes til 3, den toårige turnus ændredes og klasseinddelingen bortfaldt. Siden 1919 hører skiftevesenet under byretten.

For hver klasse er der særlige skifteprotokoller. Størst betydning har forseglingsprotokollen, hvor arvingerne som regel er angivet, og hvorfra der er henvisning til registrerings- og behandlingsprotokollerne; alle er de forsynede med alfabetiske registre, overvejende affattede på efternavn. Hertil slutter sig skiftebilagene, ordnede efter boernes numre, samt de for alle klasser fælles repartitionsprotokoller, ligeledes med registre. Fra 1798 er der desuden *generalregistre*, fælles for alle 9 klasser, hvert bind omfattende to år, svarende til skiftekommissionens toårige turnus. De mangler 1855–62,

for hvilken tid man i stedet må benytte skifteekstraktprotokollerne. Fra 1863 er der årlige hovedregistre, der også omfatter de såkaldte »Hvidebøger«.

Hvidebøgerne er anmeldelsesprotokoller for dødsfald, der ikke har givet anledning til en ordinær skifteforretning. De indførtes i henhold til forordning 12. september 1792, der – i modsætning til Danske Lov 5–2–1, jfr. forordning 10. august 1697 – påbød, at *alle* dødsfald straks skulle anmeldes til den ordinære skifteret. Bevaret er det ældste bind 1792–97, men iøvrigt findes de først fra 1809; de er selvfølgelig forsynede med registre, og der er bilag fra 1838. Fra 1861 føres desuden særlige dødsanmeldelsesprotokoller for børn og fattiglemmer.

Hertil kommer en række pakker med *samfrændeskrifter* m. m. 1771–1845, hvortil haves årlige inventarier samt for tiden 1771–1810 nye alfabetiske registre, og en lang række *ekstraordinære boer* (eksekutor- og kommissarie-skifter), med et nyt alfabetisk register. Af de ekstraordinære boer fra det 18. og begyndelsen af det 19. århundrede er en stor del gået tabt, skønt allerede forordning 31. marts 1719 påbød, at de efter endt behandling skulle afleveres til myndighederne.

Samtlige de ovennævnte skiftearkivalier findes nu i Landsarkivet til 1910.

Siden 1872 har københavnske forretningsfolks fallitboer sorteret under *Sø- og Handelsretten*. For tiden 1872–90 er de nu afgivet til Landsarkivet.

II. Købstæderne.

a. *Den ordinære skiftejurisdiktion* udøvedes her i henhold til Danske Lov 5–2–90 af magistraten (borgmester og råd) i forening med byfogden og med byskriveren som skifteskriver. I de byer, hvor der ikke fandtes nogen særlig magistrat og borgmesterforretningerne derfor besørgedes af byfogden, var denne alene skifteforvalter. Siden 1919 hører skifteforvaltningen under den stedlige dommer.

b. *Den gejstlige skiftejurisdiktion* omfattede boer efter præster, degne, klokkere og skoleholdere (gejstlighedens privilegier 24. juni 1661 art. 11 og Danske Lov 5–2–90). Skifterne besørgedes af herredsprovsten (i forening med to af herredets præster) og findes i provstearkiverne (se s. 183). Den gejstlige skiftejurisdiktion synes ikke altid at have omfattet præsternes fallitboer. Den ophævedes ved forordning 5. december 1806. Om den skiftejurisdiktion, der tilkom *den kgl. konfessionarius*, se under København; den omfattede også personalet ved Helsingør og Hillerød kirker og ved Frederiksborg lærde skole (samt præsten ved Vallø Stift).

c. *Den militære skiftejurisdiktion* udøvedes på samme måde og efter samme regler som i København, men blev udenfor København først ophævet ved

kancelli-cirkulære 4. august 1804 (for søetatens vedkommende) og plakat 19. april 1805 (for landetaten). Skifterne findes i Rigsarkivet og Hærens Arkiv (jfr. ovenfor under København).

d. I enkelte byer fandtes *særlige skiftejurisdiktioner*, nemlig for Øresunds Toldkammer (1693–1815), Sorø Akademi (1747–1816), det fyrstelige russiske hof i Horsens (fra 1781) og for jøderne i Helsingør (til 1816, arkivalier findes kun fra 1806–16) og Fredericia (1736–1814).

e. *De ekstraordinære skifter* (samfrænde- og kommissarieskifter samt eksekutorboer) skulle i henhold til forordning 12. februar 1790 afleveres til amtmændene, hvad dog i ældre tid meget ofte blev forsømt. For så vidt de overhovedet er i behold, ligger de nu i amts- eller byfogedarkiverne.

III. På landet.

a. *Den jorddrottlige (patrimonielle) skiftejurisdiktion* (Danske Lov 5–2–90) udøvedes indtil 1817 af enhver, der havde jord at bortfæste, og den omfattede boerne efter alle dem, for hvem han var egentlig husbond, dvs. fæstere (som regel også arvefæstere), lejemænd, forpagtere af bøndergårde (men ikke hovedgårdsforpagtere), gods- og avlsforvaltere og skrivere samt tjenere, med deres hustruer, børn og tyende. Også universitetet, skoler, kirker, hospitaller og andre stiftelser havde skiftejurisdiktion over deres underliggende bøndergods, og ligeledes kunne præster og degne besørge skifterne efter de på deres embedsjord (mensalgods) som fæstere eller lejere bosatte personer. Ved forordning 23. januar 1719 (om brugen af stempelpapir) blev det udtrykkelig påbudt godsejerne at føre skifteprotokoller, og disse begynder da også ofte dette år. Ofte blev de ført meget skødesløst, indtil der ved forordning 12. februar 1790 (om skifteforvaltningens bedre indretning i Danmark) blev indført nøje kontrol med dem.

Ved forordning 25. juli 1817 indskrænkedes husbondens jorddrottlige skiftejurisdiktion betydeligt, så at den fra nu af kun tilkom lensbesiddere og ejere af komplette sædegårde samt nogle godsejende institutioner (Universitetet, Københavns magistrat, Sorø akademi, Roskilde domkirke, Duebrødre kloster og Nykøbing hospital på Falster). Ved lov af 28. april 1850 bortfaldt den helt fra 1. januar 1851 at regne. Arkivalierne findes i landsarkiverne, forsåvidt de ikke endnu beror hos godsejerne eller er gået tabt.

På *det kgl. gods* udøvedes den jorddrottlige skiftemyndighed af ridefogden, på ryttergodset af regimentsskriveren. Efter at den største del af ryttergodset omkring 1770 var gået over i privateje, havde amtsforvalterne i Københavns, Hørsholm, Frederiksborg og Kronborg distrikter skiftejurisdiktion over det i distrikterne liggende krongods og på samme måde amtsforvalteren i Viborg over Alhedens kolonier; på det øvrige krongods skiftede de pågæld-

ende godsinspektører. I henhold til lov af 28. april 1850 bortfaldt amtsforvalternes skiftejurisdiktion i løbet af 1850'erne (i Københavns amtstuedistrikt bortfaldt den allerede 1840).

b. *Amtmandens skiftejurisdiktion* (Danske Lov 5–2–90) omfattede lensbesiddere, godsejere, selvejere, hovedgårdsforpagtere (reskript 24. maj 1746), indsiddere osv., kort sagt alle de personer, der ikke hørte under den jorddrottlige, gejstlige eller militære skiftejurisdiktion. Ved kgl. resolution 4. september 1793 (plakat 13. december samme år) gik amtmændenes skiftemyndighed over til *herredsfogderne og de kgl. birkedommere* ved tjenesteledighed i de pågældende amtmandsembeder (i en række jyske amter straks).

c. *Lensbesidderne* havde skiftejurisdiktion dels i deres egenskab af jordrotter, dels i kraft af den dem ved grevernes og friherrernes privilegier tildelte amtmandsmyndighed i deres len. Begge arter af skiftejurisdiktion bortfaldt ved lov af 28. april 1850 fra 1. januar 1851 at regne.

d. Om *den militære og den gejstlige skiftejurisdiktion* såvel som om de *ekstraordinære skifter* gælder det samme som under købstæderne meddelt.

e. *Overførsterne* havde en tid skiftejurisdiktion over de dem underordnede skov- og jagtbetjente; den ophævedes ved reskript 17. marts 1730 og gik over til de sædvanlige amts-skifteforvaltere.

f. På *Bornholm* var der en særlig skifteskriver, der forrettede skifterne efter den almindelige landbefolkning (skifteprotokoller fra 1681). I henhold til reskript 31. oktober 1749 gik denne skiftejurisdiktion i 1761 ved vakance over til herredsfogderne. Ved Hammershus birk findes skifter for Sandvig-Allinge før 1761. – På *Christiansø* forrettedes skifterne af en auditor (hvis arkiv findes i Landsarkivet). – I Store Magleby sogn på *Amager* (med Dragør), der indtil 1821 udgjorde et særligt birk, besørgedes skifterne af schouten (skifteprotokol kun bevaret for 1812–21, i Landsarkivet).

Efterhånden som de mange specielle skiftejurisdiktioner ophævedes, gik skiftemyndigheden på landet over til herredsfogder og birkedommere og udøvedes fra 1851 udelukkende af disse – med få undtagelser, der snart ophørte. Siden 1. oktober 1919 er den stedlige dommer skifteforvalter, og adskillelsen på dette område mellem by og land er bortfaldet.

Skiftearkivaliernes slægtshistoriske værdi er meget stor. De indeholder udredning af slægtskabsforhold, ofte – navnlig i nyere tid – bilagt med arvingernes dåbsattester og andre bevisligheder; i så henseende kan skiftet efter en gammel arveonkel eller arvetante være en ren guldgrube. Skifteprotokollerne refererer de ved skiftesamlingerne behandlede arvekrav og arvestridigheder, og de ofte meget omhyggelige registreringsforretninger kan give et ganske levende billede af den afdødes hjem; ja, undertiden kan man f. eks. ved registreringen af bogsamlinger og lign. få værdifulde bidrag til belysning

af de afdøde slægtsmedlemmers åndelige interesser og personlighed. Bopakkerne vil selvfølgelig navnlig indeholde papirer af økonomisk og forretningsmæssig natur, som har direkte betydning for skiftebehandlingen, men man kan derimellem undertiden gøre overraskende fund af privatbreve, ja hele små privatarkiver.

Allerede ved forordning 12. september 1792 blev det påbudt, at alle dødsfald skulle anmeldes til den pågældende skifteret, men det blev først et stykke ind i det 19. århundrede almindelig regel, at alle dødsanmeldelser indførtes i skifteprotokollen eller i en særlig dødsanmeldelsesprotokol.

For *Sønderjyllands* vedkommende er skifteprotokoller og skiftesager for en meget stor del gået tabt, og selv hvor skifteprotokollerne er bevaret, forringes deres værdi derved, at kun forholdsvis få skifter er indført i dem. En summarisk fortegnelse over de i Landsarkivet i Åbenrå opbevarede skiftearkivalier har F. Gribsvad offentliggjort i »Fortid og Nutid« X, s. 15 f. (jfr. V. A. VI). I skyld- og panteprotokollerne findes undertiden indført skifteekstrakter.

Overformynderiarkivalier. For Københavns og købstædernes vedkommende indførtes overformynderi-institutionen¹ ved forordning 7. april 1619, der bestemte, at i hver købstad skulle to af de mest ansete og velhavende borgere føre tilsyn med de umyndige og med disses forældre og værger. Det var et borgerligt ombud, og overformynderne fungerede i 4 år ad gangen, således at en af dem gik af hvert andet år. Selve den økonomiske bestyrelse af myndlingenes arvemidler var oprindelig værgernes sag, men gled efterhånden over til overformynderne og blev den vigtigste del af deres virksomhed, medens deres øvrige tilsynsmyndighed næppe nogensinde har haft stor betydning; dog indskærpedes tilsynspligten endnu 1790 og omtales så sent som 1827.

På landet var der ikke særlige overformyndere, men ifølge Danske Lov 3–17–32 skulle enhver skifteforvalter have opsigts med de under hans jurisdiktion hørende umyndige arvingers gods, hvorimod tilsynspligten med hensyn til myndlingenes personlige forhold ikke fandtes her. Også med den gejstlige og den militære og forskellige andre specielle skiftejurisdiktioner (f. eks. Hofrettens) var forbundet overformynderi-bestyrelse, der bortfaldt sammen med skiftejurisdiktionen. Herredsfogder og kgl. birkedommere var overformyndere i henhold til reskript 7. februar 1794.

Christianshavn beholdt, også efter indlemmelsen i København 1674, sit eget overformynderi, der først 1751 incorporeredes i det københavnske. Dette blev fra 1. januar 1818 henlagt under magistratens umiddelbare bestyrelse (3. sekretariat), men blev fra 1. januar 1858 en selvstændig institu-

1. A. H. Behrend: *Nogle Træk af Overformynderiets Historie* (København 1919). J. O. Kock: *Bidrag til Københavns Overformynderiets Historie* (1944).

tion under en kgl. overformynder. Endelig blev ved lov af 26. maj 1868 de mange stedlige overformynderier i købstæderne og på landet ophævet fra 1. april 1869 at regne og det københavnske overformynderi udvidet til at omfatte hele landet.

Overformynderiarkivalierne udgør et værdifuldt supplement til skiftearkivalierne, dels ved at erstatte tabte skifter, dels ved de oplysninger, man her kan finde om de umyndige arvingers senere skæbne.

For Københavns vedkommende går overformyndernes hovedbøger tilbage til 1668 og findes i landsarkivet til 1817; de er forsynede med registre (på fornavn) over værger og kuratorer, 1668–1708 tillige med moderne registre over arveladerne (på efternavn). I landsarkivet findes desuden en samling skiftebreve (1726–1863, herover særlig fortegnelse), »Inventarium og Register« for de forskellige overformyndere 1733–1814, »Memorialer« over udgåede værgemål 1724–1812, værgemålsdokumenter (til c. 1835) og værgemålsregnskaber 1808–55.

For købstædernes vedkommende findes overformynderiprotokollerne med tilhørende dokumenter som oftest anbragt i de respektive byfogedarkiver, skønt de vel strengt taget ikke hører hjemme der. I enkelte tilfælde går de tilbage til første halvdel af 17. århundrede. Ved kancelli-cirkulære 15. april 1826 blev det påbudt udenfor København at føre overformynderiprotokoller i en bestemt skematisk form, men såvel i gods- som i herredsfogedarkiverne er der ofte ældre protokoller og dokumenter.

De til revision i Rentekammeret siden 1794 indsendte *overformynderiregnskaber* hører egentlig hjemme i Rigsarkivet, men var tidligere af pladshensyn anbragt i det sjællandske landsarkiv, med undtagelse af de fynske, der lå i landsarkivet i Odense; nu findes de i landsarkivernes depot i Søkvæsthuset.

Stiftamts- og amtsarkiver.

Det er allerede s. 171 omtalt, at Danmarks inddeling i amter går tilbage til tiden umiddelbart efter 1660, og at amtmændene afløste den foregående periodes lensmænd. Af lensarkiverne er kun få og små rester bevarede. Oprindelige var der ca. 50 amter, men i henhold til resolution 4. september 1793 reduceredes antallet til ca. 20¹. Samtidig blev det bestemt, at købstæderne, der indtil da havde stået under tilsyn af stiftamtmændene, fremtidig skulle høre under de almindelige amtmænd². Siden den tid har stiftamtmanden (den i stiftshovedstaden residerende amtmænd) ikke andre specielle funktioner end den, sammen med biskoppen som stiftsøvrighed at føre tilsyn med forvaltningen af kirkernes midler (se s. 185).

1. J. Bloch: Stiftamtmænd og Amtmænd 1660–1848.

2. I Lolland-Falster, der indtil 1804 hørte under Fyns stift, fungerede allerede fra 1672 en af amtmændene som stiftamtmand.

I grevskaberne og baronierne var det indtil 1850 lensbesidderne selv, der udøvede amtmandsmyndigheden.

Stiftamt- og amtmændenes vigtigste funktion var at danne bindeled mellem centraladministrationen på den ene og de underordnede myndigheder på den anden side og at føre tilsyn med disse sidste. Som følge deraf udgør korrespondancen langt den største del af amtsarkiverne. For det 18. århundredes vedkommende er den som regel ordnet i saglige grupper eller i rækker efter de korresponderende myndigheder. Først omkring 1800 kom man rundt om på amtskontorerne ind på en mere systematisk journalføring, og korrespondancen ligger siden da ordnet efter journalnummer (eller undertiden brevbogsnummer).

Amtmandens forretningsområde har på grund af administrationens stadige udvikling ændret sig en del i tidens løb. Efter 1800 udfærdiger han en stor del af de bevillinger, som før var forbeholdt kancelliet, men herom finder man lettest oplysning i de s. 140 omhandlede blanketregnskaber. Han beskikker forskellige underordnede funktionærer og bestillingsmænd, f. eks. sognefogder, brandfogder, landpolitibetjente, skorstensfejere, jordemødre osv. I amtsarkiverne finder man brandtaksationsforretninger fra tiden 1761–1800, landvæsenskommissionsprotokoller med udskiftningsforretninger fra anden halvdel af 18. og første halvdel af 19. århundrede, lægdsruller, indsendte jordebøger og hartkornsspecificationer, justitsakter (også fra det 18. århundrede) og mange andre ting, som slægtshistorikeren i givet tilfælde kan få brug for. Vigtigst er det dog naturligvis for slægtshistorikeren at vide, at amtmanden indtil omkring 1800 havde skiftejurisdiktion (se s. 202) og var overformyndet, samt at ekstraordinære boer udenfor København som regel må søges i amtsarkiverne.

Amtstue- og rytterdistriktsarkiver.

Som styrer af krongodset og som kronens oppebørselsbetjent afløstes lensmanden ikke af amtmanden, men af en anden ny embedsmand, der i begyndelsen kaldtes amtsskriver (eller undertiden ridefoged), men som snart fik titel af amtsforvalter. Hans nærmeste forgængere var de ridefogder og skrivere, som lensmanden havde haft til hjælp, bl. a. ved skifteforvaltningen – deres bevarede skifteprotokoller findes da også nu i amtstuearkiverne – men hans stilling blev snart et selvstændigt embede, kun undergivet amtmandens kontrol og tilsyn.

Iøvrigt blev skatteoppebørselen hurtigt den vigtigste af amtsskrivernes funktioner, thi allerede i 1660'erne blev det meste krongods bortsolgt, og af det resterende blev i 1670'erne hovedparten udlagt til underhold for det nyoprettede nationale rytteri. Det er allerede s. 175 omtalt, at der af dette

ryttergods dannedes først 10 og fra c. 1720 12 distrikter; disse sidste opkaldtes efter det amt eller den landsdel, hvori de lå (København, Frederiksborg, Kronborg, Antvorskov, Tryggevælde, Vordingborg, Lolland, Falster, Fyen, Koldinghus, Skanderborg og Dronningborg). I hvert rytterdistrikt var der en regimentsskriver, der indenfor sit område havde omtrent de samme funktioner som en amtsskriver, med selve godsbestyrelsen som hovedopgave. I 1760'erne blev det meste af ryttergodset solgt, og kun de tre nordsjællandske rytterdistrikter forblev i hvert fald af navn bestående til 1790'erne, hvorefter regimentsskriverembederne blev nedlagt, og forretningerne overdraget amtsforvalterne.

Ved rytterdistrikternes nedlæggelse blev de derfra stammende arkiver afgivet til amtsforvalterne og sammenblandet med disses arkiver, fra hvilke de endnu ikke altid er blevet udskilt.

Den del af amtstue- og regimentsskriverarkiverne, som har størst interesse for slægtsforskere, er naturligvis skifteprotokollerne (se s. 201), men desuden finder man her fæsteprotokoller og fæstebreve, matrikler og jordebøger (deriblandt rytterdistrikternes fortræffelige krigsjordebøger fra 1718–20 og undertiden også jordebøger og hartkornsspecificationer fra private godser i amtstuedistriktet), endvidere hovedbøger for skatter og afgifter, samt lægdsruller (i enkelte tilfælde er der bevaret reserveruller og lægdsjordebøger vedrørende landmilitzen helt tilbage til 1701). En del af disse ting findes jo også i Matrikelsarkivet og i Rigsarkivet (Rentekammeret), men for mange forskere vil det være bekvemmere at benytte dem i landsarkiverne.

Til amtstue- og rytterdistriktsarkiverne slutter sig de arkiver, der stammer fra forskellige kgl. godsdistrikter, for Sjællands vedkommende Frederiksværks, Jægerspris og det Odsherredske Gods, og hvis indhold er af væsentlig samme karakter.

Godsarkiver.

De private godsarkivers skæbne har været højst forskellig. Undertiden er de udmærket bevarede; dette gælder navnlig for lensgodserne og visse andre større godser, der gennem lange tider har været i samme slægts (eller institutions) eje. Andre steder har man hensynsløst kasseret alt hvad man ikke mere mente at have praktisk brug for, eller arkivalierne er rådnet op i fugtige kældere eller er måske gået op i luer ved gårdens brand. Ved landsarkivernes oprettelse var det en udtrykkelig forudsætning, at også godsarkiver skulle kunne finde sikkert ly her, og navnlig i de senere år har da også mange godsejere overdraget større eller mindre dele af deres arkiver til landsarkiverne, som gave eller som depositum; i mange tilfælde er dette

sket ved hjælp af en af Videnskabernes Selskab nedsat kommission, der har til opgave at foretage en systematisk undersøgelse og registrering af de rundt om i landet liggende privatarkiver af historisk interesse. Desuden er de skifte- og overformynderiarkivalier, der ved den jorddrotlige skiftejurisdiktions ophør afleveredes til herredsfogder og birkedommere, og de skifteprotokoller, som 1790 indsendtes til opbevaring i amsarkiverne, nu havnede i landsarkiverne og der opstillede som dele af de respektive godsarkiver – i overensstemmelse med proveniensprincippet.

De private godsarkivers indhold er for en væsentlig del det samme som i de kgl. godsarkiver. Foruden skifte- og overformynderiarkivalierne, som slægtsforskeren naturligvis har mest glæde af, er der adkomstdokumenter, jordebøger, matrikler, udskiftningssager, fæsteprotokoller og fæstebreve, forpagtnings- og lejekontrakter, hoveriprotokoller samt hovedbøger over fæsternes landgilde og øvrige afgifter. Disse hovedbøger blev ligesom skifte- og fæsteprotokollerne udtrykkelig påbudt ved forordning 23. januar 1719. Medens regnskaberne for ryttergodserne og de øvrige kgl. godser vil være at finde i Rigsarkivet, ligger de private godsers regnskaber naturligvis i det pågældende godsarkiv, for så vidt de da overhovedet er bevarede; som bilag vil man her kunne finde jordebøger. Fra det 19. århundrede er der undertiden betydelige mængder af regnskabsprotokoller og korrespondancesager. Endvidere indeholder godsarkiverne lægdsruller, i nogle tilfælde også fra tiden før 1788.

Rådstuearkiver (købstadarkiver)¹.

De fleste købstæder styredes i ældre tid af en *magistrat*, bestående af 1–2 borgmestre og 2–3 rådmænd, der efter 1660 altid var kgl. udnævnte. I en del småbyer var der allerede før 1700 ingen særlig magistrat, men dennes forretninger besørgedes af byfogden. Byskriveren var altid tillige rådstueskriver. I løbet af det 18. århundrede reduceredes magistratens medlemsantal næsten allevegne, så den efterhånden de fleste steder kun bestod af en borgmester, der tillige var byfoged. Borgernes deltagelse i bystyrelsen foregik dels ved rådstuesamlinger, hvor alle borgere kunne deltage, dels ved borgerudvalg på 8–24 medlemmer, der i det 18. århundrede almindeligvis kaldtes *eligerede borgere*, dels endelig ved borgerlige ombud, hvoriblandt de vigtigste var kæmnerne, der førte byens regnskab, de i 1619 indførte taksérborgere, der foretog skatteligningen, og de s. 203 omtalte, ligeledes i 1619 indførte overformyndere.

1. M. Mackeprangs og P. Munchs bøger om dansk købstadstyrelse (1900). Holger Hansen: Om Opbevaring og Ordning af Købstadarkiver (Fortid og Nutid VI, 121–38). Johan Hvidtfeldt: *Borgerbøger* (Fortid og Nutid XV, 244–50). Hans Knudsen: De danske Raadstueprotokoller og Tingbøger (Fortid og Nutid XV, 73–90).

Ved anordning 24. oktober 1837 lagdes grunden til det moderne købstadstyre. I stedet for de eligerede borgere kom nu en mere frit valgt borgerrepræsentation med stærkt forøget myndighed, medens magistratens indflydelse formindskedes. Denne udvikling fortsattes ved lov af 26. maj 1868, der afskaffede de kgl. rådmænd, hvor disse endnu fandtes, så magistraten kun bestod af den kgl. udnævnte borgmester, der blev fast formand for byrådet, som borgerrepræsentationen nu kaldtes. Den nugældende ordning med en folkevalgt borgmester, der er byrådets formand, indførtes ved lov af 1. marts 1919.

Allerede i det 18. århundrede begyndte man at nedsætte kommissioner til varetagelse af særlige hverv indenfor bystyrelsen, og i det 19. århundrede kom der flere til; deriblandt er fattigkommissionen (fra 1803), skolekommissionen (fra 1814), havnekommissionen (1798–1868), indkvarteringskommissionen (fra 1764) og ligningskommissionen (der 1837 afløste de tidligere taksérborgere). Kæmneren blev efterhånden en fast kommunal embedsmand, hvortil i nyere tid er kommet en række andre kommunale embeds- og tjenestemænd.

Det ligger i sagens natur, at indholdet af købstadarkiverne (eller rådstuearkiverne, som de til landsarkiverne afleverede dele deraf sædvanlig kaldes) må være ret broget. Undertiden går de tilbage til det 16. århundrede, men nok så almindeligt er det, at de ældre dele af arkivet er forsvundet, eller i hvert fald kun sørgelige rester deraf bevaret til vore dage.

Størst betydning har vel nok *rådstueprotokollen*, der var magistratens almindelige forhandlingsprotokol, og hvori man sædvanlig også finder de ved rådstueretten behandlede sager refererede (om de 1805 ophævede rådstueretter, se s. 186 f.). Til ind i det 17. århundrede benyttedes den undertiden tillige som bytingsbog og i det 18. århundrede undertiden som politiprotokol, og den var som oftest forhandlingsprotokol for de eligerede borgere. For slægtsforskningen har den navnlig betydning derved, at den indeholder tilførseler om borgerskabs erhvervelse, i reglen med oplysninger om de pågældendes fødested og livsforhold. I ganske enkelte byer førtes der særlige *borgerskabsprotokoller* eller i hvert fald kortfattede borgerskabsregistre, der letter den ellers ofte meget besværlige eftersøgning i rådstueprotokollerne. Nu har man i landsarkiverne for næsten alle købstæders vedkommende ladet udarbejde borgerskabsregistre. Værdi som slægtshistorisk kilde har også kæmnerregnskaber og skattemandtaller (der undertiden går tilbage til det 16. århundrede), grundtaksterne fra 1657, 1682 og senere, brandtaksations- og brandforsikringsprotokoller (1761 ff.), indkvarteringsruller, magistratens korrespondanceprotokoller og -sager og arkivalier vedrørende borgervæbning, brandvæsen samt skole- og fattigvæsen. Stor betydning har protokollerne over borgerlig vielse, der dog er af så ny dato, at de som regel ikke er tilgængelige uden særlig tilladelse.

Lavsarkiver.

Rådstue- og borgerskabsprotokollernes oplysninger om de næringsdrivende borgere suppleres ofte fortræffeligt ved det materiale, der findes i lavsarkiverne. Af disse er ganske vist en stor del i tidens løb gået til grunde, en del ligger rimeligvis endnu rundt om i privat besiddelse eller i provinsmuseer og lignende steder, og i hvert fald i København har adskillige håndværkerlav og -foreninger beholdt deres arkivalier fra den egentlige lavstid. Efterhånden er dog de fleste bevarede lavsarkivalier havnet i landsarkiverne eller i Københavns stadsarkiv hvor de hører naturligt hjemme.

I øvrigt er lavsarkiverne af højst forskelligt omfang og værdi. Foruden de almindelige lavsprotokoller er der ofte særlige svende- og drengesprotokoller, hvoraf navnlig de sidste plejer at være slægtshistorisk værdifulde, samt regnskabs- og korrespondanceprotokoller og arkivalier vedrørende syge- og begravelseskasser og lign.

Om de i Københavns stadsarkiv opbevarede lavsarkiver se s. 223 ff. Nedenfor skal anføres de vigtigste i det sjællandske landsarkiv beroende københavnske lavsarkivalier.

Blikkenslagere: Forhandlingsprotokol 1856–1908, indskrivningsbog for lavsmestre 1678–1771, svendebog 1714–92, ind- og udskrivningsbog for drenge 1669–1754.

Bødkere: Lavsprotokoller 1770–1831, ind- og udskrivningsprotokol for drenge og svende 1825–75, interessentbog (mestre) 1833–71, svendenes medlems- og kontingentprotokol 1870–1916¹.

Hattemagere: svendeprotokol 1784–1913; medlemsprotokol for svendeforeningen 1882–1909.

Høkere: Forhandlingsprotokol 1817–77.

Isenkræmmere (jfr. urtekræmmere): lavsprotokol 1808–61, indskrivningsbog for drenge og svende 1809–48.

Kobbersmede: Lavsprotokol 1684–1844, kopibog over lærlingekontrakter 1759–1803; geburtsbreve, mesterbreve, lærebreve, lærekontrakter 1647–1843 (2 pkr.).

Mæglerkorporationen: Lister over mæglerne 1858–1903.

Possementmagere: Lavsprotokoller 1634–1906, svendeprotokoller 1662–1860, tidepengeprotokoller 1675–1863, svendenes regnskabsbog 1740–1863, og geschenck- og indskrivningsbog 1781–1881.

Sadelmagere: Forhandlingsprotokoller 1567–1864, drengerbøger 1682–1843, bog over ankomne og afrejste svende 1850–60, regnskabsbog 1554–83, regnskabsbog over tidepenge 1735–1868.

1. En fortegnelse over bødkere i København 1710 findes i Generalkommissariatets indkomne skrivelser (7. april 1710, i Rigsarkivet).

Skippere: Lavsprotokoller (journal, forhandlingsprotokol) 1704–1842 og 1869–1912, mandtaller og ruller over lavets interessenter 1702–1900, styrmandseksamensprotokoller 1774–1839 (med fødestedsangivelse og registre), regnskabsbøger og -sager fra 1656, dagbøger 1703–1922 (over de skipperlavet tilkommende indtægter ved skibenes afgang, med oplysninger om skipper og skib og med registre 1800–87), endvidere sager fra det 19. århundrede vedrørende skipperstiftelsen, forskellige legater m. m. (arkivfortegnelse i Arthur G. Hassø: *Københavns Skipperlavshistorie 1634–1934*).

Skomagere: Amtsprotokoller 1734–1879, interessentfortegnelse 1790–1884, drengeprotokol 1777–1851, ligkasseprotokol 1730–1870.

Smede: Lavsprotokol 1647–65, lærlingeprotokoller 1635–49, 1682–1703, 1721–32, 1789–1820.

Strømpevævere: Svendeladens kasseregnskabsbøger 1844–87, svendekonerens ligkassebog 1840–60.

Tobakspindere: Lavsprotokol 1750–1838, lister over indskrevne svende 1744–1822.

Tømrere: Lavsbøger 1625–31, 1640–71, 1678–1706 (heri også ind- og udskrivning af drenge m. m.), ind- og udskrivningsprotokoller for drenge 1682–84, 1687–1703, 1750–1830, journaler over udstedte lærebrev 1825–61, svendenes hovedbog 1691–1826, regnskabsprotokoller 1750–1874, tidepengeprotokol 1802–26, sygeprotokoller 1741–1805.

Urtekræmmere, isenkræmmere (til 1807) og sukkerbagere: Lavsprotokoller 1693–1862, indskrivningsprotokol 1693–1860, svendeprotokol 1696–1861, lærlingeprotokol 1816–61.

Andre arkiver.

I landsarkiverne findes endnu forskellige større og mindre arkiver, hvoraf her ganske kort skal omtales det, der har særlig betydning for slægtsforskningen.

Københavns waterscouts protokoller (1746, 1749–57, 1760–1859) indeholder skibsbemandingslister, med angivelse af alder, fødested etc., og med alfabetiske registre over skibsførerne. Hertil slutter sig forhyringsprotokoller 1859–71 og mønstringskontorets journaler med tilhørende bemandingslister. Også i *Helsingør* var der en waterscout (protokoller 1816–71, embedet nedlagt 1871).

Overlodsarkiverne indeholder bl. a. lodsrudder fra 19. århundrede.

Udskrivningskredsens arkiver indeholder først og fremmest lægdsrudder. Hertil slutter sig den vestindiske rekrutterings arkiv, med stamrudder 1805–54 (nu i Rigsarkivet).

Fængselsarkiver. De fleste ældre fængsels arkiver, til omkring midten af det 19. århundrede, findes nu i landsarkiverne. De bevarede fangeprotokoller, der rækker tilbage til midten af det 18. århundrede, indeholder som regel oplysninger om alder, fødested, domsdato og lign.

Forligskommissionerne indførtes ved forordning 10. juli 1795, ændret ved lov af 4. marts 1857. Protokollerne er undertiden, men langt fra altid, forsynede med registre.

Brandforsikringsarkiver. I det sjællandske landsarkiv findes *Københavns Brandforsikrings Arkiv*, begyndende 1731, med bl. a. en lang række udførlige vurderingsforretninger, ordnede efter matr.-nr., og nogle fortrinlige policeprotokoller med tilhørende registre. Under Københavns Brandforsikring hører kun ejendommene i den indre by, indenfor den gamle voldlinie. Forstæderne hører under *Landbygningernes Brandforsikring*, der oprettedes 1792. I landsarkiverne findes nu de lokale branddirektørers arkiver, der går tilbage til 1800, og hvor hovedrækkerne er brandforsikrings- og brandtaksationsprotokoller (de første er en slags realregistre til de sidste). *Købstædernes Brandforsikring* oprettedes 1761; herhen hørende arkivalier findes i rådstue- og stiftamtsarkiverne. I amtsarkiverne findes vurderingsforretninger for de i det 18. århundrede i Købstædernes Brandforsikring assurerede landejendomme og lyststeder¹.

I det sjællandske landsarkiv findes *Christiansø Kommandantskabs Arkiv*, medens de militære lokal- og afdelingsarkiver jo ellers må søges i Hærens Arkiv.

De lokale *told- og forstembeders arkiver* er yderst lidt benyttede af personalhistorikere, men kan naturligvis i givet tilfælde yde oplysninger af værdi. Det samme gælder de ret fåtallige *foreningsarkiver* og lign., der efterhånden har fundet plads i landsarkiverne. Hertil slutter sig en række egentlige *privatarkiver*, der dog gennemgående endnu er af for ny dato til at kunne gøres tilgængelige for offentligheden.

Færø Lands Arkiv.

Da Færø Amts Bibliotek i Thorshavn i 1931 fik en ny bygning, blev der her indrettet lokaler til et færøsk landsarkiv, hvor de færøske lokalarkiver nu er samlede, deriblandt præstegældsarkiverne med de ældre kirkebøger. En summarisk oversigt over arkivets indhold findes i arkivar Anton Degns artikel: *Føroya lands skjalasavn. Færø Lands Arkiv (Fortid og Nutid X, s. 144–152).*

1. Hans Knudsen: *Bygningshistoriske Brandforsikringsarkivalier (Fortid og Nutid XVI 200–211)*

Grønlandske lokalarkiver.

På foranledning af dr. L. Bobe blev en stor del af de grønlandske lokalarkiver i sin tid samlet i to landsarkiver, et nordgrønlandsk i Godhavn og et sydgrønlandsk i Godthåb. Ved en i 1958 foretaget undersøgelse viste det sig, at navnlig arkivet i Godthåb var meget utilfredsstillende, så at arkivalierne havde lidt skade, og det blev besluttet at sende de ældre arkivalier til København for i Rigsarkivet at blive ordnet, registreret og istandsat. Desværre blev en væsentlig del af arkivet i Godthåb sendt med motorskibet »Hans Hedtoft« og gik tabt ved forliset i januar 1959. Derimod er de øvrige arkivalier ankommet i god behold og opbevares indtil videre i Rigsarkivet, hvorfra de efter endt behandling vil blive tilbagesendt og opbevaret i et for hele Grønland fælles landsarkiv, som påtænkes indrettet i Godthåb (jfr. Meddelelser for Rigsarkivet og Landsarkiverne 1956–60 s. 17–19).

HÆRENS ARKIV

De militære arkivalier fra hærens, flyvevåbnets og hjemmeværnets afdelinger og institutioner udgør det overvejende indhold af Hærens Arkiv (Slotsholmegade 4); her opbevares desuden den militære centraladministrations sager fra tiden efter 1900.

I Carl v. Kohls bog »Hærens Arkiv« (København 1946) er givet en fyldig redegørelse for arkivets inddeling og indhold samt dets hjælpekilder. Desuden har K. C. Rockstroh i tidsskriftet »Fortid og Nutid« (II, s. 170–76) meddelt en kort »Oversigt over de vigtigste Afdelinger af Krigsministeriets Arkiv og Vejledning med Hensyn til Benyttelsen«, hvortil slutter sig de supplerende notitser i Personalhistorisk Tidsskrift 8. V. 162 og 9. I. 73 samt H. E. E. Koch: Infanterireglementets Stambøger og Justitsprotokoller (Fortid og Nutid VII, 138–47), der mere indgående behandler nogle af de for slægtshistorien værdifuldeste arkivalier.

Af den militære centraladministrations ældre sager har Hærens Arkiv beholdt de årlige *etater* efter 1763 (de tidligere findes i Rigsarkivet) med regimentsvise fortegnelser over officererne; hertil er udarbejdet navneregistre 1763–1898. Endvidere en samling *konduitelister og forfremmelsesbedømmelser* 1764–1899 og nogle af militærhistorikere meget benyttede *registraturer over kgl. ordrer og resolutioner til Generalkommissariatet* 1728–1847. Arkivet råder desuden over en del ældre og nyere håndskrevne hjælpemidler, hvoraf der, foruden de forskellige arkivregistraturer, er særlig grund til at nævne følgende:

J. C. W. Hirsch' seddelkatalog over danske og norske officerer 1648–1814 samt en fotokopi af det s. 112 nævnte værk af Hirsch.

- V. Richter: Den danske Landmiljøretat 1801–94.
- Berliens Seddelkatalog over Officerer ca. 1680–1720. Er i hovedsagen overflødiggjort ved det s. 112 nævnte værk af Hirsch.
- Artilleriets Etater over Officerer og Underofficerer 1774–1847. Giver oplysning om anciennitet, fødested («Vaterland»), alder, tjenestetid, ægteskabelig stilling, religion.
- F. E. Grüner: Artilleriets Officerer og Officianter 1763–1867, 5 bd. Alfabetisk ordnede oplysninger.
- Fortegnelse over faldne og døde officerer 1848–93 (ikke alfabetisk).
- Navneregister (kartotek) over skiftesager i Hærens Arkiv (særskilt for officerer, underofficerer og menige).
- Navneregister over militære skifter i Rigsarkivet.
- Kartoteker over officerer døde efter 1890, over hærens underofficerer, spillmænd etc. (under udarbejdelse, skal gå så langt tilbage i tiden som muligt), over mandskab nævnt i ruller i Krigskancelliet 1677–1768, over mønstringer i Rendsborg 1736–1748, over eleverne i kommandoskoler 1848–49 og reserveofficersaspirantskoler 1861–68, etc.
- Navneregistre til Generalhvervekommissionens protokoller 1764–1810, Holstenske gew. Infanteriregiments edsprotokol 1779–89, samt over de i 1744 indsendte lister over gifte underofficerers og meniges drengebørn, der var indskrevet til fremtidig krigstjeneste (selv listerne findes i Rigsarkivet, i Overkrigssekretærens udg. breve 15. juni 1744 nr. 57).
- N. Peters: Den kgl. norske militære matematiske skoles direktører, lærere og elever 1750–1814.
- Navneregister til den kgl. militære højskoles stambøger.
- V. Krohn: Alfabetisk navnefortegnelse over de personer, der ifølge vejviseren har boet i Kastellet 1770–1914.

Størst betydning for personalhistorien har i Hærens Arkiv afdelingsarkiverne samt justitsarkiverne (registratur nr. 11–18 og 30). En vanskelighed ved deres benyttelse ligger i, at de enkelte afdelinger i tidens løb hyppigt har skiftet navn. Et udmærket hjælpemiddel har man her i en håndskreven »Alfabetisk Fortegnelse over Fodfolkets og Rytteriets tidligere og nuværende Afdelinger«, og i protokol nr. 60 oplyses om rytteriets og fodfolkets garnisoner fra c. 1720 (jfr. herom K. C. Rockstroh: Hovedtræk af Hærens Indkvarteringsforhold i Håndbog for Hæren 1925).

Fodfolkets afdelingsarkiver (regiments- og bataillonschefernes arkiver) består som regel af et kommandoarkiv og et regnskabsarkiv. Det første indeholder først og fremmest *stambøger* over officerer, underofficerer og det menige mandskab. I infanterireglementet af 1746 findes detaljerede bestemmelser om førelsen af disse stambøger, der dog som regel først er bevarede

fra tiden efter 1765 eller endnu senere. De indeholder for hver mand oplysninger om navn, fødested, alder, religion, og undertiden, om han var gift og havde børn, endvidere selvfølgelig forskellige data vedrørende tjenesteforhold, særligt udførligt for befalingsmændenes vedkommende. I fødestedsrubrikken spørges kun om »Vaterland«, og opgivelserne er som regel derefter (Jylland, Brandenburg etc.), men meget ofte er dog også fødebyens navn angivet, og dersom man følger en bestemt mand fra den ene stambog til den anden, hvad der på grund af den faste nummerering af mandskabet er temmelig let, vil man måske først finde f. eks. »Holstein« angivet som fødested og næste gang måske Segeberg, Haderslev eller en eller anden landsby »(Holstein« var i det 18. århundrede en almindelig betegnelse for begge hertugdømmerne). For de meniges vedkommende refererer aldersangivelsen sig i reglen til det tidspunkt, da manden blev hvervet eller »capitulerede«. Undertiden gives der oplysninger om mandens forældre og tidligere profession, og i hvert fald ved et enkelt regiment (Kronprinsens Regiment, senere 5. bataillon) findes der særlige stambøger for officererne med angivelse af deres hustruers og børns navne. Fra omkring 1774 foregik rekrutteringen i væsentlig grad og fra ca. 1803 med enkelte undtagelser udelukkende ved udskrivning (jfr. s. 169 f.), og stambøgerne indeholder fra den tid selvfølgelig mandskabets lægdsbetegnelse, således at det i reglen er let at følge en mand fra stambog til lægdsrulle og omvendt. Infanterireglement af 1746 anbefaler at forsyne stambogen med et navnerregister, hvad dog i det 18. århundrede næsten aldrig skete.

Til stambogen slutter sig *af- og tilgangsbogen*, de ved chefskifte udarbejdede *kommissionsruller*, der ligesom af- og tilgangsbogen bl. a. indeholder oplysning om navn, alder og »Vaterland«, samt *listebogen*; denne er en kopibog over de til højere myndigheder indsendte lister over mandskabet, deriblandt af- og tilgangslister og fra 1790 lister over frikorporalernes (officersaspiranternes) navn, alder, tjeneste og opførelse; endvidere *rapportbogen*, der ofte indeholder gode oplysninger om de gifte underofficerer og deres hustruer og børn. Alle disse arkivalier har naturligvis især betydning, når stambogen mangler. Mindre betydning for slægtsforskeren har de øvrige dele af kommandoarkiverne (indkomne sager, korrespondancebøger, ordre-, befalings- og straffebøger m. m.) og endnu mindre regnskabsarkivernes indhold (regnskaber, kassebøger, lønnings- og meldingsbøger m. m.). I »Særlige Sager« findes en samling privatarkiver og breve navnlig fra officerer samt en pakke med lister over håndværkere ved de danske og holstenske infanteriregimenter 1788, indeholdende oplysninger om navn, »faderland«, kompagni og tjenestetid.

De andre våbens arkiver er i det store og hele af samme beskaffenhed som fodfolksarkiverne.

Justitsarkiverne omfatter generalauditørens arkiv og afdelingernes og kommandantskabernes justitsarkiver. Af generalauditørens arkiv ligger den ældre del og samtlige dets skiftesager i Rigsarkivet (jfr. s. 166 og 197), medens Hærens Arkiv har beholdt justitsprotokoller 1750–1849, med navne- og realregistre, og relationer til kongen om de vigtigere retssager 1763–1907, med bilag fra 1774 og senere, endvidere erklæringsprotokoller 1752–1848, korrespondanceprotokoller fra 1755, og en samling »auditøreksaminer« med selvbiografier fra tiden efter 1798.

I afdelingernes og kommandantskabernes justitsarkiver er hovedindholdet justitsprotokoller med bilag, hvortil kommer strafferegistre, korrespondancebøger og en del skiftesager; over disse sidste er som ovenfor omtalt udarbejdet et seddelregister. Enkelte auditører førte endvidere en edsprotokol (Beeydigungs-Protocoll), med oplysninger om de i ed tagne rekrutteres navne, fødested, alder, kompagni og nummer samt ægteskabelige stilling. Ifølge det ovennævnte infanterireglement af 1746 skulle de egentlig også have ført en ægteskabsbog (Verheyrathungs-Protocoll), men denne mangler vistnok altid. Oplysninger om de af mandskabet indgåede ægteskaber finder man derimod ofte i justitsprotokollen. Sagen var den, at ingen soldat måtte gifte sig, før han havde fået sin kompagnichefs tilladelse dertil, den såkaldte *friseddel*; endvidere skulle han for kompagnichefen og regimentsauditøren aflægge sin corporlige ed på, at han hverken var gift eller bundet til en anden ved ægteskabsløfte, og denne *kopulationsed* blev påført frisedlen og begge indført i justitsprotokollen, hvorved man som regel også får brudens navn at vide.¹ Det væsentligste indhold af justitsprotokollerne er dog selvfølgelig krigsretssagerne. Dersom den person, om hvem man søger oplysning, er bleven dømt eller har været i forhør, vil man her i hans generalia kunne finde fortrinlige oplysninger om hans fødested, herkomst og tidligere liv. Til justitsprotokollerne er der i betydelig udstrækning udarbejdet registre.

Af de øvrige i Hærens Arkiv opbevarede sager er der grund til her at nævne følgende:

Kommandantskabsarkiverne, hvoraf navnlig de, der stammer fra fæstningerne København, Kronborg, Nyborg, Rendsborg og Glückstadt samt Frederiksort, er særdeles omfattende og når tilbage til det 17. århundrede. De indeholder også arkivalier fra stokhusene og statsfængslerne (slaveruller m. m.).

Bornholms Kommandantskabs og Væbnings arkiv fra 1699 at regne. (I det sjællandske landsarkiv findes Christiansø kommandantskabs arkiv).

Københavns Borgervæbnings, Kongens Livjægerkorps' og Kongens Livkorps' arkiver, samt nogle fortegnelser over en del sjællandske købstæders borgervæbning 1805.

1. For officerer (fra fændrik til kaptajn) gjaldt fra 1756 den regel, at de skulle have kgl. tilladelse for at indgå ægteskab (ophævet fra udgangen af 1922); før 1756 skulle regimentschefens samtykke indhentes.

Frederiks (Christians) Plejehus (1765 oprettet i København, 1785 trådt i virksomhed i Eckernförde). Arkivet indeholder bl. a. stambøger over de i plejehuset forsørgede gamle soldater, deres enker og børn.

Krigsarkiverne 1848–50 og 1864 indeholder de i krigene deltagende afdelingers samt forskellige myndigheders arkiver, bl. a. med tabslistor over døde, sårede og fanger. Hertil hører også arkivalier vedrørende auxiliærkorpserne i Frankrig 1815–18, og en del vedrørende krigene 1801 og 1807–14.

De militære læge- og lazaretarkiver indeholder bl. a. syge- og kassationsprotokoller (kun fra det 19. århundrede). I stabslægens arkiv findes en samling selvbiografier for militærlæger 1832–62 og en navnefortegnelse over militærlæger 1807–62.

Hærens skoler arkiv. Hertil hører de arkiver, der stammer fra landkadet-akademiet 1713–1861, den militære højskole 1830–68, elevskolen (underofficersskolen) 1814–1912 samt forskellige rekrut-, eksercer- og kommandoskoler, alle med gode personelle oplysninger.

Generalhvervekommissionens arkiv (jfr. de s. 213 nævnte registre).

Generaladjutantstabens arkiv 1848–99 er meget værdifuldt, også i personalhistorisk henseende, men delvis utilgængeligt.

Prins Carl af Hessens arkiv 1772–1836 vedrører navnlig afdelingerne i Holsten samt den norske hær før 1814 og indeholder omfattende personelle oplysninger.

Endnu bør nævnes en samling udfyldte spørgeskemaer, indkomne fra veteraner fra 1848–50 og 1864, i anledning af uddelingen af erindringsmedaljen 1876. Her kan man bl. a. finde oplysninger om fødested.

Arkivets billedarkiv rummer en righoldig samling af officersportrætter.

ERHVERVSARKIVET

Kun i meget ringe omfang har landsarkiverne haft mulighed for at tage sig af de fra erhvervslivet stammende arkiver, og man har længe været klar over, at disse arkiver for størstedelen var gået til grunde eller var udsat for at gå til grunde, dersom der ikke fra historisk interesseret side blev grebet effektivt ind for at redde dem. Til gennemførelse af dette formål blev, efter nogle års forberedende arbejde, Erhvervsarkivet i Århus stiftet 1948 som en selvejende institution med tilknytning til universitetet i Århus, og i 1962 blev det en statsinstitution. Det havde først lokaler på Århus rådhus, fra 1950 i en af universitetets bygninger, fra 1958 i den gamle Hammel bane-gård (Carl Blochsgade, Århus).

Erhvervsarkivets opgave er at indsamle, ordne og opbevare de af erhvervslivet afsatte arkiver, som ikke er af offentlig (statslig eller kommunal) karakter. Det har allerede nu modtaget et meget stort antal sådanne arkiver, stam-

mende dels fra landsomfattende eller lokalt begrænsede erhvervsorganisationer, dels fra større og mindre handels-, bank-, industri- og håndværksvirksomheder, hvortil kommer privatarkiver fra personer med overvejende tilknytning til erhvervslivet. Blandt de organisationer og virksomheder, hvis arkiver er havnet i Erhvervsarkivet, kan eksempelvis nævnes: Det kgl. danske Landhusholdningsselskab; Grosserer-Societetet; Industriforeningen i København; Industrirådet; Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger; Dansk Arbejdsgiverforening; Provinshandelskamret; Aarhus Handelsstandsforening; Dansk Dampskibsrederiforening; Fyens Discontokasse; Jacob Holm & Sønner; D. B. Adler & Co.; Moses & G. Melchior; A/S Titan; J. P. Suhr; N. M. og F. Plum, Assens; Elias B. Muus og Vilh. R. Maegaard, Odense; Chr. H. Nielsen, Hjørring; N. P. Kirck, Helsingør. Enkelte af disse arkiver går helt tilbage til det 18. århundrede, og flere er afleveret helt op til de seneste år. Mange af dem indeholder et stort brevmateriale, hvorover der efterhånden udarbejdes brevskriverfortegnelser. Af særlig stor betydning for slægtsforskningen er det, at et personhistorisk indeks over personer med tilknytning til erhvervslivet er under udarbejdelse.

Erhvervsarkivet har siden 1949 udgivet »Erhvervshistorisk Aarbog«, der foruden historiske afhandlinger indeholder arkivets årsberetninger, og det har også på anden måde udfoldet en betydende litterær virksomhed.

KØBENHAVNS STADSARKIV

Foruden det egentlige magistratsarkiv samt de 32 mænds og borgerrepræsentationens arkiver rummer Københavns Stadsarkiv¹ en række helt eller delvis kommunale institutioners arkiver, og desuden har efterhånden de fleste københavnske lavsarkiver fundet deres naturlige plads her. Arkivet, der har lokaler på rådhuset, er tilgængeligt for publikum. Nogen trykt registratur over dets indhold eksisterer ikke², men vil forhåbentlig engang fremkomme, når de forskellige ordningsarbejder er bragt til afslutning.

I det følgende skal først nævnes nogle af personalhistorikere hyppigt benyttede arkivalier og forskellige håndskrevne hjælpemidler:

Borgerskabsprotokoller 1683–85, 1688–95, 1699–1902. Indeholder oplysning om borgerens navn, erhverv, dagen for borgerskabs erhvervelse og som regel om fødested; fødestedsangivelserne er dog, i hvert fald for de på landet fødte, i begyndelsen meget utilfredsstillende for slægtsforskeren

1. Således hedder det fra 1. april 1936; tidligere Københavns Raadstuearkiv. Om arkivets historie se O. Nielsen: Bidrag til Københavns Raadstuearkivs Historie (Danske Samlinger 1. rk. IV, 234–49) og Flemming Dahl: Nogle Meddelelser fra Københavns Stadsarkiv (Raadstuearkivet) 1817–1942 (Hist. Medd. om København 3. rk. V., 1–67).

2. Den i 1786 udkomne fortegnelse over arkivets vigtigste dokumenter er naturligvis forældet, om end stadig brugbar.

(Jylland, Norge osv.), først ind i det 19. århundrede bliver de præcise, og samtidig kommer man ind på at angive fødselsår og -dag. De første bind, til 1723, er udarbejdede af arkivet ved uddrag af rådstueprotokollerne. Til borgerskabsprotokollerne er der registre, for 1699–1806 udarbejdede af arkivet (på efternavn), derefter kun de oprindelige registre (til 1900), der fra 1807 er på efternavn. (Bilag til borgerskabsprotokollerne, se s. 221 f.).

Kopulationsprotokoller 1735–1868. Er kammerens regnskabsbøger over de til magistraten indbetalte kopulationsgebyrer, med angivelse af den betalende brudgoms navn, betalingsdagen (som regel få dage før vielsen) samt vielsessognet. Hertil er i arkivet udarbejdet alfabetiske registre i særlige bind, og kopulationsgebyrprotokollerne får derved stor værdi som en slags registre til de i landsarkivet opbevarede københavnske vielsesprotokoller, foruden at de i nogen grad erstatter tabte vielsesprotokoller (især for St. Nicolai kirke). Visse befolkningslag, navnlig hærens og flådens underofficerer og menige, var fritaget for kopulationsskatten og nævnes derfor ikke i protokollerne, og i det 19. århundrede var det vistnok ikke ualmindeligt, at københavnere lod sig vie udenfor byen for at slippe for skatten (jfr. s. 172 f., og den der nævnte afhandling af Tengnagel Jørgensen).

Københavnske vielser 1720–24 (uddrag af de i Rigsarkivet opbevarede kopulationsregnskaber, ved H. Malling, jfr. Personalhist. Tidsskr. 8. I. 142–69).

Borgerlige vielsesprotokoller 1851 ^{14/7}– (med registre); tilgængelige efter c. 30 års forløb.

Seddeludrag af københavnske skifter 1681–1771, med navneregistre i 2 bd. (jfr. s. 197).

Grundtakster 1661, 1668 og 1689 (trykt i Københavns Diplomatarium I 727, II 806, III 661); grundtakst 1653 og ændringer 1677 (afskrifter efter original i Rigsarkivet, i Københavns ekstraskatteregnskaber).

Indkvarterings- og andre skattemandtaller 1694–ca. 1880; til indkvarteringsmandtallerne 1694–1811 (diverse år) er i arkivet udarbejdet alfabetiske navneregistre, der fortræffeligt supplerer de trykte københavnske vejvisere (som jo først begynder 1770).

Politiets mandtalslister 1869–1900 (1901–23 på Københavns statistiske kontor).

Opmålingsbøger 1755, over københavnske ejendomme, 1 bd. for hvert kvarter, samt de forskellige privilegie- og fundatsbøger har overvejende topografisk betydning. Det samme gælder Geddes kortværk (udg. 1940).

Registre over kollegiebrev 1704–1801 (kronologiske), 7 bd.

Fortegnelse over medlemmer af Københavns kommunalbestyrelse 1660–1922, 1 bd. (jfr. den i »Københavns Privilegier« (København 1911) trykte fortegnelse).

Stadens betjeninger i 18. århundrede (fortegnelser over de 32 mænd, lavsoldermænd, kommunale funktionærer m. m.), 1 bd.

Fortegnelse over bestallinger, udstedt af Københavns magistrat 1700–1857 og 1858–1906, 2 bd.

Alfabetisk fortegnelse over kommunale bestillingsmænd 1700–1857, 1 bd.

Alfabetisk navneregister over deponerede og kasserede kommunale og kgl. bevillinger 1779–1857, 1 bd., over ujournaliserede indkomne breve til næringssskatkommissionen 1855–61, 1 bd., over udstedte markedspas 1775–1826, 1 bd., samt til St. Nicolai kirkes inventar over begravelser inden kirken beliggende 1600–1799, 1 bd., og til St. Nicolai Kirkes Første Værges regnskaber over begravelser udenfor kirken 1732–66, 1 bd.

P. B. Grandjean: Personalhistoriske uddrag af sjællandske, fynske, smålandske og jyske registre 1593–1660 (kgl. bestallinger og bevillinger), 1 bd. Også i Rigsarkivet.

Rockstrohs seddelregister til Københavns garnisons journaler 1663–69, 1671; findes renskrevet i Hærens Arkiv (jfr. Hist. Medd. om Kbh. 3. R. I 200 ff., II 393 ff. og III 556 ff.).

Begravelsesvæsenets registersedler 1805–1900 ff. (jfr. s. 227).

Endnu må nævnes Oluf Nielsens, Carl Bruuns, Villads Christensens og andre samlinger til Københavns historie og topografi.

Efter udstedelsen af Københavns privilegier 1661 bestod magistraten af en præident (fra 1747 overpræsident), 2 à 4 borgmestre og et noget større antal rådmænd; i kommunestyret deltog endvidere et borgerudvalg, de 32 mænd, som imidlertid supplerede sig selv og først i 1840 afløstes af en virkelig borgerrepræsentation.¹ Foruden den kommunale forvaltning havde magistraten forskellige forretninger af retslig natur, og navnlig fungerede den som rådstueret indtil Hof- og Stadsrettens oprettelse 15. juni 1771. Indtil begyndelsen af det 19. århundrede havde magistraten kun ét sekretariat eller ekspeditionskontor, der lededes af *rådstueskriveren*. Det deltes ved reskript 14. august 1801 i 4 *hovedfag*, med følgende sagfordeling: 1. Ægteskabs-, overformynderi- og skiftesager (NB. for så vidt magistraten havde dermed at gøre), kirke og skole, legater, stiftelser og fattigvæsen samt handel og søfart m. m. 2. Lav, fabrikker, visse bevillinger, politi og forskellige rent tekniske anliggender. 3. Borgerskaber, pensioner, ansøgninger om betjening, regnskabs- og skattevæsen og Bidstrup gods. 4. Sundhedspoliti og providering m. m. Denne ordning ophørte ved reskript af 15. februar 1805, og der oprettedes i stedet 2 selvstændige *sekretariater*, med følgende sagfordeling: 1. Ægteskabs-, overformynderi- og skiftesager, kirke-, skole- og begravelsesvæsen, fattigvæsen, legater og stiftelser, ansøgninger, handel og skibsfart m. m.

1. Jfr. Flemming Dahl: Københavns Kommunalforvaltning af 1840. En redegørelse for anordning af 1. jan. 1840 (Hist. Medd. om København, 3 rk. IV, 1–200).

2. Borgerskaber, lav og fabrikker, politi- og sundhedsvæsen, den tekniske forvaltning, regnskabsvæsen, Bidstrup gods m. m. 1817 oprettedes et 3. sekretariat (for overformynderiet). Ved den i 1857 gennemførte kommunalreform fordeltes magistratens forretninger fra 1. januar 1858 mellem 4 *afdelinger*, med en borgmester i spidsen for hver. Afdelingernes arkiver er ikke tilgængelige for publikum, og det samme gælder visse dele af sekretariatsarkiverne 1805–57 (separations- og alimentationssagerne).

Rådstueskriverens kontor. Herunder hører følgende arkivalierækker:

Magistratens resolutionsprotokoller (1713), 1715–1801. Er i virkeligheden journaler over de indkomne sager (med register i hvert bind). Hertil som bilag indkomne (henlagte) sager 1779–1801.

Kopibøger 1660–97, 1701–1801 (med register i hvert bind). For tiden 1660–89 og 1739–1801 er de ikke egentlige kopibøger, men indeholder magistratens svarkoncepter, indbundne sammen med de tilsvarende indkomne sager og er således egentlig bilag til resolutionsprotokollen. Hertil slutter sig også en række kollegiebreve 1704–05, 1708, 10–11, 1715–1801 (med registre, se s. 218).

Rådstueprotokoller 1683–85, 88–95, 1701–84 (med registre 1683–1725). Indeholder proklamaer, formynder-, kurator- og værgebeskikkelser, borgerskaber, antagelse af oldermænd, rodemestre, kirkeværger etc., skibsattester m. m., men er kun til 1725 egentlige rådstueretsprotokoller. Efter 1. maj 1779 omfatter de næsten udelukkende borgerskaber og formynder-skaber og er efter 1784 anbragt sammen med borgerskabsprotokollerne.

Protokolpapirer 1718–1801. Er indtil 1779 at betragte som bilag til rådstueprotokollerne; indeholder rådstueattester, skibsattester, arv- og gældsfragåelser etc.

Rådstuerettens voteringsprotokoller 1722–71, domprotokoller 1685, 1694, 1707–08, 1710–17, 1719–20, 1732–71, domssager 1702, 1705, 1715–71 og stævneprotokoller 1711–71.

Magistraten som gældskommission («Den liden Kommission», jfr. Hist. Medd. om Kbhvn. 2. r. II 420–21): Referatprotokoller 1720–67, domprotokoller 1721–22 og 1735.

Hovedfagene 1801–05. I hvert af de 4 hovedfag findes journal, kopibog, journalsager og kollegiebreve; ved 3. hovedfag protokolpapirer.

Sekretariaterne 1802–57. Hovedrækkerne er kopibøger, journaler (referat og resolutionsprotokoller), alle med registre, indkomne sager og kollegiebreve; i 1. sekretariat tillige separationsprotokoller (utilgængelige) og registre over kuratorer og værger med bilag. 3. sekretariats arkiv findes hos Overformynderiet (jfr. s. 204 f.).

Diverse sager. Såvel i rådstueskriverens som i hovedfagenes og sekretaria-
ternes arkiver ligger endvidere en mængde sager af speciel natur, som tildels
har personalhistorisk interesse, og hvoraf her skal nævnes følgende:

Bilag til borgerskabsprotokollerne 1727–1857 (for 1727–80 kun en enkelt
pakke). Herimellem ansøgninger, attester af forskellig art og andre per-
sonlige papirer. Det er i borgerskabsprotokollen noteret, når der er bilag.
(Jfr. Hist. Medd. om Kbhvn. 2. II. 417 ff. og III. 73 f.).

Registre og fortegnelser over deponerede borgerbreve og bevillinger 1834–
58, 1 pk. – Deponerede og kasserede kommunale og kgl. næringsbevilling-
ger 1805–57 (og enkelte tidligere; jfr. det s. 219 nævnte register hertil).
Protokoller over markedspasser 1775–1826, 1840–55 (4 bd.); markedspas-
ser, alfabetisk ordnede (22 pakker); hertil er udarbejdet register over
markedspassernes indehavere, se s. 219.

Protokoller og papirer vedr. gadehandel med frugt, brød, fisk etc. 1773–
1864 (ialt 7 pakker); ansøgninger om ret til handel med gamle klæder
1742–43, 1 pakke.

Søfartssager: Protokol angående de algierske søpas 1747–54 (m. reg.); for-
tegnelser over skibe, hjemmehørende i København 1767, 1795–1857, med
bilag (heri også skippernes og redernes navne m. m.); vurderinger af
skibe og skibsladninger, skibsdokumenter m. m.; papirer vedrørende
kaperbreve 1810–19.

Ejendomsvurderinger ca. 1700–1857 (ordnede efter matr. nr.).

Sager vedr. favnsættere og læssere 1761–1857 (kasserede beskikkelser,
ansøgninger om beskikkelse m. m.).

Sager vedr. branden 1728 (mandtaller m. m.); prioritetskommissionen 1729
(med protokoller over ejendommenes behæftelse); akter vedr. branden
1795; kollektkommissionen 1795–99 (med protokoller over de brand-
lidte).

Af de øvrige i Stadsarkivet opbevarede arkivfonds er der her grund til at
nævne følgende:

Kommercekollegiet og Politi- og Kommercekollegiet 1670–1771 (jfr. s. 155
og 191 f. og Hist. Medd. om Kbhvn. 2. I. 435–40). Heri bl. a. doms- og vote-
ringsprotokoller 1704–71, med registre fra 1731.

*De 32 mænds arkiv 1753–1840 og Borgerrepræsentationens arkiv 1840–
1930* (tilgængeligt til ca. 1870 med stadsarkivarens tilladelse).

Skolevæsenets arkiver (Hist. Medd. om Kbhvn. 2. III. 451–55). Heri
foruden korrespondancesager bl. a. nogle fortræffelige lister over Køben-
havns katolske indbyggere 1816–56 (med oplysninger om mandens og
konens navn og alder, hendes eventuelle tidligere mand, børnenes navn,

alder, døbsdag og -sted, religion og skole). Endvidere arkivalier vedr. Vor Frue latinske skole og kirkeskolerne m. m. (discipelprotokoller, legatsager, regnskabsbøger m. m.). I 1950'erne har stadsarkivet modtaget betydelige mængder af skolearkiver (også fra privatskoler).

Kirkearkiver. Heri stolestadebøger og gravbøger for Nicolai kirke (fra 1575), Helliggejst kirke (1678 ff.) og Trinitatis kirke (1656 ff.); jfr. de s. 219 nævnte alfabetiske navneregistre.

Hospitaller og stiftelser. Herimellem bl. a. arkivalier fra: *St. Hans Hospital* (mandtaller over lemmer og patienter 1787–95 og senere, sager vedr. embedsmænd og funktionærer 1781–1858); *Christians Plejehus* (undersøgelser vedr. lemmerne, alfabetisk ordnet, 1802–43, fortegnelser m. m. over lemmerne 1768–1812); *Det Harboeske Enkefruekloster* (ansøgninger om konventualindepladser m. m. 1735–1874); *Vartov Hospital* (ansøgninger om pladser A–Ø 1799–1857, afdøde lemmers papirer A–Ø 1799–1857, journaler over ansøgninger 1837–80, med bilag til 1893, mandtaller over lemmerne 1686–87 og 1762 ff., sager vedr. direktionens og de »private« senge, jordebøger over hospitalets gods 1682–1781, fæsteprotokoller 1677–1809); *Opfostringshuset* (mandtaller over børnene 1757 ff., ansøgninger om pladser A–Ø 1816–46); *Nissens Hospital* (godsarkivalier); *Getreuers Stiftelse*; *Abel Cathrines Stiftelse* (Ansøgninger A–Ø).

Københavns civile og borgerlige Stænders Enkekasse 1709–69. Arkivet omfatter 8 bd., deraf litr. B: Interessentprotokol 1727–67, med oplysninger om indskydernes og deres hustruers alder og fødested, ofte tillige døbs-, vielses- og dødsdatoer, og litr. C: protokol over borgerenker og overlevende enkemænd, som nyder pension, 1728–63, med oplysninger om døds- eller begravelsesdage (i begge er der gode alfabetiske registre).

Bistrup gods. Bl. a. fæsteprotokoller 1687–1918, fæstebreve 1719 ff., jordebøger 1661 ff., regnskaber 1726 ff.; jfr. A. Linvald: *Bistrup* (Kbh. 1932).

Sundhedskommissionen 1711–12. Heri bl. a. protokol over indkomne skibe 1710–11 (med passagerernes navne); jfr. Carl v. Kohl: *Pesten i København 1711–12* (Hist. Medd. om Kbhvn. 1. III. 545–614).

Rodemestrenes formands arkiv. Lavs- og korporationslister 1845–61, fortegnelser over jøder 1780–97 og 1832–38 og over katolikker 1800.

Vand- og brandvæsenets arkiver. Heri bl. a. ruller over brandkorpssets officerer og mandskab 1694–1867, med angivelser af næringsvej, alder og fødested, og med navneregistre 1826–67.

Regnskaber. Foruden kærnerregnskaberne 1673–78 (kopi efter originaler i det kgl. Bibl.) og 1707–1840 samt hovedkassens regnskaber 1815–57 indeholder Stadsarkivet en mangfoldighed af regnskaber, dels over særlige

skatter, dels fra institutioner stående under magistratens tilsyn (stiftelser, legater, kirker, skoler m. m.). Her skal kun nævnes regnskaberne for Københavns civile og borgerlige stænders enkekasse 1733–1827, for Nicolai kirkes begravelser 1732–1805 (jfr. s. 219) og stolestader 1721–1805, Helligejst kirkes begravelser 1727–1860 og stolestader 1728–1861, Vor Frelsers kirkes begravelser og stolestader 1715–1861, og for Vor Frue latinske 1580–1859.

Arkivalier vedr. lavene i almindelighed. Herimellem findes bl. a. protokoller over lærlingekontrakter 1800 ff., over svendeprøver 1812–85, over kontrakter mellem mestre og svende 1800–1813 samt protokoller vedr. lavene 1682–93, 1736–52, 1776–1845 (1682–93 indeholder indskrivning af mestre, oldermænd m. v. og enkelte referater af lavssamlinger, 1742–52 ligeledes, medens 1736–47 og 1776 ff. indeholder referat af lavssamlinger – ved hvilke en rådmand var nærværende).

Kommission angående lavene 1730–31 (interessentfortegnelser, fortegnelser over frimestre).

Lavsarkiver.

Af de københavnske lavsarkiver findes en del endnu hos lavene selv eller hos fagforeningerne, adskillige opbevares i det sjællandske landsarkiv (se s. 209), men de fleste er dog havnede i stadsarkivet. Herimellem findes følgende i personalhistorisk henseende vigtige sager, hvoraf enkelte protokoller endnu ikke er umiddelbart tilgængelige.

Bagere: lavsprotokol (fort. o. mestre m. v.) 1527 (?)–1683; lavsprotokoller (forhandlings- og regnskabsprotokoller) 1655–70, 1694–1845; drengenes ind- og udskrivningsprotokoller 1666–1731; svendenes tidepengeprotokoller 1701–23, 1776–1835; protokol over tilrejsende svende og udlærte drenge m. v. 1733–1841; svendenes forsamlingsprotokol 1742–1875.

Barberer: Hauptprotokol Societatis Chirurgorum 1730–1832; Hauptprotocol Collegii Chirurgorum 1750–1861; ind- og udskrivningsprotokoller for svendene 1799–1889; medlemsprotokoller m. v. for barbersvendeforeningens sygekasse 1871–1926.

Blytækkere: lavsprotokol 1682–1862; svendeprotokol 1725–1859; tidepengeprotokoller m. v. 1752–1860.

Brolæggere: lavsprotokoller 1662–1782 (lavet ophævet 1782).

Bryggere: registre over bryggersvende, der har aflagt ed på rådstuen samt deres bryggere 1755–1805.

Brændevinsbrændere: forhandlingsprotokoller 1751–1940; indskrivningsprotokol 1807–96. Stadsarkivet har et med talrige håndskrevne noter og

tilføjelser forsynet eksemplar af P. Hansen: Københavns Brændevinsbrænderlav 1741–1891 (1891).

Buntmagere: dokumenter 1623–1797 (div. år).

Bødkere: svendenes sygekassers kontingentprotokoller m. v. 1783–1956.

Drejere: lavsprotokoller 1652–1900; mesterprotokol 1652–1838; svendenes indskrivningsprotokol 1742–1851; ind- og udskrivningsbøger for drenge 1652–74, 1695–1726, 1740–1846; kvartalsbøger 1744–1873; svendenes ladebøger 1742–1846.

Dugmagere: Meisterprotocoll 1741–1845; Gesellenbuch 1782–96; stambog over svende 1817–43; svendenavneprotokol 1854–98; Jungens protocoll 1741–1846 med hertil hørende lærekontrakter og dåbsattester; navnelister over lavsmedlemmer 1779–1862.

Felberedere: lavsprotokol 1750–1861; svendenes tidepengebog 1731–1833.

Færgelavet: kladdebog 1790–92 med referater af lavssamlinger m. v.

Gas- og vandarbejdere: forhandlingsprotokol 1875–86.

Glarmestre: svendeprotokoller 1697–1737, 1761–92, 1799.

Glashandlere: forsamlingsprotokol 1819–55.

Guldsmede: lavssamlingsprotokoller 1606–10, 1617, 1632, 1651–57; fort. over mestre og svende 1821; tegnebog (lavssamlingsprotokol) 1623–37; lavsprotokol 1750–1863; ind- og udskrivningsprotokol for drenge 1830–61; kontingentprotokol 1835–77; svendenes tidepengeprotokol 1745–1862.

Gørtlere: svendenes amtsprotokol 1741–63; protokol over svendenes indtægter og udgifter 1748–56; kontingentprotokol for svendenes sygekasse 1846–93.

Handskemagere: lavsprotokol 1622–35; regnskabsbog for svendene 1833–64.

Hattemagere: lavsprotokol samt ind- og udskrivningsprotokol for drenge 1726–54, 1802–85; indtægter og udgifter ved svendeladen 1726–1816.

Hjul- og karetmagere: ind- og udskrivningsprotokoller for drenge 1685–1926; af- og tilmeldelsesbog for svende 1845–63.

Hørkræmmere: Protokol over indskrevne medlemmer 1735–1861; lavsprotokoller 1722–1861; svendenes indskrivningsbog 1724–1861; drengenes indskrivningsbog 1726–1861; protokol for svendenes interesser 1770–1862; generaltabel over interesser 1722–71.

Kandestøbere: Lavsprotokol 1654–1863 (div. år); indskrivninger af mestre 1744–1844; ind- og udskrivningsprotokol for svende og drenge 1682–1806; svendeprotokoller 1663–1876.

Linnedvævere: Lavsprotokoller 1750–1862; antegnelsesprotokoller (protokoller for svende, der søger arbejde, samt afgang- og tilgang af svende hos de enkelte mestre) 1821–75.

Lysetøbere: Forhandlingsprotokol 1818–70; fortegnelse over interessenter 1835–59.

Malere: Ligkasseprotokol 1747–1866; lavs- og forhandlingsprotokoller 1699–1906; indskrivningsbøger for mestre 1734–1863; medlemsprotokoller 1887–1918; register over mestre og deres svende ca. 1845–53; protokol for arbejdssøgende svende 1800–45; ind- og udskrivningsbøger for drenge 1785–1885; kvartalsbøger (protokoller over mestrenes kontingent) 1751–1863; protokoller med signerede tegninger til svendeprøver 1801–17.

Musikernes begravelsesselskab: Medlemsbøger 1870–1912.

Møllere: Lavsprotokoller 1750–1876; interessentfortegnelse 1862–69.

Nålemagere: Amtsprotocoll 1737–1928.

Nagelsmede: Svendenes lavsprotokoller 1781–1887; fortegnelse over svende 1815–60; svendenes regnskabsbog 1749–87, 1842–89; indskrivningsbog for bortrejsende svende 1837–55; ind- og udskrivningsprotokol for drenge 1755–1860.

Parykmagere: Lavsprotokoller 1750–1914; fortegnelse over mestre (tidepengebøger) 1733–1859; svendenes lavsprotokoller og tidepengebøger 1745–1893.

Possementmagere: Diverse dokumenter 1630–75.

Rebslagere: Lavsprotokoller 1735–50, 1773–1939; svendenes lavs- og forhandlingsprotokoller 1771–1937; protokol over til- og afrejste svende 1800–55; svendefortegnelse 1877–1914.

Sejl-, flag- og kompasmagere: Lavsprotokoller 1688–1862; fortegnelse over mestre, svende og drenge 1752–59; svendeprotokoller 1759–1894.

Silke-, ulden- og lærredskræmmere: Fortegnelse over indskrevne købmænd 1652–1818; lavs- og forhandlingsprotokoller 1651–1861; drengbøger 1666–1861; svendeprotokol 1689–1858.

Skorstensfejere: Diverse protokoller vedrørende svendene 1777–1949.

Skræddere: Lavsprotokoller 1750–1939; protokoller over mestre og svende 1796–1807; svendeprotokol 1749–1816; protokoller over indskrivninger af mestre 1685–1862 og ind- og udskrivninger af drenge 1728–1862; lærlingekontrakter 1712–1826; ligkassens regnskabsbøger m. v. 1737–1895.

Slagtere: Lavsbog 1571–1682.

- Smede: Lavsprotokoller 1680–1733, 1749–1874; mandtaller over mestre 1833–62; ligkasseprotokol 1740–75; svendenes indtægtsbog 1745–1800 og protokol for tilrejsende og udiærte svende 1826–62; forhandlingsprotokoller for grovsmedsvendene 1845–88.
- Snedkere: Lavsprotokoller 1671–81, 1713–1897; ind- og udskrivningsprotokoller for drenge 1718–40, 1795–1884; ligkasseprotokoller 1733–1838; svendeprotokoller 1681–1776; svendenes regnskabsbøger 1704–1801.
- Stolemagere: Svendenes lavsprotokol 1745–1852.
- Strømpevævere: Lavsprotokol 1751–1871; kvartalsbog for svendene 1757–84; ind- og udskrivningsbog for drenge 1824–47.
- Te-, porcelæns- og pottehandlere: Forsamlingsprotokol 1818–62; regnskabsprotokol 1824–62.
- Tobaksspindere: Svendenes ladebøger 1779–1885; medlemsprotokol for svendenes syge- og begravelseskasse 1805–1919.
- Tøjmagere: Lavsprotokoller 1741–1891; ind- og udskrivningsprotokoller for drenge 1741–94, 1827–61; svendenes avsprotokol 1819–62; afskedsbøger for svende 1842–61; kvitteringsbog for svendenes tidepenge 1848–64.
- Tømrere: Fortegnelse over mestre, der foretager vurderingsforretninger 1821–29, 1843, 1844; svendeprotokol 1682–1717.
- Urtekræmmere: Kopibog 1848–90.
- Vinhandlere: Lavsprotokoller 1701–1862; ind- og udskrivningsprotokoller for drenge 1696–1861; svendeprotokoller 1703–1862.

Fortegnelsen er ingenlunde udtømmende og overflødig gør ikke et eftersyn af stadsarkivets håndskrevne registratur over lavsarkiverne. Deri findes også registreret arkiver, der befinder sig udenfor stadsarkivet. De enkelte lavs bogføring var ret uensartet; undertiden er der registre, men oftere mangler de. En række registre er udarbejdet af stadsarkivet, og arbejdet hermed fortsætter. Særlig stor interesse i slægtshistorisk henseende har tilførslerne om ind- og udskrivning af læredrenge, idet de i reglen indeholder oplysninger om disses fødested og herkomst; de er ikke altid indført i særlige protokoller, men må ofte søges i de almindelige lavsprotokoller. Iøvrigt må det erindres, at de københavnske lav ikke sjældent havde udenbys medlemmer, fra provinsbyer hvor det pågældende fag ikke havde tilstrækkelig mange medlemmer til dannelse af et selvstændigt lav.

Til Stadsarkivet slutter sig *Københavns Begravelsesvæsens Arkiv* (Dronningens Tværgade). De her opbevarede begravelsesprotokoller når tilbage til 1805; indtil 1860 indeholder de i hovedsagen kun de på Assistents Kirkegård stedfundne begravelser; for årene 1861–86 omfatter de tillige personer,

der er begravede på andre københavnske kirkegårde eller er døde i København og begravet andetsteds, uden at man dog har sikkerhed for, at sådanne dødsfald altid er anmeldt til Københavns Begravelsesvæsen. Fra 1887 omfatter protokollerne alle personer, der enten er døde i København, uanset deres hjemsted, eller er ført hertil for at nedsættes i en københavnsk kirkegård, således at også begravelser på katolske, militære eller mosaiske kirkegårde samt ligbrændinger vil kunne findes. Til protokollerne er for hvert år udarbejdet et alfabetisk personregister, der dog ikke medtager børn under 12 år. For årene 1805–1900 ff. er forarbejderne (kartoteksedlerne) nu afgivet til Stadsarkivet (jfr. s. 219).

FREDERIKSBERG STADSARKIV

Oprettet 1953 som administrationsarkiv for Frederiksberg kommunalbestyrelse. Særlig personhistorisk interesse har de kommunale folketællinger, der haves komplet 1874–1949 (dog mangler 1944), samt skattelisterne, der er bevaret siden 1860'erne (før den tid kun enkelte spredte årgange). Under udarbejdelse er et personregister over alle frederiksbergske borgere 1868–1923.

Lokalhistoriske arkiver.

Hans Brandt: Byhistoriske Arkiver (Fortid og Nutid XVIII, 145–150).

Den voksende interesse for hjemstavnsens historiske minder har i de senere år givet sig udslag ved oprettelsen af en række lokalhistoriske arkiver, hvis virkeområde som regel er en by med eller uden dens nærmeste omegn. Disse arkiver, der skyldes privat initiativ og er baseret på frivillig arbejdskraft, med beskeden offentlig støtte, supplerer på udmærket måde landsarkiverne, idet deres hovedopgave er at indsamle og opbevare sådanne arkivalier, som landsarkiverne ikke eller kun i meget ringe omfang kan tage sig af, altså især forenings- og andre privatarkiver, derimod ikke arkivalier af offentlig (statslig eller kommunal) karakter. Desuden indsamler de billedmateriale, især fotografier af lokal-, kultur- eller personhistorisk interesse, udarbejder registre til de lokale aviser og danner samlinger af lokal- og personhistoriske optegnelser. Som regel har de lokalhistoriske arkiver lokalemæssig tilknytning til og et nært samarbejde med det kommunale bibliotek. I mange tilfælde vil en slægtsforsker, der søger oplysning om personer, der har levet i en by, hvor der er et lokalhistorisk arkiv, kunne få værdifuld hjælp fra dette.

Det ældste af disse lokalhistoriske arkiver er det i 1937 på initiativ af cand. pharm. Hans Brandt stiftede Fåborg byhistoriske arkiv, snart efter kom Odder egnshistoriske arkiv, og allerede i 1949 stiftedes »Sammenslut-

ningen af lokalhistoriske Arkiver«. Nu er der byhistoriske arkiver i over en snes købstæder (Åbenrå, Ebeltoft, Esbjerg, Fåborg, Frederikshavn, Haderslev, Helsingør, Herning, Hillerød, Holstebro, Horsens, Kalundborg, Kerteminde, Køge, Middelfart, Randers, Roskilde, Rudkøbing, Sæby, Varde, Viborg. Hertil kommer Midtsjællands lokalhistoriske arkiv i Ringsted, Odder egnhistoriske arkiv, Falsters egnhistoriske arkiv (i Nykøbing F.), Egnshistorisk arkiv i Marstal, Assens Sømandsforenings lokalhistoriske samling, Grindsted sognearkiv og Herlev lokalhistoriske arkiv samt de lokalhistoriske samlinger i de kommunale biblioteker i Århus, Silkeborg, Vejle, Søllerød og Nr. Sundby.

I den her foreliggende oversigt over arkivernes indhold er kun undtagelsesvis omtalt Rigsarkivets fonds fra tiden efter 1848 og ligeledes kun undtagelsesvis de arkivalier, der endnu ikke er afleveret til de offentlige arkiver. Men selvfølgelig kan slægtsforskeren komme ud for at få brug for oplysninger herfra. Således turde der være grund til at gøre opmærksom på de ved *Statens Udvandringskontor* (Gl. Kongevej 60, København) opbevarede udvandringsjournaler 1868 ff.

Endnu skal omtales to arkiver af speciel karakter, der indeholder materiale af betydning for slægtsforskningen. Det drejer sig om:

1. *Udvandrer-Arkivet* (Konvolvej 2, Ålborg). Det indeholder trykt og utrykt materiale til belysning af danske udvandreres historie. Udlån sker gennem de offentlige biblioteker.
1. *Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv*. Oprettet 1909, har siden 1944 eget hus (Hjalmar Brantings Plads 8, København) og er offentlig tilgængeligt (åbningstider mandag kl. 14-19, tirsdag, onsdag og torsdag kl. 14-16, fredag kl. 14-18). Foruden et stort bibliotek indeholder det en stærkt voksende samling arkivalier til belysning af arbejderbevægelsens faglige og politiske historie, deriblandt mange fagforeningsarkiver fra hele landet med forhandlings- og medlemsprotokoller.

NAVNET

Slægtsnavnet, hvorved forstås *et efternavn* (det sidste selvstændige led i et menneskes samlede personbetegnelse), som overføres til efterkommere af navnets bærer, er opstået med samfundene; først havde menneskene kun et enkelt navn for at lyde på tilråb, senere, da samfundene blev større, trængte man til et *kendingsnavn* foruden det egentlige kaldenavn for at kunne skelne personer i omtale. Allerede grækerne dannede kendingsnavne af faderens navn, og både etruskere og romere fik efterhånden en udviklet navneskik; en romersk borger havde gerne et prænomen (fornavn), et nomen (slægtsnavn), et cognomen (familienavn) for den enkelte slægtsgren og et agnomen (personligt tilnavn)¹; et sådant kendt navn er Publius Cornelius Scipio Africanus. Havde vore nordiske forfædre haft fantasi nok til for hvert nyfødt barn at vælge et nyt ukendt fornavn, ville det formodentlig have været længe, inden kendingsnavneskikken var kommet til udvikling; men navnene, der benyttedes, var ikke mange, og efter kristendommens indførelse indskrænkedes de i tal; nogle få helgen- og apostelnavne tog efterhånden luven fra alle andre navne. I Danmarks oldtid² og langt ned i tiden dannedes kendingsnavnet *enten* ved at bruge faderens – sjældnere moderens – fornavn som tilnavn, ofte idet dette sættes i ejeform, altså med tilføjet endelse f. eks. et s eller søn, *eller* ved at benævne vedkommende efter en *ejendommelighed* hos ham; i oldtiden sættes kendingsnavnet hyppigt foran kaldenavnet; men igennem hele middelalderen og indtil vor tid er det så godt som undtagelsesfrit, at *kendingsnavnet er blevet sat efter døbenavnet*³. Vore første *faste slægtsnavne* findes i det 13. og 14. århundrede hos *adelen*, hvis slægter allerede gennem det fælles våbenmærke var knyttede sammen, idet tilnavnene bliver endelig arvelige. De første sikre eksempler på, at tilnavnet således arves fra fader til sønner, haves fra o. 1290 med navnene Brok, Glob, Grubbe og Lunge. Da Frederik I. i 1526 udstedte påbud om⁴,

1. I kejsertiden udartede navneskikken; faders, farfaders osv. og adoptivfaders navne føjes til, senere også moderens og fjernere slægtnings, en halv snes navne hørte til dagens orden; Quintus Pompejus Senecio, der var konsul år 169 e. Chr., havde hele 37 (Friedländer: Sittengeschichte I, s. 245).

2. Fredrik Nielsen, Axel Olrik og Johannes C. H. R. Steenstrup: Dansk Navneskik, 1899. Johs. Steenstrup: Mænds og Kvinders Navne i Danmark gennem Tiderne, 1918. Oluf Nielsen: Olddanske Personnavne, 1883. Danmarks gamle Personnavne I Fornavne. II Tilnavne. Udg. af Gunnar Knudsen og Marius Kristensen. Under medvirking af Rikard Hornby. 1936 ff. (under udgivelse). Alfred Thomsen: Vore Slægtsnavne, 1945. Rikard Hornby: Danske navne, 1951. Betænkning om en ny lovgivning om personnavne. Afgivet af det af justitsministeriet den 20. marts 1952 nedsatte udvalg. (1960).

3. Blandt Vendsyssels bønder sættes dog tilnavnet ofte foran (Bakke-Ole, Byrri-Søren).

4. A. Thiset: Bidrag til Navneskikkens Historie, i tillægshæfte til Hist. Tidsskr. 8. rk., 4. bd. 1913, s. 220–34.

at adelen skulle antage faste slægtsnavne, var der kun $\frac{2}{5}$ af de da eksisterende slægter, som ikke allerede havde det, selvom de enkelte slægtsmedlemmer ingenlunde altid kaldte sig med det; men nu tog i alt fald de allerfleste adelige slægter, der endnu manglede et slægtsnavn, sig et sådant, og dette blev i mange tilfælde dannet over våbenmærket. En halv snes slægter gjorde dog -sen navnet arveligt, medens kun 4 eller 5 kaldte sig efter stednavn; 25 slægter, som imidlertid uddøde i løbet af 16. og 17. århundrede, synes at have ladet forordningen uænsset, og endnu den bekendte kansler Christen Thomesen († 1657), hvis frænder havde antaget navnet Sehested, kaldte sig til sin dødsdag kun Christen Thomesen.

Gejstligheden (den lærde stand) og *borgerstanden* fulgte snart i adelens fodspor; disse stænders medlemmer tog ofte deres *fødesteds* eller *navnet på et andet sted, hvortil vedkommende var knyttet*, som kendings- og slægtsnavn, den første hyppigst ved latinisering – eller sjældnere græcisering – af stednavnet⁵, medens borgerstanden som oftest beholdt den danske form, undertiden med et udenlandsk (tysk) sving over sig⁶. Næsten ligeså hyppigt fik – eller tog – en mand sin eller sin faders beskæftigelse som kendingsnavn, og dette gled da ofte over til at blive slægtsnavn⁷, ikke sjældent i en tysk eller undertiden latinsk form (Schmidt, Faber, Fabricius).

I tiden efter 1660 gik de skiftende patronymer af brug eller blev i hvert fald væsentlig sjældnere blandt det højere borgerskab; byernes patriciat antog oftest et egentligt slægtsnavn, medens de lavere befolkningslag, der så stærkt rekrutteredes fra landet, bibeholdt det ægte (skiftende) patronymikon, der efterhånden, tidligere i Sønderjylland end i kongeriget, gik over til at blive det arvelige slægtsnavn. Som hovedregel gælder det, at så snart en mand kom til at indtage en noget mere fremtrædende stilling, ombyttede han hurtigst muligt patronymet med et egentligt slægtsnavn. Da der ikke fandtes lovregler for antagelse af slægtsnavne, florerede navnslån og navnerov. Optagelse af en stedfaders, en fremtrædende, velhavende eller elsket pårørende, særlig f. eks. en morfaders eller en fadders navn var ret almindeligt⁸; at en tjenende tog sin herres navn, hørte også til de hyppige og tålte former af navnslån. Vanskeligt bliver det naturligvis at urede slægtskabsforholdet, når nogle af en mands børn tog ét efternavn, andre et andet, hvilket langt fra var nogen sjælden foreteelse⁹.

5. Pontoppidan (Broby), Lucoppidan (Lundby), Paludan (Kær).

6. F. eks. Schiern (Skern), Raffenberg (Ravnebjerg), Schandorph (Skanderup), Dachnetz (Dagnæs).

7. Undertiden kan det være umuligt at afgøre, om et sådant kendingsnavn blot angiver vedkommendes erhverv, eller der er tale om et virkeligt slægtsnavn.

8. C. Klitgaard oplyser i fortalen til *Kiærulfske Studier* (1914–18), at Kiærulferne ligeså ofte har taget slægtsnavnet efter moderen som efter faderen, og en afdød ægtefælles navn bliver ligeledes ofte taget. Familierne Kiærulf danner ikke i denne henseende nogen afvigelse fra det almindelige.

9. Af løjtnant Morten Grønwalds mindst 13 børn med Else Elisabeth Orning kaldtes 3 sønner Grønwald, medens såvidt vides alle de øvrige kaldte sig Orning (se Fr. Grønwald: *Slægtskrøniker 1500–1800* [1924], s. 132 ff.); af børnene af Morten Hansen Kirkegaards ægteskab med Marie Weidemann,

I *bondestanden* har fadernavnet holdt sig som skiftende familienavn omtrent til vor tid. Peder Jørgensens søn hed f. eks. Jørgen Pedersen og hans datter Ane Pedersdatter; ved siden heraf skabtes i stadig stærkere grad et kendingsnavn af legemlige eller sjælelige ejendommeligheder ved en person, hans udseende (*øgenavne*), beskæftigelse og tjenesteforhold. En anden meget stor gruppe af almuens navne er taget fra landskabsnavne og stednavne, der oftest gik i arv til flere slægtled, hvis ikke særlige forhold i en persons liv påførte ham et andet. Størstedelen af Danmarks landbefolkning har lige ned til den dag i dag været kendt af sognebeboerne under deres ofte arvede tilnavn, medens patronymet ansås som vedkommendes egentlige »officielle« navn, der vel kom frem f. eks. ved dåb, bryllup, begravelse, i skøde-, pante- og retsprotokoller og lign., men også kun da, og derfor knap nok var kendt af personens nærmeste¹⁰.

Denne stadige skiften af efternavne og oven i købet af efternavne, der var hinanden meget lig, måtte i et fuldt udviklet samfund af ikke helt ringe størrelse selvfølgelig volde vanskeligheder, f. eks. i arvesager; derfor udkom 1. november 1771 en forordning, der dog kun gjaldt for Slesvig, og som befalede, at der ved børns dåb skulle *vælges faste, uforanderlige slægtsnavne*. Det har formodentlig været hensigten, at den skulle efterfølges af en lignende forordning for kongeriget, men da Struensee faldt, gik sagen i glemmebogen, og først i forordningen for kongeriget om dåb af 30. maj 1828 hedder det, at hvert barn i dåben ikke alene skal benævnes ved sit fornavn, men også *ved det familie- eller stamnavn, som det i fremtiden bør bære*. Meningen med denne slet skrevne – og slet fortolkede – bestemmelse var selvfølgelig ved at ophøje kendingsnavnet til officielt slægtsnavn at skabe lignende faste slægtsnavne indenfor bondestanden, som dem borgerstanden allerede havde skaffet sig. Bondestandens seje fastholden ved deres nedarvede skikke bragte imidlertid et ganske andet resultat. Den eneste virkelige forandring, forordningen medførte, var nemlig, at -datter navnet forsvandt for kvindens vedkommende og blev erstattet med -sen navnet (altså en særlig meningsløs følge); iøvrigt døbttes nu som før børnene på landet med et efternavn, der dannedes af faderens navn og endelsen -sen. Forordningen har endog til den grad virket imod-sin hensigt, at der findes mange tilfælde, hvor det karakteristiske fædrene tilnavn er blevet strøget for at døde børnene med -sen navnet (»døbt Peder Jensen, søn af Jens Graa«).

† 1744, hed 5 børn Kirkegaard, 3 Weidemann (se Pers. Tidsskr. 7. rk., 2. bd., s. 102); og af rådmænd i Århus Niels Lauridsens børn kaldte de fleste sig Fogh efter deres Faders mødrene familie (men altså ikke efter deres egen mødrene familie; af Niels Lauridsens hustruer tilhørte den første slægten Wegerslev, den anden slægten Blichfeldt), medens i alt fald én søn kaldte sig Wirring, måske fordi han var opdraget i Virring, hvor hans slægtning H. L. Carlbye (Trige) var sognepræst.

10. Det er af vigtighed også at være opmærksom på, at den, der giftede sig en gård til eller arvede den, ofte fik tilnavn efter den hidtil på gården hjemmehørende slægt, således især på Lolland og Falster, hvor tilnavnet almindeligvis fulgte med gården (jfr. P. Petersen; Lolland-Falsters Navnebog, 1902).

Den 6. august 1856 traf kultusministeriet den bestemmelse, at det efternavn, der var valgt efter forordningen af 1828, fremtidig skulle være fast slægtsnavn. Resultatet heraf kunne ikke blive andet, end at vi velsignedes med disse utalte masser af -sen navne som »faste slægtsnavne«.

Oppositionen mod dette, at man altså nu var forpligtet til at lade sine børn døbe »som søn af deres farfader i stedet for deres fader«, var så kraftig, at det varede til henimod slutningen af det nittende århundrede, før de skiftende -sen navne ophørte; ikke sjældent døbte man i denne periode børnene med to -sen navne (Søren Pedersen Madsen, Hans Jensen Hansen) for at give kultusministeriet, hvad dets var, og dog beholde, hvad der tilkom en selv eller ens barn. At tilnavne med en sådan officiel navnegivning stadig florerede ud på landet, er let forståeligt.

De stadigt voksende -sen slægtsnavne bevirkede, at der i hele sidste halvdel af det nittende århundrede ikke kom ro om navnesagen, og efter mange forgæves tilløb, lykkedes det at gennemføre navneloven af 22. april 1904 for derved at søge at skaffe en bedre navneskik i vort land. Denne lov gav adgang til gennem et økonomisk let overkommeligt øvrighedsbevis (4 kr.) at antage nyt slægtsnavn, der stemmer med dansk sprogton, ikke er upassende og ikke båret af en person, der har gjort sig særlig fortjent af fædrelandet, samt til at anmelde sit eget slægtsnavn eller ejendomsnavn som forbeholdt, således at ingen anden kan antage det ved øvrighedsbevis. Denne navnelov der medførte, at en ikke ubetydelig række -sen navne blev erstattet af nydannede slægtsnavne, blev afløst af lov af 17. maj 1961 om personnavne, som har ajourført bestemmelserne, og som blandt andet har åbnet adgang også for ægtefødte børn til at antage moderens navn¹¹.

Talrige familier med patronymy er imidlertid også før navneloven af 1904 søgt at komme ud over vanskelighederne ved at lade deres børn døbe med f. eks. moderens egentlige slægtsnavn som mellemnavn, hvorved de talrige dobbeltnavne – med eller uden bindestreg – er opstået, og i nyere tid synes hertil at komme tendenser til at lade såvel sønner som døtre få faderens eller et andet, gerne kort, mandsnavn som mellemnavn, hvorved også en art dobbeltnavne opstår. Troels-Lund er et eksempel blandt flere.

De adelige dobbeltnavne som Krabbe-Cariusius, Bille-Brahe-Selby, Holsten-Lehn o. m. a. er derimod som regel opstået derved, at et af den ene familie oprettet majorat er gået over til en spindelinde, som så af pietet, eller fordi det har været fastsat i det pågældende majorats erektionsbrev, har knyttet dette navn til sit eget. Som regel vil det første navn i sammensætningen være familiens eget, det andet den slægts navn, fra hvem majoratet

11. Se Polemik om Navnesager af Hauch-Fausbøll, H. Hjorth-Nielsen og Thiset i Pers. Tidsskr. 1916, 7. rk., 1. bd., s. 103–107 og 302–09. – Over de i tiden 1905–21 beskyttede slægtsnavne findes en af justitsministeriet udgivet (1921) bekendtgørelse, som suppleres med en årlig tilvækstliste.

stammer. En undtagelse danner f. eks. Krag-Juel-Vind-Frijs, hvis oprindelige slægtsnavn er Vind.

Studiet af *fornavnet* – der altså er det egentlige og oprindelige navn – er ingenlunde uden slægtshistorisk værdi.

Det er blevet hævdet, at man herhjemme på lignende måde som i alt fald hos den holstenske adel¹², kan tale om en egentlig *fornavneskik*, hvorved fornavnet får værdi til bestemmelsen af hypotetisk slægtskab¹³. Selv om der ikke kan opstilles regler, som er fulgte uden stadige afvigelser, vil man som oftest finde bedsteforældrene opkaldt i børnene, således at dersom farfaderen er opkaldt i den ældste søn, opkaldes gerne mormoderen i den ældste datter, men forskellige hensyn har altid forårsaget, at afvigelser stadig vil kunne konstateres; således fik barnet ofte navn efter en fremtrædende personlighed, der var bedt til fadder, eller efter en foresat, som når degnen opkalder sin søn efter sognepræsten. En af de hyppigst forekommende opkaldsskikke er det, at en søn, født efter faderens død, får dennes navn, og en datter, hvis moder dør i barselseng, får på samme måde hendes navn. Meget ofte opkaldes også en afdød ægtefælle i det første barn af samme køn, som den efterlevende ægtefælle får i et nyt ægteskab. Disse navneskikke er især indenfor bondestanden i mange egne fastholdt med stor konservatisme. Det er givet, at sådanne regler har metodisk værdi for slægtsforskningen, og at det er betydningsfuldt at prøve rækkevidden af dem¹⁴.

Indenfor de højere samfundslag og overhovedet indenfor bybefolkningen kan man nu ikke spore regler for opkaldelsen; men mange slægter viser en så sejt fastholden ved bestemte fornavne, at man – selvom slægtsnavnet er almindeligt – af fornavnene kan slutte sig til samhörigheden.

Der har herhjemme hersket stærk konservatisme med hensyn til fornavnene. Vi har endnu levende mange af de gamle navne, som vi genfinder i runeindskriftene og de ældste sagn (Harald, Gorm, Rolf, Helge, Frode, Signe, Aase, Estrid o. fl.), og flere, der var gået i glemme, er i forrige århundrede optaget igen under påvirkning af Grundtvig og Ingemann. Den voksende forbindelse med de sydlige nabolande, men særlig kirkens indflydelse bragte en række fremmede navne, fortrinsvis som tidligere nævnt, helgennavne i høj kurs; men i de senere århundreder har forandringen i

12. Louis Bobé: Slægten Ahlefeldts Historie I, indl., s. XXIX f., jfr. Hist. Tidsskr. 8. rk., 6. bd., s. 249 f.

13. W. Marstrand i Pers. Tidsskr. 7. rk., 2. bd., s. 97–108, se herimod C. Klitgaard i Fortid og Nutid I, s. 125 f., og i Pers. Tidsskr. 8. rk., 5. bd., s. 18, noten.

14. V. A. Secher har i sin afhandling: Opkaldesskikke i østjydske Bondeslægter fra 17. og 18. Aarhundrede, Bidrag til genealogisk Metodelære (Medd. fra det danske Rigsarkiv I, s. 471–520) prøvet disse regler og fået dem i hovedsagen bekræftet i den opstillede stamtavle over en slægt Jørgensen fra Følle.

navnegivningen været ringe, det er de samme navne, der stadig går igen, bortset fra at der særlig i det sidste århundrede har gjort sig visse modestrømninger hidrørende fra litterær påvirkning gældende. Manglen på opfindsomhed giver sig udtryk både i, at mange slægtsnavne benyttes som fornavne, og i den skik, der sætter ind i det syttende århundrede, at danne kvindenavne af mandsnavne ved at føje en hunkønsendelse til disse (f. eks. Nielsine, Karoline, Jacobine, Frederikke, Emilie, Henriette osv.).

Til Christian IV's begravelse og Frederik III's kroning var indbudt henvendt et halvt tusinde adelsmænd med fruer og frøkener. Af de første hed 19 Jørgen, 18 Henrik, 16 Erik, 14 Niels, 13 Mogens og Otto, 11 Christoffer og Hans, 10 Knud og Claus, 9 Jens og Jacob, 8 Axel, Laurids, Christen og Eiler, 7 Peder og Iver, 6 Corfitz, Christian og Jochum, 5 Anders, Ove, Frands og Frederik, 4 Steen, Palle, Johan og Enevold, 3 Oluf, Gunder, Ebbe, Just, Valdemar, Sivert, Hartvig og Henning, 2 Tage, Gregers, Thomas, Manderup, Caspar, Ditlev, Folmer, Mourids, Kjeld, Predbjørn, Morten, Vincens, Falk, Emmeke, Lave, Gabriel, Holger, Bjørn, Albert, Jesper og Tønne, 1 Hannibal, Herluf, Tyge, Vogn, Marquard, Laxmand, Verner, Viffert, Wulf, Bendix, Flemming, Arend, Rønnov, Venzel, Markov, Herman, Rudbæk, Staller, Mathias, Ulrik, Fasti, Terkel, Godske, Esge, Ernst, Pros, Melchior, Torben, Borkvard, Stig, Ulf og Malte.

Af adelsdamerne hed 48 Anne, 29 Margrethe, 28 Elisabeth (Lisbet, Elsebet), 20 Karen, 18 Sophie, 15 Birgitte, 14 Dorothea (Dorthe, Dorete), 10 Ingeborg, 9 Christine, 8 Mette, 7 Ellen, Maren, Helvig og Else, 6 Sidsel og Kirsten, 5 Beate og Ide, 4 Regitze, Hilleborg og Vibeke, 3 Christiane, Helle, Rigborg, Magdalene, Barbara, Lene, og Edel, 2 Berete, Hødvig, Talie og Øllegaard, 1 Eleonora, Jytte, Johanne, Inger, Bodil, Agathe, Olive, Augusta, Cathrine, Berte, Helrad, Herborg, Susanne og Abel. Marie hed ikke en eneste dansk adelsdame, kun et par tysk fødte fruer. Dette, der forekommer mærkeligt, hænger sammen med, at jomfru Marias navn lige til reformationen blev betragtet som alt for helligt til at bruges, hvilket som det ses, ikke gælder Maren, der fejlagtig opfattedes som afledt af Marie¹⁵.

Fornavnenes slægtshistoriske værdi som bidrag til at særpræge en personlighed kan ikke overvurderes. Slægtsforskeren bør derfor med al energi modarbejde den tendens, som har gjort sig gældende i det sidste århundrede til ligesom at eliminere fornavnet i skrift og tale. Det går endog så vidt, at hustruer navnlig i tidligere tid i mange tilfælde kalder deres egen ægtemand i om- og tiltale ved efternavn, og at man af magelighedshensyn indskrænker sin underskrift til et vanskeligt læseligt efternavn uden antydning af forbogstaverne endside da fornavn.

15. Jfr. J. Steenstrup: Mænds og Kvinders Navne, s. 84.

Til ind i det syttende århundrede var enkelte fornavne reglen; først efter 1650'erne bliver den syd fra kommende skik at tildele et barn flere fornavne¹⁶ almindelig; de højere stænder er i så henseende forud for de lavere, omend det må erkendes, at disse sidste (særlig bybefolkningen) er fulgt godt med, idet de nu ofte ved mange og mærkværdige fornavne til deres børn søger at gøre sig gældende på måde, der i alt fald ikke koster den pågældende noget – men kan være ubehagelig nok for barnet, der hele livet skal trækkes med de mange, lange og mærkelige navne.

Af den ovenfor skildrede udvikling af navnegivningen fremgår det, at dens usikkerhed er så stor, at et enslydende efternavn ikke isoleret set kan tjene som *bevis* for slægtssammenhørighed. *Hertil kommer, at skrivemåden af slægtsnavnene var såre vakkende i de ældre tider* (se foran side 82), navnelighed må underbygges med andet, når man skal kunne være sikker på, at det er samme slægt; her kan lignende fornavne, samme våben og f. eks. den kendsgerning, at familier, der bærer samme navn, er kommet fra samme egn, være en stærk støtte for antagelsen om slig sammenhørighed.

Nu til dags kan et slægtsnavn erhverves ved 1) fødsel (jfr. det følgende), 2) ved faderens legitimation af udenfor ægteskab født barn eller ved et sådant barns egen bestemmelse (jfr. nedenfor), 3) ved adoption, 4) ved giftermål¹⁷, og 5) ved øvrighedsbevis ifølge loven af 17. maj 1961.

Medens erhvervelsen af slægtsnavnet ved fødselen tidligere var således fordelt, at de i ægteskabet fødte børn havde ret til faderens, de udenfor ægteskab fødte til moderens familienavn, så er bestemmelserne nu ved loven om børn uden for ægteskab af 7. maj 1937 ændret derhen, at det illegitime barn har ret til at få tillagt moderens *eller* – hvis faderskabet er fastslået – faderens familienavn. Beslutning herom tages af forældremyndighedens indehaver, altså normalt af moderen, og faderen har ikke ret til at modsætte sig det. Forudsætningen er imidlertid som nævnt, at faderskabet er fastslået, en blot bidragspligtig mands familienavn kan ikke – selv om hans samtykke skulle foreligge – tillægges barnet. Barnet kan selv mellem sit 18. og 22. år ændre det tillagte navn til den anden af forældrenes ved anmeldelse herom til ministerialbogen; hvis sådan anmeldelse sker mellem barnets 18. og 21. år, skal der dog foreligge samtykke fra den af forældrene, som før dets fyldte 18. år havde forældremyndigheden. Ved navneloven af 1961 er der som nævnt adgang til at tillægge også det i ægteskabet fødte barn moderens slægtsnavn.

16. Der findes historisk sikre angivelser om flere fornavne fra meget tidlig tid, f. eks. 1027 Grev Otto Vilhelm af Burgund, ca. 1340 Kong Carl Robert af Ungarn, men i de nordiske lande kan sådanne undtagelser næppe påvises.

17. En kvinde er ved giftermål ifølge en nu nogle århundreder gammel skik berettiget til at bære sin ægtefælles navn, men hun er ikke forpligtet dertil, jfr. justitsministeriel skrivelse af 18. marts 1913 og navnelov 1961, § 4.

Retsbeskyttelsen for slægtsnavnene har dog været meget ringe her i landet¹⁸. Efter de nugældende bestemmelser i navneloven af 1961 beskyttes navne, som var beskyttet allerede i henhold til loven af 1904 eller som er meddelt efter en af disse love, fremdeles slægtsnavne, der af en bærer af navnet forbeholdes ved skriftlig anmeldelse til justitsministeriet og endelig er også kunstnernavne og pseudonymer forbeholdt, dersom der sker anmeldelse herom.

Det kan være vanskeligt at opklare spørgsmålet om oprindelsen af et slægtsnavn, og slægtsforskeren må derfor ofte ty til sprogforskernes vejledning. Mærkelige er i sandhed ofte de forandringer, som et navn i tidens løb kan undergå. I Sønderjylland lever f. eks. en slægt Illies, der oprindeligt har heddet Steeneck. Hvorledes er denne navneforvandling foregået? Simpelt hen ved, at en studerende af slægtens medlemmer på et tidspunkt, da latinisering af navnene var på moden, kaldte sig Ilex (den latinske betegnelse for Stenegen), og dette er efterhånden gået over til det mere mundrette Illies.

Endnu må omtales den lille navnebestanddel *von*¹⁹, som både er blevet brugt og misbrugt herhjemme. Oprindeligt havde den ingen anden betydning end den rent sproglige, den samme som det danske »af« eller »fra« og det franske »de«, og var derfor også altid knyttet til et navn, der indeholdt en stedbetegnelse; der findes som følge deraf mange borgerlige slægter i Tyskland og Frankrig, som med fuld ret bærer deres »von« og »de« foran navnet.

Men efterhånden gled »von« et i sit hjemland over til at anses for et adelsprædikat, uden at man dog er gået så vidt, som til at forbyde ikke-adelige slægter at bære et hævdvundet »von« foran deres navne; herved overså man i den grad den sproglige betydning, at meningsløshed, som at hr. Müller ved at adles blev til hr. von Müller, kom til at høre til dagens orden.

I Danmark har »von« et heldigvis aldrig vundet borgerret som adelsmærke; når danske adelsfamilier fører det, er det fordi der er tale om en oprindeligt tysk adelsslægt, der har beholdt sit »von« i det danske naturalisationspatent. Men vi har været inde i en udvikling, som kunne have medført lignende konsekvenser, nemlig den danske landofficers brug af »von« et foran slægtsnavnet i tidsrummet 1770–1860.

Indførelsen af dette prædikat i hæren skriver sig fra, at den danske hærs officerskorps for en stor del rekrutteredes fra tyske adelige kredse, der bar prædikatet, således at det for de *borgerlige* danske officerer blev noget af

18. H. Hjorth-Nielsen: Nogle Virkninger af Navneloven af 22. April 1904, i Pers. Tidsskr. VI, 4, 1913, s. 187–195. Paul Hennings: Nogle Bemærkninger om Retsbeskyttelsen for Slægtsnavne i Danmark, i Pers. Tidsskr. VI, 6, 1915, s. 127–138. Henrik Lundh: Navneplikt og Navnerett, Oslo 1928, behandler de forskellige europæiske landes navneskik og de dertil knyttede retsforhold.

19. Jfr. H. F. Bilstedts artikel om dette emne i Militært Tidsskr. 33. årgang, 1904, sp. 354–56.

en æressag også at komme til at føre det. Omkring 1770 blev brugen af »von«et så almindelig, at regeringsmyndighederne benyttede det i officielle udfærdigelser, men en egentlig anerkendelse fik det aldrig, og i 1860 blev det udtrykkelig afskaffet. Alligevel spøger det stadig i familier, der nedstammer fra officerer fra denne periode, og får dem til at tro, at de tilhører den danske eller måske den tyske adel. Hertil har ikke mindst den omstændighed bidraget, at præsterne i fuldstændig uvidenhed om, at der kun var tale om et *personligt* prædikat, i kirkebogen har tillagt officersbørnene »von«et, og dette er så gået igen i de følgende generationer og føres stadig; der er ikke få slægter, som stammer fra en god borgerlig officer med officers-»von«et fra denne periode, som med indignation ville afvise den insinuation, at de smykker sig med lånte fjer, og som er fuldt og fast overbevist om, at de er adelige.

I Tyskland blev det før 1. verdenskrig forbudt embedsmænd at føre »von«, som de bar i kraft af deres nedstamning fra en dansk officer fra den ovennævnte periode.

VÅBENET, BOMÆRKET OG SEGLET

Våbenmærkerne¹, således som vi kender dem, er produkter af riddervæsenet, altså af middelalderens kristelige kultur i Europa. Man kan ikke tale om noget våbenmærkevæsen hos orientalerne, så lidt som hos uciviliserede folkeslag, selvom der hos disse kan påvises kendetegn og mærker, som har lighedspunkter med våbenmærket². Brugen af våbenmærker går tilbage til sidste halvdel af det 12. århundrede³. Oprindeligt fastnagledede ejermændene på sin hjelm eller malede på sit til beskyttelse i kampen benyttede skjold en eller anden genstand, som han havde valgt til sit mærke, således at man altid – også i kampen, når hjelmvisiret var slået ned – kunne kende ejermændene.

Efterhånden som riddervæsenet udvikledes, og det først var blevet almindelig skik, at *male våbenmærkerne på skjoldet*, tabte man de oprindelige, naturlige forbilleder af syne og hentede våbenmærkerne fra alt mellem himmel og jord; under bestræbelsen for at opnå en dekorativ virkning blev våbenmærkerne såvel på skjoldet som på de tusinde andre steder afbildet i stadig mere stiliseret skikkelse; der udviklede sig endog en egen våbenmærkekunst, den såkaldte Heroldskunst, og våbenmærkevidskaben – heraldiken (fr. blason) – blev efterhånden så indviklet, at kun særlig indviede forstod den.

Hovedbestanddelen af et våben er *skjoldet* (fr. *écu*) med dets figurer. Uden dette kan et våben som sådant ikke tænkes, derimod er de andre dele af våbenet, hjelm, hjelmtegn osv. ikke integrerende bestanddele af våbenet og kan følgelig undværes. Våbenskjoldets *form* har selvsagt vekslet gennem tiderne, og efterhånden som våbenet udelukkende blev billedligt fremstillet, prægedes det i den grad af de skiftende stilretninger, at det til tider ganske tabte sin oprindelige karakter. Oprindeligt gængse former var det *tresidede, aflange skjold* med afrundede sider, overrand og hjørner (det såkaldte *normanniske skjold*, fig. 7), det *halvrunde skjold* med lige overrand og sider og

1. Jvf. til det følgende: Poul Bredo Grandjean: Dansk Heraldik, 1919. (Schultz forlag) og Knud Prange: Heraldik og historie, 1962.

2. Herfra danner dog japanerne en undtagelse; de havde også en selvstændig udviklet heraldik; men for øvrigt har Japan i den nyeste tid omdannet denne – som overhovedet sit – adelsvæsen efter europæisk mønster.

3. De i den senere tid af G. List (Bilderschrift der Ariogermanen, 1910) og af B. Koerner (Handbuch der Heroldskunst, 1920 f.) gjorde forsøg på støttende sig til Ole Worm at ville afede alle gamle våbener og bomærker af *runerne* og altsaa tilskrive dem en langt højere alder, er ikke lykkedes; den videnskabelige begrundelse er ganske svigtet, og de er med vægt blevet imødegået af en række betydelige videnskabsmænd, der alle stempler denne teori som fantasti.

Fig. 7.
Normannisk skjold.

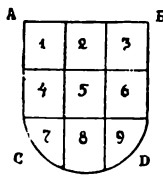

Fig. 8.
Sengotisk skjold.

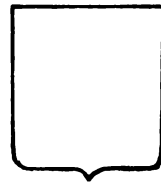

Fig. 9.
»Fransk« skjold.

med halvkredsformet underrand (*sengotisk* skjoldform, 15. årh., fig. 8) og det *firkantede skjold*, hvis nederste rand danner en klamme, som hyppigst kaldes det »franske« skjold, uden at det dog specielt har været anvendt i fransk heraldik (fig. 9).

I og for sig er skjoldets form heraldisk set ligegyldigt, men vælger man en bestemt stil ved udførelsen af våbenet, f. eks. fordi det skal anbringes på en bygning, må denne stil gennemføres strengt for alle enkelte dele af våbenet, og det siger sig selv, at f. eks. udpræget middelalderlige figurer ikke kan anbringes i et rococo-skjold. Der må derfor ved nye reproduktioner ses bort fra en uheraldisk skjoldform fra kunstens forfaldsperiode; man bør ikke strække sin pietet så vidt, at man slavisk viderefører fortidens forsyndelser.

Våbenmærkerne er som nævnt mangfoldige og af den mest forskellige art; visse geometriske figurer – som tvær- og skråbjælker, ruder og sparrer – henregnes til de egentlige heraldiske figurer og indtager historisk, heraldisk set, forrang for andre figurer som de med så stor forkærlighed anvendte stiliserede løver, ørne, liljer osv.

Skjoldet og dets figurer er altid farvede, men farvelægningen kom tidligt ind i ganske faste rammer, således at kun bestemte malerisk virkende farver,

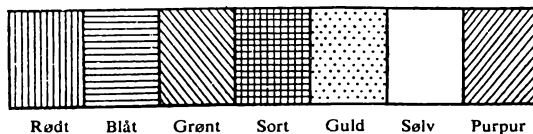

Fig. 10. Skraveringen af de heraldiske tinkturer.

de såkaldte *heraldiske tinkturer* kom til anvendelse. Disse er 1) rødt (mønje eller zinnober), 2) blåt (ultramarin eller kobalt), 3) grønt, 4) sort, 5) guld og 6) sølv, hvortil kommer 7) purpur, der dog herhjemme kun sjældent benyttes i skjoldet, og endelig naturfarve, den farve, som figuren har i virkeligheden, f. eks. en brun hjort. 5) og 6) er de såkaldte *metaller*, medens de øvrige kaldes *farver*, og det er en fast heraldisk regel, at farve og metal stedse skal veksle; man kan således ikke anvende metal på metal eller farve

på farve, men må have farve på metal eller omvendt, altså f. eks. ikke en sølv-hest i guld, men kun i farvet felt. Når gengivelsen af et våben ikke er farvelagt, bør farverne angives ved en skravering, som allerede i det 17. århundrede er kommet til anvendelse (fig. 10).

Figurer med naturfarve forsynes med en let schattering.

I beskrivelser betegner man farverne ved bogstaver, altså rødt = r., blått = b., grønt = gr., sort = s., guld = g., sølv (hvidt) = h. og naturfarve = n.

På fransk er farvebetegnelsen gueules (rødt), azur (blått), sinople (grønt), sable (sort), or (guld), argent (sølv) og pourpre (purpur).

Skjoldets flade kaldes *feltet*, i dette findes figurerne, der som bemærket kan være såre mangfoldige. – Ofte er skjoldet delt i flere felter, der hver har sine heraldiske figurer, disse felter må også altid veksle med metal og farve. Denne deling af skjoldet i flere felter kan have eksisteret fra første gang våbenet kendes, men kan også skyldes senere begivenheder, f. eks. et giftermål, arv af jordegods, standsophøjelse o. lign., idet den pågældende får sit våben formeret eller forbedret med figurer, der alluderer til slige kendsgerninger.

Fig. 11.
Tøndehjelm.

Fig. 12.
Stikhjelm.

Fig. 13.
Trallehjelm med 5
traller og halsklenodie.

Delingerne i felter sker i almindelighed på langs og på tværs en eller flere gange, enten lige eller skrå deling fra højre eller venstre. Deling to gange på langs og to gange på tværs, hvilket skaber 9 felter, findes tit i fornemme slægters våbenskjolde, ofte stiger felternes antal endnu højere i fyrstelige huses våbener. Hovedfeltet er det øverste hjørne til højre, overhovedet går man i våbenbeskrivelser altid fra højre mod venstre og fra oven og nedefter. Det må erindres, at den heraldiske betegnelse højre og venstre gælder for skjoldbæreren; det, der er højre for beskueren, er altså venstre for skjoldbæreren og betegnes heraldisk korrekt som venstre, og omvendt. Et mindre i midten af feltet anbragt skjold kaldes *hjerteskjoldet*. Findes der i dettes midte et endnu mindre skjold, kaldes dette sidste hjerteskjoldet, det større *midterskjoldet*, det store skjold *hovedskjoldet*.

Hjelmen (fr. timbre) er våbenets anden hovedbestanddel. Den er altid metalfarvet og anbringes oven på skjoldet, den er snart vendt fremefter og snart til siden. Forekomsten af flere hjelme på et skjold skyldtes som regel,

at våbenet er sammensat af flere slægters våben. Oprindeligt havde hjelmen ligesom skjoldet en form, der nærmede sig de virkelige benyttede hjelmes, men efterhånden blev også dens form en modesag. De almindeligst benyttede hjelmformer i heraldiken er tøndehjelmen, stikhjelmen og den åbne trallehjem, der dækker ansigtet med en rist af traller eller bøjler (fig. 11, 12 og 13).

Hjelmtegnet (fr. cimier) er en eller flere på selve hjelmen anbragte figurer; ikke sjældent går en af skjoldets figurer igen som hjelmtegn; horn (særlig de såkaldte vesselhorn¹), vinger, fjer, flag, kroner eller blomster er de hyppigst forekommende hjelmtegn.

Hjelmklædet (fr. lambrequins) er fra at være et virkeligt klæde – oprindeligt beskyttende hjelmen mod solens stråler – af de heraldiske kunstnere efterhånden udviklet til at være fra hjelmens isse til begge sider udgående *ornamentale* udsmykninger, der ofte som rankeagtigt løvværk omgiver hele skjoldet. Hjelmklædets ydre dele bærer gerne en af de heraldiske farver, de indre metalfarver.

Det i det foregående nævnte dele af et våben er at anse som dets egentlige bestanddele; imidlertid har særlig i Heraldikens forfaldstid en hel del attributer fundet hyppig anvendelse, således *våben-* eller *rangkronerne*, der kom i brug omtrent samtidig med, at rustning og hjelm gik af brug. Det almindeligste er, at kronen erstatter hjelmen ovenpå skjoldet, men undertiden sættes den også på hjelmen eller omkring den. Der findes mange arter kroner: kongelige, hertugelige, fyrstelige, grevelige osv.² Herhjemme er kun uretmæssig brug af den kongelige krone blevet bekæmpet³; men ellers er det efterhånden i alt fald i Tyskland blevet hævdvunden skik, at kun grever har lov til at bruge en krone med ni takker, kun en friherre (baron) med 7 takker, medens den ubetitlede adelige kan bruge en krone med 5 takker. – Andre personlige tegn på rang og værdighed anbragtes bag eller omkring våbenet, f. eks. pavens nøgler, kongens scepter, bispens krumstav, marskalstaven og ordenskæder; ifølge elefant- og dannebrogordenens statuter var dens riddere endog forpligtet til at føre ordenen hængende i kæden eller båndet under deres våben, således at kæden eller båndet omgav dette.

Også de såkaldte heraldiske *pragtstykker*, skjoldholderne, våbenkapperne og deviserne er af nyere datum; de kendes i hvert fald ikke før det fjortende århundrede, og man skal betydelig længere ned i tiden, før de optræder hyppigere. Til *skjoldholder* (fr. tenant) benyttedes mennesker – i

1. Gl. dansk »vesenehorn«, af tysk Wesen- = okse, bisonokse.

2. Se tavlen i Grandjean: Dansk Heraldik s. 207.

3. Landsover- samt Hof- og Stadsretsdøm af 4. november 1914 (Ugeskrift for Retsvæsen 1915, s. 303); justitsministeriel skrivelse af 24. juli 1917, jfr. lov af 29. marts 1924, nr. 98, § 4, nr. 2; i den seneste tid synes man med større energi end hidtil at ville håndhæve retten til kronen og forlange rigsvåbenets korrekthed gennemført.

Ligsten i Odense St. Hans kirke over marsken Claus Rønnow (d. 1486) og Kirstine Henriksdatter Gyldenstjerne med begge fædrene våbener.

reglen vildmænd – dyr eller fantasiskikkelser. Det almindelige er, at der findes to skjoldbærere af samme art på hver sin side af skjoldet; men en enkelt skjoldholder og skjoldholdere af forskellig art forekommer også. *Våbenkappen* eller *våbenteltet* (fr. pavillon) forekommer kun i forbindelse med fyrstelige og højadelige våbener. Den er anbragt som et draperi bagved våbenet og samles i reglen foroven med en krone. Kappens yderside er gerne rød (purpur, skarlagan eller karmoisin) eller violet og foret hermelin. Den kan, når den falder i smukke folder, være af stor malerisk virkning. – *Devisen*, der oprindeligt dannedes af en eller anden figur i forbindelse med nogle korte og karakteristiske fyndord, gik snart over til kun at betyde fyndordene – valgsproget. Den anbragtes i reglen på et bånd under våbenet, men er iøvrigt lidet kendt i dansk heraldik; navnlig i engelsk heraldik er deviserne derimod meget almindeligt anvendte.

Til pragtstykkerne henregnes endelig undertiden også bannere, der holdes af skjoldbærerne eller er stillet bag skjoldet; men iøvrigt ville det føre for vidt at nævne alle de heraldiske særtilfælde endsige da at omtale de udskejelser, som heraldikens forfaldstid er så rig på ikke mindst herhjemme; interesserede må her henvises til speciallitteraturen.

For kunst og kunstindustri har heraldiken haft stor betydning, også herhjemme. Ved alle arter af håndgribelige minder fra det 15., 16. og 17. århundrede bliver vi stillet ansigt til ansigt med våbenmærker. Adelen udstyrede sine slotte og kirker både udvendigt og indvendigt med sine egne og sine aners våbener. Bohavet var fortrinsvis smykket dermed, og det samme gjaldt portrætterne, de vævede væg-gobeliner og dækketøjet. Endnu er bevaret en række våbentæpper, som baldyredes i de fornemme fruerstuer og jomfrubure, og enkelte af disse hører til det bedste, vort land ejer af kunstsnyning og er levende vidnesbyrd ikke alene om flid og kunsthåndværk, men også om, hvor højt slægts- og våbenkundskaben vurderedes herhjemme; de fleste stammer fra fynske herregårde, men også fra Jylland kendes udmærkede stykker, og det vistnok ældste med anevåbener forsynede tæppe, som overhovedet kendes, stammer fra Skåne;¹ det er en dug af halvbleget lærred, broderet med blå, grøn, sort og hvid silke i forskellige snylinger. Ind i det kraftige rankeværk af tidlig renæssancekarakter findes i fire lodrette rækker kristusmonogrammet Ihs og fire hovedvåbener (Thott, Hollunger, Ulfstand og Hak) henvisende til de fædre og mødre aner for rigsråden Tage Ottesen Thott og Else Holgersdatter Ulfstand. Dugen omgives af en bort med 28 våbenskjolde afvekslende med kristusmonogrammet, som sammen med de nævnte fire hovedvåbener udgør en 32-feltet anetavle

1. Dugen findes nu i Statens Historiska Museum i Stockholm. Albert Fabritius: Lene Thotts Vaabendug (i Smaaudier tilegnet Christian Axel Jensen), 1943.

Ligsten i Øster Egede kirke over Hans Bille og
 Inger Rønnow (1548).

Eksempel på 8 anevåbener for hver person.

for Lene Thott, datter af det nævnte ægtepar, til hvis bryllup med Henrik Brahe til Vidskøfte dugen er blevet fremstillet 1573¹.

Andre skønne våbentæpper, der ligesom dette frembyder interessante genealogiske og heraldiske problemer, er Sophie Staverskovs² og Clara Gyldenstiernes³, der begge findes på Frederiksborg slot. Det førstnævnte, der må være vævet omkring 1650, er af en enestående skønhed og pragt. Det er 334 × 220 cm stort, af lys olivengrøn silke med kunstbroderi og fine kæde- og kontursting. Det er omgivet af en 14,5 cm bred, tildels knyttet frynse af hvid, rød og grøn silke med rosetter i samme farver, anbragt på den knyttede del. Det er prydet med 48 våbener, der er anbragt i 12 våbenskjolde med 4 våbener i hvert. H. Berner Schilden Holsten har påvist, at der her foreligger anetavle på 16 aner for Sophie Staverskov og hendes to mænd, Otto Kruse og Laurids Ebbesen Udsen.

Clara Gyldenstiernes tæppe er 237 × 164 cm og bærer årstallet 1650. Det er af blå silke, smykket med broderier af guldtråd og silke. I tæppets midte findes Gyldenstiernes og Podebuskernes våbener og langs hele randen er broderet ialt 32 våbenskjolde, for Clara Gyldenstiernes 16 fædre og 16 mødre aner, forsynet med de pågældende slægters navne.

De i størst omfang bevarede våbensmykkede minder er dog epitafierne og gravstenene i og ved kirkerne, hvilket dels kan tilskrives materialets karakter (ofte sten eller marmor), dels det steds fredhellighed, hvor de er anbragt.

Skikken at anbringe våbenet på ligstenen³ har den nordiske adel optaget sydfra, og den udviklede sig i løbet af det 15. århundrede i Danmark fra den oprindelige anbringelse af den afdødes (senere tillige ægtefællens) våben midt på stenen over det fædre og mødre våben (omkring 1500) til *våbenanetavlen*. De tidligste eksempler på fire våbenskjolde synes at være stenen over *Laurids Mogensen (Løvenbalk)* (d. 1500) og hans hustru i Mariager kirke og stenen over *Bertel Kaas* (d. før 1503) og hans hustru i Grinderslev kirke. Det ældste eksempel på otte skjolde for hver person findes på stenen i Magleby kirke (Stevns herred) over rigsråden *Anders Bille* (1477–1555) til Søholm og hans to hustruer *Pernille Krognos* (d. 1533) og *Anna Lykke*; stenen er hugget omkring 1537–40. Senere blev 16, ja endog 32 aner almindeligt. Det tidligste eksempel på 16 anevåbener for hver person turde være stenen over *kong Hans* og *dronning Christine* i Odense St. Knuds kirke, der dateres til 1513.

Samtidig kom våbenanetavlerne i brug på epitafierne og andet kirkeinventar, ligesom de i det 17. århundrede kom til anvendelse på kister og især naturligvis på sarkofager. Et af de tidligste, måske det ældste, eksempel på

1. Jfr. H. Berner Schilden Holsten: Sophie Staverskovs Silketæppe i Fra Arkiv og Museum, serie 2, bd. 1, 337–367.

2. Jfr. O. Andrup: Clara Gyldenstiernes Tæppe i Fra Arkiv og Museum, serie 2, bd. 1, s. 216–221.

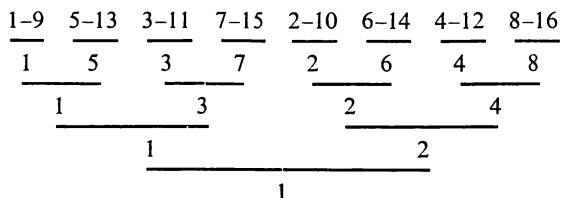
3. Albert Fabritius: Ahnetavlen med særligt Henblik paa dansk Litteratur, 1941, s. 19 ff.

våbenanetavlens anvendelse som udsmykning er kalkmaleriet i Bested kirkes kor (Thisted amt), der dateres til omkring 1575, hvor en dekoration i ungerenaissance afsluttes med en frise af 32 adelsvåbener, som udgør de 16 aner for *Niels Lykke og Karen Krabbe*¹. I denne forbindelse må også nævnes de pragtfulde vægtavler, som fremstiller fyrstelige personers aner i portrætter og våbener, således anetavlerne for *Christian III* og dronning *Dorothea* på Frederiksborg-museet og en tilsvarende på Gripsholm slot ved Stockholm, *Christian IV's* anetavle på Rosenborg og på Frederiksborg-museet og den 32-feltede anetavle for *Frederik II's* dronning *Sophie* i Nykøbing kirke (se s. 00), hvis forbillede utvivlsomt er en tilsvarende tavle for hendes fader, hertug *Ulrich* af Mecklenburg-Schwerin, som findes i Güstrow kirke i Mecklenburg.

Et smukt eksempel på anevåbenernes anbringelse frembyder smedejernsgitteret for det Sehested'ske gravkapel i Århus domkirke, prydet med 32 våbener, nemlig 16 anevåbener for kansleren *Christen Thomsen Sehested* og hans hustru *Mette Rosenkrantz Holgersdatter*.²

Ligesom ligprædikenerne, som forhen omtalt, indeholder oplysninger i teksten om den afdødes aner, således er de meget ofte udstyret med et kobberstykke titelblad, i hvis komposition, der synes direkte inspireret af ligstenens arkitektoniske opbygning, våbenanetavlerne indgik som et uundværligt led.

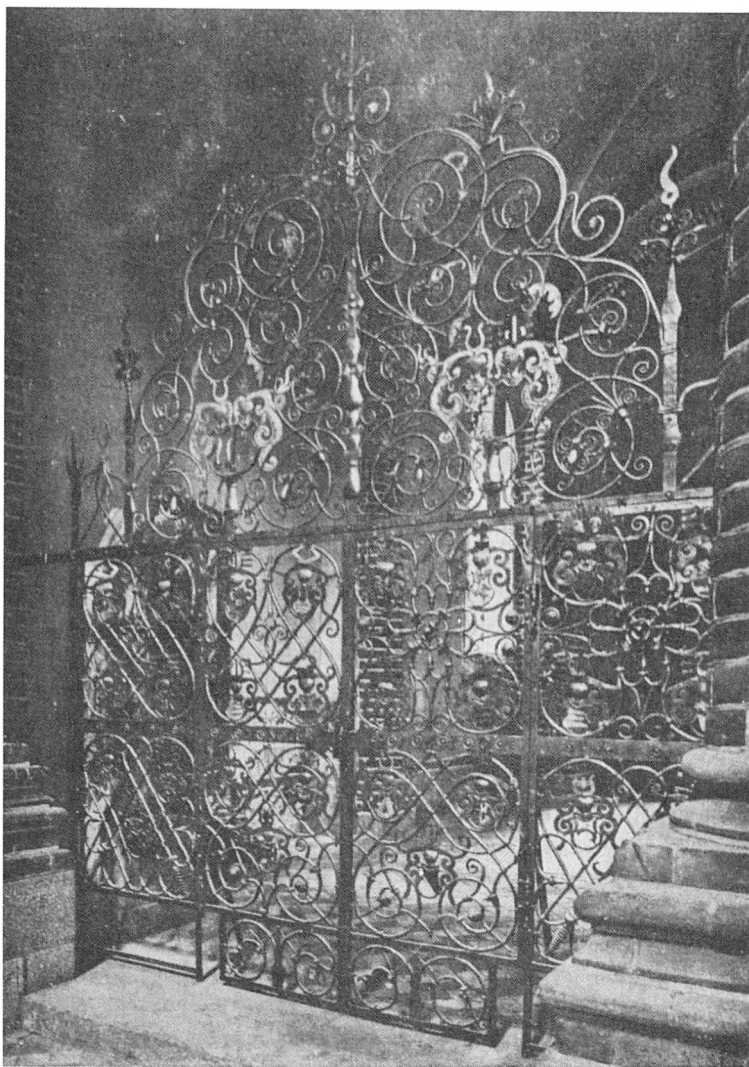
Da der ikke foreligger nogen systematisk behandling af ligprædikenslitteraturens anetavler, så lidt som af de øvrige former for våbenanetavler – bortset fra de nævnte undersøgelser over våbentæpperne – kan man kun med reservation udtale sig om, hvilke systemer, der har været anvendt ved våbenernes placering³. Det hyppigst anvendte system synes imidlertid at tage våbenerne i den rækkefølge, i hvilken de kommer ind på anetavlen, men dog således at anelinier med flere mandlige led har fortrinet for sådanne, hvor de fleste led er kvinder. Rækkefølgen bliver efter dette system: 1) faderens, 2) moderens, 3) farmoders, 4) mormoders, 5) farfaders moder, 6) morfaders moder, 7) farmoders moder og 8) mormoders moders våben. Nummererer man de 16 anevåbener 1–16, vil man få følgende placering på oversigtstavlen:

1. Danmarks Kirker, Udgivet af Nationalmuseet. Thisted amt 1942, s. 562.

2. Albert Fabritius i Danmarks Adels Aarbog, 1956, s. 31 ff.

3. Albert Fabritius: Martin Rudolph Ungers Ahner (Personalhistorisk Tidsskrift 10. rk. IV, 1937, s. 84 ff.).

Smedejernsgitter foran det Sehested'ske gravkapel i Århus domkirke med 16 anevåbener for kansleren Christen Thomesen Sehested og Mette Rosenkrantz Holgersdatter (1650)

som svarer til følgende placering på ligstenens eller kobberstikkets rand:	3	1	2	4
	5			6
Det her beskrevne system synes også at være det mest anvendte i Tyskland, men er dog langt fra eneherkende; der findes eksempler på opstillinger, som i endnu højere grad favoriserer de mandlige anelinjer.	7			8
	9			10
	11			12
	13	15	16	14

I Sophie Staverskovs tæppe er ordningen den, at hendes egne aners våbener står for tæppets to ender, foroven længst til heraldisk venstre våbenerne for hendes fire bedsteforældre, til højre for de fire oldemødre og i tæppets nederste ende de otte fjerneste anevåbener, tipoldemødrenes. Til heraldisk venstre side findes hendes første mands og til heraldisk højre side hendes anden mands aner. Det er sjældent således som på dette tæppe, at finde våbenerne samlede fire og fire. I almindelighed er hvert våben anbragt på naturlig måde for sig eller de er samlede to og to. Af de på det fælles våbenskjold anbragte fire hjelme svarer de to midterste til de to øverste våbener i sammensætningen, medens de to yderste hjelme hører til de nederste våbener. En i heraldik ukyndig vil iøvrigt næppe ved første øjekast tænke sig andet, end at hvert af våbenskjoldene kun repræsenterer et enkelt våben, så meget mere som enkelte slægtsvåben ofte forekommer delt i fire felter.

Ved sidestilling af anevåben-grupper for to ægtefæller må man iøvrigt være opmærksom på, at ordningen af våbenerne i ægtemandens gruppe undertiden er den modsatte af den sædvanlige; ligeledes kan hjelmene være placeret således, at den fædrene hjelm står yderst til heraldisk højre og følges af de øvrige i den orden, de ville have fået, dersom våbenerne havde stået enkeltvis ved siden af hinanden.

Som det vil ses, er der således faldgruber nok for den, der syssler med disse kulturhistoriske minder, og som vil benytte dem som hjælpemiddel til opstillingen af genealogisk korrekte anetavler, selvom han er herre over stoffet i den forstand, at han kender de enkelte våbener og ved, hvilke slægter, der har ført dem, hvortil der kræves et ikke helt ringe studium. Han vil erfare, at der tit af praktiske grunde eller af skønhedshensyn, for slet ikke at tale om uvidenhed, er gjort vold på de mest elementære heraldiske regler.

Til en vis grad kan forsyndelserne mod den strenge heraldiks love forklares ved, at heraldiken, som i renaissancetiden i Mellem- og Sydeuropas lande var genstand for et ivrigt studium, aldrig har vundet virkeligt fodfæste end-sige borgerret indenfor dansk videnskab førend i allernyeste tid. Dette hænger naturligt sammen med, at den nordiske adel aldrig har nået det forfinede stadium i kulturudviklingen, som de store turneringsfester repræsenterer, og som var heroldskunstens virkelige udviklingsgrundlag.

Af de her gengivne illustrationer er ligstenen over *Torben Oxe* (d. 1547) i Ringsted kirke et tidligt eksempel på 16 anevåben. Epitafiet over *Claus Daa*

Torben Oxes ligsten.

(d. 1641) i Herlufmagle kirke fra 1634, hvis indskrift og maleri blev restaureret 1920, er muligvis et tidligt arbejde af *Karel van Mander*. Den anselige sandstensramme med bruskornamentik og korintiske søjler, hvis postamentrelieffer er allegorier på død og liv (vægt, timeglas, stage, vinget kugle, kranie og liljebloster) omslutter en kalkstensplade, der brømmes af de 16 anevåben for hver af Claus Daa's to hustruer *Dorothea Below* og *Ingeborg Parsberg*, medens hans egne 16 anevåbener danner rammen omkring det ovale maleri.¹

Til de bedste våbenprydede epitafier hører også det vistnok af *Henrik Ditauer* udførte epitafium over rigsråden *Palle Rosenkrantz* (d. 1642), hans hustru *Elisabeth Lunge* og deres søn *Jørgen Rosenkrantz* (d. 1660) i Radsted kirke på Lolland; det er smykket med 16 anevåbener for hver af ægtefællerne anbragt i ti dobbelte og tre 4-dobbelte marmorvåbener.

For slægtsforskningen ligger våbenernes hovedbetydning deri, at så snart forskningen når så langt tilbage i tiden, at de skrevne kilder som kirkebøger o. lign. svigter, vil et påviseligt våbenmærke altid være et vægtigt, ofte det eneste indicium for, hvilken slægt den pågældende tilhører.

Louis Bobé hævder på grundlag af sine studier over den gamle sønderjydske og holstenske adel, at et fælles våben har langt større betydning som bevis for slægtskab end fælles slægtsnavn, og at personer med samme slægtsnavn, men med forskelligt våben ikke kan have tilknytning til hinanden, selvom de bor i samme egn, medens personer fra samme egn, der har forskelligt slægtsnavn, men ensartet våben, oprindeligt må have tilhørt samme slægt, navnlig da, hvis de samme fornavne går igen i dem begge. Han går ud fra, at navneforskellen skyldes, at yngre sønner i en slægt har taget navn efter erhvervet jordegods².

Med hensyn til *våbenretten*³, da er det en udbredt, men fejlagtig antagelse, at adelen har eneret til at føre våben som slægtsmærke og som standssymbol; herhjemme har den det i hvert fald ikke og har sikkert aldrig haft det⁴. Vi møder i Danmark allerede i middelalderen ufri gejstlige, borgere, ja endog bønder, der bruger segl med skjold og hjelm nøjagtig som adelens⁵. Af hyltingsakten 1655 ses f. eks., at af de deri nævnte københavnske borgere fører 17 skjolde og hjelme ganske svarende til adelens, to fører skjolde med skjold-

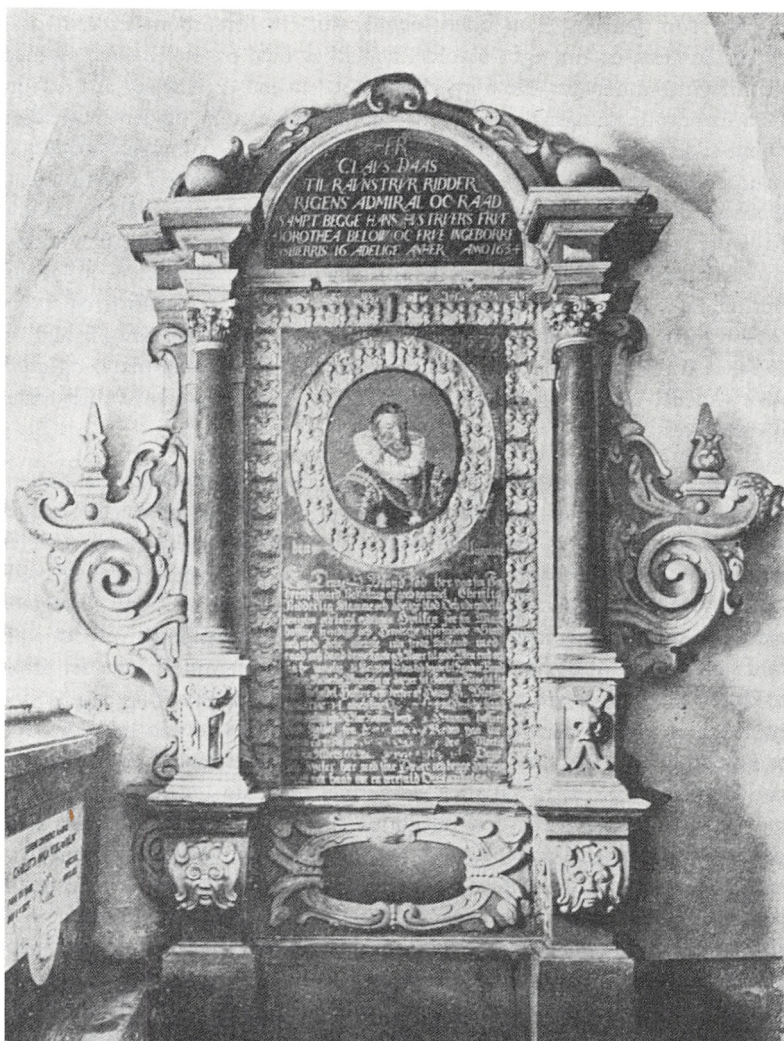
1. Danmarks Kirker. Udgivet af Nationalmuseet. Præstø amt, 1933-35, s. 627.

2. Se slægten Ahlefeldts historie. Heydenreich (Handbuch der prakt. Genealogie I, s. 210 ff.) mener, at ligheden i våben for slægter med forskelligt slægtsnavn skriver sig fra, at disse har antaget samme våben for at betegne deres fælles lensforhold til samme lensherre; men han tager ikke i betragtning, at denne forklaring i alt fald ikke holder stik, når der er tale om egne, hvor der ingen lensherre eksisterede.

3. Ernst Verwohlt: Dansk våbenret i Personalthistorisk Tidsskrift 13. VI. 1958, 1-17.

4. I Sverige forbødes det ved forordning af 10. august 1762 borgerlige at føre adeligt skjold og hjelm (jfr. G. Elgenstierna: Om borgerliga släktvapens förekomst i Sverige, i Personhist. tidsskrift 1914, s. 32-35).

5. Se A. Thiset: Begrebet Dansk Adel (Hist. Tidsskr. 7. rk., 2. bd., 1899, s. 305-392).

Claus Daas epitafium.

mærker som adelens, men uden hjelme, kun 10 fører bomærker, hvoraf endda de fleste er anbragt i skjolde, adskillige med påsatte hjelme og med hjelmtegn som adelens. De borgerlige embedsmænds privilegier af 11. febr. 1679 forudsatte da også deres våbenret som en given ting, og den enevældige konge tildelte borgerlige våbener som en forøvrig ret betydningsløs nådesakt uden på nogen måde derved at ville ophøje vedkommende i adelsstanden. Det var, da privilegierne blev givet, meningen, at borgerlige våbener skulle have deres hjelme på skak (dvs. drejet lidt til side); men dette blev aldrig overholdt. En hel anden sag er det, at våbenførelsen utvivlsomt ifølge sin oprindelse er en overklasseforeteelse, og flertallet af dem, der førte og stadig fører våben, har derfor altid tilhørt den adelige stand. Selvom »frihed og frelse« i fortiden var det ufejlbarlige kendetegn på en adelsmand og altså ikke våbenet (skjold og hjelm), kan en adelsmand, som intet våben førte, ikke tænkes.

Tilhører man en borgerlig slægt, kan der altså meget vel være et våben, som man kan kalde sit, og som eventuelt kan genoptages af slægten. Noget sådant kan konstateres ved at undersøge, om der ikke findes gamle signeter hos slægten eller våbensegl på gamle dokumenter og breve fra slægtens medlemmer, våben på sølvtoj, bohave o. lign., som længe har været i slægtens eje. Har slægtsmedlemmerne indtaget højere embedsstillinger, er det i alt fald sandsynligt, at de har ejet et signet, thi i en vis periode kunne det praktisk talt ikke undgås, at man satte et segl ved sin underskrift og bag på sine breve; konvolutter brugtes jo så at sige ikke, men brevene lukkedes ved sammenfoldning, der holdtes til ved en oblat eller af seglet. Naturligvis er det hyppigt tilfældet, at sådanne borgerlige segl kun indeholder vedkommendes forbogstaver eller en allegorisk figur (se nedenfor). Fører disse undersøgelser ikke til noget resultat, kan man ved henvendelse i Rigsarkivet mulig blive hjulpet; her findes en stor, velordnet seglsamling, hvorigenennem det på et øjeblik kan konstateres, om der findes et segl, der refererer sig til slægten; er dette tilfældet, kan man enten få det tegnet eller få taget et gipsaftryk. Er slægten af udenlandsk herkomst, kan en undersøgelse af Siebmachers »Allgemeines Wappenbuch« være nyttig; men man må naturligvis være forsigtig og ikke, fordi der i disse samlinger findes et våben ført af en slægt, hvis navn ligner ens eget derfor straks tro, at nu er slægtens våben fundet, og endnu mindre, at man er af adelig herkomst. Der er herhjemme et stort spring fra at føre et våben til at være adelig; thi som adelshistorikeren *Anders Thiset* så karakteristisk har udtrykt det: »I Danmark adlede Manden Vaabenet, men ikke Vaabenet Manden«. Kan man ikke konstatere forbindelsen med den pågældende, våbenførende person, der bærer ens navn, gør man i alt fald bedst i at gå ud fra, at dennes våben *ikke* er ens eget og så hellere selv for sig og sine *antage et våbenmærke*.

Våbenmærkerne er nemlig ingenlunde blot en levning fra gamle dage, der er ved at dø ud; deres tid er aldeles ikke forbi, de træder os lyslevende imøde på mangfoldige steder og ved mangfoldige lejligheder; lande, provinser og byer har våben eller anskaffer sig dem, og dette har f. eks. de nye stater, som verdenskrigen har skabt, alle som én gjort, trods deres gode vilje til at bryde med så meget som muligt af det overleverede.

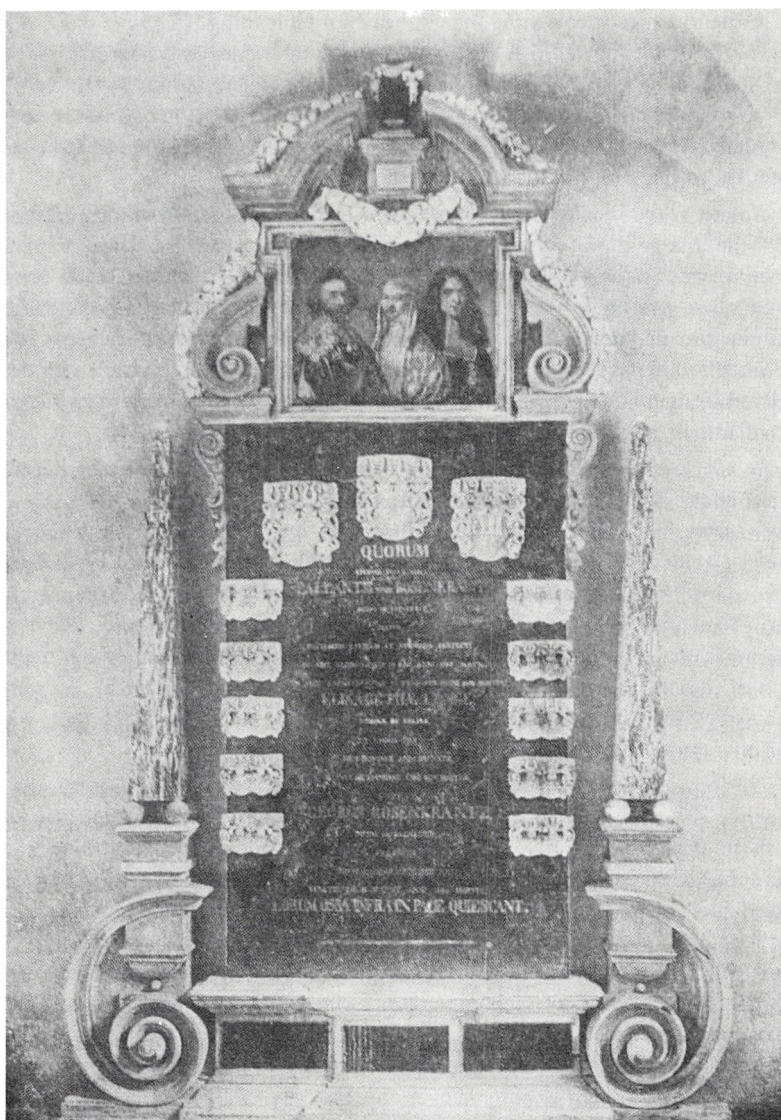
Smukt vil det derfor være, om våbenløse slægter i større omfang end hidtil ville antage et våben som samhörighedstegn, helst må et sådant våbenmærke være så enkelt som muligt og på den ene eller anden måde være »talende«, dvs. have tilknytning til slægtsnavnet eller være et sindbilledligt minde om en begivenhed af betydning i stamfaderens eller slægtens liv. Praktisk vil det også være – ikke mindst for bærerne af -sen navne; thi der vil ved brugen af slige våbenmærker lettere kunne sondres mellem en slægts medlemmer og andre den uvedkommende bærere af samme navn.

Retsbeskyttelsen for et slægtsvåben er ringe. Vi har herhjemme den mærkværdighed, at end ikke de adelsslægter, som kongen har tildelt adeligt skjold og mærke, har eneret derpå; i adelsbrevene siges kun, at ingen må hindre den pågældende slægt i at bruge det den tildelte våben, men der nævnes ikke et ord om nogen retsbeskyttelse mod andres misbrug af det. Sædvanemæssig brug kan ikke sikre eneretten til et bestemt våben; de få forsøg, der herhjemme er blevet gjort på ved domstolenes hjælp at få sådan eneret anerkendt, har ikke været kronede med synderligt held¹. – Det er en sørgelig kendsgerning, at våbenmærket næppe kan sikres på anden måde end ved at blive indregistreret som mønster eller varemærke.

Til fremstilling af et slægtsvåben, hvis udseende stemmer med de heraldiske regler og ikke griber ind i andres velerhvervede våbenmærkerettigheder – hvilket selvfølgelig er forkasteligt, selvom de pågældendes ret ikke kan håndhæves juridisk – fordres et så indgående kendskab til heraldiken og færdighed i tegning, at det kræver kyndig hjælp; navnlig må der sørges for, at tegningen udføres i en passende stilart, således at der ikke opstår anakronistiske misforhold; er det en kultiveret våbentegner, der fremstiller det, opnår man da oftest foruden en heraldisk rigtig tegning tillige noget virkelig dekorativt, således at det, som våbenmærkerne før i tiden, kan finde anvendelse til glæde for slægten selv i kunsten og kunstindustrien, f. eks. på møbler og dækketøj, som exlibris (bogejermærke) osv.

Mere end de væsentligste træk har det naturligvis ikke været muligt at bringe i det foregående, og den interesserede må derfor henvises til speciallitteraturen, af hvilken her skal nævnes: A. Thiset: *Nogle Bemærkninger*

1. Jfr. Huitfeldts Bispekrønike, s. 91 (trætten om ærkebiskop Birgers våben) og Kolderup Rosenvinge: *Udvalg af gamle danske Domme III*, s. 220 (trætte mellem Henning Vestermand og Claus Glamбек om brugen af de Urners våben).

Palle Rosenkrantz's epitafium

om dansk Heraldik i Fortid og Nutid (Aarvog for nord. Oldkyndighed, 2. rk. XVII, 1902) og sammes »Om danske By- og Herredsvaaben« (Tidskrift for Kunstindustri IX–X, 1893–94, til P. B. Grandjean: Dansk Heraldik (1919), sammes: Det danske Rigsvaaben (1926) og E. v. d. Reckes afhandling om heraldik i Salmonsens Konversationsleksikon, 2. udgave (XI. bind 1921), samt Knud Prange: Heraldik¹. Våbentegninger for samtlige danske adels- og våbenbrevsslægter findes gengivne i H. Storck: Dansk Vaabenbog (1910) og i de nedenfor nævnte seglværker af Henry Petersen og A. Thiset.

*Bomærkerne*² er mere alment menneskelige i deres oprindelse end våbenmærkerne. De er ældre end våbenerne og findes hos alle – også uciviliserede – folkeslag; der er ingen forbindelse mellem bomærkerne og våbenerne, skønt der findes en vis ydre lighed; havde de fælles rod, måtte de ældste våbener indeholde bomærkefigurer, men dette er ingeniunde tilfældet. Imidlertid har bomærket den opgave fælles med våbet at være *kendetegn* og falder derfor i sin betydning for slægtsforskeren i det væsentlige sammen med våbenmærket. Ifølge ordets sproglige betydning synes et bomærke oprindeligt at have kendetegnet navnet på fast ejendom, men det er i alt fald snart gået over til at anvendes som ejerens mærke på hans løsøregenstande – derunder særlig på kvæg – for sluttelig at gå over til også at blive et personligt mærke for ejeren, der benyttedes af denne i stedet for eller ved siden af underskrift på dokumenter.

Fig. 14.

Mærkerne er fra venstre: Kors, andreas kors, hagekors, merkurstav, modhage, pentagram og dragefod.

Bomærket, der brugtes af adel, borger og bonde i flæng, er oprindelig ganske enkelt i sin form. Korset (også andreas- og hagekorset), merkurstaven, modhagen, pentagrammet (drudefoden) og dragefoden var de almindeligste former (jfr. fig. 14). Efterhånden blev formerne dog mangfoldigere (billeder af dyr, planter og genstande), og efterat i midten af det 12. århundrede våbenmærkerne var opstået, ser vi bomærkerne glide over til også at benyttes som prydelser i skjoldene og altså til at blive egentlige våben-

1. Se også L. Bouly de Lesdain: Les armoiries danoises, Paris 1906, E. v. d. Recke: Randbemærkninger om Heraldik (Pers. Tidsskr. 7. rk., IV., 1919, s. 140–53), P. B. Grandjean: Endnu nogle heraldiske Bemærkninger (Pers. Tidsskr. 7. rk. IV., s. 201–03), H. B. N. Seeston, anmeldelse af P. B. Grandjean: Dansk Heraldik (Dansk Adels Blad IX, 1919, s. 13–16), P. B. Grandjean: En heraldisk Kritik (1919).

2. Chr. Heilskov: Borgerlig Heraldik (Arkiv for Genealogi og Heraldik, Århus 1908–12). Ordet bomærke findes første gang i Chr. V's danske lov. C. G. Homeyer: Die Haus- und Hofmarken, Berlin 1870, er det bedste udenlandske arbejde om bomærker.

mærker; i bondestanden holder de sig på gammel vis, særlig på grund af bøndernes mangel på skrivekyndighed, helt ned i det 19. århundrede.

Segl er ligesom bomærkerne i og for sig en universel menneskelig foreteelse. Betingelsen for udviklingen af seglvæsenet er, at samfundet har nået et kulturtrin, hvor enkeltpersonerne har social og retlig betydning. Samkvæmmet mellem disse har da skabt en trang til at betegne sig ved et personligt mærke, der vanskelig lader sig efterligne, f. eks. på et dokument. Derfor har naturfolkene endnu intet seglvæsen, medens på den anden side udbredelsen af skrivekunsten i samfundene lader brugen af segl miste sin betydning. Vi ved f. eks., at babylonierne og assyrerne har brugt segl så tidligt som ca. 2500 år før Christus. – Til at begynde med betragtedes forseglingsretten som en fyrstelig forret; men dette ophørte allerede i det 9. århundrede, og henimod slutningen af middelalderen kunne i alt fald enhver forsegle. Middelalderen er overhovedet seglenes blomstringstid; skrivekyndigheden selv i de højere samfundsklasser var så ringe, at segl dengang endog fremfor en underskrift blev anset for et dokumentets egentlige ægthedsmærke, og på grund af forseglingsens vigtighed iagttoges særlige forsigtighedsregler med hensyn til opbevaringen af signetet; det blev også i reglen tilintetgjort ved ejerens død, nedarvedes det, blev der i alt fald foretaget ændringer ved det. Bortkom et signet, måtte det lyses magtesløst på tinge.

Efter at skrivekunsten var blevet almeneje, benyttedes besegling stadig sjældnere, egentlig kun, når der var tale om vigtige aktstykker, offentlige dokumenter, attestationer o. lign. for bl. a. derved at give dem et vist højtideligt udseende; at bruge seglet som sikkerhedslukke for breve er også blevet sjældnere, men mange årtier er det ikke siden, at forsegling af brevomslag var så almindelig, at praktisk talt enhver, der indlod sig på at skrive breve, havde sit signet.

Seglenes form er højst forskellig, runde, ovale og skjoldformede er de hyppigste. I almindelighed sattes seglet på det pågældende dokument; men var det et særlig vigtigt pergamentdokument, hængtes seglet ofte i en kapsel med snore ved dokumentet.

Seglene bar undertiden en billedlig fremstilling omgivet af en indskrift, mange bar kun forseglernes forbogstaver; men hovedmassen er udstyret med våbenmærker eller bomærker, og segllæren (sfragistiken)¹ slutter sig derfor i sin betydning for slægtsforskningen nær til våben- og bomærkelæren; i videre forstand er den en nødvendig hjælpevidenskab for diplomatiken (læren om dokumenters kritiske prøvning) ikke mindre end for kulturhistorien.

1. P. B. Grandjean: *Dansk Sigillografi*, 1944 (Schultz' forlag). Den bedste tyske lærebog er Ewald: *Siegelkunde* (i v. Below & Meinekes *Handbuch der mittelalterl. und neueren Geschichte*, Berlin 1914).

At læse de næsten altid stærkt forkortede indskrifter på segl (legender) er en kunst for sig, som udkræver et nøjere studium.

Det til forseglingen benyttede *stof* var – når bortses fra fyrsternes guld- og blysegl – i ældre tid voks (i forskellige farver, men mest farveløst); lak kom i brug i anden halvdel af det 16. århundrede, fra det 17. århundrede ser vi oblater (af hvedemel) komme i brug; nu til dags har de hæslige gum-templer erobret seglenes plads på en hel række offentlige dokumenter; det er herhjemme kun ministerierne og enkelte andre myndigheder og offentlige institutioner, der endnu benytter segl-oblater eller papirsegl (dvs. papir over voks) under mere betydende aktstykker.

Segl findes fra ældre tider i store mængder. Henry Petersen og Thiset har offentliggjort (1886–1917) danske kongelige, adelige og gejstlige segl fra middelalderen og indtil det 17. århundrede. For den senere tids vedkommende bør man søge til Rigsarkivets betydelige seglsamling, der, når man vil have oplysning om et segl, i alt fald er den største og eneste tilgængelige herhjemme. Seglene er ordnede i grupper: Fyrstesegl, institutioners segl, by- og herredssegl, adelige og borgerlige segl, og indenfor disse alfabetisk. Desuden findes for de danske segls vedkommende en »herold«, hvori seglene er ordnede efter seglbilledet og som letter bestemmelsen af et segl, hvis ejermand ikke kendes. I Rigsarkivets håndbibliotek findes en håndskreven herold over borgerlige våben.

I Rigsarkivet findes også Klevenfeldts, Langebeks og Thisets betydelige samlinger af segltegninger, der bl. a. indeholder tegninger af senere tabte segl.

LITTERATURFORTEGNELSE

- Ottokar Lorenz*: Lehrbuch der gesamten wissenschaftlichen Genealogie, Berlin 1898.
- Otto Forst de Battaglia*: Genealogie, Leipzig-Berlin 1913 (Grundriss der Geschichtswissenschaft I, 4a).
- Eduard Heydenreich*: Handbuch der Praktischen Genealogie I-II, 2. Aufl., Leipzig 1913.
- Ernst Devrient*: Familienforschung, 2. verbesserte Aufl., Leipzig-Berlin 1918 (Aus Natur und Geisteswelt 350).
- Robert Sommer*: Familienforschung und Vererbungslehre, 2. umgearb. Aufl., Leipzig 1922.
- Johan Wretman*: Släktvetenskapen med hänsyn til svensk forskning, Sthlm. 1924.
- Wilhelm Karl Prinz von Isenburg*: Historische Genealogie, München-Berlin 1940.
- Cato Krag-Rønne*: Ættegranskning. Momenter til en første orientering, Oslo 1943.
- Ingeborg Flood*: Liten håndbok i ættegranskning, Oslo 1943.
- Cato Krag-Rønne*: Ordliste for ættegranskere, Oslo 1946.
- Alf Brenner*: Släktforskning. Praktisk handbok för Finland, Helsingfors 1947.
- Otto Forst de Battaglia*: Wissenschaftliche Genealogie. Eine Einführung in die wichtigsten Grundprobleme, Bern 1948.
- L. G. Pine*: Trace Your Ancestors, London 1953.
- Anthony Richard Wagner*: English Genealogy, Oxford 1960.
- Sir Anthony Wagner*: English Ancestry, Oxford 1960.
- Bengt Hildebrand*: Handbok i släkt- och personforskning. Del I. Metodlära, medeltidsförhållanden, historiografi och bibliografi, Sthlm. 1961.
- Eiler Nyström*: Om Personalhistorie (Meddelelser fra Dansk historisk Fællesforening I, 1909-13, s. 129-46).
- Louis Bobé*: Om Slægts- og Personforskning (Fortid og Nutid IX, 1932).
- Albert Fabritius*: Genealogi og Historie (Personalhistorisk Tidsskrift 10.IV. 1937, s. 101-23).

- Albert Fabritius*: Ahnetavlen med særligt Henblik på dansk Litteratur, 1941. (Særtryk af Hans Berner Schilden Holsten og Albert Fabritius: Lehnsbaron Hans Berner Schilden Holsten's Slægtsbog, I,1, 1940-41).
- Albert Fabritius*: Om Systemer for Opstilling af Efterslægtstavler (Personalhistorisk Tidsskrift 10.1.1934, s. 125-36, med »Gensvar« af S. Nygård, sst. s. 136-147).
- P. Grønvold og O. Weberg*: Om Personbetegnelse i Slægtskabstavler (Personalhistorisk Tidsskrift 7.I.1916, s. 225-30).
- Hans H. Worsøe*: Grundbog i slægtshistorie, Odense 1962.
- O. M. Hofman-Bang*: Jens Sørensen og Maren Nielsdatter. Haandbog til Brug ved Undersøgelser ved det jydsk Arkiv, Viborg 1927.
- Håndbog for danske lokalhistorikere. Red. af Johan Hvidtfeldt. Kbh. 1952-56.
- Poul Bredo Grandjean*: Dansk Heraldik, Kbh. 1919.
- Poul Bredo Grandjean*: Dansk Sigillografi, Kbh. 1944.
- Knud Prange*: Heraldig og Historie, Viborg 1962.
- Herluf Nielsen*: Kronologi, Viborg 1962.

STEDNAVNEREGISTER

Aberdeen	120	Christianshavn	137, 203
Ahrensböck amt	154	Christiansted	154, 182
Alhedens kolonier	201	Christiansø	152, 202, 211
Als	145	Citadellet, se Kastellet.	
Altdorf	120 ²	College, Malabarkysten	162
Altona	154	Deventer	120, 121
Amager	174, 202	Dillingen	120
Amerika	125	Dorpat	120
Amrum	145	Dragør	202
Andrews, St.	120 ²	Duisburg	120, 121
Angers	121	Døstrup	178
Assens	105, 217, 228	Ebeltoft	124, 228
Assistens kirkegård, Kbh.	105	Eckernförde	76, 154
Ballum sogn, Slesvig	144	Ejdersted	154
Bamberg	120	England	125
Basel	120	Enklaverne	144, 153
Bayreuth	120	Erfurt	120 ²
Bengalen	162	Erlangen	120
Bested kirke	246	Esbjerg	152, 228
Bistrup gods	222	Eton	120
Bockhorn gods	154	Femern	153, 154
Bologna	120	Flade sg.	152
Bornholm	129, 131, 149, 170, 174, 202	Fladstrand	152
Bornhöved sg.	154	Flensborg	153
Bramstedt	154	Flensborg amt	154
Braunsberg	120, 121	Franeker	120
Bredstedt amt	154	Frankfurt a. d. O.	120 ²
Bremerholm	168	Fredericia	105, 187, 201
Breslau	120	Frederiks tyske kirke, Kbh.	76
Brønshøj sg.	153	Frederiksberg	77, 129, 152
Burg	154	Fredriksberg kirkegård	105
Bützow	120	Frederiksborg amt	129, 131
Børglum herred	187	Frederiksborg slotssg.	152
Børnehuset, Kbh.	76	Frederikshavn	152, 228
Båge herred	119	Frederiksnagor	154, 162
California	125	Frederiksort	153, 154
Canada	125	Frederiksstad	154
Cassel	120	Frederikssted	182
Christiansfeld	153, 154	Frederikssund	152
		Frederiksværk	152

Freiburg i. B.	120	Hjordkær	178
Frøs hd.	153	Hjørring	124, 217
Fuglslev sg.	152	Hobro	124, 152, 153
Færøerne ..	135, 154, 163, 182, 211	Holbæk	124
Før	145	Holbæk amt	131
Fåborg	105, 152, 227, 228	Holmens kirke	178
Gammel Haderslev	76, 153	Holstebro	228
Garding	154	Hoptrup sg.	153
Genf	120	Hornum sg.	153
Gentofte	129, 131, 153	Horsens	105, 201, 228
Giessen	120 ²	Husby sg.	153
Glückstadt	76	Husum	154
Godsted sg.	153	Husum amt	154
Gottorp	76	Hviding hd.	153, 154
Gram hd.	153, 154	Højsted	178
Gram sg.	153	Hørsholm amt	174
Grarup	178	Ingolstadt	120, 121 ²
Greifswald	120, 121	Irland	125
Grenå	124, 152, 187	Island	151, 154, 163
Grinderslev kirke	245	Itzehoe godsdistrikt	154
Grindsted	228	Jena	120, 121
Groningen	120, 121	Jerne sg.	152
Grønland ..	125, 154, 163, 182, 212	Jordrup sg.	153
Guinea	125, 162, 163	Kalundborg	124, 228
Göttingen	120, 121	Kanton	162
Haderslev	76, 129, 154, 228	Kappel	154
Haderslev amt	154	Kastellet, Kbh.	76, 152, 213
Haderslev hd.	154	Kerteminde	187, 228
Hagenbjerg	178	Kiel	120, 121
Halle	121	Kina	162
Hammershus birk	202	Kjærsgaard birk	187
Harderwijk	120, 121	Koogdistrikterne	154
Hardsyssel	131	Korsør	124, 191
Heidelberg	121	Krakau	120
Helgoland	153	Kuhlen	154
Helligånds kirke, Kbh.	222	Kværndrup sg.	153
Helmstedt	120, 121	Kær herred	131
Helsingfors	120	København, se også enkelte kirker og Institutioner.	
Helsingør ..	76, 187, 188, 191, 201, 210, 217, 228	København	76, 129, 137, 150, 152, 217
Herborn	120, 121	Københavns amt	131
Herlev	228	Køge	124, 189, 228
Herlufmagle kirke	250	Köln	120, 121
Herlufsholm	124	Königsberg	120, 121
Herlufsholm birk	128	Ladegården, Kbh.	76
Herring	152, 228	Landshut	120, 121
Hids herred	131	Leipzig	120, 121 ²
Hillerød	228		
Himmerland	131		

Lejrskov sg.	153	Plön	154
Leyden	120, 121	Plön amt	154
Lolland-Faster	129, 131	Prag	120, 121
Louvain	120, 121	Præstø	124, 153
Lundtofte hd.	153	Præstø amt	131
Lyksborg	154	Radsted kirke	250
Lysgaard herred	131	Randers	105, 124, 187, 228
Læsø	152	Randers amt	131
Løgstør	152	Regensen	121
Løgumkloster amt	154	Rendsburg	76, 154
Magleby kirke	245	Ribe	187
Malabarkysten	162	Ribe amt	131
Marburg	120, 121 ²	Ribe hd.	153
Mariager	124, 152, 245	Ringsted	124, 228, 248
Marstal	153, 228	Roskilde	76, 153, 228
Meldorf	154	Roskilde amt	131
Mexico	125	Roskilde domkirke	182
Middelfart	152, 228	Rostock	120, 121
Mors	131, 153	Rudkøbing	153, 228
München	121	Rødby	153
Møgeltønder	144	Rønmø	145
Nakskov	105, 124, 178, 187	Rønne	124
New York	125	Salzburg	120
Nikobarerne	162	Sandvig-Allinge	202
Nikolaj kirke, Kbh. ..	81, 219, 222	St. Croix	163
Nissum, Sdr. sg.	153	St. Jan	163
Nordby, Fanø	178	St. Knuds kirke, Odense	245
Nustrup sg.	153	St. Thomas	163
Nyboder	152, 168	Segeberg amt	154
Nyborg	187	Segeberg sg.	154
Nykøbing F.	228	Serampore	182
Nykøbing M.	124, 152	Siena	121
Nykøbing S.	124	Sigerslevvester sg.	153
Nysted	124, 152	Sild	145
Næstved	124, 187	Silkeborg	152, 228
Nørre Rangstrup hd.	154	Skagen	124
Nørre Sundby	152, 228	Skast herred	128
Nørre Tyrstrup hd.	145, 153	Skive	124, 131
Odense ...	105, 119, 129, 187, 217	Skodborg sg.	153
Odense Katedralskole	119	Skotland	125
Odder	227, 228	Skrydstrup sg.	153
Orléans	121	Skælskør	124
Ostindien	125, 134, 162	Slagelse	105, 124
Oxford	120, 121	Slangerup	124, 152
Padua	121	Slesvig by	76, 153, 154
Paris	121	Slotskirken, Kbh.	77
Perdoel gods	154	Sokkelund herred	128
Petri kirke, Kbh.	76, 182	Sorø	18, 76, 153
		Sorø amt	131

Starup	178	Vallø stift	110
Stege	124	Wandsbeck	154
Steinburg amt	154	Varde	153, 189, 228
Storehedinge	124	Vartov kirke, Kbh.	76
Store Magleby	202	Veje	130, 228
Stovby sg.	153	Vejle amt	129, 131
Strasbourg	120, 121	Vendsyssel	112, 131
Stubbekøbing	153	Vestindien 125, 154, 155, 162, 210	
Svaneke	153	Viborg ... 124, 129, 130, 187, 228	
Svendborg amt	131	Viborg amt	131
Sydamerika	125	Visby sogn, Slesvig	144
Sydditmarsken	154	Wittenberg	120, 121
Sæby	124, 228	Vordingborg	187, 191
Søllerød	131, 228	Wyck	154
Sønderjylland	130, 131	Würzburg	120
Thisted	124	Zerbst	120, 121
Thisted amt	131	Ærø	145, 153
Trankebar 125, 154, 162, 182		Ærøskøbing	153
Tremsbüttel amt	154	Ølstykke hd.	195
Trier	120	Øster Ulslev sg.	153
Trinitatis kirke, Kbh.	222	Åbenrå	129, 153, 228
Tübingen	120, 121	Åbenrå amt	154
Tyrstrup hd.	154	Åbo	120
Tønder	187	Ålborg	105, 124, 187
Tønder amt	154	Ålborg amt	129
Tønning	154	Århus	105, 129, 187, 228
Tørninglen	145, 153	Århus stift	131
Universitetet, Kbh.	108, 119	Åstrup	178
Upsala	120	Åsum herred	119, 128
Utrecht	120, 121		

PERSONNAVNREGISTER

Adler, D. B. & Co.	217	Duchesne, André	11
Ahrends F.	24	Dyrskjøt, Peder	17
Andersen, H. C.	78	Daa, Claus	248, 251
Bang, Oluf	21	Eber, Johan Daniel	15
Barfod, Frederik	43	Ehrencron-Müller, H.	24
Barfod, Immanuel	24	Eizinger, Michael	43
Becker, T. A.	23	Elvius, Sofus	24
Below, Dorothea	250	Engström, Agnar	47
Below, Sophie	15	Erslew, Thomas Hansen	22
Benzon, F. W. C. von	21	Falk-Jensen, A.	24
Bertelsen, Ivar	14	Forst-Battaglia, Otto	49
Bertouch, Ernst Albrecht von ..	21	Foss, Anders	14
Bidstrup, J.	25	Franckenaue, Gerhard Ernst	
Bille, Anders	245	Franck von	18
Bille, Hans	244	Gatterer, Johann Christoph	12
Bille, Maren	15	Giessing, Christoffer	19
Bircherod, Jacob	17	Gram, Hans	19
Bircherod, Jens	17	Grandjean, P. B.	25
Bloch, Jørgen	19	Gregor af Tours	10
Blondel, David	11	Grønvold, P.	66
Bobé, Louis	23	Guibours, Pierre de	11
Bouchet, Jean du	11	Guichenon, Samuel comte de ..	11
Brahe, Henrik	245	Gyldenstjerne, Clara	245
Brahe, Sophie	15	Gyldenstjerne, Jytte	15
Brahe, Tycho	15	Gyldenstjerne, Kirstine Henriks-	
Brochmand, Jesper	178	datter	242
Bryske, Lisbet	15	Hager, Oscar	48
Bülow, Johan	21	Hans, konge	245
Carøe, Kr. F.	24	Hauch-Fausbøl, Th.	24, 25
Chifflet, J. J.	11	Haugaard, Morten	17
Christian III, konge	246	Hekataios fra Milet	10
Christian IV, konge	246	Hellanikos fra Mytilene	10
Christine, dronning	245	Hemmingsen, Niels	15
Christonje, F. V.	24	Henningsen, Hieronymus	11
d'Hozier, Pierre	11	Hennings, Paul	25
Ditauer, Henrik	250	Heydenreich, Eduard	13
Dorothea, dronning	246	Hiort-Lorenzen, H. R.	23, 24
Du Change, C. du Fresne, seig-		Hirsch, J. C. W.	24
neur	11	Hjorth-Nielsen, H.	24

Hofman, Hans de	19, 21	Melchior, Moses & G.	217
Hofman, Tycho de	18	Mikkelsen, Michael	18
Hofmeister, Adolf	13	Moller, Johannes	20
Hohlfeld, Johannes	14	Moller, Olaus Henricus	20, 21
Holm, Viggo	24	Moltke, A. G.	21
Huitfeldt, Beate	15	Muus, Elias B.	217
Huitfeldt, Lisbet	15	Mylius, Peder Benzon	18
Hundrup, F. E.	22	Nielsen, Chr. H.	217
Hübner, Johann	12	Noodt, J. F.	18
Imhoff, Jacob Wilhelm	12	Nygård, S.	24
Isenburg, Wilhelm Karl prins von	13, 43, 49	Nysted, Ole Hermansen	17
Kaas, Bertel	245	Orel, Herbert	51
Kaasbøl, Peter	21	Oxe, Torben	248, 249
Kall, Abraham	21	Parsberg, Ingeborg	250
Kekule van Stradonitz, Stephan	13, 43	Paulus Diaconus	10
Kirck, N. P.	217	Pedersen, Morten	14
Klevenfeldt, Terkel	19	Père Anselme	11
Klingberg, Lauritz	167	Perlestikker, Anders Pedersen	178
Klitgaard, C.	24	Petersen, Anders	24
Kornerup, Bjørn	24	Plum, N. M. & F.	217
Krabbe, Anne	15	Pontoppidan, Erik	19
Krabbe, Karen	246	Pontoppidan, Ludvig	18
Krag, Niels	15	Poulsen, Jost	178
Krogh, F. C. H. von	23	Pütter, Johann Stephan	12
Krogno, Pernille	245	Ranke, Leopold von	13
Kruse, Otto	245	Rantzau, Henrik	14
Krüger, Carl G.	25	Reimann, Jacob Friedrich	11
Kønigsfeldt, J. P. E.	25	Reineccius, Reiner	10
Lachmann, A. H.	18	Resen, Peder Hansen	15, 17
Langebek, Jacob	19	Reutlinger, Wilhelm	50
Lauritzen, Hans	16	Richter, Friedrich Theodor	48
Lengnick, Johan Carl Louis	21	Richter, V.	24
Lenz, Fritz	51	Rittershausen, Nikolaus	11
Lorenz, Ottokar	13, 27, 49	Rosenkrantz Jørgen	250
Lucoppidan, Peder Jensen	18	Rosenkrantz, Mette Holgers- datter	246, 247
Lunge, Elisabeth	250	Rosenkrantz, Palle	250, 254
Lykke, Anna	245	Rostgaard, Frederik	17
Lykke, Niels	246	Rud, Karen	15
Lyschander, Claus Christoffersen	14	Rønnow, Claus	242
Løvenbalk, Laurids Mogensen	245	Rønnow, Inger	244
Maegaard, Vilh. R.	217	Rørדם, Holger Frederik	24
Mander, Karel van	250	Samsing, Anders	18
Marie Sophie Frederikke, dron- ning	25	Sandvig, Bertel Christian	21
Marquard, E.	24	Saxo	14
Mathiesen, Søren	74	Schönleben, Johann Ludwig	11
		Sehested, Christen Thomsen	246, 247
		Skram, Lisbet	15

Snorre Sturlason	14	Topsøe-Jensen, Th. A.	24
Sophie, dronning	38, 246	Udsen, Laurids Ebbesen	245
Sosa, Hieronymus de	43	Ulfstand, Else Holgersdatter ...	243
Spener, Philip Jacob	11	Ulrich, hertug af Mecklenburg .	246
Spindler, Ernst Adolph	50	Urne, Axel	14
Stampe, Henrik	21	Vahl, J.	25
Staverskov, Sophie	245	Weberg, O.	66
Suhm, P. F.	21	Vedel, Anders Sørensen	15
Suhr, J. P.	217	Vedel-Simonsen, L. S.	23
Thaarup, Frederik	21	Veile, Hans Knudsen	178
Thiset, A.	23	Wiberg, S. V.	22
Thott, Anne	15	Wielandt, Jochum	18
Thott, Birgitte	15	Voss, Christian Eberhard	21
Thott, Lene	245	Wretman, Johan	27
Thott, Otto	21	Zahrtmann, M. K.	49
Thott, Tage Ottesen	243	Zwergius, Ditlev Gotthard	19

SAGREGISTER

Abel Cathrines stiftelse, Kbh.	76, 222	Anonymer	116
Acta Consistorii	141	Apotekerbevillinger	135
Adelen	109f	Apotekere	124
Adelige jomfruklostre	110	Arbejderbevægelsens bibliotek og arkiv	228
Adelspatenter	140	Arkitekter	117
Adjunker	123	Arkivarer	117
Admiralitets- og Kommissariats- kollegiet	166	Arkiverne	132ff
Admiralitetskollegiet	166	Arkivudveksling, dansk-tysk	145
Adresseavisen	102	Arrest- og straffeprotokoller	191
Adskillige bestillinger	140	Arveklasseystemet	34
Afgiftslen	171	Arvelighedsforskning	30
Afholdsfolk	126	Arveret	34
Afkomsrække, se Ascentorium		Ascendenstavle, se anetavle.	
Agnater	55	Ascentorium	37, 65
Aktuarer	122	Asiatisk kompagni	162
Almindeligt hospital, Kbh.	77	Auditører	215
Altergangslister	180	Auktionsdirektøren	192
Amtmænd	111, 135	Auktionsprotokoller	190
Amtsarkiver	204	Automobilfolk	125
Amtsforvaltere	111, 135	Auxiliærkorps	216
Amtsprovster	183	Avertissementer	102
Amtsregnskaber	171	Avisbiblioteket	96
Amtstuearkiver	205	Aviser	96, 101
Amtsvejsinspektører	125	Bagere	223
Amtsårbøger	131	Barberere	223
Anebrøken	46	Begravelse	81, 174, 182, 185
Aneforskydning	49	Begravelse, Kbh. Nikolaj k.	219
Aneimplex	48	Begravelsesbreve	140
Anelinje	39	Begravelsesdigte	100
Aneprøve	52	Begravelsesvæsen, Kbh.	226
Anerække	37	Belønningsmedailler	108
Anesammenfald	49	Benzons stamtavler	134
Anetab	48	Bestallinger, Kbh.	219
Anetavle	17, 27, 37–53	Bestillinger	140
– betegnelsessystemer	43–46	Bestillinger, adskillige	135
– tavleform	39	Bestillingsmænd, Kbh.	219
– tekstens opstilling	43	Bibliografier	98f
Anetræ	41	Bibliotekarer	116
		Biblioteker	94

Billeder	72	Bønder	88, 113
Billedlighed	29	Børnebog	195
Billedsamlinger	72	Cand. polit.'er	122
Billedskærere	115	Centraladministrationen	111
Biografi, almindelig	103f	Centralforvaltningen	133
Biografier	91	Centralstyrelsens arkiver	133
Birker	186	Christians Plejehus	216, 222
Biskopper	118	Christianshavns straffeanstalt, Kbh.	76
Bispearkiver	183-185	Christonjes kirkebogsuddrag ...	76
Blanketregnskaber	140	Civil beregning af slægtsskabs- grad	35
Blikkenslagere	209	Civile og borgerlige enkekasse ..	161
Blytækkere	223	Civilingeniører	123
Boghandlere	115	Computatio canonica	35
Bomærker	255	Computatio civilis	35
Borchs kollegium	144	Collegium Medicum Regium ...	141
Borgere	88	Dannebrogsriddere	107
Borgerlige våbener	252	Dansk Arbejdsgiverforening ...	217
Borgerrepræsentanter	208	Dansk Dampskibsrederiforening	217
Borgerrepræsentanter, Kbh. 130,	221	Danske i udlandet	125
Borgerskab	208	Danske kancelli	136-144
Borgerskaber, Kbh. .. 217, 220,	221	Danske kompagni	108
Borgerskabsprotokoller, Kbh. ..	217	Datering	83
Borgervæbning, Kbh.	215	Debitorer	192
Borgervæbning, sjællandske byers	215	Definition af genealogi	27
Borgmestre, Kbh.	130	Degeneration	51
Borgretten	191	Degne	119, 184
Branddirektører	211	Demografi	30
Brandfogeder	205	Depechekontoret	165
Brandforsikring	155	Descendenstavle, se Efterslægt- tavle.	
Brandforsikringsarkiver	211	Descensorium	65
Brandtaksationer	205	- dobbelt	65
Brandtaksationsnumre	189	Devise	243
Brandvæsen	125	Diplomater	112, 135
- Kbh.	222	Diplomatik	87
Brevordning	89	Doktorer	122
Brevskrivere	136	Dombøger	146
Brolæggere	223	Drejere	224
Brugsforeninger	217	Dugmagere	224
Bruuns pensionskasse	161	Dyrlæger	124
Bryggere	223	»Døde punkt«	87
Bryllupsdigte	100	Dødsfald, se nekrologi.	
Brændevinsbrændere	223	Edsbøger	184
Brændevinshandel, bevillinger til	135	Efterslægtforskydning	54
Buntmagere	224	Efterslægtssammenfald	54
Byfogeder	186		
Byhistoriske arkiver	227		
Byting	186		
Bødkere	209, 224		

Efterslægtstavlen	27, 28, 54–64	Flåden	113
Ehlers kollegium	144	Flådens centralstyrelse	166–168
Ekstraretsprotokoller	188	Fogedprotokoller	191
Ekstraskatter	150	Folkeholdsskat	172
Ekstraskattemandtal, se Skattemandtal.		Folketællinger	77, 150–154
Ekstraskatteregnskaber	173	Fonden ad usus publicos	157
El-erhverv	125	Foreninger	108
Elefantriddere	107	Foreningsarkiver	211
Eligerede borgere	207	Forfattere	116
Eloger	102	Forfremmelsesbedømmelser	212
Embedsansøgninger	136, 147f	Forkortelser	90
Embedseder	148	Forligskommissioner	211
Embedsmænd	88	Forlovere	80
Embedsmænd, Slesvig-Holsten	135	Formynderbeskikkelser, Kbh.	220
Embedsudnævnelser	135	Fornavn	229
Engstrøms system	47	Fornavneskik	233
Enke- og ligkassesocietetet	160	Forsikringsfolk	116
Enkekasse, den almindelige	136, 159	Forstembedsarkiver	211
Enkekasse, civile og borgerlige, Kbh.	159, 222	Forstetstens enkekasse	160
Enkekasser	158–161	Forstmænd	114, 202
Enkekasser, gejstlige	185	Forsvaret	112
Enke-understøttelses- og Brudegave-Selskab	160	Forsørgelsesanstalt, den almindelige	160
Erhvervsarkivet	216	Fotografer	117
Erhvervslivet	155	Frederiks hospital, Kbh.	77, 139, 141
Examinati juris	122	Frederiks Plejehus	216
Executorskifter	196	Frederiksberg kommunebiblioteker	96
Fadderlister	80	Frederiksberg Stadsarkiv	227
Faderret	3	Friherrepaterter	140
Fagforeninger	228	Frikorporaler	214
Falcks redningskorps	126	Frimesterbevillinger	135
Faldne	112, 213, 216	Frimestre	223
Fallitboer	199, 200	Frimurere	108
Familieskat	172	Frisedler	215
Fangelister, militære	216	Frue skoles ligbøger	81
Farmaceuter	124, 143	Fuldmyndighedsbevillinger	140
Farveribevillinger	135	Fundatser	108
Favnsættere	221	Funktionærer	114
Feldberedere	224	Fyens Discontokasse	217
Filiationsbevis	28	Fynske samlinger	130
Filologer	123	Fyrvæsen	155
Filosofiske fakultet	143	Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger	217
Finansarkiverne	156–161	Fængselsarkiver	211
Finansdeputationen	156	Fængselsvæsen	111
Finanskollegiet	156	Færgemænd	224
Fiskere	114	Færø landsarkiv	211
Flyvevåbnet	113	Fætterlinje	33

Fødselsstiftelsen, Kbh.	77, 139, 141	Grundbøger	190
Førlovspenge	171, 175	Grundskatter	175
Gadehandlere	221	Grundtakster	150
Gagereglementer	156	Grundtakster, Kbh.	218
Garnisons journaler, Kbh.	219	Grundtvigs kirkebogsregistre . . .	77
Gartnere	114	Grænsegendarmer	111
Gas- og vandarbejdere	224	Græspenge	172
Gavebreve	140	Grønlandske landsarkiver	212
Genealogisk-biographiske Selskab, det	21	Grønvold og Webergs system 62, 66	
Genealogisk-heraldisk Selskab . . .	21	Guldsmede	224
Genealogisk-heraldisk Selskabs samlinger	134	Gørtlere	224
Generaladjutantstaben	216	Hagers system	46
Generalauditøren	166	Handel	115
Generalhvervekommissionen	216	Handelsarkiver	162
Generalieblade	89	Handelsbetjente, Grønland, Færøerne	135
Generalitets- og Kommissariats- kollegiet	165	Handelsinspektører, Grønland . .	135
Generalkirkeinspektionskolle- giet	141	Handelsstandsforening, Århus' . .	217
Generalkommissariatet	212	Handskemagere	224
Generalkommissariatskollegiet . . .	165	Harboeske Enkefruekloster	222
General-Krigsdirektoriet	165	Hartkornsskatter	172
Generalkrigskommissariatet	165	Hartkornsspecifikationer	150
Generalmagasinet	156	Hattemagere	209, 224
Generalpostamtet	161	Hauch-Fausbølls kirkebogsud- drag	76
Generalpostdirektionen	161	Havebrugskandidater	114
Generalregister over debitorer . . .	192	Havebrugskonsulenter	114
Generalregistre, skifteprotokol- lernes	199	Havneingeniører	123
Generaltoldkammeret	154	Havnevæsen	155
Generationsbetegnelse	37	Heraldik	238
Generationsvis opstilling	61	Herlovianere	124
Gesandter	112, 135	Herredagsdombøger	146
Getreuers stiftelse	222	Herreder	186
Glamestre	224	Herredsfogeder	112
Glashandlere	224	Herredsting	186
Godsarkiver	206	Herregårdsejere	110
Godsarkiv, universitetets	144	Historisk genealogisk arkiv	134
Godsinspektører	135	Hjelm	240
Gratialprotokoller	138	Hjelmklæde	241
Gratifikationer	156	Hjelmtegn	241
Gravbog, Vor Frue kirkes	142	Hjemmehørsprincippet	133
Gravskrifter	102, 185	Hjemmesygeplejersker	124
Gregorianske kalender	84	Hjemstavnsforskning	30, 72
Grevepatenter	140	Hjerteskjold	240
Grosserere	115	Hjulmagere	224
Grosserersocietetet	217	Hof- og Borgretten	191
		Hofarkiver	161
		Hoffurerkontoret	161
		Hoffleverandører	109

Hofmarskallatet	161	Jurister, danske	122
Hofretten	191	Jurister, slesvigske	122
Hofstaterne	109, 136	Justitsarkiver, militære	215
Holmens chef	168	Justitsager	139
Holms samlinger	76	Jyske samlinger	130
Holsatus	120	Jævnbyrdighed	50, 52
Hospitalsarkiver	186	Jævnførelsesregister	181
Hotelværter	126	Jøder	191, 193, 198, 201, 222
Hovedskjold	240	Jødiske kirkegårde	105
Hoverireglementer	150	Kabinetsskretariatet	161
Hundrups samlinger	134	Kadetruller	167
Husholdningskonsulenter	114	Kalender	84
Husmænd	113	Kalenderreformer	84
Hvervelister	213	Kammermusici	109
Hvidebøger	200	Kammersangere	109
Hæren	112	Kanalvæsen	155
Hærens arkiv	212–216	Kancelliets brevbøger	137
Hærens centraladministration ..	136, 164–166	Kancelliprotokoller	138
Hærens skoler	216	Kandestøbere	224
Højesteret	145f	Kanonisk beregning af slægts-	
Høkere	209	skabsgrad	35
Hørkræmmere	224	Kantorer	119
Håndskriftkataloger	99	Kaperebreve	221
Håndskriftsamlinger	96f, 136	Karetmagere	224
Håndværkere	88, 114	Katolikker	221, 222
Håndværkerstokken	168	Kekule von Stradonitz' system ..	43
Illegitime børn	28	Kendingsnavn	229
Indfødsret	125, 138	Kildeangivelse	88, 92
Indkvarteringsmandtal, Kbh. ...	218	Kildekritik	87
Indrykningssystemet	56	Kildepublikationer	126–129
Indskrifter	106	Kilder	31
Industri	114	Kilderegister	103
Industriforeningen i Kbh.	217	Kirke- og skolevæsen	139
Industrirådet	217	Kirkebeskrivelser	106
Ingeniører	115	Kirkebogsuddrag	75
Ingeniørkorpset	112	Kirkebøger	73, 177–181
Inländische Registratur	145	Kirkebøger, Færøerne	182
Interessentskabskontrakter ...	140	Kirkebøger, grønlandske	182
Isenkræmmere	209	Kirkebøger, ostindiske	182
Jernbaneetaten	116	Kirkebøger, slesvig-holstenske ..	177, 181
Jordebogsregnskaber	172	Kirkebøger, vestindiske	182
Jordebøger	137, 148, 150	Kirkegårde	105
Jordemoderprotokoller	186	Kirkeinspektionsarkiver	182
Jordemødre	124, 205	Kirkeregnskaber	182
Journalister	116	Kirurger	123
Julianske kalender	85	Kjæde-ordenen	108
Juridiske fakultet	142	Klevenfeldts stamtavler	134
Jurister	122	Klingbergs register	167

Klostre, adelige	110	Kroner	241
Kobbersmede	209	Kulturhistorie	30
Kollegiebreve	218	Kunstnere	117
Kollegier	143	Kunsthistorie	30
Koloniarkiver	162	Kuratorbeskikkelser, Kbh.	220
Kolonierne	125	Kuratorbevillinger	140
Kommandantskabsarkiver	215	Kvinderegensen	121
Kommercekollegiet	155, 221	Kæmnerregnskaber	208
Kommissionsruller	214	Københavns stadsarkiv	217–227
Kommunalbestyrelse, Kbh.	218	Københavns topografi	130
Kommunalforvaltning	111	Købmænd	115
Kommuneingeniører	123	Købstadsarkiver	207
Kommunionbøger	79, 180	Købstadregnskaber	175
Kommunitetet	143	Landbohøjskolen, se Veterinær- og Landbohøjskolen.	
Kompagnier	162	Landbrug	113
Komponister	117	Landbrugskandidater	114
Konduitelister	165, 212	Landbrugskonsulenter	114
Konfessionarius, kgl.	197	Landebøger	185
Konfirmandlister	180	Landemodeprotokoller	184
Konfirmationsregistre	79	Landfogeder	135
Kongebrev, se vielsesbrev.		Landgildeydelse	172
Kongehuset	109	Landhusholdningsselskab, Det kgl. danske	217
Kongelige bibliotek	94	Landhåndværkere	114
Kongens håndbøger	165	Landinspektører	125
Kongens Livjægerkorps	215	Landpolitibetjente	205
Kongens Livkorps	215	Landsarkiverne	176–212
Kongens retterting, se Retter- tinget.		Landsdommere	193
Konsanguinitetstavle	65	Landsover-, samt Hof- og Stads- retten	191
Konsistorium	141	Landsting	189, 193
Konsulatsvæsen	155	Latinskoler	141
Konsulenter	114	Lavsarkiver	209, 223
Konsumtionsregnskaber	172	Lazaretarkiver	216
Kontributionsregnskab	172	Ledregning	37
Kopskatteregnskaber	172f	Legater	108, 142
Kopulationsed	215	Legender	257
Kopulationspenge	172	Lejermålsbøder	171
Kopulationsprotokoller	79, 218	Lejlighedsdigte	100, 102
Kort, generalstabens	129	Lenicks kirkebogsuddrag .	75, 134
Kredsskema	42	Lens- og gratialprotokoller	138
Krigsarkiver	216	Lensarkiver	204
Krigsfordebøger, rytterdistrik- ternes	206	Lensfordebøger	171
Krigskancelliet	164	Lensmænd	111
Krigskollegiet	135, 164	Lensregnskaber	171
Krigsofre	112	Lenssager	138
Krigsstyr	173	Liber daticus	180
Kriminal- og politiretten	192		
Krobevillinger	147		

Licentiater	122	Medailler	107
Ligpengeregnskaber	81	Medicinske fakultet	143
Ligprædikener	15, 135	Mejerister	113
Ligstensanetavler	245	Menighedsråd	118
Linnedvævere	225	Metropolitanskolen	124
Livrentekasse, den hollandske ..	160	Midterskjold	240
Livrenteselskab, det private	160	Militæretaterne	112, 165
Livrentesocieteterne 1747 og 1757	134, 160	Militærlæger	216
Livsarvinger	34	Militærmusikere	213
Livsforsikringsanstalter	158	Ministre	111
Lodseksamen	167	Missionskollegiet	141
Lodsrunder	210, 278	Missiver	136
Lodssager	168	Modelbøger	149
Lokalforvaltningen	111	Moderret	33
Lokalhistoriske arkiver	227	Mosaik Trossamfunds arkiv ...	198
Lorenz' system	46	Museer	141
Lovgivningsmagten	110f	Musikere	117, 225
Lowzows samlinger	135	Müllers pinakotek	72
Lysesløbere	225	Myndighedsbevilling	140
Lægdsrunder 77, 168–170, 191, 278		Mynsters samlinger	134
Læggearkiver	186	Mæglere	115, 209
Læggearkiver, militære	216	Møllebevillinger	147
Læger	123, 216	Møllere	113, 225
Lærde skoler	139	Mønsterskriver	167
Lærere	123f	Mønstringsrunder	137 ^g
Læssere	221	Månedsløjtninger	113, 135
Lønningsvæsen	156	Månedsnavnets forkortelse	84
Magistrater	135, 207	Nagelsmede	225
Magistre	122, 123	Naturalisationspatenter	140
Majorater	110	Navigatører	115
Malere	126, 225	Navnelov 1904 og 1961	235f
Mallings samling af vielser	76	Navneregister	92
»Mand«	33	Navneskik	82
Mandtalslister	218	Nekrologi	104, 135
Markbøger	149	Nevølinje	34
Markedspas	219, 221	Nissens hospital	222
Marskandisere	221	Normalisering	89
Martfeldts samlinger	155	Norsk slektshistorisk Forening .	23
Matematisk-naturvidenskabelige fakultet	143	Norske bestillinger	140
Matrikler	120	Notarialprotokoller	191
Matrikel 1662	148	Nygårds jyske kirkebogsuddrag .	76
1664	149	Næringsbevillinger	135
1688	149	Næringsvæsen, købstædernes ...	139
1844	149	Næringsvæsen på landet	147
Matrikulering	148	Nålemagere	225
Matrikulsarkivet	148	Nådessager, statssekretariatet for	157
Matroser	167	Offentliggørelse	91
		Officerer, landetaten 112, søeta- ten	112f

Officersportrætter	216	Portrætter	107
Olsens kirkebogsregistre	76	Portrætter, officerer	216
Onkellinje	34	Possementmagere	209, 225
Opfostringshuset	222	Postembedsmænd	161
Opkaldsesskik	233	Postpensionskassen	157
Opmålingsbøger, Kbh.	218	Postvæsenet	115
Oppebørselsbetjente	135	Pragtstykker, heraldiske	241
Oprindelsesprincippet	133	Primogeniturordningen	57
Ordenskapitlet	161	Prinsessestyr	173
Organister	119	Prisesager	168
Orlogsværftets arkiv	168	Privatarkiver	136, 162, 211
Ostindisk kompagni	162	Privilegieprotokoller	155
Overadmiraltetsretten	168	Privilegier, borgerlige 1679 ...	252
Overformynderi	203	Proband	27
Overkrigssekretærens håndbreve	165	Professorer	122
Overlodsarkiver	210	Prokuratorer	122
Overlærere	123	Protokolpapirer	220
Oversekretærens brevbøger ...	138	Proveniensprincippet	133
Oversekretærens breve	139	Provinsbibliografi	129
Oversigtstavle, efterslægt	55f	Provinshandelskammeret	217
Pantebøger	188	Provstearkiver	183
Pantebøger, Kbh.	192	Provsteindberetninger	185
Christianshavn ...	192	Provsteretter	183
Parentelsystemet	34	Præsentationsbøger	168
»Partikulære personer« ...	136, 147	Præsteindberetninger	185
Partikulærkammeret	161	Præstekaldsbøger	140
Parykmagere	225	Præster	118
Pasprotokoller	191	Pseudonymer	116
Patenten	145	Rangspersoner	135
Pater est-reglen	28	Rapportbøger	214
Patronymer	230	Realregistre	189
Pension	138, 156	Realskoler	141
Pensionskasse, den almindelige .	160	Rebslagere	225
Pensionskasse, landmilitæretaten	157	Redere	163, 221
Pensionskassedirektionen	157	Redningskorps, Falcks	126
Perlestikkerbogen	178	Reformerte slægter	106
Personalhistorisk Tidsskrift ...	77	Regensen	143
Person- og rutebiltrafik	126	Regeringen	111
Personbetegnelse	62	Regimentsskriverarkiver	206
Pesthuset, Kbh.	76, 77	Registre	136
Petita	142	Regnskaber	170–176
Politi	111	Regnskaber, Kbh.	222f
Politi på landet	205	Regnskaber, slesvig-holstenske ..	176
Politi- og Kommercekollegiet ..	221	Regnskabslen	171
Politiret, Kbh.	191	Rentekammeret	146–154
Politiretsprotokoller	188	Rentekammeret, embedsmænd	
Polyteknisk Læreanstalt	141	og funktionærer	135
Porcelænsfabrik, den kgl.	156	Rentekammeret, kgl. resolutioner	136
		Rentekammerudnævnelser	135

Rescripten	145	Skibsjournaler	168
Restauratører	126	Skibslæger	163
Retsbetjente	135	Skibspræster	163
Rettertinget	145	Skiftekommissarier	196
Revisorer	115	Skifteprotokoller	85
Ridderakademiet	123	Skifter, Kbh.	218
Ridderordener	107	Skifter, gejstlige	183, 185, 197
Ridefogeder	135, 205	Skifter, lærde mænds	197
Rigens dombog	146	Skifter, militære	166, 197, 213
Rigsarkivet	133ff	Skifter, sømilitære	198
Rigsdagsmænd	110f	Skiftesager, universitetets	142
Rodemestre	222	Skiftevæsen	194–203
Rollers system	46	Skiftevæsen i købstæderne	200
Rostjenestetakseringer	137	Skiftevæsen på landet	201–203
Rotuli	139	Skiftevæsen, Sønderjylland	203
Rytterdistrikter	150, 175, 205f	Skilsmissebevillinger	140
Rytterdistriktsarkiver	205	Skippere	210
Rådmænd, Kbh.	130	Skipperstiftelsen	210
Rådstuearkiver	207	Skjoldefrise, Sorø	18
Rådstueprotokoller	208	Skjoldform	238
Rådstueretter	186f	Skjoldholdere	241
Rådstueskriveren	220	Skolearkiver	185
Sadelmagere	209	Skolebestyrere	123
Sagefald	171, 172, 175	Skoleholdere	119
Sagførere	122	Skolelærere	183
Samfrænder	194	Skoler, lærde	139, 141
Samfrændeskifte	196, 200	Skolevæsen, Kbh.	221
Samfundet for dansk Genealogi og Personalhistorie	23	Skomagere	210
Sammenslutningen af lokalhisto- riske arkiver	227f	Skorstensfejere	205, 225
St. Hans hospital	222	Skovbrug	114
Segl	85, 256	Skovfogeder	114, 135
Seglsamlinger	257	Skovridere	114, 135
Sejl-, flag- og kompasmagere	225	Skriftlæsning	85
Sfragistik	256	Skræddere	225
Sigillografi	256	Skuespillere	117
Signaturer	90	Skydeselskab, Det kgl. køben- havnske	108
Silke-, ulden- og lærredskræm- mere	225	Skøde- og pantebøger	188
Skatkammerkollegiet	147	Skøde- og pantebøger, Kbh.	192
Skatteforpagtning	172	Skøde- og panteregistre, Sønder- jylland	190
Skattemandtalt	136, 172f	Skødebøger	147
Skattemandtalt, Kbh.	136	Slagtere	126, 225
Skatter	172	Slaveruller	215
Skatteregnskaber	150	Slesvig-holstenske cancelli	144
Skibsbemandingslister	210	Slesvig-holstenske kirkebogs- uddrag	76
Skibsførere	115, 163, 210, 221		

Slesvig-holsten-lauenburgske kancelli	144	Studenterjubilæer	122
Slægt	32	Studentermatrikler	120
Slægtbøger	14f	Styrmænd	115
Slægtsbevidsthed	68	Stænderforsamlinger	111
Slægtsfølelse	68	Stævningsbøger, Højesterets ...	146
Slægtskabsberegning	32	Sukkerbagere	210
Slægtskabstavle, se Konsangui- nitetstavle.		Sundhedskollegiet	141
Slægtsnavn	229	Sundhedskommissionen, Kbh. ...	222
Smede	210, 226	Superkargoer	163
Snedkere	226	Supplikbøger	138
Sociologi	30	Svogerskab	32
Sognefogeder	111, 205	Sygekasser	124
Sognegrænser	83	Sygeplejersker	124
Sognekaldsarkiverne	177-182	Sysselmænd	135
Sorø akademi	141, 201	Sø- og Handelsretten	193, 200
Stadsarkiv, Kbh.	217	Søfart	115
Stadsarkiv, Frederiksberg	227	Søfartssager	221
Stadsingeniører	123	Søkrigskancelliet	166
Staldetaten	161	Søkvæsthuset, Kbh.	76
Stambøger	71	Sølimiter	169
Stambøger, militære	213	Søofficerer	112f, 135
Stamlisten	52, 65	Søret, Kbh.	193
Stamrække	65	Søruller	169, 278
Stamtavle, se Efterslægtstavle		Tabellarisk opstilling	58
Stamtavlesamlinger	106	Tallotteriet	135
Stamtræ	55	Tamperretten	142
Statens Avisssamling i Århus ...	96	Tamperretsprotokoller	185
Statens Udvandringskontor	228	Tandlæger	124
Statholdere	111	Te-, porcelæns- og pottehandlere	226
Statistiske oplysninger	92	Teater, Det kgl.	141
Statsanstalten for Livsforsikring	159	Tegnelser	136, 137
Statsbiblioteket i Århus	96	Teknikumingeniører	115
Statsrådet	109, 112	Telegrafembedsmænd	115
Statsvidenskabelig eksamen ...	143	Teologiske fakultet	142
Stedsmål	171	Testamenter	136
Stiftamtmand	111, 135	Testamentkonfirmation	139
Stiftamtsarkiver	204	Testamentprotokoller	140
Stiftelser	108	Thisets samlinger	134
Stiftsbøger	185	Tidsskrifter	101, 104
Stiftslandinspektører	135	Til- og afgangslister	181
Stiftsøvrigheden	185	Tingbøger	128, 187
Stolemagere	226	Tinglysning	189
Stolestaderegnskaber	182	Tingskrivere	112
Straffefanger på Bremerholm ...	168	Tinkurer, heraldiske	239
Strømpevævere	210, 226	Titan	217
Studenter	119	Titler	138
Studenterfortegnelser	122	Tjenestelen	171
		Tobakspindere	210, 226
		Toldembedsarkiver	211

Toldembedsmænd	113, 135	Vejledende arkivregistratur	133
Tontiner	160	Vejvisere, Kbh.	130
32 mænd	130	Vekselere	115
Topografi	129	Vesselhorn	241
Traditionen	68, 70	Vestindisk-guineisk kompagni	162
Troløvelse	179f	Vestindiske Handelsselskab	163
Træ-erhverv	126	Veteraner	216
Tvangs- og Arbejdsanstalten, Kbh.	76	Veterinær- og Landbohøjskolen	141
Tyske kancelli	144–145	Veterinærer	124
Tøjmagere	226	Vielser	76, 79, 218
Tømrere	210	Vielsesbreve	140
Udarvinger	34	Vifteformen	43
Udenlandsrejser	121	Vinhandlere	226
Udenrigsministeriet	112, 135	Visitatsbøger	184
Udenrigssager	144	Vitaprotokoller	184
Udlandsdanskere	125	Vognmænd	126
Udskiftningsforretninger	205	von, prædiketet	236f
Udskiftningskort	149	Vor Frue skoles ligbog	186
Udskrivningsvæsen	169, 210	Voss' excerpter	134
Udvandrer-arkivet	228	Vurderingsforretninger, jfr. brandtaksationer	211
Udvandringsjournaler	228	Værgebeskikkelser, Kbh.	220
Underadmiralitetsretten	168	Værnepligt	170
Underofficerer	112, 213	Værtshusholderbevillinger	135
Underskrifter	85	Våbenafbildninger	110
Underskrivelsesbøger	138	Våbenanetavlens opstillings- systemer	246
Understøttelsesanstalt for træn- gende efterslægt	159	Våbenbøger	15
Union parfaite, ordenen	108	Våbenkappe	243
Universitetet, Kbh.	139, 141–144	Våbenmærker	238
Universitetsbiblioteket	95	Våbenret	250
Universitetsmatrikler	141	Våbentæpper	243
Urtekræmmere	210, 226	Ægteskab i forbudte grader	36
Uskiftet bo, bevilling til	140	Ægteskab mellem beslægtede	49– 52
Vaccinationsprotokoller	186	Ægteskabssager	139, 142, 185
Wads sedler	77	Ægtepagter	140
Vajsenhuset	124, 141	Ærkebiskopper	118
Valkendorfs kollegium	144	Oeders lister	151
Vandvæsen, Kbh.	222	Øresunds toldkammer	201
Vartov hospital	222		
Waterscouten	210		

TILFØJELSER

Under trykningen har kommandørkaptajn *H. F. Kiær* venligst meddelt nedenstående tilføjelser angående Søetaten.

S. 113 Kalender for Søetaten tryktes tidligst 1742 og findes håndskrevet i Rigsarkivet fra 1700–1741.

Kundgørelser for flåden findes 1835–69 i Tidsskrift for Søvæsen.

S. 169 Lægdsinddelingen som sådan går tilbage til 1703.

Af søruller findes følgende:

Sjællands enrolleringsdistrikts hoved-sørulle 1705, samme distrikt aparterulle 1740 (til ca. 1773) med fødested.

Rullen omfatter de sjællandske søkøbstæder og for Dragørs vedkommende ca. 90 pct. af den mandlige befolkning.

Hoved-sørullen for Kbh. 1740–ca. 1800 med fødested.

Udskrivningsdistrikternes beboerruller 1806–ca. 1840 findes i Generalkrigskommissærens arkiv i Rigsarkivet. Omfatter de enrolleredes huse opført efter nummer med beboere og lejere.

Hvervningens betalingsruller 1743–1848, med register.

Divisionernes og håndværkerstokkens bøger, der med visse lakuner går tilbage til før 1700, de fleste med register.

Artilleri- og matroskorpserne 1840–ca. 1900. Før den tid stod underofficererne i nummer ved divisionerne.

Lodsvæsenets ruller findes i 1700-tallet i Søetatens kassebog m. fl. st. i Rigsarkivet, fra 1762 tillige i østre lodsdistrikts bøger i Landsarkivet for Sjælland.

ISBN no. 87 569 0112 7

J. H. SCHULTZ A/S
KØBENHAVN